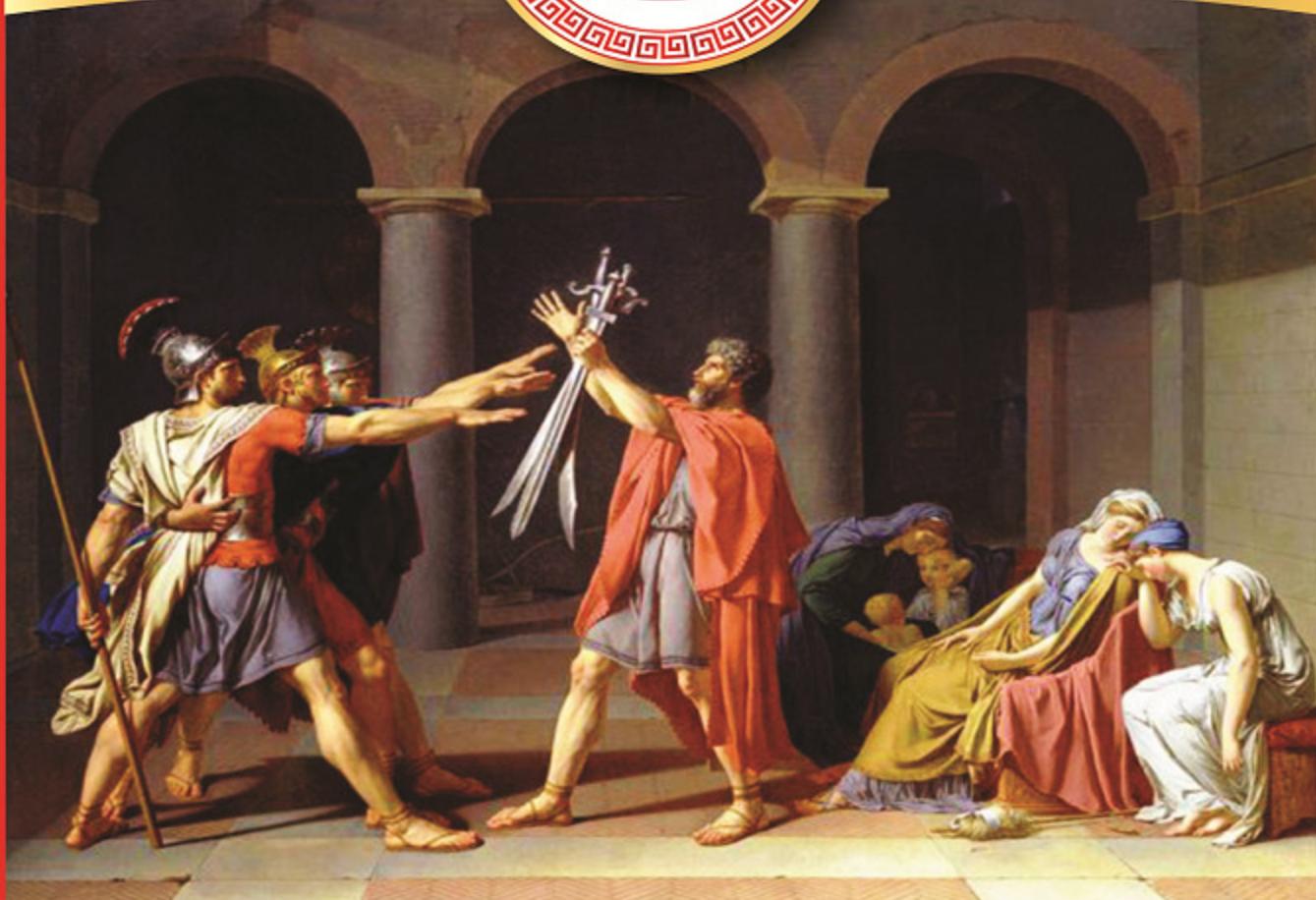

Ніна Міляновська

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

8

ББК 83.3(0)я7
М60

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

М60 **Міляновська Н. Р.**

Зарубіжна література: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — Тернопіль : Астон, 2016. — 318 с. : іл.

ISBN 978-966-308-657-6

У підручнику подано тексти художніх творів у повному або скороченому вигляді, які супроводжують статті про культурно-історичну епоху, про життя і творчість авторів та матеріали з теорії літератури. Також запропоновано рубрики «Історична енциклопедія», «Літературний коментар», «Для тих, хто хоче знати більше», у яких пояснюються реалії, відображені у творах, та додаткова цікава інформація про авторів, історію написання творів тощо. У підручнику міститься словничок літературознавчих термінів та рубрика «Радимо прочитати», орієнтована на програмний перелік літературних текстів для додаткового читання. Для кращого засвоєння, а також повторення вивченого розроблено систему завдань та питань.

Підручник відповідає чинній програмі із зарубіжної літератури, затверджений Міністерством освіти і науки України, та призначений для учнів 8 класу та вчителів середніх загальноосвітніх шкіл.

ББК 83.3(0)я7

ISBN 978-966-308-657-6

© Міляновська Н. Р., 2016
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ВСТУП. Література і культура	7

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ І ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ВЕДИ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	11
БІБЛІЯ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	17
Створення всесвіту	20
Каїн та Авель	21
Заповіді Божі	23
Відвідини мудреців зі Сходу. Втеча в Єгипет і вбивство немовлят. Повернення з Єгипту до Назарета	25
Нагірна проповідь. Нова справедливість	27
КОРАН ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	31

АНТИЧНІСТЬ

ДАВНЬОГРЕЦЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА	39
ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ	40
Паріс викрадає Єлену	42
Троянський кінь	43
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	48
Давньогрецький епос	49
Гомер	50
Іліада	54
Теорія літератури. Віршовий розмір. Гекзаметр	64
Давньогрецька лірика	67
Теорія літератури. Лірика	75
Давньогрецький театр	76
Теорія літератури. Драма як літературний рід	79
Есхіл	80
Прометей закутий	83
Теорія літератури.. Трагедія як драматичний жанр	92
ДАВНЬОРІМСЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА	94
Публій Верглій Марон	97
Енеїда	101

Квінт Горацій Флакк	110
До Мельпомени	114
<i>Теорія літератури. Ода</i>	114
Публій Овідій Назон	116
Життя поета	119

ЛІТЕРАТУРА СХОДУ VIII–XV СТОЛІТЬ

ІЗ КИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ	124
Лі Бо	127
Печаль на яшмовому ганку	131
Сосна біля південної галереї	131
Дух старовини	132
Пісня про тлінність людського життя	132
Ду Фу	135
Пісня про хліб і шовк	139
Думки під час нічної подорожі	139
Весняні надії	140
ЗОЛОТА ДОБА ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ	141
Омар Хайям	143
Рубаї	146
<i>Теорія літератури. Рубаї</i>	147

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

ГЕРОЇЧНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕПОС	154
Пісня про Роланда	157
<i>Теорія літератури. Середньовічний геройчний епос</i>	168
Данте Аліг'єрі	170
Сонет 11	173
<i>Теорія літератури. Терцет. Катрен</i>	173

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ	178
Франческо Петрарка	180
Сонет 61	183
Сонет 132	184
Сонет 267	184
<i>Теорія літератури. Сонет</i>	185

Вільям Шекспір	187
Сонет 66	192
Сонет 116	192
Сонет 130	193
Сонет 143	193
Ромео і Джульєтта	196
Мігель де Сервантес Сааведра	231
Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі	236
<i>Теорія літератури. Вічний образ</i>	249

БАРОКО І КЛАСИЦІЗМ

БАРОКО ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМОК	253
Луїс де Гонгора.....	254
«Роди́лась вчора ти...»	254
Галерник	255
Джон Дóнн.....	256
«Пішов останній акт моєї драми...»	257
Сонет 19	257
КЛАСИЦІЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМОК.....	259
Мольєр	262
Міщанин-шляхтич	267
<i>Теорія літератури. Комедія як драматичний жанр</i>	289

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Антуан де Сент-Екзюпері	292
Маленький принц	294
<i>Теорія літератури. Притча</i>	304
Бах Річард.....	306
Чайка Джонатан Лівінгстон	308
СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	316
ЩО ЧИТАТИ ВЛІТКУ	318
СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ	318

ДРУЗІ-ВОСЬМИКЛАСНИКИ!

Коли ми беремо до рук художню книгу, то очікуємо від неї цікавих розповідей про надзвичайні події, що трапилися з особливими людьми. Водночас у літературних творах ми можемо знайти для себе і безліч цікавих історичних фактів, загадок про важливі події культури, які розширяють наш світогляд і лягають у фундамент нашої освіти на все життя.

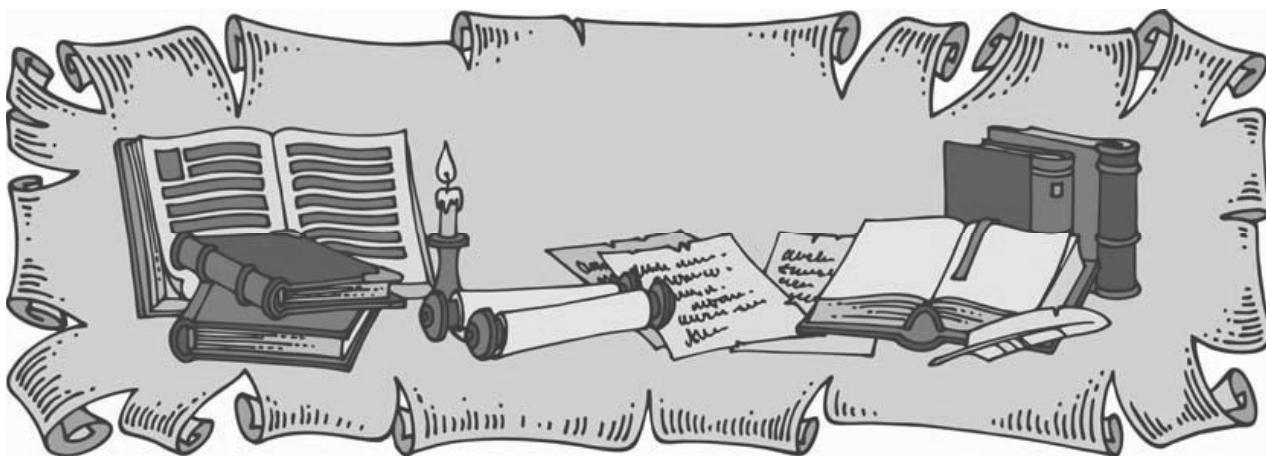
У 8 класі ми познайомимося з художніми творами, у яких знайшли своє втілення найдивовижніші ідеї, найрізноманітніші світогляди та культурні досягнення різних народів. Ми вчитимемося сприймати ці безцінні надбання людства через призму мистецтва і чути в них голоси письменників як давнини, так і сьогодення. І не тільки чути, а й розуміти те, що намагалися сказати нам митці: що їх тривожило та що викликало в них почуття гордості за культуру свого народу.

Ми почуємо голос давнини і зрозуміємо, що в ті далекі часи люди страждали й раділи з тих самих причин, із яких страждають і радіють наші сучасники. Усвідомлення зв'язку часів, єдності людей і різних народів у різні історичні епохи справді заворожує та створює відчуття якоїсь магії.

Тож у 8 класі є всі шанси долучитися до тих, хто може завдяки літературі долати відстані й часові межі та збагачувати свій розум і пам'ять. Для цього потрібно лише вчитатися в кожний рядок, у кожне слово художнього твору, дослухатися доожної його думки. Треба довіритися митцю і йти за ним від образу до образу, від епохи до епохи...

Афінська школа
(фреска Рафаеля Санти в Апостольському палаці Ватикану, 1511 рік)

ВСТУП. ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Література як мистецтво слова почала розвиватися ще в давнину: із виникненням писемності, на основі *усної народної творчості* та *міфології*. В літературних пам'ятках відобразилися і релігійні вірування, і моральні цінності, і багатовіковий досвід різних народів. Сам термін *література* (*litteratura* від латинського *littera* — буква, написане) почав широко використовуватись у XVIII столітті у зв'язку з активним розвитком книгодрукування.

Із минулих часів нам у спадок залишилося чимало літературних творів, які дотепер мають величезне значення в історії розвитку всієї світової культури і які ввійшли до скарбниці *духовних культурних надбань*. Кожний період розвитку цивілізації і кожна історична епоха характеризуються особливими здобутками *культури* (у господарській, політичній, освітній, творчій та в багатьох інших сферах діяльності). Оскільки *культурою називають усі духовні та матеріальні надбання людства*, то й література є великою частиною світової культури.

Ви вже знаєте, що література як вид мистецтва є художнім відображенням дійсності й тісно пов'язана з життям. Вона, як й інші види мистецтва (живопис, музика, архітектура тощо), не може існувати поза *історичними епохами*, поза подіями та ідеями, що визначали шляхи людства. Тому відповідно до європейської традиції встановлення історичних епох та типів культури зазвичай розглядають такі *етапи розвитку літератури*:

- *міфологія*;
- *антична література* (література Давньої Греції та Давнього Риму) — від VIII століття до нашої ери до V століття нашої ери;
- література *доби Середньовіччя* — від V століття до XIV століття;
- література *доби Відродження* — від другої половини XIV століття до початку XVII століття;
- література *Нового часу* (від XVII століття до початку ХХ століття): література XVII століття;

- література доби Просвітництва – XVIII століття;
- література XIX століття;
- література ***Новітнього часу*** – від початку ХХ століття до наших днів.

Літературам різних народів у кожну історичну епоху властиві як спільні, так і свої характерні риси, які визначаються національними особливостями. Це зумовлено, з одного боку, постійним взаємовпливом літератур, а з іншого боку – бажанням багатьох митців створити щось окрім, властиве національному духу саме їхнього народу.

Світова література – це сукупність національних літератур в усій їх унікальності і взаємодії. *Історичний розвиток як світової, так і національних літератур називають літературним процесом.*

На розвиток літературного процесу впливають не тільки економічні, політичні та соціальні чинники, а й інші види мистецтв, культурні традиції і новаторські явища. У такому міцному зв'язку суспільних і культурних процесів з'являлися та розвивалися літературні ***напрями і течії***, що відображали ідейну та естетичну єдність митців.

Танець бога Аполлона та його муз. Кожна муз уособлює певний вид мистецтва (картина художника Джуліо Романо, близько 1540 року)

Літературні напрями формувалися митцями, які жили і творили у певний історичний період та мали спільні погляди на життя й мистецтво. Проте певні напрями і течії не є властивими для усіх національних літератур, а історичні межі їхнього функціонування визначаються умовно.

Найяскравішими літературними напрямами стали:

• бароко і класицизм	XVII століття
• просвітницький класицизм і сентименталізм	XVIII століття
• романтизм	кінець XVIII – початок XIX століття
• реалізм	XIX – XX століття
• модернізм	кінець XIX – XX століття
• постмодернізм	друга половина XX – початок XXI століття

На уроках зарубіжної літератури ви докладніше ознайомитеся з митцями, у творах яких відобразилися традиції того чи іншого літературного напряму і течії. Ви зможете безпосередньо на конкретних прикладах художніх текстів побачити зв'язок літератури та історії, зрозуміти характерні для різних етапів літературного процесу особливості зображення дійсності й навіть збагнути причини домінування певних **літературних родів і жанрів** у тому чи іншому мистецькому напрямі.

Слід згадати, що художня література поділяється на три роди:

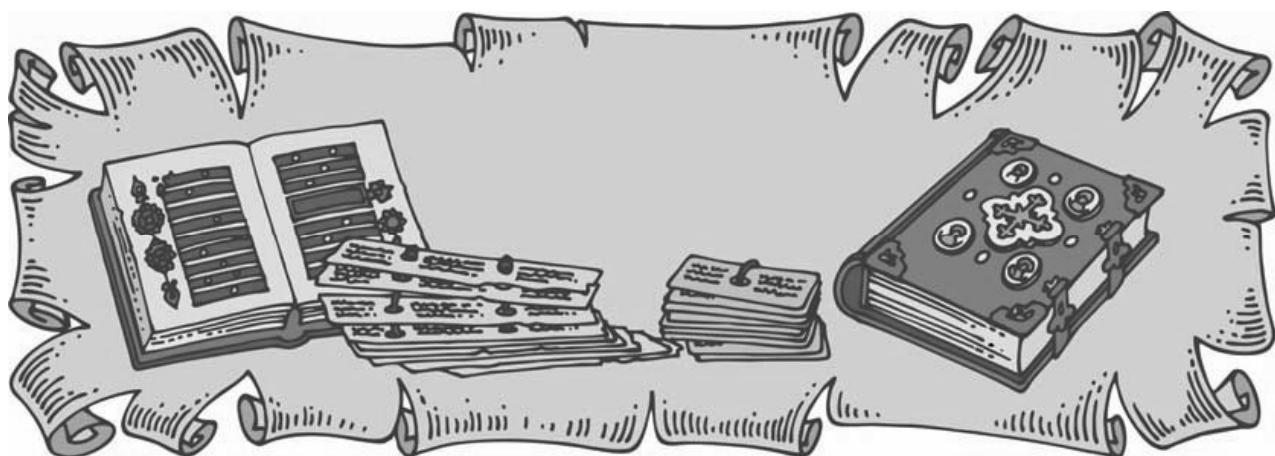
епос	жанри: роман, повість, оповідання, новела, казка тощо;
лірика	жанри: пісня, роман, гімн, дружні й любовні послання тощо;
драма	жанри: комедія, трагедія, драма тощо

З літературними родами ви вже ознайомилися в попередніх класах, і тепер ми будемо поглиблювати наші знання про різноманітні літературні жанри та історію їхнього виникнення й розвитку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- На уроках зарубіжної літератури у 6 класі ви вивчали тему «Література як вид мистецтва». Розкажіть, що вам відомо про **мистецтво літератури**.
- Чим література відрізняється від інших видів мистецтва?
- Прокоментуйте визначення культури, подане у попередній статті.
- Доведіть, що й фольклорні, і літературні твори належать до **культурних надбань**.
- У чому, на вашу думку, полягає особливе значення літератури як виду мистецтва в історії культури людства?
- Дайте визначення **літературного процесу**. Запишіть його в робочий зошит.
- Пригадайте, які історичні епохи ви вже вивчали на уроках історії.
- Назвіть основні **етапи розвитку літератури**.
- Назвіть відомі вам **роди і жанри** літератури.
- Згадайте вивчені у попередніх класах художні твори і спробуйте визначити, до якого літературного роду й жанру вони належать.
- Розгляніть ілюстрацію на сторінці 8. Знайдіть у міфологічних словниках або в Інтернеті імена всіх муз. У робочих зошитах складіть таблицю і вкажіть, яка муза опікується яким мистецтвом.

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ І ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

Усі великі релігії мають свої *священні книги*; в яких викладено основні ідеї та заповіді віровчення. Тексти релігійних книг мають величезне значення в історії людства: в них сформульовано норми культури, систему моральних цінностей, відображені певні історичні події.

До видатних пам'яток літератури належать, зокрема, *Веди* (II тисячоліття до н. е.), *Біблія* (XIII століття до н. е. – II століття н. е.) і *Коран* (VII століття н. е.). Водночас для мільйонів людей вони є священими книгами: *індуїзму* (Веди), *християнства* (Біблія) та *ісламу* (Коран).

Хоча Веди, Біблія і Коран виникли як релігійні книги, вони увібрали весь попередній досвід народів, які їх створювали, — *міфи, легенди, перекази, фольклорні твори* (зокрема пісні, прислів'я, загадки, байки), *історичні хроніки, філософсько-релігійні трактати*¹, а також *законодавчі кодекси*, де особливе місце посіли вимоги до моральної поведінки людей.

Уже в давні часи досконала форма викладу Вед, Біблії і Корану незмінно викликала захоплення. Усі ці книги називають *богонатхненними* — мудреці, царі та пророки, яким традиційно приписується авторство, лише передали людям те, що почули від Бога.

Священні книги започаткували багаті літературні традиції в середовищі народів, які прийняли індуїзм, християнство та іслам. Літератури народів Індії, Європи і мусульманських країн на ранніх етапах розвитку були тісно пов'язані з Ведами, Біблією та Кораном. Більшу частину тогочасних творів складали навіяні ними *вірші й поеми* релігійного змісту, *притчі, проповіді, повчання, оповіді про чудеса*, а також прямі перекази священих книг.

¹ Трактат (з латини *обговорювати, розглядати*) — науковий твір.

ВЕДИ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Веди — одна з найдавніших пам'яток світової літератури. Виникли вони в Давній Індії, і початок їх створення вчені відносять до *середини II тисячоліття до нашої ери*. Веди — це релігійні збірки віршованих текстів, де в поетичній формі викладені основи релігії *індуїзму*.

Прихильники індуїзму — релігії, яку сповідує більшість населення сучасної Індії та Непалу, — визнають Веди центральною та найавторитетнішою частиною всієї індуїстської релігійної літератури. Однак із Вед розпочалася не лише індуїстська релігія, а й уся література та культура народів Індії.

Слово **веди** в перекладі з давньоіндійської мови (санскриту) означає *знання*. Індуїсти вважають усе, сказане у Ведах, священним знанням. Понад три тисячоліття право вивчати Веди мали лише *жерці*¹, які передавали їх усно від покоління до покоління. Ця традиція усної передачі Вед продовжує існувати в Індії і в наш час. За індуїстськими уявленнями, Веди ніким і ніколи не були створені, а вічно існували як божественне одкровення.

Веди — священні книги індуїзму

Походження *індуїзму* губиться у сивій давнині — ім'я його засновника не відоме. Індуїзм — релігія *політеїстична*, тобто його прихильники вірять у багатьох богів. Зараз індуїзм налічує понад 3 мільйони богів (!). Богам поклоняються в храмах, які їм присвячені. Попри все різноманіття богів і відсутність єдиної обрядовості існує обов'язкова умова, за якої людину вважають індуїстом — це визнання Вед священими книгами.

На початку I тисячоліття до нашої ери священні тексти різних племен Давньої Індії були впорядковані у чотири священні книги індуїзму — «*Rig-веду*», «*Самаведу*», «*Яджурведу*» та «*Атхарваведу*». Ці книги разом називають *Ведами*. У

Храм бога Вішну в південно-східній Індії, якому більше 1000 років. Відвідати цей храм хоча б раз у житті повинен кожен індуїст

своєму завершенню вигляді чотири книги Вед пов'язані з обрядом жертвопринесення, під час якого були задіяні чотири жерці.

«*Rigведа*» (веда гімнів) і «*Самаведа*» (веда співів) — це збірки тисяч гімнів. Їх рекламиували і наспівували під час жертвопринесень. Більшість текстів

¹ Жерці — у давніх цивілізаціях служителі богів, посередники між людьми, богами і духами.

звеличує богів, а також містить прохання до них про допомогу (наприклад, для перемоги над ворогами, для досягнення успіху чи життєвих благ):

Дітей без ліку дайте нам, богині!
Небесні дочки, дайте нам багатства!
Прокинувшись у захисті безпечнім,
Батьками станемо синів хоробрих!

Пожерту даючи, до вас звертаюсь,
Бліскучі дочки неба, й закликаю:
Славетними зробіть нас серед людства!
Нам це дадуть боги, Земля і Небо.

(Із гімну «До світової Зорі¹», «Рігведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

«Яджурвіда» (веда жертвопринесень) — це збірка правил жертвоприношень і жертвовних замовлянь. До складу «Атхарваведи» (веди заклинань) увійшли магічні замовляння, спрямовані на відвернення злих духів (демонів), які вважалися уособленням ворожих сил природи, хвороб та нещастя:

Як думки разом з бажанням,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
За думками геть, далеко!

Як ті стріли найгостріші,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
Згинь, щоб сліду не лишилось!

(Із замовляння «До кашлю», «Атхарваведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

«Атхарваведа» була упорядкована найпізніше (у VIII ст. до нашої ери.) і початково не входила до складу Вед. Однак із часом її також почали використовувати при жертвопринесенні, щоб відвернути демонів, які могли зашкодити здійсненню обряду, і запобігти злу, що загрожувало людині. Наприклад, у гімні «До великої Матері Землі» є такі рядки:

На матері оцій, що всі рослини родить,
Землі тривкій, широкій і могутній,
На цій міцній землі живім щасливо!

¹ Вранішній зорі Ушас — одній із найпопулярніших і найдавніших богинь Вед — у «Рігведі» присвячено більше 20 гімнів. Вона зображується як вродлива, одягнена у світло діва, яка їздить на колісниці, запряженій пурпуровими кіньми (або волами). Ушас відчиняє небесні ворота тьми і наповнює всесвіт світлом.

Житлом великим стала ти, зросла велика,
Великим є твій тиск і рух невтримний. [...]
Твій дух принадний є у людях, Земле,
Він є в чоловіках, жінках, героях, конях
І є в птахах, слонах, є в диких сарнах.
Оту красу, що є в дівчатах, Земле,
Дай і мені, щоб ненависті не підпадав ніколи! [...]

Нехай твоє нутро, не підлягаючи хворобам,
Усе для нас народжує, як мати діток, —
Усе життя своє ретельно і пильно
Ми шануватимем тебе пожертвами, о Земле!

(Із гімну «До великої Матері Землі», «Атхарваведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

У Ведах викладено уявлення давніх індійців про побудову світу, про можливості й обов'язки різних богів, про походження й життєве призначення людини. Ці уявлення відображені в окремих невеликих сюжетах, що без визначеності послідовності розорошенні у книзах, причому деякі сюжети повторюються і навіть суперечать один одному.

Наприклад, поява Всесвіту в «Рігведі» описана в кількох різних сюжетах. Найпростіший із них — це шлюб Неба (батька) і Землі (матері), внаслідок якого народилося все суще у Всесвіті, а найнаочніший — це поява Всесвіту в результаті жертвопринесення гігантської тисячоокої і тисячоголової першоістоти на ім'я Пуруша, що займала весь існуючий простір. З очей Пуруша виникло Сонце, з голови — небо, з розуму — Місяць, з дихання — вітер тощо; з рота — жерці, з ніг — воїни, зі стегон — землероби.

Кількість богів у Ведах чітко не визначена, їхнє число коливається від 33 до 3339. Найголовніші боги Вед уособлюють природні стихії. Наприклад, *Індра* — це повелитель грому і блискавок, бог воїнів. Його, як давньогрецького Зевса, часто називають царем богів. *Варуна* — бог зоряного неба (порівняйте із давньогрецьким Ураном), володар ночі, його часто називають царем Всесвіту. *Агні* — бог вогню, він може повноцінно виявля-

Бог Індра на білому слоні
(малюнок початку XIX століття)

Багаторукий бог Шива
(статуя IX століття)

У весь світ мені здається
Наче крихітка маленька...
Бо ж мені земля і небо
І по пояс не сягають.

Я одним плечем все небо,
Другим — землю підпираю.
Найвеличніший з великих,
Аж до хмар я піднесуся.
(Із «Рігведи»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

Богу Індрі присвячено чверть всіх гімнів «Рігведи», і в них Індра виступає як безстрашний воївник. Особливо часто описується перемога Інди над демоном Врітру, який закрив у горах всі ріки і позбавив світ необхідної води. Вбивство Врітри відкрило води і відновило родючість землі.

Багато місця у Ведах також відведено Вáруні та Áгні, в багатьох випадках вони описуються як суперники Інди і не менш могутні та важливі для людей боги.

За своїм літературним характером ведичні тексти дуже різноманітні, серед них можна виокремити *епічні оповіді*, *поетичні роздуми* та *драматичні діалоги*, з яких сформувалися три роди давньоіндійської літератури — *енос*, *лірика* і *драма*. Більшість ведичних текстів мають релігійний і героїчний зміст, утім є і сатиричні сюжети; неперевершенні ліричні замальовки:

тися на Землі, на небі й у повітрі. *Вáю* — бог вітру, *Сур'я* — бог Сонця, *Рудра* (пізніше отримав назву Шива) — бог буревіїв, *Вішну* — бог сонячної енергії (згодом борець зі злом і захисник скривджених).

Проте не всі давньоіндійські боги пов'язані з природними стихіями. У Ведах обожнюються також психічні стани (бог гніву, бог віри) та різні види людської діяльності (бог творчості, бог захисної діяльності).

Водночас із прославленням богів Веди розповідають про їхні пригоди та боротьбу з демонами і ворожими племенами. Найпопулярніший ведичний герой — це *Індра*, неймовірно сильний величезного зросту бог:

Синьошкірий бог Вішну
верхи на чарівному орлі
(фрагмент картини XIX ст.)

ДО НОЧІ

Ніч зійшла і оглядає
Все навколо чарівним зором,
Закосичившись в оздоби.

Простяглася на весь простір —
По долинах та по горах.
Пітьму геть жене зірками.

Світла Ніч коли настала,
Світло денне заступила.
Хай від неї морок згине!

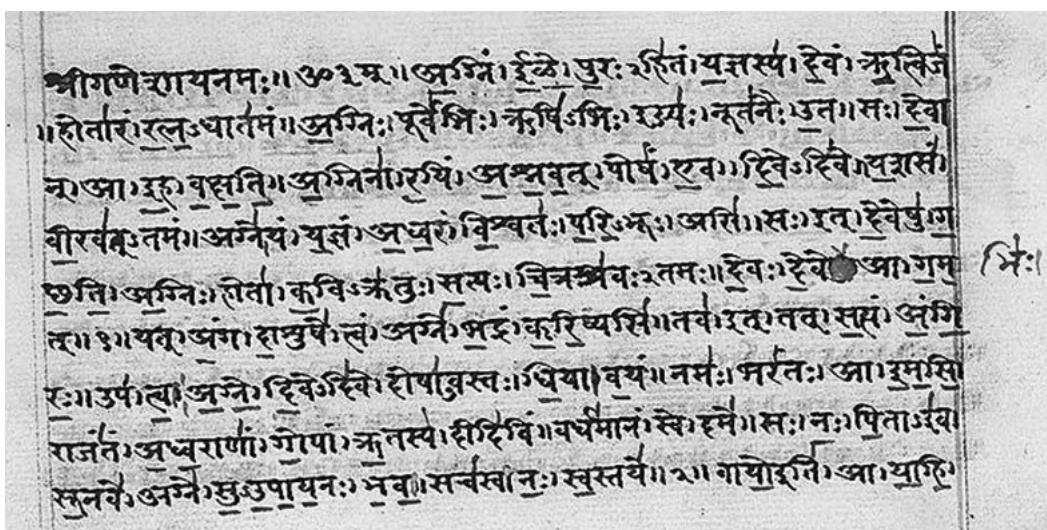
Всі оселі вже поснули,
Всі пташки, і всі тварини,
І орли, лишивши здобич.

Злодія жени далеко,
Ноче, вовка та вовчицю, —
Дай заночувати гарно.

Пітьма нас перемагає,
І заковує нас морок,
А Зоря своє все ж візьме.

Шлю пісні я, мов корови,
Вибирай же, донько неба,
Гімн собі, як на змаганні! (Гімн, «Рігведа», X, 127)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

Фрагмент «Рігведи» з рукопису XIX століття

Скульптури храму богині Маріамман
(місто Уті на півдні Індії)

тварин і рослини цієї місцевості. Маріамман зображують у вигляді багаторукої жінки, яка тримає барабан, ніж, дзвіночок і тризуб.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які книги ми називаємо *священними книгами* людства?
2. Що вам відомо про виникнення *Вед*? Яка релігія лягла в їхню основу?
3. Із яких книг складаються Веди? Випишіть у робочий зошит назви цих книг.
4. На основі вивченого спробуйте стисло схарактеризувати *індуїзм* як релігію.
5. Випишіть у зошит імена головних індуїстських богів.
6. Згадайте вивчені у 6 класі *індійські міфи* про створення світу, дня і ночі та інші. Як у цих ведичних міфах відобразилися уявлення індійців про світ?
7. Розкажіть про зміст і призначення *гімнів*, що містяться у священних Ведах.
8. На прикладі прочитаних фрагментів зробіть висновок, про що люди з давніх-давен просятали богів.
9. На прикладі фрагмента з гімну «*До великої Матері Землі*» поясніть, як ставляться до Землі індійці. У чому полягає єдність людини і природи?
10. Виразно прочитайте ведичний гімн «*До Ночі*».
11. Якою зображується Ніч, сестра богині Зорі? Чи відчуває співець до неї страх? Доведіть, що в цьому творі відображені одні з головних ідей індуїзму — єдність людини і Всесвіту (а не протистояння).
12. Знайдіть у тексті гімну «До Ночі» приклади *персоніфікації*.
13. Прокоментуйте молитву з Рігведи «*Боже, пробуди нас веселими і дай нам знання!*»

БІБЛІЯ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Біблія для іудеїв та християн усього світу є священною книгою, де викладено основи їхньої віри. Це культурна, історична та літературна пам'ятка, яка відігравала визначну роль у формуванні європейської цивілізації..

Слово **біблія** в перекладі з давньогрецької мови означає **книги** або **збірка книг**. Біблія справді складається з багатьох книг, створених у різний час, різними мовами і різними авторами. Вона поділяється на дві великі частини — **Старий Заповіт** та **Новий Заповіт**.

Старий Заповіт (єврейська назва *Tanáh*) — це священна книга іудеїв, які не визнають другої частини Біблії — Нового Заповіту. Старий Заповіт створювався **від XIII до II ст. до н. е.** До нього увійшли найрізноманітніші тексти: *міфи, народні перекази, фрагменти історичних хронік, законодавчі пам'ятки, пісні, філософські твори*.

Спочатку найдавніші частини Старого Заповіту побутували в усних переказах, але з IX століття до нашої ери їх почали записувати.

Новий Заповіт створювався **від 50 до 120 року н. е.** Окрім частини Нового Заповіту також спочатку побутували в усній формі. Найчастіше це були притчі релігійно-повчального змісту, які сприяли поширенню нового **християнського** віровчення. До середини II ст. н. е. притчі разом з оповідями про життя *Iсуса Христа* і творами його учнів-апостолів були записані та утворили Новий Заповіт.

Старий і Новий Заповіти, обидві частини Біблії об'єднані образом єдиного і всемогутнього Бога, з волі якого відбувається все у світі. Віра в єдиного Бога називається **монотеїзмом**.

ПРО СТАРИЙ ЗАПОВІТ

Наскрізна ідея всіх книг Старого Заповіту (або Завіту) — це необхідність виконувати Божу волю. Якщо люди вірять у Бога і дотримуються його настанов, то Бог їм допомагає, якщо ж вони не вірять у Бога і нехтують його вимогами — Бог посилає їм випробування.

Бог Старого Заповіту втручається в земні справи дуже рідко. Знаряддям його волі найчастіше виступають обрані ним люди, які є видатними особистостями. З'являлися вони, зазвичай, у найважливіші і найважчі періоди єврейської історії.

Біблійні оповіді, присвячені життю обраних Богом людей, — це літературні шедеври, наповнені образами, мотивами, сюжетами, які досі мають величезний вплив на світову літературу.

Старий Заповіт поділяють на чотири розділи: **«Книги законоустановчі»**, **«Книги історичні»**, **«Книги поетичні»** та **«Книги пророці¹»**.

¹ Прорόк (із давньогрецької) — провісник божественної волі; посередник між людьми і Богом.

Розділ «*Книги законоустановчі*» (або ж «П'ятикнижжя») охоплює перші п'ять книг Старого Заповіту. Це головний розділ Старого Заповіту, тому що в ньому викладено **Закон** — Божі вимоги до поведінки людей.

Закон охоплює всі сфери давньоєврейського життя — богослужіння, судочинство й побутову поведінку людей. В них докладно розписано, що повинен робити віруючий єрей, аби стати праведною людиною.

Релігійною та моральною основою Закону є *Заповіді Божі*. Автором «П'ятикнижжя» традиційно вважають пророка **Мойсéя**. Під час його правління єреї згуртувалися в один народ і отримали Боже законодавство.

Однак «П'ятикнижжя» — це не лише сухий перелік Божих законів, а й цікаві оповіді, у яких яскраво змальовано створення світу, появу перших людей, гріхопадіння Адама і Єви, історію Каїна й Авеля, Всесвітній потоп, побудову Вавилонської вежі, за допомогою якої люди намагалися дістатися неба. Серед них найважливіше місце посідають оповіді про виникнення єврейського (обраного) народу.

Незважаючи на міфологічний характер, оповіді цього розділу відповідають наскрізній ідеї Старого Заповіту — Бог справедливо оцінює вчинки людей, заслужено винагороджуючи чи караючи їх. Уже перші люди **Адам** і **Єва**, які порушили Божу волю, спокусившись плодами з «дерева пізнання добра і зла», були покарані вигнанням із раю. Згодом старший син Адама і Єви **Каїн**, який із заздрощів убив свого брата **Авеля**, був проклятий Богом і приречений стати «втікачем і волоцюгою на землі». І, навпаки, **Ной** за праведне життя був винагороджений спасінням під час Всесвітнього потопу.

Розділ «*Книги історичні*» складається з фрагментів давніх хронік. Історичне підґрунтя цього розділу Старого Заповіту — утворення єврейської держави (Ізраїлю). Найяскравіше в Книгах історичних змальовано богатиря **Самсона**, царів **Давíда** і **Соломóна**, правління яких привело до розквіту Ізраїлю. Усі вони обрані Богом (наприклад, Давид і Соломон можуть спілкуватися з ним особисто, вони до нього звертаються й отримують від нього поради).

Проте розквіт єврейської держави був недовгим, уже після смерті Соломона нові правителі та їхні підданці поступово занедбали віру в Бога. Розпочався занепад, який завершився тим, що у VI ст. до нашої ери армія вавилонського царя захопила і зруйнувала столицю Іудейського царства місто Єрусалим, виселивши значну частину єреїв до Вавилонії.

Мойсей (скульптура Мікеланджело Буонарроті, 1515 рік)

Розділ «*Книги поетичні*» — це збірка творів найрізноманітнішого спрямування: від філософських роздумів про сенс людського життя («*Еклезіаст*», «*Книга Іова*») до любовних пісень («*Пісні Пісень*»):

«10. Мій любий білий та рум'яний, його з десяти тисяч розпізнати.
11. Голова у нього з золота, із щирого; кучері у нього закручені, чорні, мов ворон. 12. Очі його, мов голубки край водяних потоків, що, викупавшись у молоці, на березі сідають. 13. Щоки його, немов пахуча грядка, неначе квітники рослин запахуших. Уста його — лілеї, що крапають міррою дорогоцінною. 16. Розмова його — самі солодощі, увесь він — розкіш. Такий мій любий, такий отої друг мій, о дочки Єрусалиму!» (Із «*Пісні Пісень*», розділ 5).

Переклад отця Івана Хоменка

Більшість книг цього розділу мають релігійний зміст, і мірилом життя кожної людини проголошується виконання Божих заповідей. Найемоційніше це висловлено в *псалмах* — натхнених молитвах, призначених для співу, і в *притцах* — своєрідних настановах до богоугодного життя. Автором багатьох псалмів названо царя Давида, а притч — царя Соломона.

Розділ «*Книги пророчі*» складається з творів, написаних у різний час різними єврейськими *пророками*. Пророками в Біблії називають проповідників, здатних передбачати майбутнє, але головна їхня риса — це богонатхненність. Тобто все, що пророки говорять і пишуть, насправді сказано Богом, вони ж лише «уста Божі».

Мова Книг пророчих яскрава, образна й алгоритична. Пророки найчастіше віщують про лиха, які прийдуть, коли єврейський люд не навернеться до віри в єдиного Бога, та описують блага, які він отримає після навернення:

18. Господь справедливий,
бо я не слухав його слова.
О, вчуйте, благаю, всі народи,
гляньте на мою муку!
Мої дівчата й мої хлопці
поволоклися в неволю. [...]
20. Зглянься, о Господи, бо мені сумно!
Горить у нутрі в мене,
серце мое в мені перевернулось,
бо я впертий завжди був проти тебе.
У полі меч забрав моїх дітей,
А вдома — смерть.

(Із Книги Плач Єремії¹, пісня «Горе Єрусалиму», розділ 1)

Переклад отця Івана Хоменка

¹ Пророк Єремія народився близько 650 р. до н. е. Пророкував зруйнування Єрусалиму вавилонським царем і страждання єврейського народу. Пісня «Горе Єрусалиму» написана також від імені зруйнованого міста.

Серед пророцтв, зроблених у книгах цього розділу Біблії, найважливішими були пророцтва про майбутній прихід Спасителя (Месії), який візьме на себе гріхи єврейського народу і, принісши себе в жертву, дасть йому очищенння.

СТВОРЕННЯ ВСЕСВІТУ

*Бог створює світ
(мініатюра XII століття)*

Бог, що воно добре. Бог сказав: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння, і плодові дерева, що родять плоди з насінням, за їхнім родом на землі.» І так сталося. І вивела земля з себе рослини: траву, що розсіває насіння за своїм родом, і дерева, що родять плоди з насінням у них, за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір і був ранок — день третій.

Тоді сказав Бог: «Нехай будуть світила на тверді небесній, щоб відділяти день від ночі й нехай вони будуть знаками для пір (року), для днів і років; нехай будуть світила на тверді небесній, щоб освітлювати землю.» І так сталося. І зробив Бог два великі світила: світило більше — правити днем, а світило менше — правити ніччю, і зорі. І примістив їх Бог на тверді небесній, щоб освітлювати землю, та правити днем і ніччю і відділяти світло від темряви. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір і був ранок — день четвертий.

Тоді сказав Бог: «Нехай закишать води живими створіннями й нехай птаство літає над землею попід твердю небесною.» І створив Бог великих морських потворів і всілякі живі створіння, що повзають та кишають у воді, за їхнім родом, і всіляке птаство крилате за його родом. І побачив Бог, що воно

На початку створив Бог небо й землю. Земля ж була пуста й порожня та й темрява була над безоднею, а дух Божий ширяв над водами. І сказав Бог: «Нехай буде світло!» І настало світло. І побачив Бог світло, що воно добре, та й відділив Бог світло від темряви. Назвав же Бог світло — день, а темряву назвав ніч. І був вечір і був ранок — день перший. Тоді сказав Бог: «Нехай посеред вод буде твердь і нехай вона відділяє води від вод!» І зробив Бог твердь і відділив води, що під твердю, від вод, що над твердю. Тож сталося так. І назвав Бог твердь — небо. І був вечір і був ранок — день другий.

Тоді сказав Бог: «Нехай зберуться води, що під небом, в одне місце і нехай з'явиться суша.» І так сталося. І назвав Бог сушу — земля, а збір вод називав морями. І побачив

добре; і благословив їх Бог, кажучи: «Будьте плідні і множтеся та наповняйте воду в морях, і птаство нехай множиться на землі.» І був вечір і був ранок — день п'ятий.

Тоді сказав Бог: «Нехай земля виведе з себе живі створіння за їхнім родом: скотину, плазунів і диких звірів за їхнім родом.» І сталося так. І сотворив Бог диких звірів за їхнім родом, скотину за родом її, і всіх земних плазунів за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. Тож сказав Бог: «Створімо людину на наш образ і на нашу подобу, і нехай вона панує над рибою морською, над птаством небесним, над скотиною, над усіма дикими звірями й над усіма плазунами, що повзають на землі.» І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ створив її; чоловіком і жінкою створив їх. І благословив їх Бог і сказав їм: «Будьте плідні й множтеся і наповняйте землю та підпорядковуйте її собі; пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усім звірем, що рухається по землі.» По тому сказав Бог: «Ось я даю вам усяку траву, що розсіває насіння по всій землі, та всяке дерево, що приносить плоди з насінням: вони будуть вам на поживу. Всякому ж дикому звіреві, всякому небесному птаству, всьому, що повзає по землі й має в собі живу душу, я даю на поживу всяку зелень трав.» І так сталося.

І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре. І був вечір і був ранок — день шостий.

(Старий Завіт, П'ятинижжя, Книга Буття, розділ 1)
Переклад отця Івана Хоменка

КАЇН ТА АВЕЛЬ

Адам спізнав Єву, свою жінку: вона зачала й породила Каїна та й сказала: «Я придбала людину з Господньої ласки.» Потім вродила також брата його Авеля. Авель був вівчар, а Каїн порав землю. По якомусь часі Каїн приніс Господеві жертву з плодів ріллі. Та й Авель приніс жертву — з первістків свого дрібного скоту, і то з найгладкіших. І споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув. Розсердився Каїн

Бог створює тварин
(фреска художника Рафаеля Санти, 1519 рік)

Каїн та Авель
(середньовічна мозаїка, XII століття)

«Кара гріху мою занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні з цієї землі, й від лиця твого мушу ховатись і втікачем та волоцюгою маю бути на землі; і перший, хто мене зустріне, вб'є мене.» Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро.» Та й поклав Господь на Каїні знак, щоб не вбивав його той, хто зустріне його. І відійшов Каїн від лиця Господа й оселився в краю Нод, на схід від Едему. [...]

(Старий Завіт, П'ятикнижжя, Книга Буття, розділ 4: 1-16)
Переклад отця Івана Хоменка

Історична енциклопедія

Пророк Мойсей

У Старому Заповіті з-поміж інших біблійних подій згадується переселення єврейського (або ізраїлевого) народу з рідних палестинських земель до Єгипту. Історики вважають, що це «переселення» відбулося приблизно у 1700 – 1680 роках до нашої ери. Єреї, тікаючи від жахливого голоду, оселилися в багатому Єгипті, де і прожили понад 400 років.

Однак у наступні століття ставлення до ізраїльтян у Єгипті змінилося — колись гостинна країна перетворилася для них у «дім рабства». Єгипетський фараон, злякавшись, що чисельність єреїв стала надто великою і загрозливою для його держави, вирішив зменшити їхню кількість через виснажливу фізичну працю та вбивства.

Опинившись перед реальною небезпекою знищення, євреї почали говорити про повернення на залишену колись їхніми предками батьківщину, шлях до якої лежав через пустелю. Очолив *вихід* євреїв із Єгипту пророк **Мойсей**, його вів сам Бог Ягве. Також своєю особливою місією Мойсей бачив повернення ізраїльтян до віри в єдиного іудейського Бога, яку вони занедбали в Єгипті, і відмову від поклоніння поганським божествам («*тесаним кумирам*»).

Бог іудеїв **Ягве** (або **Егова**) не тільки допоміг своєму улюбленному народу позбутися рабства, а й передав йому через Мойсея **Закони**, серед яких були і такі Заповіді Божі:

ЗАПОВІДІ БОЖІ

«Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з землі Єгипетської, з дому неволі. Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене.

Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира, ані подобини того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, в водах.

Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш їм, бо я Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що караю беззаконня батьків на дітях до третього й четвертого покоління тих, хто ненавидять мене, і творю милосердя до тисячного покоління тим, хто люблять мене і бережуть заповіді мої.

Не приклікатимеш імені Господа, Бога твого, марно, бо не пустить Господь безкарно того, хто прикликає його ім'я марно¹.

Пам'ятай на відпочинковий день, щоб святити його.

Шість днів працюватимеш і робитимеш всяке діло твое.

День же сьомий — відпочинок на честь Господа, Бога твого; не робитимеш ніякого діла сам, ані син твій, ані дочка твоя, ані раб твій, ані рабиня твоя; худоба твоя, ані чужинець, що перебуває в твоєму дворі.

Бо шість днів творив Господь небо і землю й море, і все, що в них, а сьомого дня відпочив; тим і благословив Господь сьомий день і освятив його.

Шануй твого батька і матір твою, щоб довголітній був ти на землі, що Господь, Бог твій, даст тобі.

Не вбиватимеш.

Не чужоложитимеш.

Не крастимеш.

Не свідкуватимеш ложно на близького твого.

Не зазіхатимеш на дім близького твого; не пожадатимеш жінки близького твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані його осла, ані чого-небудь, що належало б близькому твоєму».

(Старий Завіт, П'ятикнижся, Книга Вихід, розділ 20: 2-17)

Переклад отця Івана Хоменка

¹ Також заборонялося згадувати ім'я Бога і без належної поваги.

ПРО НОВИЙ ЗАПОВІТ

Новий Заповіт — збірка релігійно-повчальних книг, головним завданням яких було викласти основи **християнства**. Центральне місце в Новому Заповіті посідають **4 Євангелія**, написані апостолами Матвієм, Марком, Лукою та Іваном. Створені вони у формі життепису **Iсуса Христа** — засновника християнської релігії.

Слово **евангеліє** в перекладі з давньогрецької означає **блага вість** («добра звістка, добра новина»). За задумом авторів Євангелій, їхнім головним завданням було донести благу вість про те, що Ісус Христос і є давно очікуваний єврейським народом **Месія** (посланець Божий, Спаситель). Водночас у Євангеліях підкреслено, що Ісус Христос — син Божий, посланий Богом-Отцем для порятунку всього людства.

Усі основні події Ісусового життя — від чудесного народження до смерті на хресті і воскресіння, — відповідають пророцтвам про Месію. Проте найважливіше в Євангеліях не біографічні дані, а Ісусові **притчи** та **проповіді**:

«Вийшов сіяч сіяти своє зерно. І як він сіяв, одне впало край дороги й було потоптане, і птиці небесні його видзьобали. Друге упало на камінь і, зійшовши, висохло, бо вогкости не мало. Інше впало між тернину, і тернина, вигнавши з ним вкупі, його заглушила. Врешті, інше впало на добру землю і, зійшовши, сторицею вродило.» Кажучи це, Ісус голосно мовив: «Хто має вуха слухати, нехай слухає.»

Учні його спитали, що б вона могла значити, оця притча. Він сказав їм: «Вам дано знати тайни Божого Царства; іншим же в притчах, щоб вони, дивлячись, не бачили, і слухаючи, не розуміли.

Ось що значить оця притча: зерно — це слово Боже. Тії, що край дороги, — це ті, що слухають, та потім приходить диявол і вириває геть з їх серця слово, щоб вони неувірували та й не спаслися. Ті ж, що на камені, — це тії, що, почувши, з радістю приймають слово, але не маючи коріння, вірують до часу й під час спокуси відпадають. А те, що впало між тернину, — це ті, що, вислухавши, ідуть, та клопоти, багатства і життєві розкоші їх душать, і вони не дають плоду. Нарешті, те, що на землі добрій, — це ті, що, чувши слово серцем щирим, добрим, його держать і дають плід у терпінні.»

(*Новий Заповіт, Євангеліє від Луки, розділ 8, Притча про сіяча 5-15*)

Переклад отця Івана Хоменка

У своїх проповідях Ісус доводить, що просте виконання Закону, викладеного у «П'ятикнижі», не робить з людини праведника. Щоб стати праведником, потрібно внутрішньо відповідати головним Божим вимогам (тобто **десяти Заповідям**), вірити в Страшний суд і у відплату за життя на землі. Тоді людина, яка *вірить у Бога і любить близьнього як самого себе*, після смерті потрапить у Царство Небесне.

Європейські народи, які прийняли християнство, отримали не лише нове віровчення, а й новий ідеал життя, пов'язаний із внутрішнім самовдосконаленням. Принципи **любові** і **прошення** стали частиною духовного і культурного життя: новозавітне «*хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й ліву*» замість старозавітного «*око за око і зуб за зуб*»; перевага духовного над матеріальним («*шукайте багатство не на землі, а на небі*»).

У європейському мистецтві (як у літературі, так і в живопису) знайшли відображення євангельські мотиви жорстокості заради влади (вбивство царем Іродом немовлят), зрада свого вчителя (тридцять сріблляків Іуди), страждання, прийняте за інших людей (Ісус на хресті) та багато інших.

Упродовж усіх наступних століть *євангельські оповіді* впливали на літературний процес — вони стали основою сюжетів багатьох художніх творів, присвячених життю євангельських персонажів. Головними героями таких творів були *Ісус Христос, мати Христа Марія, Понтий Пілат, Іуда Іскаріот* і навіть розбійник *Варавва*.

Іуда цілує Ісуса Христа
(фреска художника Джотто ді Бондоне, 1305 рік)

ВІДВІДНИ МУДРЕЦІВ ЗІ СХОДУ. ВТЕЧА В ЄГИПЕТ І ВБИВСТВО НЕМОВЛЯТ. ПОВЕРНЕННЯ З ЄГИПТУ ДО НАЗАРЕТА

Коли Ісус народився у Вифлеїмі Юдейськім, за днів Ірода царя, мудреці прийшли в Єрусалим зі Сходу і спитали: «Де цар юдейський, що оце народився? Бо ми бачили його зорю на сході й прийшли йому поклонитись». Почувши це, цар Ірод стривожився, і весь Єрусалим з ним. Зібрали всіх первосвящеників та книжників народних, він випитав у них, де Христос має народитися. Вони йому сказали: «У Вифлеїмі Юдейськім, бо так написано пророком:

І ти, Вифлеїме, земле Юди, нічим не менша між містами Юди, бо з тебе вийде вождь, що буде пасти мій народ, Ізраїля».

Тоді Ірод, покликавши тайкома мудреців, випитав у них пильно про час, коли зоря з'явилася, і відіслав їх у Вифлеїм, кажучи: «Ідіть та розпитайтеся пильно про дитя, і коли знайдете, сповістіть мені, щоб я теж пішов йому

вклонитись». Вислухали вони царя і пустилися в дорогу. І ось зоря, що її бачили на сході, йшла перед ними, аж поки не підійшла й не стала зверху, де було дитятко. Побачивши зорю, зраділи радістю вельми великою. Увійшли до хати й побачили дитятко з Марією, матір'ю його, і, впавши ниць, поклонились йому; потім відкрили свої скарби й піднесли йому дари: золото, ладан¹ і миро². І, попереджені ввісні до Ірода не завертати, пустились іншою дорогою у край свій.

*Мудреці прийшли до Ісуса Христа
(картина художника Теодора ван Лона,
перша половина XVII століття)*

нього насміялись, розлютився вельми й послав повбивати у Вифлеємі й по всій його окрузі всіх дітей, що мали менше, ніж два роки, згідно з часом, що пильно вивідав був від мудреців. Тоді справдилось те, що сказав був пророк Єремія:

«В Рамі чути голос, плач і тяжке ридання: то Рахиль плаче за дітьми своїми й не хоче, щоб її втішити, бо їх немає».

Якже вмер Ірод, ангел Господній з'явився ввісні Йосифові в Єгипті і каже: «Встань, візьми дитятко та його матір і повернись в Ізраїльську землю, бо вмерли ті, що чигали на життя дитятка».

Устав він, узяв дитятко та його матір і прийшов в Ізраїльську землю, але, почувши, що в Юдеї царює Архелай замість Ірода, батька свого, побоявся іти туди. Попереджений же ввісні, він пішов у галилейські сторони і, прибувши туди, оселився в місті, що зветься Назарет, щоб збулося сказане пророками, що Назорей назветься.

*(Новий Завіт, Євангеліє від Матвія, розділ 2)
Переклад отця Івана Хоменка*

¹ Ладан — запашна речовина, яку використовували різні народи ще у давні часи. До складу ладану входять смоли та соки різних рослин. Зараз ладан використовують під час богослужінь.

² Миро — особливим чином виготовлена запашна олія. Вперше миро згадується у книзі «Вихід», у якій Бог Ягве дає вказівки Мойсею, як приготувати миро.

Цар Ірод

Цар Ірод (кадр із фільму «Божественне народження», 2006 рік, США, режисер Кетрін Хардвік)

Цар Ірод Великий був історичною особою. Припускають, що він жив від 73 року до н. е. до 4 року до н. е. Правив цар Ірод 44 роки і представляв в Іудеї владу Риму, оскільки ця земля у ті часи була провінцією Римської імперії.

Ірод не користувався популярністю серед місцевого населення і вважався чужинцем, оскільки його предки не були іudeями, і трон йому дістався не спадково. Фактично Ірода призначила правителем Іудеї влада Риму.

Цар Ірод був видатним державним діячем. Він багато років правив на благо країни, боронив її від загарбників, рятував населення у неврожай від голоду, збудував Храм у Єрусалимі, привів країну до процвітання. Але талант правителя поєднувався у цій особі з виключною жорстокістю. В останні роки Ірод став надзвичайно підозріливим і, боячись втратити владу, навіть наказав стратити своїх старших синів.

НАГІРНА ПРОПОВІДЬ. НОВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Побачивши ж народ, зійшов на гору. І коли він сів, підійшли до нього його учні; а він, відкривши уста, почав навчати їх:

«Блаженні¹ вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні тихі, бо вони успадкують землю.

Блаженні засмучені, бо будуть утішенні.

Блаженні голодні та спраглі справедливості, бо вони насичтяться.

Блаженні милосердні, бо вони зазнають милосердя.

Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога.

Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та виговорювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради.

Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі; так бо переслідували пророків, які були перед вами.

Ви чули, що було сказано давнім: Не вбивай; і коли хтось уб'є, той підпаде судові. А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде

¹ Блаженний — щасливий, сповнений радості.

судові. Хто ж скаже братові: Нікчема! — той підпаде Верховному Судові. А хто скаже: Дурень! — той підпаде під вогонь пекельний. Коли, отже, приносиш на жертвовник дар твій і там згадаєш, що твій брат має щось на тебе, зостав там перед жертвовником твій дар; піди, помирись перше з твоїм братом і тоді прийдеш і принесеш дар твій.

Мирися з твоїм противником швидко, коли ти ще з ним у дорозі, щоб противник часом не віддав тебе судді, а суддя возному, щоб тебе не вкинули в темницю. Істинно кажу тобі: Не вийдеш звідти, доки не заплатиш останнього шага.

Ви чули, що було сказано: Не чини перелюбу. А я кажу вам, що кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в своїм серці. І коли твоє праве око тебе спокушає, вирви його й кинь геть від себе: ліште тобі, щоб один твій член загинув, аніж щоб усе твоє тіло вкинуто в пекло.

Ви чули теж, що було сказано давнім: Не клянись неправдиво, і — Виконаєш твої клятви Господеві. А я кажу вам не клястися зовсім: ні небом, бо це престол Бога; ні землею, бо це підніжок стіп його; ні Єрусалимом, бо це місто великого царя. Та й головою твоєю теж не клянися, бо не можеш ані одного волоска зробити білим або чорним. Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, ні, — а що більше цього, те від лихого.

Нагірна проповідь (картина художника Гюстава Доре, друга половина XIX століття)

Ви чули, що було сказано: Око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: Не противтеся злому. Хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й другу. Хто хоче позиватися з тобою і взяти з тебе одежду, лиши йому і плащ. І хто тебе силуватиме йти милю, іди з ним дві. Дай тому, хто в тебе просить, а хто хоче позичити в тебе, не відвертайся.

Ви чули, що було сказано: Любі ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних. Бо коли ви любите тих, що вас люблять, то яка вам за це нагорода? Хіба не те саме й митарі роблять? І коли ви вітаєте лише братів ваших, що надзвичайного чините? Хіба не те саме й погани роблять?

Тож будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий».

(Новий Завіт, Євангеліє від Матвія, розділ 5: 1-12, 21-48)

Переклад отця Івана Хоменка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПРИТЧА

При́тча (від *при́чта* — особливий випадок) — невеликий розповідний (епічний) твір повчального змісту.

При́тча на прикладі життєвих ситуацій в алгоритмічній формі пояснює норми поведінки і моральні цінності. Часто в при́тчах міститься пояснення алгорії та пряме тлумачення повчальної думки твору.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про **Біблію** та про її значення у світовій культурі.
2. Поясніть відмінність між **політеїзмом** та **монотеїзмом**. Наведіть приклади політеїстичних релігій. Доведіть, що Біблія проповідує монотеїзм.
3. У який історичний період створювався **Старий Заповіт**? Яка головна ідея Старого Заповіту?
4. Назвіть книги Старого Заповіту. Які тексти лягли в основу цієї частини Біблії?
5. Як у Старому Заповіті пояснюється виникнення світу?
6. Як сприймав Господь створений ним світ? Прокоментуйте слова «*I побачив Бог, що воно добре; і благословив...*»
7. Що є спільного і відмінного в оповідях про створення світу у Ведах і Старому Заповіті?
8. Які моральні висновки можна зробити з оповіді про **Каїна** та **Авеля**?
9. Як ви розумієте слова Господа, звернені до Каїна: «*Гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати*»?
10. Назвіть норми поведінки, закладені в головних заповідях Закону Божого, які приніс **Мойсеї** євреям.

11. Що ви знаєте про ***Новий Заповіт***? Хто став центральною постаттю цієї частини священної книги?
12. Чому в ***Євангеліє*** Ісуса називають Месією? Що вам відомо про його життя?
13. На прикладі ***Нагірної проповіді*** поясніть, у чому полягає відмінність християнського принципу любові від іудейського принципу справедливості.
14. Що, за Новим Заповітом, потрібно робити, щоб потрапити в Царство Небесне?
15. На прикладі оповіді про сіяча доведіть, що притчам ***Ісуса Христа*** притаманний ***алегоризм***.
16. Із якою метою Ісус удавався не лише до ***проповідей***, а й до жанру ***притчі***?
17. Зробіть висновок, який вплив мала на світову літературу Біблія.
18. Розгляньте картину Гюстава Доре «Нагірна проповідь». Яким чином художник зумів передати особливу силу вчення Ісуса Христа?

Для тих, хто хоче знати більше

Перший відомий переклад Біблії на українську мову — так зване ***Пересопницьке Євангеліє***. Роботу над ним було розпочато у 1556 році в Новотроїцькому монастирі, що на Волині, а завершено у 1561 році в Пересопницькому монастирі (тепер Рівненська область).

Сторінки Пересопницького Євангелія

тогочасного українського книговидання.

Реліквія зберігається у Києві в Національній бібліотеці України імені Володимира Вернадського. Ця священна книга стала важливим духовним атрибутом у житті нашої країни. З 1991 року вона лежить поряд з Актом проголошення незалежності України та Конституцією під час церемонії прийняття присяги новим Президентом України.

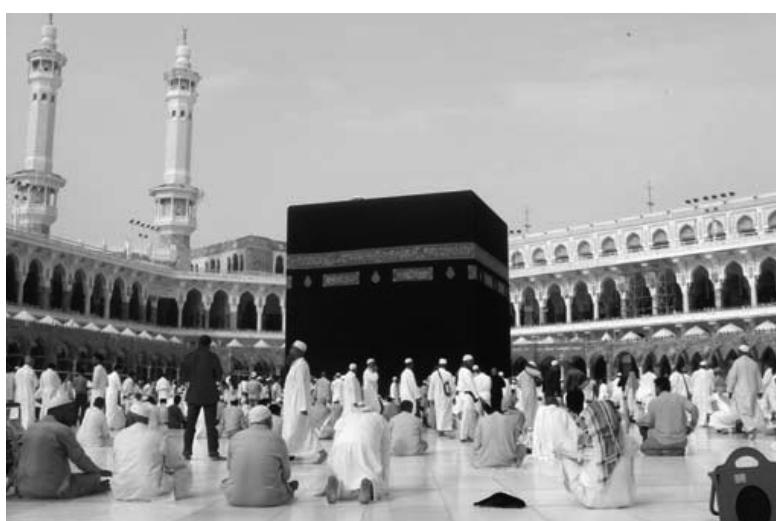
Євангеліє має надзвичайну історичну і культурну цінність. Книга вражає багатством художнього оформлення: чудові орнаменти в українському стилі, ретельно віписані на пергаментних сторінках кожна літера, безцінні взірці перекладу на староукраїнську писемну мову з вкрапленнями живої народної лексики. Пересопницьке Євангеліє стало свідченням високого розвитку

КОРАН ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Коран (арабською *кур'ан*, що означає *читання, декламація*) — це священна книга *мусульман*, у якій викладено основи їхньої віри — *ісламу* (арабською — покора).

Згідно з уявленнями віруючого мусульманина, Коран ніколи не був створений, а існував вічно і продовжує існувати донині. Він зберігається під «священим престолом» *Аллаха* (так мусульмани називають Бога), і лише Аллах у цій небесній книзі «стирає, що забажає», і вписує, що вважає за потрібне. На землі Коран з'явився завдяки Божим одкровенням, які архангел Гавриїл (Джабраїль) передавав богообрannому пророкові *Мухаммеду*.

Водночас Коран — це визначна культурна, літературна та історична пам'ятка, яка має величезний вплив на чималу частину людства. На відміну від

Кааба (сучасний вигляд)

інших священих книг, поява Корану не прихована у сивій давнині, а, навпаки, дуже чітко датована і пов'язана з іменем конкретної особи — пророка Мухаммеда, який жив приблизно у 570–632 роках. Пророк Мухаммед — історична особистість, він жив у містах Мекка і Медіна, що розташовані на Аравійському півострові, і за походженням був арабом.

Життя пророка Мухаммеда і поява Корану

У часи Мухаммеда арабські племена кочували пустелями Аравійського півострова; вони не мали єдиної держави і постійно ворогували між собою. Лише незначна частина племен вела осілий спосіб життя, пов'язаний із землеробством і торгівлею. Найбільшими торговельними та культурними осередками Аравійського півострова на той час були міста Мекка і Ясріб, розташовані в оазах на перетині караванних шляхів. Окрім того, Мекка була релігійним центром усіх арабських племен, які сповідували язичницькі культу, зокрема культ предків і культ поклоніння священним каменям.

На території Мекки є давній храм *Кааба* (арабською *куб*) — споруда кубічної форми, у східну стіну якої вмуровано священний чорний камінь. За давнім арабським переказом, чорний камінь упав із неба і тому наділений могутньою магічною силою. До нього з усієї Аравії стікалася величезна кількість паломників.

Мухаммед народився в *Мецці* та належав до збіднілого роду. Він ще дитиною осиротів і рано почав працювати — спочатку пастухом, а згодом погоничем верблюдів у караванах. Власники караванів оцінили його чесність і добросовісність і почали доручати юному Мухаммеду відповідальнішу справу — супровід караванних вантажів. У 25 років майбутній пророк одружився на заможній вдові й сам став успішним торговцем.

Невзажаючи на безбідне життя, Мухаммеду не давали спокою думки про несправедливість оточуючого світу. Особливо його обурювала ворожнеча арабів між собою, витоки якої він вбачав у багатобожжі. Мухаммед часто усамітнювався в печері на околиці Мекки, старанно постився і молився, щоб розібрatisя в своїх думках. І ось уже в зрілом віці (вважається, що це відбулося 610 року в місяці рамадані), він почув голос, який передав йому перші одкровення. З тих пір *Рамадан*¹ — священний місяць для всіх мусульман.

Мухаммед не одразу наважився повірити в те, що сповіщав йому голос, але з часом утверджився в думці — одкровення, які він чує, не що інше як настанови *Аллаха* (єдиного Бога), передані через архангела Гавриїла (Джабраїля).

5. Навчив його (Мухаммеда) архангел Джабраїл, міцний силою
6. Могутній. Ось він став прямо перед ним.
7. І був він на найвищому небосхилі,
8. Потім наблизився і зійшов на землю.
9. І стояв на відстані двох пострілів з лука або іще ближче,
10. І відкрив він своєму рабові те, що відкрив. (*Сура 53. Зоря*)

Переклад з арабської Гната Крачковського

Виконуючи волю голосу, Мухаммед почав проповідувати в рідній Мецці. Він переконував своїх земляків відкинути язичницьких божків й увірувати в єдиного Бога, а також засуджував надмірне багатство, за кликав допомагати бідним, сповіщав про майбутнє воскресіння із мертвих і

*Арабські воїни
(мініатюра з середньовічного рукопису, 1305-1314 роки)*

¹ Рамадан (або ж Рамазан) — дев'ятий місяць за мусульманським місячним календарем. У рамадан мусульмани дотримуються посту від сходу і до заходу сонця.

Страшний суд над усіма неправедними.

Мекканці, добробут яких був заснований на торгівлі й лихварстві, не сприйняли проповідей Мухаммеда. Йому почали погрожувати і навіть намагалися вбити. 16 липня 622 року пророк із невеликим гуртом своїх прихильників змушений був переселитися в Ясріб — місто-конкурент Мекки. Дата цього *переселення* (арабською *хіджри*) стала першим днем мусульманського літочислення, чинного досі.

У Ясрібі, невдовзі перейменованому в Медіну (арабською *місто пророка*), проповідь Мухаммеда отримала цілковиту підтримку — усі жителі міста перейшли в іслам, утворивши єдину релігійну спільноту, а сам він став їхнім духовним керівником, суддею і правителем.

Упродовж цих десяти років (з 622 до 632) Мухаммед продовжував отримувати одкровення і проповідувати їх своїм прихильникам. Кожне слово пророка вірні учні завчали напам'ять, а згодом почали залишувати. Після смерті пророка Мухаммеда у 632 році спадкоємці його влади — *халіфи* — вирішили впорядкувати прижиттєві записи, а також проповіді, які побутивали в усній формі, і укласти книгу, куди б увійшло все, що говорив пророк. Так з'явився *Коран*. У середині VII століття текст священної книги був канонізований¹ і з тих пір не змінювався.

За сто років (до середини VIII ст.) іслам розповсюдився на величезні території: Іран, Афганістан, країни Середньої Азії і Закавказзя, Північно-Західну Індію, Північну Африку і майже весь Піренейський півострів у Європі. Підкорені неарабські народи прийняли іслам й активно долучилися до розбудови мусульманської культури, засвоївши арабську мову як мову науки та літератури і визнавши Коран священною «книгою книг».

Мухаммед і архангел Джабраїль
(мініатюра з середньовічного рукопису, 1307 рік)

¹ Канонізувати — у перекладі з грецької *регулювати, узаконювати*. Тут: визнання законом.

Побудова Корану

Коран — перший значний писемний твір арабською мовою. Початково — це запис промов пророка Мухаммеда, проголошених римованою прозою, часто настільки яскравою та образною, що вона сприймається як вірші. У Корані є також багато притч і повчальних порівнянь.

Кanonізований текст Корану складається зі 114 розділів, які називаються *сурами* (сúра арабською означає *кладка каменю у стіні* — так сам пророк Мухамед називав завершені фрагменти своїх одкровень). Кожна сура має назву і, своєю чергою, поділяється на окремі вірші — **аяти** (аят арабською означає *знамення, чудо*). Кожен аят Корану для мусульман — це не просто вірш, а вірш, посланий Аллахом, бездоганний за формуєю і змістом настільки, що жодна буква, жодне слово в ньому не можуть бути замінені.

Незалежно від теми і часу створення, сури в Корані розташовані *від більших за розміром до менших*. Відповідно на початку книги розташовані найдовші сури, а в кінці — найкоротші. Із цього правила є лише кілька винятків, найпоказовіший із них — перша сура Корану під назвою **«Аль-Фатіха»** (арабською означає *та, що відкриває Книгу*).

«Аль-Фатіха» складається лише із семи аятів (друга сура — 286 аятів), і кожен мусульманин повинен знати її напам'ять з дитинства, тому що цю суру промовляють під час **намазу** — обов'язкової мусульманської молитви, яку здійснюють п'ять разів на добу:

1. В ім'я Аллаха всемилостивого, всемилосердого Бога.
2. Слава Аллахові, Господу всього сущого.
3. Всемилостивому, всемилосердому.
4. Володареві Судного дня!
5. Тобі ми поклоняємося й у Тебе благаємо допомоги!
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали. (*Сура 1. Та, що відкриває Книгу*)

Переклад з арабської Гната Крачковського

Коран — великий за обсягом твір (у сучасних друкованих виданнях поза 500 сторінок), який за жанром є збіркою *проповідей, притч, сказань, релігійних, правових і моральних норм, окремих висловлювань* (клятв, закликів, благословень).

Релігійні та моральні приписи Корану

Мухамед не вважається автором Корану, а лише пророком, який без змін передав слова Аллаха, тому текст Корану — це пряма мова самого Бога. Відповідно святість Корану для мусульман беззаперечна, і кожен його аят — це прямий припис Бога, який треба виконувати без обговорення. Найголовнішими приписами Корану є віра в Аллаха, у його посланців (пророків), у його ангелів, у його писання (тобто в сам Коран) і в Страшний суд.

Аллах, згідно з Кораном, — творець усього сущого (неба, землі, сонця, місяця, зірок, рослин, тварин, людей, ангелів тощо):

6. Чи не Ми сотворили землю рівною,
7. А гори високими?
8. І вас Ми сотворили парами,
9. А ваш сон сотворили заспокійливим,
10. І ніч сотворили покровом,
11. А день сотворили як час для того, щоб жити.
12. І над вами Ми сотворили сім міцних сфер.
13. І сотворили світило, яке яскраво палає.
14. І Ми спустили з дощових хмар щедрі зливи.
15. Водою Ми змусили прорости злаки та інше зілля
16. І буйні сади. (*Сура 78. Вістка*)

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

Згідно із задумом Аллаха, цей світ створено сâme для людини. Натомість

Дві сторінки з найдавнішого рукопису Корану
(записаний не пізніше 645 року)

люди мають виконувати волю Аллаха і його настанови. Крім релігійних, Коран вимагає виконувати і моральні приписи. Головні з них — не вбивати, не красти, не зраджувати, платити добром за зло, стримувати гнів, пробачати, не бути гордовитими і хвалькуватими, не вживати вино. Є в Корані також багато приписів, що регулюють повсякденне життя мусульман.

Мусульманин, який не виконує приписів Корану, — грішник, і на нього чекає покарання. У Корані сказано, що кожну людину від дня народження і до смерті супроводжують два ангели. Вони записують у спеціальну книгу її вчинки, як добре, так і погане, здійснені протягом життя. У день Страшного суду, коли мертві воскреснуть, усі вони постануть перед лицем Аллаха із цими книгами в руках, і Аллах оцінить їхні вчинки. Праведники потраплять у райські сади, а грішники — навіки в пекло, «у вогняну геєну»:

В ім'я Всемилостивого, Всемилосердного Бога.

1. Коли небо розколеться,
2. І коли зорі розсипляться,
3. І коли моря переповняться,

4. І коли могили спорожніють,
5. Тоді душа довідається, що вона чинила раніше і що робитиме згодом.
6. О людино! Що змусило тебе збунтуватися проти твого Господа прещедрого,
7. Який створив тебе, зробив тебе досконалим, зграбним,
8. Надавши тобі такої подоби, якої Він сам захотів?!
9. Так ні! Вони вважають Страшний суд вигадкою!
10. Але ж над вами є охоронці,
11. Шляхетні писарі¹.
12. Вони знають усе, що ви чините...
13. Адже праведники, звичайно, перебуватимуть у блаженстві,
14. А нечестиві, воїстину, перебуватимуть у пекельному вогні.

(Сура 82. Розколювання)

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

Щоб Божі настанови були почути людьми, Аллах, за Кораном, постійно посилив до них своїх пророків. Таких пророків було тисячі («кожному народу був свій посланець»). У Корані їх згадується 28, із них головні — Адам, Ной (арабською Нуҳ), Авраам (Ібрахім), Мойсей (Муса), Ісус (Іса) та Мухаммед.

Історична енциклопедія

Коран, а також укладена пізніше на його основі збірка законів під назвою *шаріат* дуже суворо регламентує життя мусульманин — всі їхні думки мають бути звернені до Аллаха.

До XIX століття за законами шаріату жили всі мусульманські країни. Державна і релігійна влада не розділялися, очільник держави вважався наступником пророка Мухаммеда, а його радниками були представники духовництва.

Освіту можна було здобути лише в релігійних навчальних закладах — початкових школах при мечетях і вищих школах *медресé* (інших просто не було). Освіченою вважалася лише та людина, яка бездоганно знала Коран і шаріат.

Мечеть Султанахмет у Стамбулі (1616 рік). Одна з найбільших мечетей світу, може одночасно прийняти понад десять тисяч вірян

¹ Ангели, що записують добрі й злі вчинки людей.

КОРАН

СУРА 92. НІЧ

В ім'я Всемилостивого, Всемилосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто створив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скрупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гибіти.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Який вважав оманою наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує —
18. Тому, хто жертвує своїм майнам, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої кари.
20. Аби тільки побачити обличчя Всешинього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що вам відомо про *Коран* та історію його виникнення?
2. Розкажіть про пророка *Мухаммеда* та його роль у створенні цієї книги.
3. Якою є будова Корану? За яким принципом розташовані розділи?
4. Розкажіть про головні моральні засади *ісламу*.
5. Що, на вашу думку, є спільного в мусульманському і християнському віровченнях?
6. Сформулюйте моральні настанови, викладені у сурі 92 «*Ніч*».
7. Порівняйте суру 78 «*Вістка*» з Корану і розділ 1 з Книги «*Буття*» Старого Заповіту. Знайдіть спільні мотиви.
8. Яку роль відіграє Коран у житті мусульман?
9. Який вплив Коран здійснив на літературу мусульманських країн?
10. Зробіть висновок про роль священих книг в історії людства.

АНТИЧНІСТЬ

Античною літературою називають літературу давніх греків і давніх римлян, яка створювалася в період від VIII століття до н. е. до V століття н. е. Слово **античність** походить із латинської мови й означає **давній**.

Історично першою виникла **давньогрецька література**. Вона зберегла своє панівне становище протягом всієї доби античності. **Римська література** була літературою народу, який сформувався пізніше за греків, через що і потрапив під грецький культурний вплив. Римські автори вважали себе учнями греків, наслідували їх і доволі часто писали свої твори давньогрецькою мовою.

Незважаючи на те, що антична література проіснувала понад тисячу років, змінювалася вона надзвичайно мало. Основними її рисами були широке використання **міфологічної тематики** в художніх творах, панування **поетичної форми** в літературі (прозою писали лише історичні записи й твори ораторського мистецтва) та незмінна **система жанрів**, у якій кожен жанр мав свій взірцевий твір, на який орієнтувалися всі наступні митці, практично не відходячи від традиційної форми.

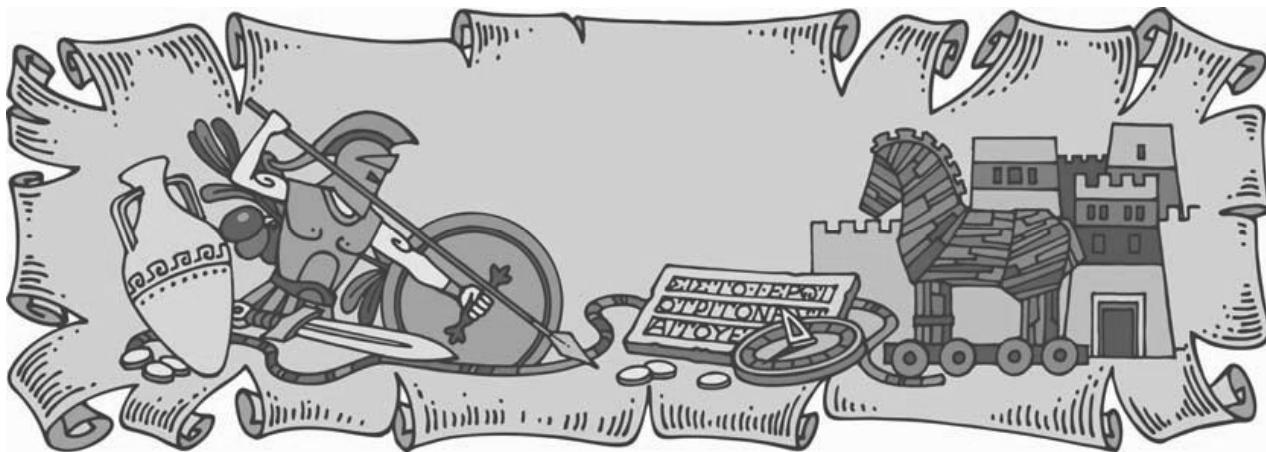
Визначальною рисою античної літератури стало **усвідомлення цінності людської особистості**. Ця риса притаманна не лише літературі, а й усій античній культурі, досягнення якої до сьогодні вражают нашу уяву.

Вивчення літератур Давньої Греції та Риму опирається на найрізноманітніші джерела: оригінальні тексти, які дійшли до нас, уривки з них або їхні перекази у творах пізніших письменників і вчених, а також на археологічні та етнографічні відомості. На жаль, більшість пам'яток античного мистецтва і літератури були втрачені внаслідок численних воєн та пожеж. Але ті, що дійшли до нас, свідчать про гуманізм і надзвичайно високу художню майстерність античних митців.

Античну літературу називають колискою європейського словесного мистецтва, адже її жанри, багату систему віршування та засобів виразності згодом засвоїли молоді європейські літератури. До тем і сюжетів античної літератури активно зверталися європейські митці усіх наступних епох. Навіть у добу Середньовіччя, для якої характерне зниження цікавості до людини та її внутрішнього світу, знання давньогрецької мови й мови давніх римлян — **латини** — було ознакою вченості.

Практично всі європейські народи поклали в основу своїх національних алфавітів латинське написання букв (тільки деякі, зокрема й українці — грецьке). Значна кількість наукових термінів, абстрактних слів, географічних назв тощо була прямо запозичена з латини або давньогрецької мови.

За століття, які минули з часу їх появи, твори давньогрецьких та римських митців не втратили своєї художньої цінності й продовжують захоплювати читачів.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА

Історична енциклопедія

Давньогрецька культура — найвизначніше явище стародавнього світу. Її попередницею була культура *перших грецьких племен* — *ахейців*, які прийшли з-за Дунаю і захопили весь Балканський півострів. Поступово перетворившись із диких кочівників на землеробський народ Середземномор'я, ахейські племена створили високорозвинене суспільство, яке мало свою писемність, чудову архітектуру та настінний живопис. *Культуру ахейських племен*, що сягнула свого розквіту *у 1400–1200 роках до н. е.*, вчені називають *Мікенською культурою* (від назви найбільшого ахейського міста Мікени).

У період розквіту Мікенської культури на Балканському півострові існували рабовласницькі держави, лідером серед яких було Мікенське царство — його політична, військова та культурна першість визнавалася беззаперечно. Усі ахейські держави зберегли племінний устрій, їх очолювали племінні ватажки — царі (басилевси) та племінна знать, що володіли значною частиною земельних угідь. У господарстві широко використовувалася праця рабів. Жили заможні ахейці в містах-фортецях.

Ахейські держави Мікенської епохи мали добре підготовлену армію, великий флот і вели постійні війни з іншими середземноморськими народами. Збагатившись у військових походах, ахейська родова знать відчула смак до розкошів — у містах почали зводити величні палаці, а в повсякденне життя увійшли вишукані предмети побуту.

Однак мистецтво цього войовничого народу, як і вся його цивілізація, було мужнім і стриманим. Фрески, якими розписували стіни в палацах, зображували сцени війни та полювання, а найвишуканішими речами, знайденими в ахейських похованнях, були бронзові мечі, золоті і срібні кубки, а також посмертні маски могутніх владарів.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

У давньогрецькій міфології відобразилося ахейське минуле давніх греків, а сюжети і образи мікенської доби стали основою для розвитку їхньої культури. Наприклад, саме в ті далекі й легендарні часи остаточно сформувався давньогрецький *пантеон богів*, яких стали уявляти не як твариноподібних істот, а як уже відомих нам олімпійців (згадайте вивчене в 6 класі).

Події, змальовані в більшості давньогрецьких міфів та епічних пісень, відбуваються в Мікенську епоху, а найпопулярніші цикли — *Фівा�нський*, *Троянський*, про подвиги Геракла, про похід аргонавтів — детально відображають ситуацію XIII століття до н. е., яка склалася в ахейських державах.

Не менш точно відображені і *місце подій* — міфологічні боги та герої діють у місцевостях, що були центрами Мікенської культури. Герої давньогрецьких міфів та епосу — це ахейські царі та царевичі, тісно пов’язані між собою родинними зв’язками. Навіть такий, здавалося б, народний герой, як *Геракл*, належав до царського роду. Як ви вже знаєте, він був безпосередньо пов’язаний з Мікенами, оскільки змушений був служити мікенському цареві Еврісфею і звершити 12 подвигів (згадайте вивчене в 6 класі).

У міфологічному *циклі про аргонавтів* центральною постаттю став **Ясон** (або Язон) — також ахейський царевич. Його дядько, незаконно захопивши владу, побіцяв повернути трон Ясону за умови, якщо той привезе з Колхіди¹ золоте руно². Ясон, зібравши найуславленіших ахейських героїв (серед яких був і сам Геракл), на кораблі *Арго* вирушив у далеку путь через Чорне море до Кавказьких гір. У міфах йдеться про надзвичайні пригоди аргонавтів протягом важкої подорожі; про випробування, які влаштував Ясону підступний цар Колхіди; про викрадення золотого руна з допомогою колхідської царівни-чаклунки **Медеї**; про втечу Ясона з нею на Арго; про повернення трону законному спадкоємцеві. Історія шлюбу Ясона і Медеї та їхньої трагічної загибелі лягла в основу багатьох творів світового мистецтва.

Золота посмертна маска правителя Мікенської доби

¹ Колхіда — давньогрецька назва Західної Грузії. Колхідська культура існувала впродовж XIII–VII ст. до нашої ери.

² Золоте руно — руно (вовна, зістрижена суцільним шаром) чудесного золотого барана, який був принесений у жертву верховному богові Зевсу. Руно охороняв невисипний дракон царя Колхіди.

Фіванський цикл міфів пов'язаний з ахейським містом **Фіви**, цар якого отримав жахливе пророцтво, що його вб'є власний син. Злякавшись, він наказав слузі умертвити новонародженого царевича. Проте раб, пожалівши безневинне дитя, таємно відніс його в сусіднє царство, сподіваючись, що так і хлопчик буде врятований, і пророцтво не здійсниться. Немовля потрапило до бездітного правителя Поліба, який назвав його **Едіпом**. Поліб із дружиною виростили хлопчика в любові, як рідного сина.

Утім щасливе життя юнака завершилося тоді, коли йому провістили, що

він не може жити на батьківщині, бо стане вбивцею рідного батька. Вражений пророцтвом, Едіп, не знаючи свого справжнього походження, залишив землю Поліба і виїхав зі світу за очі. Дорогою йому зустрівся ошатний старший чоловік із почтом слуг, якого Едіп під час запеклої суперечки вбив, не згадуючись, що це і був його рідний батько.

Мандруючи, юнак прийшов до стін рідних Фів, які потерпали від **Сфінкса**, чудовиська, яке кожному, хто хотів увійти до міста, загадувало загадку. Якщо перехожий не знав правильної відповіді, Сфінкс його пожирав (або скидав у провалля). Едіп відгадав загадку і звільнив місто від потвори, а вдячні фіванці обрали його своїм правителем.

У наступних міфах фіванського циклу розповідається про страшну кару, що чекала жителів міста, які, самі не знаючи того, віддали трон убивці їхнього царя, та про жахливі нещаства Едіпа. Міфологічний образ царя Едіпа, мотиви невідворотності долі й страждань стали надзвичайно популярними як в античному, так і новітньому мистецтві.

Найпопулярніший **троянський цикл** міфів присвячений військовому походу ахейців на малоазійське місто Трою, який має реальну історичну основу. Багатство образів, сюжетне і тематичне різноманіття міфів троянського циклу досі залишається невичерпним джерелом для світової літератури.

Міфологічна передісторія Троянської війни та десятирічної облоги міста Трої почалася на весіллі могутнього царя ахейського племені мірмідонців Пеллея та безсмертної німфи Фетіди. На їхнє весілля було запрошено всіх богів, окрім богині чвар та розбрата Еріди. Ображена Еріда швидко знайшла спосіб помститися: вона посварила богиню шлюбу і подружньої вірності Геру, богиню мудрості й справедливості Афіну та богиню кохання і вроди Афродіту, кинувши на стіл золоте яблуко з надписом «Найвроливішій» (так зване

Едіп і Сфінкс (розпис на давньогрецькій вазі, IV ст. до н. е.)

41

«яблуко розбрату»). Владар богів і людей Зевс відправив бога-вісника Гермеса та посварених богинь у Малу Азію, щоб син троянського царя Пріама *Паріс* розсудив їх. Юний Паріс віддав яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому найвродливішу жінку у світі — *Єлену*, дружину спартанського царя *Менелая*.

Богиня кохання стримала своє слово і допомогла легковажному Парісу викрасти спартанку з дому її чоловіка. Ахейці, обурені чорною невдячністю молодого троянця за щиру гостинність ахейського царя, зібрали численне військо на чолі з мужніми вождями під проводом *Агамемнона*, мікенського царя та рідного брата скривдженого Менелая, і прийшли під стіни Трої. Війна між ахейцями й троянцями тривала *10 років* і завершилася лише після того, як ахейці подарували троянцям величезну дерев'яну фігуру коня, в якій сковалася воїни. Завдяки цим хитрощам ахейці проникли в неприступне місто; вони розграбували і знищили багату Трою.

Утім переможний похід об'єднаного війська ахейців у Малу Азію став останнім в історії Мікенської цивілізації — *у XII ст. до н. е.* племена *дорійців*, спустошили ахейські землі.

Ахейське населення було або витіснене в гори, або підкорене, значна його частина емігрувала в Малу Азію. Настали *«темні сторіччя»* в історії Греції — завойовники, знищивши Мікенську культуру, на її місці не створили нічого. Втрачено було не лише політичні та економічні здобутки, а навіть писемність.

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

Минуло багато днів відтоді, як повернувся Паріс у дім отця свого Пріама. Здавалось, що та зміна, яка сталася в його житті, змусила його забути про дар, обіцянний йому Афродітою. Тепер він був царевичем, а не звичайним, нікому не відомим пастухом. Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель. Він зйшов на корабель і вирушив у путь безкрай морським простором у Спарту, де жила Єлена. Розпач охопив Кассандру¹, коли побачила вона, як швидкохідний корабель Паріса віддалявся від рідних берегів. Простерши до неба руки, вигукнула віща Кассандра:

— О, горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священий Іліон, скривавлені лежать розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці плачучих троянських жон і дів!

Так вигукувала Кассандра, але ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плив усе далі й далі. Причалив Паріс у гирлі Евроту і

¹ Кассандра — донька троянського царя Пріама. Бог Аполлон, покровитель віщунів і митців, наділив її даром передбачати майбутнє. Однак за те, що дівчина знехтувала його коханням, Аполлон покарав її: віщуванням Кассандри ніхто не вірив.

вийшов із своїм другом Енеєм на берег. З ним пішов він до царя Менелая як гість, що не замишляв нічого злого.

Радо привітав Менелай Паріса та Енея. На честь гостей приготував він багату трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Паріс прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою. Похопилася красою Паріса і Єлена, він був прекрасний у своєму багатому східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на острів Крит. Від'їждаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть їйому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс зараз же вирішив скористатися з його від'їзду. За допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка і втекти з ним у Трою. Дала згоду Єлена Парісові. Потай повів Паріс прекрасну Єлену на свій корабель; викрав він у Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена — чоловіка, рідну Спáрту і дочку свою Герміону — заради любові до Паріса.

Покинув корабель Паріса гирло Евроту, повізши з собою багату здобич. Швидко нісся корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс — з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Щасливо прибув він до троянських берегів.

(Із книги Миколи Куна «Легенди і міфи Стародавньої Греції»)

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Та все ж ніяк не могли греки оволодіти містом. Тоді Одіссей¹ умовив їх діяти хитрощами. Він порадив спорудити такого величезного дерев'яного коня, щоб у ньому могли сховатися наймогутніші герої греків. Усе ж інше військо мало відплисти від берега і заховатися за островом Тенедосом. Коли троянці ввезуть коня в місто, тоді вночі вийдуть герої, відкриють браму міста грекам, які таємно повернуться назад. Одіссей запевняв, що тільки таким способом можна здобути Трою.

Нарешті, погодились греки на пропозицію Одіссея. Знаменитий митець Епей зі своїм учнем за допомогою богині Афіни Паллади спорудив величезного дерев'яного коня. Усе нутро коня наповнилось озброєними воїнами. Епей так щільно закрив отвір, яким увійшли герої, що не можна було навіть подумати, що в коневі є воїни. Потім греки спалили усі будівлі у своєму таборі, посідали на кораблі і відійшли у відкрите море.

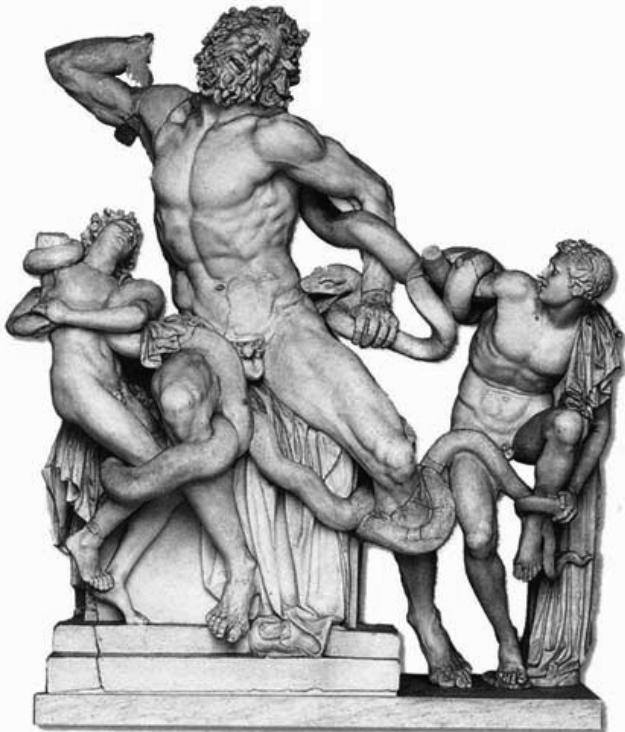
З високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там таке діється. Раптом на велику свою радість побачили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Троаду. Радіючи, повиходили усі троянці з міста й пішли до табору. Табір справді був покинutий, тільки де-не-де доторяли ще

¹ Одіссей — цар острова Ітака; уславився гострим розумом; був учасником походу на Трою.

будівлі. З цікавістю бродили троянці по тих місцях, де стояли недавно шатра Діомеда, Ахілла, Агамемнона, Менелая та інших героїв. Вони були певні, що скінчилася тепер облога, минули всі біди і можна взятися до мирної праці.

Раптом у здивуванні спинилися троянці: вони побачили дерев'яного коня. Дивились вони на нього і ніяк не могли здогадатися, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили кинути коня в море, а інші — везти в місто й поставити на акрополі¹. Почалася суперечка. Тут перед сперечальниками з'явився жрець бога Аполлона Лаокоон. Він палко почав умовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі заховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість, вигадана Одіссеєм. Не вірив Лаокоон, що назавжди покинули греки Троаду. Благав він троянців не довіряти коневі. Що б там не було, а Лаокоон побоювався греків, навіть якби вони приносили дарунки Трої. Схопив величезний спис Лаокоон і кинув ним у коня. Здригнувся кінь від удару, і глухо забряжчала всередині нього зброя. Та затымарили боги розум троянців — вони все-таки постановили везти коня у місто. Мало здійснилися веління долі.

Коли троянці стояли навколо коня, все тіsnіше обступаючи його, раптом почувся голосний крик. Це пастухи вели зв'язаного полоненого. Він добровільно віддався їм у руки. Цей полонений був грек Сінон. Обступили його троянці і почали знущатися з нього. Мовчки стояв Сіон, боязно поглядаючи на троянців, що його оточили. Нарешті заговорив він. Тяжко нарікав він, проливаючи сліззи, на гірку долю. Зворушили Сінонові сліззи Пріама і всіх троянців. Потчили вони розпитувати його, хто він і чому зостався. Тоді розповів їм Сіон вигадану історію, яку придумав для нього Одіссеї, щоб обдурити троянців. Сіон розповів: коли греки вирішили припинити облогу, провидець Калхас оголосив, що боги за щасливе повернення на батьківщину вимагають людської жертви. І Калхас вказав на Сіона як на жертву богам. Зв'язали греки Сіона і повели до жертвника.

Лаокоон
(копія скульптури 200 року до н. е.)

¹ Акрополь (давньогрецькою *верхнє місто*) — укріплена частина давньогрецького міста, розташована зазвичай на пагорбі.

Але Сіон розірвав мотуззя і врятувався від неминучої смерті втечею. Довго переховувався в густих заростях очерету Сіон, вичікуючи відплиття греків на батьківщину. Коли ж вони відпилили, вийшов він зі свого сховища і добровільно віддався в руки пастухів.

Повірили троянці хитрому грекові. Пріам звелів звільнити його і запитав, що значить цей дерев'яний кінь, залишений греками у таборі. Тільки цього запитання й чекав Сіон. Прикладавши богів за свідків того, що говорить він правду, Сіон сказав, що коня залишили греки для того, щоб уласкавити грізну богиню Афіну Палладу. Кінь цей, за словами Сіона, буде могутнім захистом Трої, якщо троянці ввезуть його в місто. Повірили троянці Сіонові. Спритно зіграв він роль, яку доручив йому Одіссеї.

Ще ж дужче переконало троянців у тому, що Сіон говорив правду, велике диво, послане Афіною Палладою. На морі з'явилися два дивовижні змії. Швидко пливли вони до берега, звиваючись незчисленними кільцями свого тіла на хвилях моря. Високо здіймались червоні, як кров, гребені на їхніх головах. Очі їхні блискали полум'ям. Виповзли змії на берег коло того місця, де Лаокоон приносив жертву богу моря Посейдонові. З жаху розбіглися усі троянці, а змії кинулись на двох синів Лаокоона і обвилися навколо них. Поспішив на допомогу синам Лаокоон, але й його обвили змії. Своїми гострими зубами терзали вони тіла Лаокоона і двох його синів. Силкується зірвати з себе зміїв нещасний і визволити від них дітей своїх, та марно. Отрута проникала все глибше. Усе тіло зводить корчами. Страждання Лаокоона і синів його жахливі. Голосно скрикнув Лаокоон, чуючи наближення смерті. Так загинув Лаокоон, бачачи жахливу смерть своїх ні в чому не винних синів, загинув тому, що хотів, всупереч волі богів, врятувати рідну землю. А змії, зробивши своє жахливе діло, поповзли геть і зникли під щитом статуї Афіни Паллади.

Загибелю Лаокоона ще дужче переконала троянців, що вони повинні ввезти дерев'яного коня в місто. Розібрали вони частину міського муру, бо величезного коня не можна було провезти через браму, і з тріумфом, співами й музикою потягли коня канатами у місто. Чотири рази зупинявся, вдаряючись об мур, кінь, коли тягли його через пролом, і грізно grimіла в ньому від поштовхів зброя греків, але не чули цього троянці. Нарешті, притягли вони коня в акрополь. Віща Кассандра вжахнулася, побачивши в акрополі коня. Вона віщувала загибелю Трої, але сміхом відповіли їй троянці — адже її проповіщенням ніколи не вірили.

У глибокій мовчанці сиділи в коні герої, пильно прислухаючись до кожного звуку, який доносився ззовні. Чули вони, як кликала їх, називаючи на імення, пишнокудра Єлена, наслідуючи голоси їхніх дружин. Насилу вдержав одного з героїв Одіссеї, затиснувши ѹому рота, щоб він не відповів. Чули герої тріумфування троянців і шум веселих банкетів, що справлялися по всій Трої з нагоди закінчення облоги.

Нарешті, настала ніч. Усе змовкло. Троя поринула в глибокий сон. Біля дерев'яного коня почувся голос Сінона — він дав знати героям, що тепер можуть вони вийти.

Сіон встиг уже розпалити й велике вогнище біля брами Трої. Це був знак грекам, які заховались за Тенедосом, щоб швидше спішили вони до Трої. Обережно, намагаючись не робити шуму зброею, повиходили з коня герої; першими вийшли Одіссея з Епеєм. Розсипалися по заснулих вулицях Трої герої. Запалали будинки, кривавою загравою освітлюючи гинучу Трою. На допомогу героям з'явилися й інші греки. Через пролом вдерлись вони у Трою. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися, хто чим міг. Вони кидали в греків палаючі колоди, столи, начиння, билися рожнами, на яких щойно смажили м'ясо для бенкету. Нікого не щадили греки. Із зойками бігали по вулицях Трої жінки й діти. Нарешті, підступили греки до палацу Пріама, захищеного муром з вежами. З мужністю відчую захищалися троянці. Вони перекинули на греків цілу вежу. З іще більшою запеклістю пішли на штурм греки. Вибив сокирою браму палацу син Ахілла Неоптолем і перший вдерся в нього. За ним вдерлися до палацу й інші герої та воїни. Сповнився палац Пріама зойком жінок і дітей.

Загинув Пріам у тому палаці, де жив стільки років, правлячи великою Троєю. Не врятувався ніхто з синів Пріама. Навіть онук його, син Гéктора — Астіанáкс був убитий: його скинули з високих мурів Трої. Убив Менелай у палаці сплячого Деїфоба, дружиною якого після смерті Паріса стала Єлена. У гніві убив би і прекрасну Єлену Менелай, але стримав його Агамемнон. А богиня Афродіта знову пробудила в грудях Менелая любов до Єлени. З тріумфом повів він її до свого корабля.

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який виніс на руках з Трої свого старого батька Анхіза і маленького сина Асканія. Пощадили греки і троянського героя Антенóра. Його пощадили греки за те, що він завжди радив троянцям віддати грекам пишноволосу Єлену і викрадені Парісом скарби Менелая.

Довго палала ще Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибелі великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. По стовпах диму і величезній заграві вночі дізналися довколишні народи, що впала Троя, яка довго була наймогутнішим містом в Азії.

(Із книги Миколи Куна «Легенди і міфи Стародавньої Греції»)

Найдавніше зображення троянського коня (рельєф на давньогрецькій вазі, 670 рік до н. е.)

Готуємося до роботи з текстами

1. Дайте визначення **античної літератури**. Схарактеризуйте її основні риси.
2. Які перші грецькі племена стояли біля витоків давньогрецької цивілізації? Як назвали історики культуру цих племен?
3. Розкажіть про особливості **Мікенської культури**. Доведіть, що Мікенська епоха стала основою для формування культури давніх греків.
4. Що вам відомо про **міфологічні цикли**, які виникли в Мікенську епоху?
5. Які з давньогрецьких міфів ви пам'ятаєте з програми 6 класу?
6. Поясніть, із чим пов'язаний занепад Мікенської культури. Чому після XII ст. до нашої ери настали «темні сторіччя»?

Працюємо над змістом міфів

7. Які події лягли в основу **тroyянського** циклу міфів?
8. Скільки років тривала Троянська війна, і що стало її причиною?
9. Чому вчинок царевича **Паріса** є негідним?
10. Назвіть імена відомих вам героїв троянського міфологічного циклу.
11. Розкажіть, що вигадав хитромудрий **Одіссеї**, щоб заволодіти Троєю.
12. Що розповів полонений Сіоном про коня, щоб переконати троянців?
13. Від чого застерігав **Лаокоон** співвітчизників і яка доля спіткала жерця та його синів?
14. Розкажіть про загибель могутньої Трої та її царя. Як троянці могли уникнути цієї трагедії?
15. Розкажіть, що сталося з винуватицею війни прекрасною **Еленою**.
16. Доведіть, що Одіссеї цілком заслуговує, щоб його називали «хитромудрим».

Узагальнюємо і підсумовуємо

17. Що **символізує** «яблуко розбрата»?
18. Вислів «троянський кінь» має позитивне чи негативне значення? Що, на вашу думку, він означає?
19. Хто в давньогрецьких міфах керує життями та почуттями людей і навіть визначає долі цілих народів? Аргументуйте свою думку.
20. Як у циклі про Троянську війну співвідносяться реальні й міфологічні причини нападу грецьких племен на Іліон?

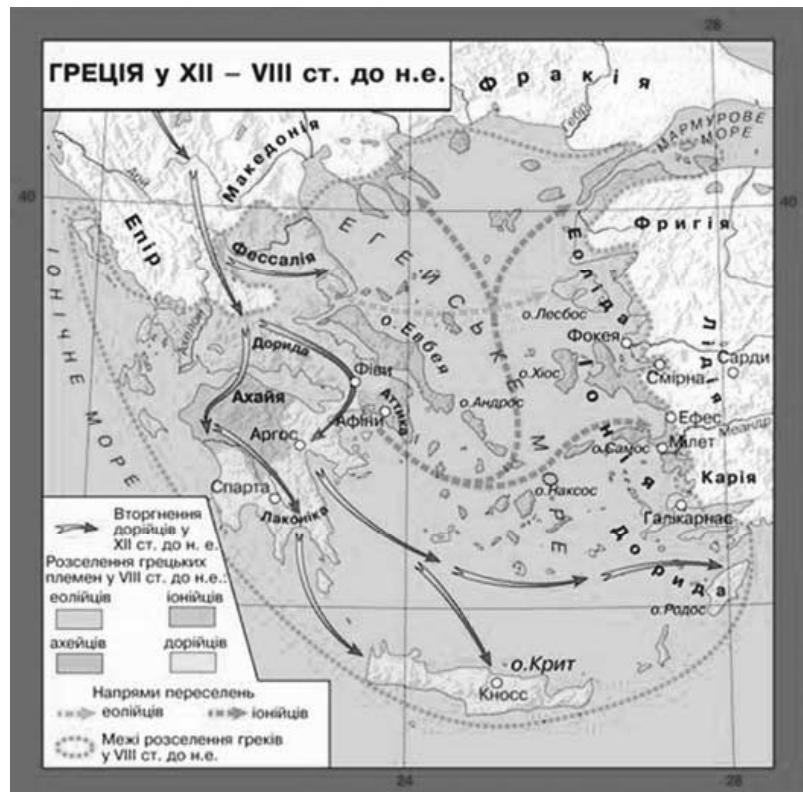
Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

21. Згадайте із вивченого у 6 класі, що таке **міф**.
22. Які групи міфів вам відомі?
23. Доведіть, що **тroyянський цикл** міфів належить до міфів **про героїв**.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Упродовж «темних сторіч» відбулися дві надзвичайно важливі зміни в житті племен, що заселяли Давню Грецію. Перша — завойовники дорійці та завойовані ахейці злилися в один народ і стали називати себе *єллінами*, а свою країну — *Елладою* (звичні нам назви *Греція* та *греки* прийшли пізніше від римлян). Другою зміною стала поява незалежних *міст-держав* (*полісів*).

Невеликий розмір полісів дозволив створити систему управління, яка враховувала думку вільних громадян, — всі органи влади обиралися шляхом голосування на певний термін. Такий високий рівень політичної свободи, якого не знала жодна давня країна, створив вільну особистість. Це стало головною передумовою наступного злету культури та літератури давніх греків.

У *VIII столітті до н. е.* почалося нове економічне і культурне піднесення, від якого починає свій відлік власне *давньогрецька культура*. Це піднесення охопило не лише територію Балканського півострова, а й узбережжя Малої Азії та острови в Егейському морі.

Найяскравішим явищем давньогрецької культури стала література, в якій сформувалися головні літературні роди, що існують і донині, — *епос, лірика і драма*. Основи епічної, ліричної та драматичної традицій були закладені ще в усній народній творчості та в обрядових дійствах давньогрецьких племен, однак як літературні явища вони послідовно виникли у *VIII, VII і VI століттях до нашої ери*.

Давньогрецький епос

Епічну традицію в Давній Греції започаткували *героїчні пісні* — твори усної народної творчості, в яких оспіували подвиги могутніх герой. Невеликі за обсягом, вони, зазвичай, описували одну подію і зосереджувалися на одному подвигові окремого героя. Достеменно відомо, що ці пісні під супровід ліри виконували в палацах правителів ще в Мікенську епоху. Їх виконавцем міг бути будь-хто з оточення правителя і навіть сам правитель — таке проведення вільного часу вважалося гідним ахейського аристократа.

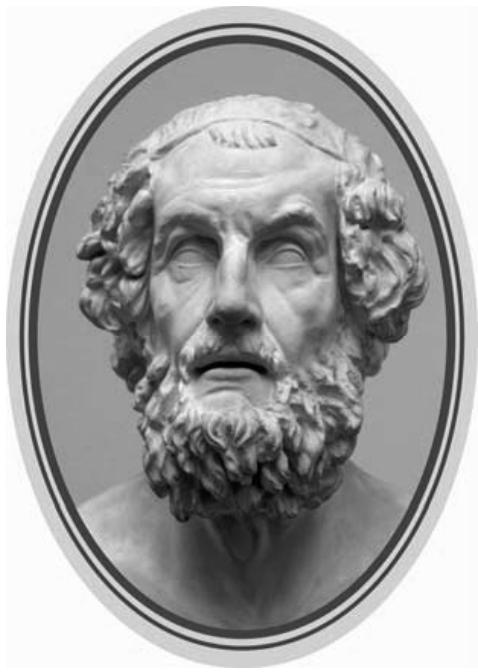
Пізніше з'явилися професійні співці-*аєди*, для яких виконання пісень стало ремеслом. Суспільне становище аеда в Мікенську епоху було дуже високим. У ті часи лише віщуни й лікарі були настільки близькими до царів та племінної знаті. І в цьому нема нічого дивного, адже головним завданням аеда було зберегти для майбутніх поколінь славну пам'ять про діяння легендарних героїв, яких ахейські вожді вважали своїми предками.

Після навали дорійців у XII ст. до н. е. епічна традиція не перервалася, а разом із розгромленими ахейськими племенами поступово перемістилася в Малу Азію. Аеди, її вірні хранителі, продовжували протягом всіх «темних сторіч» передавати з покоління в покоління героїчні пісні, які стали для вігнанців на тлі загального занепаду пам'яттю про славне минуле.

З часом на зміну співцям-аедам прийшли нові виконавці, яких називали *рапсодами*. Вони вже не співали під ліру героїчні пісні, а декламували великі *епічні поеми*. *Епічні поеми, на відміну від героїчних пісень, описували не одиничної подвиг воїна, а були масштабними оповідями про видатні події, які змінили долю цілих народів і в яких брала участь багато різних героїв.* Дослідники давньогрецької літератури схиляються до думки, що деякі рапсоди не були простими виконавцями, а створювали власні епічні поеми, використовуючи фольклорний матеріал.

Слава давньогрецьких рапсодів значно перевищила славу ахейських аедів. Якщо звичним місцем виступу аеда був царський палац, то рапсод, як правило, виступав на центральній площі міста перед великою кількістю людей. У багатьох давньогрецьких містах, зокрема й в Афінах, стало традицією під час великих свят влаштовувати змагання рапсодів.

Найпочеснішим на таких змаганнях було виконання творів *Гомера..* Його «Іліада» та «Одіссея» викликали такий захват і таке поклоніння, що стали для давніх греків чимось на взірець священних книг, каноном поведінки та скарбницею мудрості. У VI ст. до н. е. тексти обох поем за наказом афінського правителя записали та впорядкували. Записані твори Гомера стали викладати в давньогрецьких школах; їх почали вивчати і роз'яснювати дослідники, у них навіть знаходили алгоритичні передбачення майбутнього.

Гомер (VIII–VII ст. до н. е.)

Малоазійський грек *Гомер* з античних часів вважається автором епічних поем «*Іліада*» та «*Одіссея*» — визначних пам'яток давньогрецької літератури, створення яких відносять до *другої половини VIII ст. до н. е.* І грецькі, і римські автори в усі періоди розвитку античної літератури беззаперечно визнавали велич і бездоганність Гомерових поэм, вважаючи їх візрцями, які неможливо перевершити.

Давні греки не сумнівалися, що всі події, змальовані в поемах, відбувалися насправді. Не сумнівалися вони і в існуванні Гомера, який ці події описав, хоча не знали ніяких вірогідних подробиць з його життя.

Найчастіше Гомера змальовували як сліпого мандрівного рапсода, і навіть саме його ім'я, на думку дослідників, означає в перекладі *сліпий*. Сліпота в давнину вважалася невід'ємною ознакою виконавців героїчних пісень та поем — поширеним було уявлення, що замість зору аеди та рапсоди наділені даром богині Музи. Існує і більш приземлене пояснення — для сліпців у ті часи спів чи декламація епічних творів стали єдиним можливим заняттям (порівняйте зі сліпими кобзарями в Україні).

Біографічних відомостей про Гомера нема. Є лише перелік семи давньогрецьких міст, що претендували на право називатися батьківщиною славетного поета (сучасні дослідники схиляються до думки, що це було малоазійське місто Смірна — нинішній турецький Ізмір).

У XIX ст. питання авторства поем «*Іліада*» та «*Одіссея*» стало предметом гострих дискусій. Одні дослідники, які звертали увагу на традиційні фольклорні витоки поем, стверджували, що «*Іліада*» та «*Одіссея*» є лише поєднанням різних героїчних пісень, і Гомер може бути тільки їхнім упорядником. Інші дослідники, які вбачали в поемах риси індивідуальної творчості, обстоювали цілісність поем та авторство Гомера. Вони звертали увагу на свідомо симетричну побудову «*Іліади*» та «*Одіссеї*», прискіпливий відбір матеріалу для оповіді, докладний опис окремих епізодів тощо.

Незважаючи на відсутність прямих доказів існування Гомера та його авторства щодо поем «*Іліада*» та «*Одіссея*», сучасна наука визнала, що у VIII ст. до нашої ери видатний поет (його і надалі для зручності можна називати Гомером), використовуючи існуючу *фольклорну традицію*, відібрав із відомих йому епічних творів потрібний матеріал та створив на його основі дві великі епічні поеми.

Гомерова поема «Іліада»

Поема «Іліада»¹ – це епічна розповідь про війну об'єднаного війська племен, що жили на території Греції і називали себе ахейцями, з об'єднаним військом племен, що жили на території Малої Азії. З основу поеми взято на троянський цикл міфів.

Проте Гомер в «Іліаді» не переказує міфи і не відтворює історичну дійсність далекого для нього XII ст. до н. е. Він навіть не описав похід ахейського війська на чолі з мікенським царем Агамемноном під мури Трої та її десятирічну облогу. Хронологічні межі поеми охоплюють **лише 53 дні десятого року війни**, тобто ті події, що стали наслідком гніву *Ахілла*, сина мірмідонського царя Пелέя та безсмертної німфи Фетіди (згадайте «яблуко розбрата»).

Гнів Ахілла викликав верховний вождь усього ахейського війська *Агамемнон*, який забрав у нього полонянку Брісеїду. Натомість Ахілл – наймогутніший серед воїнів, відмовився виходити на поле бою. Це призвело до низки важких військових поразок ахейців, і в якийсь момент уже не вони тримали в облозі Трою, а троянці оточили їхній табір і штурмували захисний вал, намагаючись підпалити кораблі.

Ахілл (фрагмент розпису давньогрецької вази, V століття до н. е.)

Більшу частину поеми складають розлогі описи боїв, і хоча докладно описано лише **9 днів** війни, авторові вдалося розгорнути справді широке епічне полотно. Гомер не просто змальовує поєдинки між ахейськими та троянськими вождями – він через опис подій і діалоги дає характеристику героям твору.

Так, наприклад, *Ахілл* у поемі – запальний, не надто розумний, але вірний друг і чудовий воїн; *Агамемнон* – пихатий і жадібний; цар Ітаки *Одіссеї* – розумний та хитрий. Серед троянців вирізняється брат *Паріса* царевич *Гектор* – наймогутніший троянський воїн, він сміливий, але нерозважливий. Характери цих героїв чітко окреслені й упродовж твору не змінюються.

Окремо потрібно зауважити загострене почуття власної гідності та честі, яким воїни керуються і в бою, і в повсякденному житті. Чудовою ілюстрацією цьому є гнів Ахілла, спричинений зовсім не тим, що цар Мікен Агамемнон у нього забрав полонянку, а тим, що було ображено його честь. Ахейські воїни після вдалих боїв ділили здобич відповідно до

¹ Назва поеми «Іліада» походить від слова Іліон – ще однієї назви міста Трої.

військових заслуг, тому кількість полонених та цінних речей наочно демонструвала доблесть героя. Забрати бодай щось зі здобичі воїна означало принизити його гідність і применшити заслуги. Для відновлення честі герой міг вдаватися до будь-яких засобів. Саме тому жоден ахеєць не побачив ознак зради у відмові Ахілла воювати під стінами Трої.

Вийти на поле бою змусила Ахілла лише смерть його побратима *Патрокла*, який загинув у поєдинку з Гектором. Ахілл легко переміг Гектора і забрав його тіло до ахейського табору. Лише за великий викуп вдалося троянському цареві

Пріаму, який вночі таємно під захистом бога Гермеса пробрався в табір ахейців, викупити тіло свого загиблого сина.

І ахейських, і троянських вождів зображені як ідеальні епічних воїнів; кожен із них здатен, якщо буде на те воля богів, сам розгромити все вороже військо. Племінні вожді у Гомера — це могутні воїни, вони найкраще озброєні й саме між ними спалахують основні сутички у війні. Сам спосіб ведення бойових дій підносив їх над іншими воїнами — будь-яка битва відразу розпадалася на окремі двобої, які вели між собою супротивники. В таких двобоях чудово озброєний і спеціально підготований воїн піdnімався над погано озброєним загалом племені. Він виступав могутнім і непереможним сином бога. З ним могли зрівнятися лише такі самі, як він, вожді, «пастки Зевса», влада яких освячена богами.

Герої наділені нелюдською відвагою і силою, якої немає в рядових воїнів. Цю відвагу й силу в них вдихають боги. Програти бій герой може лише в тому випадку, коли боги від нього відвертаються. Найвищою нагородою для такого ідеального воїна є посмертна слава, найбільшою карою — забуття.

Чільне місце в поемі посідають боги, вони беруть активну участь у протистоянні між ахеїцями та троянцями — застерігають від небезпеки, дають мудрі поради, надихають своїх улюблениців або ж перешкоджають тим, хто їм не подобається. Троянська війна поділила і богів-олімпійців на два табори.

Ахілл, який готовиться до помсти за Патрокла
(картина художника Дірка ван Бабурена, 1624 рік)

Так, ображені Парісом Гера та Афіна, а також Посейдон, Гефест і Гермес стали на бік ахейців, а Аполлон, Афродіта, Артеміда, Арей¹ і бог річки Скамандр — троянців. Крім безсмертя і всемогутності, боги в поемі Гомера нічим не відрізняються від людей — чвари та інтриги на Олімпі, які вирішують долі людей та хід бойових дій, займають ключові місця в тексті «Іліади». У своїх діях вони керуються лише особистими симпатіями чи антипатіями. А «волею Зевса» неодноразово змінюються хід подій у поемі.

За обсягом «Іліада» — твір надзвичайно великий, вона складається з 15 693 рядків і композиційно розбита на 24 пісні. Початково поділу на пісні не було, його зробили за кількістю букв у грецькому алфавіті давньогрецькі вчені у III ст. до н. е. Характерними для «Іліади» є традиційні епічні прийоми — *повтори*, уповільнення оповіді з *детальними описами* та постійними *відступами* від основної сюжетної лінії; широке використання *постійних епитетів* та *розгорнутих порівнянь*, які часто переростають у самостійні художні замальовки. Поема неримована і написана специфічним віршуваним розміром — *гекзаметром*, довгий рядок якого підсилює урочистість оповіді.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як утворився народ еллінів? Що стало передумовою нового культурного злету Давньої Греції? Розкажіть про літературні досягнення Давньої Греції. Якими із цих досягнень ми послуговуємося досі?
2. Назвіть основні жанрові особливості *героїчних пісень ахейців*. Якою переважно була тематика цих фольклорних епічних творів?
3. Доведіть, що героїчні пісні Мікенської епохи відповідали войовничому духу ахейських народів.
4. Як виконували героїчні пісні Мікенської епохи? Поясніть, чому *аеди* були у великій пошані в ахейських вождів?
5. Чому побутування героїчних пісень перемістилося в Малу Азію? Якого особливо-го значення набули ці епічні твори для греків, що змушені були оселитися в Малій Азії?
6. Як змінилася епічна традиція в часи *Гомера*? Що є спільного і відмінного між давніми героїчними піснями аедів та епічними поемами *рапсодів*?
7. Поясніть, чому дослідники називають героїчні пісні колективними *фольклорними* творами, а *епічні поеми* — індивідуальними *авторськими*.
8. Що свідчить про надзвичайне значення Гомерових поэм у культурі давніх греків?
9. Поясніть, у чому полягає сутність дискусії щодо гомерівського питання.
10. Які реальні історичні події стали основою троянського циклу міфів та епічної поеми «Іліада» Гомера?

¹ Гера — дружина Зевса, богиня шлюбу; Афіна — богиня мудрості та справедливої війни; Посейдон — бог морів й океанів; Гефест — бог вогню і ковалства; Гермес — бог торгівлі й злодійства; Аполлон — бог сонця, покровитель мистецтв; Афродіта — богиня краси і кохання; Артеміда — богиня диких лісів і полювання; Арей — бог жорстокої війни.

ІЛІАДА

Двобій Ахілла й Гектора

Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
Легко під хмарами гонить сплохану горлицю дику.
Мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл¹ уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор, тікаючи, дужими рухав коліньми.
Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва вони шляхом битим.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик-бо жертвний, не шкура бичача
Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних²:

«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
Серце мое засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і в високоверхій
Трої мені попалив³! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду⁴
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».

В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні». [...]

Батько безсмертних богів, терезі золоті натягнувши,
Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,

¹ Велетень Ахілл володів нелюдською силою, тому усіх, хто виходив з ним на двобій вважали приреченими. Гектор, прийнявши виклик, хотів захистити честь царської сім'ї.

² Тобто верховний бог Зевс.

³ Тобто Гектор приніс у жертву Зевсу багатьох биків.

⁴ Пелід, або Пелеон — Ахілл, син Пелея.

І по середині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:

«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику мінливу славу,
Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастиль відтепер йому більше від нас ухилятись.
Тож зупинись на хвилину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».

Так говорила Афіна, і радо Ахілл її скорився.
Он зупинився він і сперся на ясен свій мідяногострій.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфобба прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
Гонячи швидко навколо священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!»

В відповідь Гектор великий промовив їй, шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душою,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними скривились».

В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаеш!»

Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлися вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертью загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
Свідками нам і нашу пильніше доглянути умову.

Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як і між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, —
Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже [...]»

Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списка
Кинув, та вгледів його й ухиливсь осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і список мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши список той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:

«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балақун ти, словами готовий мене ощукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової! [...]»

Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списка
Кинув і прямо у щит Ахіллові вцілив несхібно.
Але далеко одскочив той список од щита. І, розсердившись,
Гектор, як глянув, що список пролетів із руки його марно,
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списка.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того уже не було й близько.
Все зрозумів тоді Гектор. і так він до себе промовив:

«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він із піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,

Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Але ховалося Гектора тіло в озброєнні міdnім,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову¹ силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,
Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —

*Бій Ахілла та Гектора
(картина художника Пітера Пауля Рубенса, 1630 рік)*

Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжную шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший

¹ За тогочасними законами зброя й обладунок переможеного ворога ставали власністю переможця. Ахілл лютує ще більше, бачачи на Гекторові обладунок мертвого друга Патрокла.

Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишився —
Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховають ахей».

Весь знемагаючи, Гектор одрік йому, шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахейв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни мое тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливші, його поховали¹».

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Нині ніхто вже від псів не врятує голови твоєї,
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»

Смертю конаючи, Гектор одрік йому, шоломоносний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Ta начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрый²».

Мовив він так, і смерть йому пітьмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:

«Смертю умри! А я свою стріну загибел тоді, як
Зевс та інші бессмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахейв він став і слово промовив крилате:

«Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
Нині, коли мені вічні богові дали подолати

¹ Тут згадується давній обряд поховання через спалення тіла, інакше душа померлого, страждаючи, не знаходила спокою.

² Ахілл справді загине від стріли Паріса, спрямованої Аполлоном в єдине вразливе місце на його тілі — в п'яту (Ахіллесова п'ята).

Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом.
Нашо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Нині ж, пеан заспівавши, звернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
Коней стъобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, виривати почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, ѹ усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся невгласимим од верху до низу палала.

Викуп Пріамом тіла Гектора

На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
Там він застав його й друзів, що одаль сиділи [...]]
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, ѹ одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорbnім порозі.

Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
Все ж він, принаймні, почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахейів,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий — Гектор.
Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласково на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, —
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»

Мовив це, й пам'ять про батька збудив і викликав слози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужевитяжця,
Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплачував, ще й за Патроклом
Тяжко журився, — і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душою зазнав ти! [...]]
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброй позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою мі журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші слози й ридання.
Долю таку вже богове нам, смертним, напряли, нещасним. [...]]
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,

Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
Не воскресиш його, тільки ще більше горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохованний. Дай його швидше,
Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло». [...]

Пріам просить Ахілла віддати тіло Гектора
(картина художника Олександра Іванова, 1824 рік)

Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Сам же покликав служниць помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці.

Тіло помили служниці і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
З товаришами поставив на добре гембльованім возі. [...]
Знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, і так до Пріама промовив:

«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, —
Вже він на матах лежить. На світанку його ти побачиш. [...]
В Трою привізши, і там, многослізний, він буде для тебе!
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїв стримав».

В відповідь мовив юному староденний Пріам боговидий:
«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувати Гектора в домі
І поховать на десятий та справити тризну для люду.
На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».

Знову юному відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
Стиснув ласково, щоб острах у нього розвіяти в серці. [...]

В шатах шафранних Еос над всією простерлась землею.
Коней з плачем і стогнанням вони до міста погнали,
Вбитого ж мули везли. Та тільки ніхто не побачив
Їх ні з мужів, ні з жінок, підперезаних пишно, раніше,
Аніж Кассандра¹, на золоту Афродіту подібна.
Вздріла вона із твердині пергамської любого батька
На колісниці й міського при юному окличника з Трої.
Мулів побачила далі і Гектора тіло на матах.
Заголосила вона і на весь Іліон заволала:
«Швидше, троянські мужі і троянки, на Гектора гляньте:

¹ Кассандра (Олександра) — дочка Пріама і Гекуби. Закоханий у неї Аполлон наділив її даром провидиці. Але красуня не відповіла юму взаемністю, за що була покарана: її віщуванням ніхто не вірив. Кассандра пророкувала, що Паріс принесе Трої нещастя, що місто загине тощо.

З радістю ви зустрічали, коли він живий повертається
З битви, — він завжди був радістю міста й цілого народу!»
Мовила так. І ніхто із жінок і мужів тоді в місті
Не залишився, велика людей огорнула скорбота.
В брамі вони оточили Пріама, що віз його тіло.
Перед всіма його люба дружина і мати шановна,
Коси рвути на собі, до бистрих коліс припадала,
Щоб хоч обнять його голову. Й плакав народ весь навколо.
Так біля брами вони цілий день аж до заходу сонця
Сльози рясні проливали б над Гектора мертвого тілом.

Як досягли вони славного дому Пріама та мертві
Тіло поклали на ложе різьблене, навколо посадили
Заводіїв голосіння, і з стогоном ті і риданням
Спів почали похоронний, і в тузі жінки голосили.
Перша плачем із них білораменна зайшлась Андromаха¹,
Голову Гектора-мужевитяжця обнявши руками:

«Рано ти, мужу мій любий, пішов із життя і вдовою
В домі мене залишаєш. Тож син наш — мале ще дитятко,
Що породили його ми, бездольні, — квітучого віку
Не досягне він, гадаю. Раніш-бо наш город дощенту
Буде зруйновано. Сам-бо загинув ти, наш оборонцю,
Що рятував його, й вірних дружин, і дітей нетямущих.
Скоро відціль повезуть їх усіх в кораблях глибодонних.
З ними й мене. А ти, мій синочку, або вслід за мною
Підеш до краю чужого роботу робить примусово
Немилосердним владикам, або тебе хтось із ахейів
Схопить за руку і з башти жбурне на загибел жорстоку²
В гніві за те, що брата забив у боях йому Гектор.
Батечко твій неласкавий до них був у січі жорстокій,
Тим-то й оплакують так його люди усі в Іліоні.
Гекторе, горя завдав ти батькам, до ридань невимовних
Їх призвівши, мені ж дав найбільш катувань ти жорстоких.
Не простягнув-бо до мене руки ти із смертного ложа,
Не заповів мені слова останнього, щоб пам'ятала
Я його днями й ночами, рясні проливаючи сльози!»
Мовила так крізь ридання, і в тузі жінки голосили.

Переклад із давньогрецької Бориса Тена

¹ Андromаха — дружина Гектора. Ця подружня пара у світовому мистецтві стала символом вірності й скорботи за втраченим коханням.

² Андromаха передбачає, що їхнього з Гектором сина ахейці скинуть із мурів палаючої Трої.

Багато століть була поширена думка, що місто *Троя* й усі події, пов'язані з *Троянською війною*, — це лише втілена у міфах та поемі Гомера вигадка, яка не має історичного підґрунтя. Проте в 1871 році німецький археолог-любитель *Генріх Шліман*, який був упевнений, що все описане в «Іліаді» — правда, розпочав розкопки на пагорбі Гисарлик у Туреччині.

На його думку, це місце повністю відповідало опису розташування міфологічної Трої. І, несподівано для всього світу, він справді розкопав руїни давнього багатого міста, яке неодноразово знищувалося, але знову відбудовувалося на тому ж самому місці. Одне із цих міст було спалене на початку XII століття до нашої ери. Це місто було ідентифіковане як *Троя Гомера*.

Окрім того, дослідник-любитель, а разом із ним і професійні археологи розпочали розкопки інших міст, про які йдеться в «Іліаді». Так було знайдено стародавні міста Мікёни та Пілос, де вчені відкопали глиняні таблички з написами, які вдалося розшифрувати. Їх здивуванню не було меж, коли вони прочитали на цих табличках імена багатьох богів та людей, про яких йдеться в поемі Гомера.

Стало зрозуміло, що в XIII–XII ст. до н. е. на території сучасної Греції існували могутні держави, які справді в XII ст. до н. е. вели війну на території Малої Азії, взявиши в облогу та знищивши малоазійське місто Трою. Географічне положення Трої було надзвичайно вигідним. Вона панувала над важливим морським шляхом — протокою Дарданелли, що могло стати причиною військових нападів на багате місто. Один із таких нападів, вочевидь, ліг в основу давньогрецького троянського циклу, отримавши в міфі нове тлумачення історичних причин війни.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ВІРШОВИЙ РОЗМІР. ГЕКЗАМЕТР

Із вивченого у попередніх класах ви вже знаєте, що в літературі є *прозові* і *віршові* твори. Віршовим творам властива *ритмічність* мови. Вона досягається певним порядком чергування наголошених складів із ненаголошеними. Таке чергування складів у віршових творах може здійснюватися за різними схемами, які називають *віршовими розмірами*. Ритмічний принцип побудови тексту зберігається впродовж усього твору.

Гекзаметр — основний віршовий розмір в античній літературі. Слово *гекзаметр* перекладається з грецької як *шестимірник* (*hex* — шість, *metros* — міра), оскільки у віршорядку налічується *6 наголошених складів*¹.

Схема гекзаметра (чергування наголошених і ненаголошених складів) така:

¹ Літературознавці вказують на довгі й короткі склади.

— означає *наголошений* склад;

— означає *ненаголошений* склад.

У гомерових *епічних поемах* використано *гекзаметр*:

«Тáм же й до бéрега мý з корабléм потаéмно пристáли
В зáтишнíй бúхтí, якýмось до нéї привéдені бóгом». («*Одіссея*»).

«Á прудконóгий Ахíлл безустáнно за Гéктором гnáвся.
Нáче на óленя юного пéс по узgír'ях полюé...» («*Іліада*»)

В епоху античностí цей вíршовий розмíр був надзвичайно поширенíй. Твори, написанí гекзаметром, виконувалися наспíвним речитативом і відрíзнялися повíльністю ѹ особливою урочистістю мови. У наступніх епохах цей вíршовий розмíр використовувався як наслíдування античним авторам.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

❖ Готуємося до роботи з текстом

1. Розкажіть, що вам відомо про *Гомера*.
2. Який міфологічний цикл лíг в основу *Іліади* Гомера?
3. Що вам відомо про історичну основу описаних у поемі Гомера подíй?
4. Який епíзод Троянської вíйни зображується в поемі «Іліада»?

❖ Працюємо над змістом твору

5. Назвіть імена персонажів, зображеніх у поданих фрагментах.
6. Чому *Гектор* не сховався за мурами Трої, щоб уникнути смерті від руки Ахілла?
7. Розкажіть про двобій Гектора та Ахілла. Які *епімети* і *порівняння* використовує автор, зображуючи героїв?
8. Доведіть, що Гомер не принижує царевича Гектора, якому притаманні, як звичайнíй смертнíй людинí, також і слабкості.
9. У чому виявилася пídstупність богині *Афіни*?
10. Спробуйте уявити, що переживали батьки і дружина Гектора, спостерігаючи з міських мурíв за двобоєм. Чому образи Прíама, Гекуби й Андромахи викликають спíвчуття?
11. Що вчинив Ахілл із тілом троянського царевича? Чому долю Гектора можна назвати символічною для Трої та її мешканців?
12. Чому для давніх воїнів важливо було не залишити тіла вбитих на полі бою?
13. Із якою метою цар *Прíам* прийшов до Ахілла? Що вражає в словах Прíама «*Рук убиеці синів своїх я доторкаюсь губами!*»?
14. Порівняйте, яким постає Ахілл у сцені двобою з Гектором і в сцені зустрічі з Прíамом.
15. Колись Гектор сказав Андромасі: «*Вíйна — чоловíча турбота*». У чому, на вашу думку, з ним можна погодитися, а в чому — нí?
16. Як у голосінні дружини *протиставляються* картини життя сина до і після смерті батька?

17. Які види зброї і обладунків описано в поемі? Доведіть, що герої твору надають їм особливого значення.

Міркуємо самостійно

- 18.** Як у поемі Гомера пояснюються причини військових перемог і поразок, людського щастя і горя? Чому люди в цій поемі створюють враження іграшок?
- 19.** Чи завжди боги-олімпійці справедливі до людей? Доведіть, що в поемі «Іліада» боги не ідеалізуються. Якими людськими рисами наділено античні божества?
- 20.** Які звичаї та обряди описано в «Іліаді»? Поясніть, якого значення надають герої твору обряду поховання.
- 21.** Доведіть, що в поемі подано чоловічий погляд на війну. Спробуйте уявити, яким був би зміст цієї поеми, якби автором твору була жінка.

Узагальнюємо і підсумовуємо

- 22.** Схарактеризуйте образ Ахілла. Доведіть, що Ахілл був ідеальним воїном.
- 23.** Схарактеризуйте образ Гектора. Які ідеальні риси втілені в його образі?
- 24.** Що вас вразило в образі Пріама? У чому полягає трагізм цієї постаті?
- 25.** Визначте *тему* та *ідею* Гомерової «Іліади».
- 26.** Охарактеризуйте жанрові особливості *героїчної поеми «Іліада»*, створеної давньо-грецьким рапсодом.
- 27.** Поясніть, як виконувався цей твір в античні часи.

Застосовуємо теоретичні поняття

- 28.** Поясніть особливості героїчної поеми як жанру.
- 29.** Що таке *гекзаметр*?
- 30.** Доведіть, що поема Гомера написана гекзаметром.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

- 31.** Поясніть відмінність між *авторською* і *народною* творчістю. Чому поему «Іліада» називають авторським, тобто *літературним* твором?
- 32.** Згадайте з вивченого у 7 класі, які твори ми називаємо *героїчними піснями*.
- 33.** Що є спільного і відмінного в образах, наприклад, билинних богатирів та міфологічних героїв?
- 34.** У чому, на вашу думку, відмінність між героїчними піснями та епічними поемами?

Виконуємо творчі завдання

- 35.** Спробуйте уявити, як давні аєди чи рапсоди оспівали б подвиги українських військових у героїчних піснях.
- 36.** На яких рисах вдачі давні митці акцентували б увагу насамперед?
- 37.** Придумайте назву для героїчної пісні, присвяченої подіям минулого або сучасності.

Радимо прочитати

Гомер «Одіссея»

Давньогрецька лірика

У зв'язку із зародженням у Давній Греції нового устрою життя *епос* починає занепадати. Монументальні твори героїчного змісту, які розлого оповідали про діяння богів та надзвичайні подвиги героїв далекої давнини, не могли відобразити проблем нової дійсності. Поступово в літературі післягомерівських часів увійшли невеликі *ліричні твори*, які у VII–VI ст. до н. е. завоювали неабияку популярність завдяки тому, що безпосередньо відгукувалися на проблемах повсякденності, політичні події в полісі та могли передати найтонші душевні переживання звичайної людини.

Хоча детальне зображення душевного стану людини в *ліриці* протиставилося підкресленій відстороненості у зображені подій в *епосі*, грецькі поети не відкинули досягнень попередньої епохи. Вони широко використовували художні прийоми, розроблені епосом, та постійно зверталися до міфологічної тематики.

Давньогрецька лірика, як і епос, виникла з *народних пісень* і, ставши *авторською*, тривалий час зберігала фольклорні традиції. Її виконували під акомпанемент музичних інструментів (ліри, кіфари, флейти, труби, сопілки тощо), тому давньогрецький поет одночасно був ще й композитором.

Проте деякі ліричні жанри з часом утратили зв'язок із музикою і з пісennих перетворилися в сухо *декламаційні*. Водночас у грецькій літературі продовжували розвиватися і *пісенні* ліричні жанри. Пісенну лірику могла виконувати одна людина, або ж група людей, тому розрізняють *сольну* і *хорову* пісенну лірику. На жаль, чимало ліричних творів VII–VI ст. до н. е. втрачені назавжди, а деякі залишилися тільки у фрагментах, тому, як вважають вчені, ми можемо мати лише приблизне уявлення про тогочасну поезію.

Декламаційні жанри давньогрецької поезії

Декламаційна поезія народилася і розвинулася в Малій Азії – на батьківщині гомерівського епосу, звідки поширилася на інші території Греції. До декламаційних жанрів належать ямби та елегії, найбільшого розквіту вони набули у VII ст. до н. е. Ці твори спочатку виконувалися у *пісенній формі*, а пізніше *декламувалися*. У центрі уваги елегій та ямбів було громадське життя греків, тому автори багатьох таких творів – політичні діячі, філософи чи воєначальники.

Елегії розвинулися з народних поховань пісень і плачів, які виконувалися під супровід флейти. Проте в літературі ці твори набули доволі байдорого настрою, у них ми можемо зустріти повчання, політичну агітацію, патріотичні заклики, військові настанови, життєві поради, приклади, гідні наслідування, тощо. Для елегій, як і для всіх жанрів давньогрецької лірики,

були властиві певні закони віршування, а велична тематика та урочиста мова цих поезій перегукувалася з епічною традицією.

Одним із найвідоміших авторів елегійної поезії став *Тіртей*. Відомостей про цього поета майже нема: припускають, що його батьківщина або Афіни, або Спарта, і жив він, імовірно, *у середині VII ст. до н. е.* У творах Тіртея звучать заклики до захисту рідної землі й народу, оспівується мужність воїнів, виражена активна позиція громадянинів міста. Ці мотиви стали новими в літературі, оскільки їх ще не знали в часи гомерівського епосу, коли насамперед відстоювалися інтереси вождів й оспіувалися подвиги окремих родовитих героїв, а не всього воїнства.

*Давньогрецькі воїни, які йдуть у бій у супроводі флейтиста
(розпис на давньогрецькій вазі VII століття до н. е.)*

З іменем Тіртея пов'язана легенда, яка ілюструє надзвичайно важливе значення поезії в житті давніх греків. Під час важкої війни із сусідньою Мессенією спартанці за порадою віщуна попросили військової допомоги в афінян. Афіняни, які завжди зверхнью ставилися до грубого спартанського вояцтва, на посміх відіслали до них лише одного кульгавого шкільного вчителя і поета Тіртея¹. Але пророцтво виявилося правдивим: Тіртей склав для воїнів настільки запальну патріотичну елегію, що зумів піднести бойовий дух спартанців і вже у першій битві привів їх до перемоги.

Дослідники вважають, що насправді Тіртей був спартанським поетом і вождем-воїном. У своїх патріотичних елегіях і маршових піснях-закликах він патетично оспіував військову звитягу і славну смерть в ім'я батьківщини, давав настанови воїнам, як поводитися в запеклому бою, та засуджував слабокудих боягузів. Спартанський поет для більшої виразності використовував *міфологічні образи* (наприклад, в одному з віршів він називає спартанців на-

¹ У Спарти заборонялися мистецтва та не визнавалися люди з фізичними вадами.

щадками Геракла), а щоб підкреслити вояцьку згуртованість, Тіртей часто говорить «ми».

Піднесені вірші Тіртея стали своєрідним кодексом воїнської честі й набули популярності за межами Спарти. Вони легко запам'ятувались і виконувалися в походах та перед битвами, воїни навіть змагалися у їх кращому виконанні. Є відомості, що елегії Тіртея аж до IV ст. нашої ери надихали війська і як взірцево патріотичні твори їх вивчали у школах.

* * *

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злідні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лицє своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно,
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, —
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний oddастъ, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити, —
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одяжі! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готовуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад із давньогрецької Григорія Коцуря

Спартанець
(статуєтка
500 рік до н.е.)

Елéгія (грец. — *очеретяна сопілка, тужлива пісня, скарга*) — жанр ліричного твору сумного характеру.

Елегія як жанр давньогрецької лірики характеризувався тематичним розмаїттям і поєднанням двох віршованих розмірів. Такий *елегійний діловіріш* складався з *гекзаметра* (*шестимірника*) і *пентаметра* (*п'ятимірника*).

Пентаметр своєю чергою утворюється подвоєнням першого півшіра гекзаметра. Відповідно схема цього віршового розміру така:

—○○ | —○○ | — | | —○○ | —○○ | —.

У наступні літературні епохи елегії втратили чітку побудову, проте визначальним став сумний настрій цих творів.

➊ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про причини занепаду *епосу* і розвитку *лірики* (поезії) у Давній Греції.
2. Що стало основою для виникнення *авторської поезії*?
3. Назвіть головні особливості *декламаційної* і *пісенної поезії*.
4. Що вам відомо про *елегію* як жанр давньогрецької літератури?
5. Розкажіть про особливості елегій давньогрецького поета *Тіртея*. Яка тематика переважала в його творах?

➋ Працюємо над текстом твору

6. Виразно прочитайте елегію Тіртея «*Добре вмирати тому...*».
7. Які вчинки поет вважає ганебними для чоловіка?
8. Який ідеал воїна проповідує поет у своїх творах? Що є найважливішим в особистості воїна?
9. Наведіть приклади *антитези* у творі. Яку думку підкреслює поет за допомогою цього прийому?
10. Літературознавці називають елегію «Добре вмирати тому...» *маршовою*. Доведіть або спростуйте цю думку.
11. Поясніть, чому елегії Тіртея були такими популярними серед воїнів-спартанців.

➌ Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Зробіть висновок про роль митця в історичній долі країни.
13. Поміркуйте, чим сучасні армійські маршові речівки нагадують елегії Тіртея.

➍ Пов'язуємо новий матеріал з вивченим раніше

14. У 7 класі ви вивчали вірші («Пісня солдатів з Вестерплітте» Константи Ільдефонса Галчинського, «До побачення, хлопчики» Булата Окуджави та інші). Порівняйте твори європейських поетів ХХ століття та давньогрецького поета Тіртея VII століття до нашої ери.
15. Визначте, що є спільного у віршах різних епох на воєнну тематику.

Виконуємо творчі завдання

16. Спробуйте скласти свою невеличку **елегію** патріотичного змісту.

17. Які заклики ви використаєте у своїй елегії?

Для тих, хто хоче знати більше

У сучасній українській армії для піднесення військового духу, крім патріотичних пісень, використовують речівки:

Ми любим свій народ
І нашу рідну мову.
Вперед усі ідем,
Як браві вояки.
І мова наша ллється
Чудова слов'їна.

І знов уже давно
Протоптані стежки.
Ідуть сини твої,
Кохана рідна ненько.
Своїх дідів нащадки
На захист твій йдемо!..

Ця речівка, розміщена на воєнно-історичному форумі, виконується вояками **26-ї артилерійської бригади**.

Пісенна лірика

Водночас із декламаційною у Давній Греції розвивалася **пісенна поезія**, яка зберігала зв'язок з музицою й отримала назву **меліка** (від грецького слова *мелос* — *пісня*¹). Виникла мелічна поезія на острові *Лесбос*, що розташований недалеко від західного узбережжя Малої Азії. Впродовж VII–VI століть до нашої ери Лесбос був музичним і літературним осередком Давньої Греції, тут жили й творили видатні митці, які вміло поєднували багатство мелодій із небувалим досі різноманіттям поетичних форм.

Меліка представлена **гімнами** на честь богів, святковими й обрядовими піснями, а також творами на любовну, військову і навіть політичну тематику. Пісенна поезія, яку виконував сам поет чи соліст, отримала назву **сольної**, а ту, що виконував *хор*, стали називати **хоровою**.

Сольна лірика походить від народних любовних, весільних і застільнích пісень, тому вона переважно *відображала особисті переживання* окремої людини і характеризувалася простотою мови, різноманіттям жанрів та тематики. **Натомість хорова** ж поезія, витоками якої були народні величальні пісні та обрядові гімни, оспівувала події загального значення, унаслідок чого набула більш *урочищного характеру* і супроводжувалася не тільки музицою, а й танцями. Завдання поета полягало в тому, щоб досягти найбільшого емоційного впливу на публіку гармонійним поєднанням музики, поезії і танцювальних рухів. До наших часів збереглися лише деякі тексти меліки, а яким був музичний і хореографічний

¹ Від грецького слова *меліка* походить слово *мелодія*.

супровід — можна лише здогадуватися. Дослідники вважають, що, втративши музику, ми, на жаль, втратили більшу частину мелічної поезії.

*Сапфо
(фреска з давньоримського міста Помпей)*

На відміну від сучасників, які у віршах велику увагу приділяли війні й політиці, поетеса головною темою своєї *сольної мélіки* обрала кохання, утверджуючи ідеал жіночої краси. Сапфо створила прекрасну мову витончено-пристрасної лірики.

Для любовних переживань Сапфо обрала надзвичайно ошатне тло: весна, рожевий захід сонця, ніжні трави, сповнені квітами ниви. Яскраві картини природи доповнені чудовим «ароматом мира», «запашних вінків і з троянд, і з фіалок», запахом «солоного моря» і «солодкої медуници». Картини природи передають стан душі закоханої, її прагнення насолоджуватися життям:

Жереб мені
Випав такий:
Серцем палким
Любити

Ласку весни,
Розкіш, красу,
Сонця ясне
Проміння.

Переклад із давньогрецької Андрія Содомори

Сапфо у своїй ліриці звертається до мотивів *народних пісень*, використовує *міфологічні сюжети та образи*. Наприклад, вона зображує весілля Гектора і Андромахи, викрадення Єлени троянцями; звертається з молитвою-благанням про допомогу до богині кохання і вроди Афродіти, а її сина — бога любові Ероса (або Ерота) — називає «гіркотно-сладісним непереможним» чудовиськом. Поетеса сприймає кохання як джерело щастя і мук та вперше в Давній Греції оспівує всеохопну жіночу пристрасть.

На відміну від авторів епічних творів, які описували вчинки героїв, а не їхні психічні стани, Сапфо більше уваги приділяє внутрішньому світу людини. З небувалою щирістю й емоційністю вона передає стан любовного томління, ревнощів, глибокого смутку у відомому фрагменті, який вчені вважають весільною дівочою піснею:

ЛЮБОВ

Мов боги, здається мені щасливий
Муж оцей, що, сівши напроти тебе,
Сміх принадний твій і солодкий голос
З уст твоїх ловить.

Гляну я — серце мое то стихне,
То заб'ється так, що тамує віддих,
Трачу голос я — на губах розкритих
Слово німіє.

Раптом жар тонкий пробігає тілом,
В білий день мені ув очах темніє,
Слів не чую, тільки дзвенить у вухах
Дзвін невгамовний. [...]

Переклад із давньогрецької Андрія Содомори

Сапфо вдихнула новий струмінь у поетичне мистецтво, збагатила лірику темами та віршовими розмірами, змогла віднайти пристрасну поетичну мову щемливих і болісних почуттів, які мають над людиною величезну владу. Сапфо вважають однією із найталановитіших поетес в історії людства, а митці досі використовують її творчі досягнення.

* * *

Барвишатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти

Серця, богине,

Але знов прилинь, як колись бувало:
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала ї до мене

На колісниці

Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,

Мчала в ефірі.

Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:

Ποικιλόθρον' ἀθάνατ' Ἀφρόδιτα,
πᾶς Δίος, δολόπλοκε, λίσσομαί σε,
μή μ' ἄσαισι μῆτ' ὄνιασι δάμνα,
πότνια, θῦμον·
ἀλλά τυίδ' ἔλθ', αἴ ποτα κάτέρωτα
τᾶς ἔμας αὔδας αἴσια πήλοι
ἔκλυες, πάτρος δὲ δόμον λίποισα
χρύσιον ἥλθες
ἄριμ' ὑπασδεύξαισα· κάλοι δέ σ' ἄγον
ώκεες στροῦθοι περὶ γῆς μελαίνας
πύκνα δίννεντες πτέρ̄ ἀπ' ὠράνῳ αἴθε-
ρος διὰ μέσσω,
αἴψα δ' ἔξικοντο· σὺ δ', ὦ μάκαιρα,
μειδιάσαισ' ἀθανάτῳ προσώπῳ

«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто¹ повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари вестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад із давньогрецької Григорія Кочура

Співвітчизники шанували Сапфо, увічнюючи поетесу в живопису та скульптурі, і навіть карбували її зображення на монетах. Проте настали похмури середньовічні часи — і поезію Сапфо назвали надто відвертою і грубо-чуттєвою. Усі її книги спалили, а нам залишили тільки згарище...

Сапфо і давньогрецький поет Алкей
(картина художника Лоуренса Альма-Тадема, 1881 рік)

¹ Пейто (з грецької мови — *переконання*) — супутниця богині кохання Афродіти; богиня, яка володіла даром переконувати.

Поняття *лірика* не було відоме в Давній Греції, воно виникло вже пізніше — у період еллінізму, тобто у IV ст. до н. е. — I ст. н. е. У цей період лірикою називали тільки ті поетичні твори, які виконували під супровід музичного струнного інструмента *ліри*. Поступово словом *лірика* стали позначати всю пісенну поезію, яку раніше в Давній Греції називали *мелікою*.

У наш час, як вам відомо, лірикою називають: 1) поетичні твори невеликого обсягу, які відображають почуття і настрої ліричного героя; 2) один із трьох літературних родів (*епос, лірика і драма*).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

❖ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про особливості *мелічної* поезії. У чому полягала відмінність у виконанні мелічної і декламаційної лірики?
2. Що вам відомо про *сольну меліку*?
3. Розкажіть про особливості меліки *Сапфо*.

❖ Працюємо над текстом твору

4. Прочитайте вірш «*Барвношатна владарко, Афродіто...*».
5. Згадайте, хто така Афродіта.
6. Яким постає образ давньогрецької богині у вірші-молитві Сапфо «Барвношатна владарко, Афродіто...»?
7. Які *енітеми* використовує поетеса в зображенії богині?
8. На вашу думку, про що хоче просити Афродіту лірична героїня твору?
9. Знайдіть приклади *метафори*.

❖ Узагальнюємо і підсумовуємо

10. Поясніть відмінність у тематиці творів Сапфо та Тіртея.
11. У чому *реалістичність* зображення нерозділеного почуття у вірші?
12. Поміркуйте, якби в наш час існували мелічні поети, то як би виконували *сольні* й *хорові* поетичні твори?

❖ Пов'язуємо новий матеріал з вивченим раніше

13. Згадайте з вивченого у 5 класі, які твори ми називаемо *віршами*.
14. Згадайте вірші про кохання з програми 7 класу («Моя любов» Роберта Бернса, «Чуюш, ти чекай мене....» Костянтина Симонова та інші).
15. Що спільного, а що відмінного у цих творах? Чи у всіх віршах присутні міфологічні мотиви?

❖ Виконуємо творче завдання

16. Опишіть картину художника Л. Альма-Тадема, на якій зображені *Сапфо* та *Алкеї* — автори *сольної меліки*.
17. Як художник передав особливості сольної мелічної поезії?
18. Сапфо писала вірші на еолійському діалекті давньогрецької мови (див. сторінку 73). Поміркуйте, чи можуть сучасні греки читати вірші Сапфо мовою оригіналу.

Давньогрецький театр

Як епос у VII ст. до н. е. поступився поезії, так і поезія у V ст. до н. е. відійшла на другий план із розквітом давньогрецького театру. Він став одним із найбільших надбань європейської та світової культури. **Драма** як театральне мистецтво найбільшого розквіту набула *у V ст. до н. е.* в одному з наймогутніших міст Давньої Греції — **Афінах**.

Головними жанрами у давньогрецькому театрі стали **трагедія** і **комедія**. В них поєдналися властива для епосу **розгорнута дія, емоційність** сольної меліки і **видовищність** меліки хорової.

Основою побудови драматичного твору стали діалоги. Їх використання було започатковане в епосі (зокрема, у творах Гомера) та в урочистих піснях (діалоги між двома хорами або хором та заспівувачем).

Походження афінського театру

Учені з'ясували, що витоки давньогрецької драми сягають **III тис. до н. е.**, коли в **Мікенах** та в багатьох містах острова **Крит** влаштовувалися велелюдні святкові видовища. Під час археологічних розкопок було знайдено глиняний посуд із зображеннями святкових процесій, музикантів і танцюристів. Настінний розпис будинків зберіг зображення глядачів, які сидять на підвищеннях перед площею, що нагадує театральну. У давніх містах Криту було виявлено і самі площа, оточені на зразок сучасних стадіонів місцями для глядачів (на 500 і більше місць). На жаль, це прадавнє театральне мистецтво зникло разом з ахейською цивілізацією, яку знищили дорійці.

Діоніс
(фрагмент розпису на давньогрецькій вазі, 400 рік до н. е.)

Витоками власне афінського театрального дійства стали **святкові обряди**, пов'язані з давнім культом бога виноградарства **Діоніса**. Слово **театр** учені вважають дуже давнім і тлумачать як **місце для вшанування Діоніса**.

З VI ст. до н. е. театром уже називали місце, призначене для виконання хорами урочистих пісень на честь бога Діоніса та для інсценізацій пов'язаних із ним міфів.

Культ бога виноградної лози і покровителя простолюду вшановували на приурочених йому святах — **Діонісіях**, що проводилися кілька разів на рік і включали урочисті дійства та народні гуляння. Урочистою частиною культу керували жерці, і полягала вона у виконанні **гімнів** про страждання Діоніса.

Народні гуляння, які можна порівняти з карнавалом або вертепом, також були важливою складовою Діонісій. Юрми селян уславлювали воскреслого бога. Переодягнувшись у цап'ячі шкури, вони зображували лісових та гірських божеств родючості та інсценізували міфи про Діоніса, супроводжуючи дію піснями і танцями.

Під час обряду в жертву богові приносили цапа. До речі, саме слово **трагедія** перекладається з давньогрецької як *пісня цапів*.

Із часом діонісійське дійство, яке побутувало впродовж **VIII–VI століть до н. е.**, почало втрачати зв'язок з міфами про бога Діоніса. Давні греки оспівували в хорах уже й інших міфологічних персонажів і навіть герой-співвітчизників. Народне дійство, запозичивши в епосу і лірики найяскравіші риси, у *V ст. до н. е.* з *переросло в афінський театр*.

Для тих, хто хоче знати більше

Образ бога **Діоніса** є справді є не тільки одним із найпопулярніших, а й одним із найtragічніших у грецькій міфології. Його батьками були верховний бог Зевс та смертна жінка Семела. Громовержець Зевс приходив на побачення до своєї коханої у вигляді смертного чоловіка. Гера, ревнива дружина Зевса, вирішила помститися суперниці. Вона підмовила вагітну Діонісом жінку попросити Зевса, щоб він явив їй усю свою велич і блиск.

Зевс виконав бажання Семели і жахнувся — він забув, що його кохана — проста смертна, і спопелів її своїми блискавками. Громовержець устиг врятувати недоношене дитя, та Гера почала переслідувати сина своєї суперниці й наслала на нього безумство.

Син Зевса поневірявся на чужині та, зрештою, зазнав жахливої смерті, роздертий на шматки титанами, але воскрес і став заступником людей, даруючи їм радість і життєву наснагу.

Основні жанри давньогрецької драми

Театр відігравав величезне значення в житті давніх греків і мав неабияку підтримку держави та меценатів. Для постановок виділялися величезні кошти на костюми, декорації та сценічні ефекти. Давньогрецькі *вистави поєднували в собі спів, декламацію, танці й музику*. Причому поети були й авторами, і постановниками, і акторами.

Трагедія і комедія як драматичні жанри сформувалися у Давній Греції у *V столітті до н.е.* Для давньогрецьких **трагедій** були притаманні серйозність, урочиста декламація, монументальність образів та пишне вбрання. Катастрофічність подій і сила характерів героїв вражала уяву глядачів. В **комедіях** усе було підпорядковано стихії сміху, — жарти, пародії, а замість костюмів — кумедне лахміття.

В Афінах у V–IV ст. до н. е. трагедія вважалась найдосконалішим літературним жанром. Її шанували більше, ніж комедію, оскільки, на думку греків, страждання героїв твору викликало в глядачів чимале психологічне потрясіння — *кáтарсис*¹ і таким чином очищувало їхні душі. Також величні образи героїв трагедій ставали для афіян взірцями мужності і незламності перед важкими ударами долі.

Без вистав не обходилося жодне свято. У кожному місті був свій театр, а професійних акторів, яких називали майстрами Діоніса, дуже шанували. Видатні актори вважалися недоторканними навіть під час війни. Траплялися випадки, коли вони ставали видатними політичними діячами, виконували особливо важливі посольські доручення.

Літературний коментар

Організація дії в давньогрецькій трагедії

Класичний грецький театр — це споруда під відкритим небом. У театрі для більшої видовищності та сильнішого емоційного впливу використовували різноманітні машини, за допомогою яких актори могли «літати» в повітрі та «провалюватися» в безодню; спеціальні пристройства створювали звукові ефекти (шум хвиль, вітру, гуркіт грому) та забезпечували воду, дим і вогонь.

Початково в давньогрецькій трагедії провідну роль відігравав хор, який складався з *хорéвтів* та заспівувача — *корифея*. Хор знайомив глядачів із розвитком сюжету твору, оплакував численні нещасти, що ставалися під час розвитку дії, радів з перемог героїв, коментував усе, що відбувалося на сцені. Поступово роль хору зменшилася, але він залишився обов'язковим персонажем грецького театру.

*Давньогрецький театр IV століття до н. е.
(сучасний вигляд, Греція, півострів Пелопоннес)*

¹ Кáтарсис (з давньогрецької) — очищення, оздоровлення, просвітлення.

Грецький театр спершу був театром одного актора. Другий і третій актори були введені пізніше відповідно Есхілом і його сучасником Софоклом. Інколи на сцені з'являлися ще й ляльки, якими підміняли на певний час людину. Мати чотирьох акторів вважалося марнотратством.

Акторами могли бути тільки чоловіки, тому жіночі ролі доручали юнакам. Під час вистави використовували *трагічні маски*. Щоб передати почуття персонажа без використання міміки, актори мали володіти неабиякою майстерністю з декламування і виразної пластики рухів. Самих масок-настроїв, що відображали психологічний стан героїв трагедії (страждання, страх, злоба), налічувалося до 28. До того ж маски, які закривали не тільки обличчя, а й усю голову, фарбували в певний колір, що також мало символічне значення: червоний означав гнів, жовтий — хворобу і т. под.

Бронзова акторська маска для виступів у трагедіях (IV століття до н. е.)

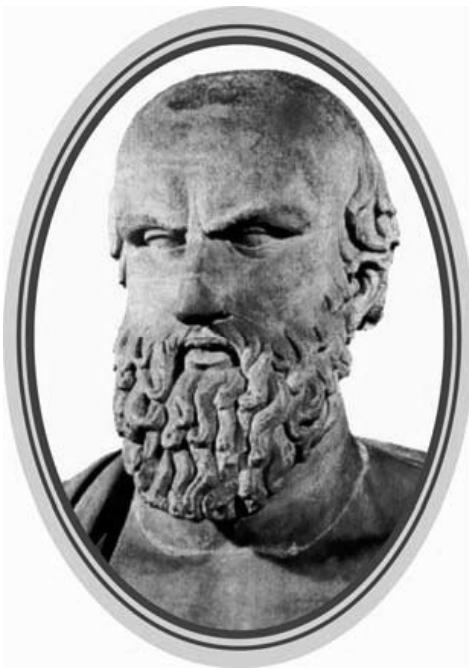
До акторів висувалися високі вимоги: вони повинні були мати гучний голос, чітко декламувати, вміти танцювати і грати на музичних інструментах.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ДРАМА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ РІД

Драматичні твори призначені *для сценічного втілення* і створюються передусім для театрів. Тому автори, працюючи над твором, ураховують сценічні та акторські можливості. Якщо в романі письменник може вивести багато персонажів, розтягнути тривалість дії на роки, переносити її в різні куточки планети, то в драматичному творі, погодьтеся, зробити це важко.

Слово *драма* в перекладі з грецької означає *дія*. Драма як літературний рід відрізняється від епосу й лірики тим, що *події* та *характери* розкриваються через *дію* і *розмови дійових осіб*, а не через авторські описи.

Найбільше навантаження в драматичних творах несе *монологи* і *діалоги*, у яких персонажі можуть висловлювати душевні переживання, своє ставлення до зображеніх подій та до інших дійових осіб. Наприклад, у трагедії Есхіла «Прометей закутий» Зевс не з'являється жодного разу, але у нас уже з перших сторінок твору виникає до нього певне ставлення завдяки характеристиці, яку йому дають герої твору, а не автор. Особа автора ніби відсутня, і здається, що дія розгортається сама по собі.

Есхіл

(525–456 рр. до н. е.)

Видатний давньогрецький драматург *Есхіл* жив в епоху небувалого культурного та політичного підйому міста-держави Афіни. У VI столітті до н. е. відбулися серйозні реформи, які зміцнили становище селян та ремісників і змусили аристократію поступитися багатьма інтересами. В *Афінах* завдяки зміні порядків почали активно розвиватися ремесла, сільське господарство, торгівля, мистецтво. Тиран Гіппій зробив спробу зосередити у своїх руках усю владу, однак був скинутий у 510 році. Таким чином, в Афінах встановилася (і в V столітті до н. е. зміцніла) рабовласницька демократія.

Проте афінська демократія зазнала серйозних випробувань. У VI столітті до н. е. в Азії сформувалася могутня перська держава, яка спочатку захоплювала грецькі міста, розташовані в Малій Азії, а пізніше — міста материкової Греції. Жителі завойованих міст потерпали від важких податків, і у 500 році почалися повстання, які жорстоко придушувалися персами. Наприклад, місто Мілёт, що брало найактивнішу участь у повстаннях, було зруйноване, а мешканці або вбиті, або продані в рабство.

Ці події спровоцирували гнітюче враження на греків. Проте напади персів у 490, 480 і 479 рр. були відбиті, що сприяло особливому патріотичному піднесення афінян, які героїчно боролися за свою незалежність і демократію. Ці важливі історичні події вплинули на формування світогляду Есхіла.

Про життя Есхіла відомо мало. Народився він у 525 р. до н. е. недалеко від Афін у містечку Елевсін. Він був сучасником подій, пов'язаних з поваленням тиранії Гіппія, і як воїн брав участь у найважливіших битвах греко-перських воєн. Воювали також і брати Есхіла, один з яких загинув.

Існує легенда, що Есхілові, коли він був ще хлопцем, доручили стерегти батьківський виноградник. Проте юний сторож заснув, і уві сні до нього прийшов сам бог виноградарства Діоніс і наказав йому писати трагедії. Цей сон нібіто визначив подальше театральне майбутнє Есхіла. Перший виступ Есхіла як поета-трагіка відбувся на змаганнях митців під час Діонісій у 500 році, але перемогу він здобув аж через 16 років — у 484 році до н. е. Відтоді він перемагав як автор трагедій у драматичних змаганнях усі наступні 12 років.

Есхіл став першим автором, чиї твори збереглися. Відомо, що він написав 70 трагедій, але з його творчої спадщини повністю вціліли лише одна трилогія, чотири окремі трагедії та понад чотириста фрагментів. У своїх тво-

Афінський воїн
(фрагмент розпису на давньогрецькій вазі, V століття до н. е.)

рах митець уславлював справжніх патріотів, оспіував свободу та особливу увагу приділяв проблемам справедливості і деспотії.

Есхіл був автором багатьох сценічних нововведень, які поліпшили видовищність трагедії. До Есхіла трагедія існувала як літературна обробка міфів і обрядів, що стосувалися культу Діоніса, та як хоровий твір, виконуваний біля жертовника. Есхіл звільнив трагедію від релігійного дійства. В театрах Афін він почав ставити трагедії, сюжетно не пов'язані з культом бога Діоніса.

Есхіл акцентував увагу на діалогах хору і актора, ввів у дію другого актора. Відтак пожвавився розвиток дії і з'явилася можливість представляти більшу кількість дійових осіб — два актори могли грати відразу кілька ролей.

Уважається, що Есхілові належить ідея використання котурнів, сценічних ефектів за допомогою технічних пристосувань (наприклад, скинення Прометея зі скелі під землю у трагедії **«Прометей закутий»**). Він удосконалив полотняні маски, зробивши їх твердими, широко використовував у виставах танці, до яких сам придумував музику та рухи.

Для Есхіла, який дотримувався демократичних переконань, особливе значення мав образ титана Прометея, до якого він звернувся у грандіозній **трагедії «Прометей закутий»**. Сюжет твору запозичений із міфу про покарання Прометея, який, усупереч волі Зевса, викрадає з гори Олімп вогонь і дарує його людям.

Досі люди вели напівтваринний спосіб життя, а боги-олімпійці зовсім не зважали на їхні будування. Прометей не тільки приніс вогонь, а й подарував людям пам'ять, навчив їх обробляти землю, будувати житла, лікувати, читати й писати, приносити богам жертви.

За непослух Зевс, якому Прометей колись допоміг здобути владу над богами і людьми, наказав прикувати титана до скелі на краю світу та звелів орлові щодня прилітати і клювати його печінку.

Перські воїни
(давньоперське кахляне панно, IV століття до н.е.)

Образ прихильного до людей титана набув надзвичайної поваги серед афінян у період розквіту ремісництва, торгівлі, мистецтва і медицини. Попредник Есхіла, видатний грецький поет VII ст. до н. е. *Гесіод*, у своєму творі «Теогонія» («Походження богів») змальовував Прометея хитрим і підступним. На його думку, Зевс справедливо карає Прометея, який обманув його. Натомість Есхіл створив образ титана-правдолюбця, здатного терпіти муки заради високої ідеї.

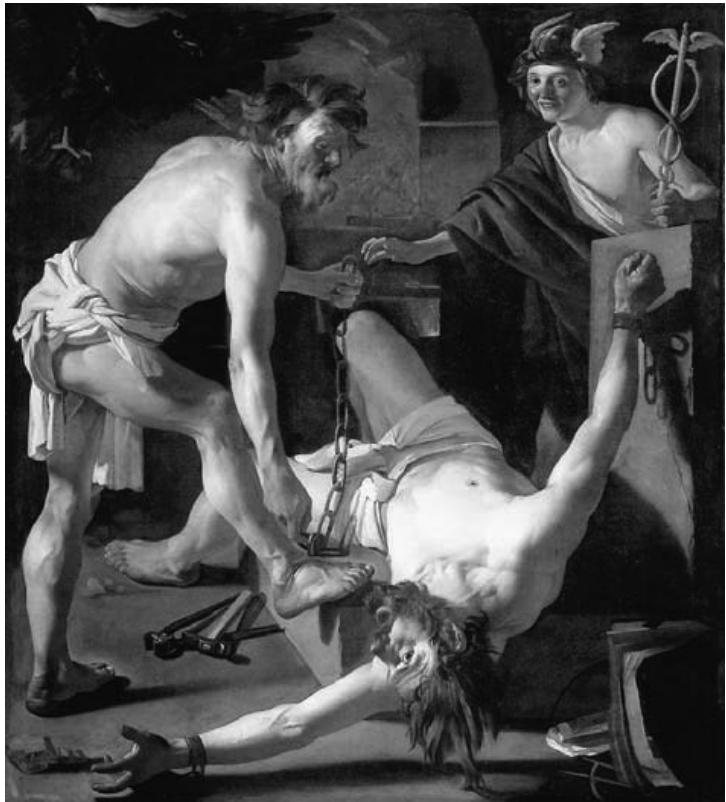
Трагедія починається з того, що Гефест, Сила і Влада за наказом Зевса приковують Прометея до скелі. Але гордий титан не лякається тортур і мужньо відхиляє всі поради примиритися із Зевсом. Під загрозою нових тортур у Прометея як у мудрого віщуна, якому відома таємниця загибелі Зевса, вимагають розкрити майбутнє громовержця. Але титан відмовляється, через що Зевс ударом блискавки у скелю скидає Прометея на довгі віки в Аїд — похмуре підземне царство мертвих.

Протистояння між Зевсом і Прометеєм розумілося афінянами як протистояння між despotom і правдоборцем. Титан обрав свій мученицький шлях і не звертає з нього, усвідомлюючи всі наслідки свого вибору.

Есхіла дуже цікавила проблема вибору, проблема громадянського обов'язку та відповідальності за свої вчинки, розв'язання яких, на його думку, під силу лише видатним героям. У них відчувається сила і велич духу, монолітність характеру.

Есхіл використовує урочисту мову, сповнену архаїзмів, рідковживаних і складних слів. Для підсилення драматизму та емоційного напруження митець використовував *трагічне мовчання*.

У своїх величних творах, запозичивши сюжети давніх суворих міфів, Есхіл оспівує патріотизм, зображує боротьбу з тиранією та деспотією. Есхіла називали **«батьком трагедії»**, його творчість мала надзвичайний вплив не тільки на його сучасників, а й на наступні покоління митців.

Гефест заковує Прометея в присутності Гермеса (картина художника Дірка ван Бабурена, 1623 рік)

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Влада й *Сила* — слуги Зевсові. *Гефест* — бог-коваль. *Прометей* — титан. *Океан*¹ — титан. *Хор океанід* — дочок Океанових. *Гермес* — вісник Зевсів.

ПРОЛОГ

Скеляста гірська пустеля. Три божества — *Гефест* із молотом і ланцюгом у руках,
Влада і *Сила* — підводять в'язня Прометея до скелі.

- Влада* От і прийшли ми аж на самий край землі,
 В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
 Пора, Гефесте, повеління виконать
 Отцеве і до кручі стрімковерхої
 Оцього міцно прикувать зухвалого
 Нерозривними ковами залізними.
 Твій квіт укравши, на усе придатного
 Вогню він сяйво смертним дав, — за гріх оцей
 Повинен кари від богів зазнати він,
 Щоб научився Зевсові коритися
 І так прихильно до людей не ставився.
- Гефест* О Владо й Сило, волю вже ви Зевсову
 Вчинили, — більше вам робити нічого.
 А я прикути бога чи наважуся
 Родимого до кручі буревійної?
 Та зважитись повинен неминуче я, —
 Отцевим страшно повелінням нехтуватъ...
- (До Прометея)* Високодумний сину велемудрої Феміди²!
 Хоч недоброхіть, кайданами
 Тебе припну я до бескету голого,
 Де ти людського не почуєш голосу
 Й обличчя не побачиш; сонцем палений,
 Увесь ти почорнієш і радітимеш,
 Що світло дня барвистошатна вкрила ніч...
 Та знову сонце ранню росу висушить,
 І знов тебе ця вічна мука гризтиме —
 Бо ще й не народився визволитель твій.

¹ Океан — дядько Зевса; повелитель морів і всієї водної стихії під час володарювання Кроноса. Зевс, захопивши владу, призначив володарем морів Посейдона, а Океан зачинився у своєму палаці, що стояв на краю світу, і ніколи з нього не виходив.

² Феміда — богиня правосуддя і порядку, яка володіла даром віщувати майбутнє.

Ось плід твоєї до людей прихильності.
Ти, богом бувши, гніву не боявсь богів
І понад міру смертним ти пошану дав. [...]

Влада (до Гефеста) Для чого час на марні жалі гаєш ти
І бога не сахаєшся, ворожого
Богам, що видав людям твій почесний дар?
... Ти ланцюгами швидше прив'яжи його,
Щоб батько твого не побачив гаяння.
Вклади злочинця руки в них і, молотом
Їх заклепавши, міцно до скали прикуй.

Гефест Готово, — недаремно потрудився я.

Влада Тепер ці груди простроми загостреним
Клином залізним і прибий міцніше їх.

Гефест Ой леле, з мук я плачу Прометеївих!

Влада То ти над ворогом ридаєш Зевсовим?
Не довелось би й над тобою плакати.
Прикуй тепер і ноги процвяховані, —
Суддю в цій справі матимеш суворого.

Гефест Ходімо звідси, — тож увесь у путах він.

Влада Тепер зухвальствуй і кради богів дари
Для тих недовгоденних¹! З тяжких мук твоїх
Здолають, може, смертні увільнить тебе?
Даремно Прометея прозорливого²
Ім'я ти маєш — сам-бо потребуєш ти
В недолі Прометея-визволителя.

Гефест, Влада й Сила відходять.

Прометей (сам) О бистрокрилі вітри й незліченної
Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,
І всевидючий сонця круг, — вас кличу я,
Погляньте, що — сам бог — я від богів терплю!
Подивіться, ганебне яке
Мордування довгі тисячі літ
Терпітиму я!
Ой горе! З теперішніх мук і майбутніх
Я ридаю... Коли ж буде край

¹ Тобто смертних людей.

² Прометей має здатність провіщувати майбутнє, тому Влада називає його «прозорливим». Саме ім'я Прометей грецькою мовою означає «провидець; той, що передбачає майбутнє».

Прометей дає людям вогонь
(картина художника Генріха
Фюгера, 1817 рік)

Прометей

Безбережному цьому стражданню?
Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я
Передбачаю завжди, ѹ несподіваних
Нещастя нема для мене, — отже, легко
Повинен долю зносити присуджену:
То — нездоланна сила Неминучості.
Та як мені мовчати ѹ як повідати
Про долю нещасливу! Дав-бо смертним я
Почесний дар — за це мене ѹ засуджено:
В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
Я переніс таємно, ѹ людям сталося
Воно на всі мистецтва їх навчителем.
Оцей-бо злочин я тепер покутую,
В кайданах лютих просто неба висячи.

Чути шелест у повітрі. На крилатій
колісниці з'являється хор *океанід*.

ПАРОД

ХОР (океаніди) Антистрофа I

О Прометею! Хмарою жах
Нам оповив сповнені сліз
Очі ясні — бачимо ми,
Як на скелі в муках тяжких
Сохне твоє в сором і глум
Сталі міцної вповите тіло.
Небом новий править стернік¹ —
Силою Зевс право нове
Завів на Олімпі, святі прадавні
Закони злочинно зламавши нині. [...]

Хай у путах ганебних, знеславлений, я
Знемагаю тепер, — я іще знадоблюсь
Блаженних владареві, щоб перед ним
Прозорливо викрити змову нову,
Що берло ѹ пошану йому відбере.
Та мене не облестить розмовами він
Медяними, погрози суврої страх
Таємниці від мене не вирве, аж поки
З кайданів жорстоких мене звільнить,

¹ Тут: той, хто здійснює управління.

І за цю нестерпну ганьбу
Побажає сам заплатити.

ЕПІСОДІЙ ПЕРШИЙ

- Хор* [...] З заліза треба серце мати, з каменю,
З тобою щоб не мучитись стражданнями
Твоїми, Прометею! Їх не бачити
Воліли б ми — палає серце в жалощах!
- Прометей* На мене друзям гірко вже й дивиться.
- Хор* Крім цього, більше не вчинив нічого ти?
- Прометей* Позбавив смертних прозирання долі я.
...Я їх сліпими наділив надіями.
Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.
- Хор* Вогнистий промінь — тим недовгоденним дав!
- Прометей* Вогонь навчить їх багатьох уміlostей.
- Хор* Невже твоїй недолі і кінця нема?
- Прометей* Не буде, якщо сам не схоче Зевс того. [...]

СТАСИМ ПЕРШИЙ

ХОР

Строфа I

Плачено ми, о Прометей,
Смуток і жаль — доля твоя!..
Лицями нам струмені сліз,
Мов з джерела, з ніжних очей
Буйно біжать... Нині-бо Зевс,
Повен злоби, власну пиху
За керівний взявиши закон, богам прадавнім
Згорда списом грозить могутнім.

Антистрофа I

Стогін і зойк чути кругом —
Повна ридань ціла земля:
Давніх часів велич твою,
Долю і честь кревних твоїх
Славлять гірким смертні плачем, —
Всі, що живуть на цілині
Азійській, всі зойком в один злилися стогін,
Жаль за твої страждання люті. [...]

Океаніда (фрагмент
розділу давньогрецької
вази, 400 рік до н.е.)

Прометей

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую, —
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й, дивлячись, не бачили
І, слухавши, не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впряг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захвірів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Гермес
(розпис на давньогрецькій вазі,
V століття до н.е.)

Та вислухайте далі — і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов уміlostі
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастері не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувати,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,
Що спрвджується: роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертві бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертвовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огністих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей уміlostі.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, —
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевладна Доля вирок не такий дала.
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмілість перед Неминучістю...

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти. [...]

ЕКСÓД

Прометей

Хоч Зевс і гордий серцем — злагіднішає,
До шлюбу він такого-бо ладнається,
Який його із трону скине й царської
Позбавить влади. Отоді-то батькове
Кляття справдиться, що наклав на кривдника,
З престолу Крон упавши стародавнього.
А як з біди такої Зевсу вимкнути —
З богів нікому не добрati способу.
Лиш я це знаю. Хай, на троні сидячи,
Він тішиться громами піднебесними,
Хай сипле з рук вогнями-бліскавицями,
Та вже не допоможе це ніяк йому —
Впаде безславно і не підведеться він.

Хор

Як слів цих вимовляти не боїшся ти!

Прометей

Чого ж боятись? Смерті непідлеглий я.

Хор

Наслати муки ще лютіші може він.

Прометей

Шануйте ви владуших і улещуйте,
Для мене ж менше від нічого важить Зевс, —
Хай робить, що захоче, цей короткий час,
Недовго він богами керуватиме.
Та он від Зевса, бачу, посланець біжить —
Прийшов він, певно, із новою звісткою,
Оцей служник тирана новочасного.

З'являється *Гермес*¹.

Гермес

До тебе, мудрія гостроязикого,
Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказати про шлюб отой,
Ішо через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти, —
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити.

Прометей

Яка зарозуміла й гордовита вся
Розмова ця прислужника богівського!
Недавно ви при владі стали й мислите

¹ Гермés — вісник богів, покровитель мандрівників, доріг, торгівлі, провідник душ померлих.

У замках безпечальних домувати повік?
Падіння двох тиранів чи не бачив я?
Побачу, як і третій, що при владі є,
Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
Що цих богів новітніх я злякаюся?
Далеко ще до цього. Постішай назад
Дорогою, якою і прийшов сюди, —
Нічого ти від мене не дізнаєшся.

Прометей та Гермес
(ілюстрація художника Бориса Пашкова)

Гермес

Отож-бо цим зухвальством і сваволею
Себе й завів ти в безвихід страждань оцих.

Прометей

Свого нещастя на негідне рабство я
Не проміняю — це запам'ятай собі.

Гермес

Ти муками своїми мовби тішишся?

Прометей

Я тішуся? Такої ворогам моїм
Жадав би я утіхи, ї серед них — тобі.

Гермес

Нічого, видно, батькові не скажеш ти?

Прометей

Ні мук таких немає, ані хитрощів,
Щоб ними Зевс присилував сказати це,
Аж поки пут ганебних не розв'яже він.
Нехай палючим кидає він полум'ям,
Завіє все снігами білоперими,
Громами хай загрожує підземними, —
Нічим мене сказати не присилує,
Кому його належить з трону скинути.

Гермес

Багато, але марно розмовляв я тут.
Ні, цього серця не зм'якшить благаннями.
Як словам моїм

Орел рве печінку Прометея
(скульптура Ніколаса Адама,
1762 рік)

Прометей

Все я знав наперед, що звістив він мені.
Мук зазнати ворогу від ворогів —
Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню
Дволéзого кучері; неба ефір
Хай від грому, від натиску буйних вітрів
Розірветься на частки: землю важку
Аж до самих основ, до коріння її,
Переможний хай похитне буревій;
В виробому колóвертні долі нехай
Закинуть в Тáртару чорну глибінь
Мое знесилене тіло — на смерть
Ніколи мене не вбити!

Гермес

Такі розмови, такий рішенéць
Лише від безумця можна почути!
Та й чи довго йому збожеволіти в цій
Недолі й шаленість послабити чим?

Прометей

Не в розмовах нікчемних, а справді земля
Захитається, і грому луни глухі
Вже ревуть недалеко, грізних блискавиць
Вже спалахують завитні полум'яні,

Ти не скоришся — глянь, якою бурею
Хвиленна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Склі стрімковéрхі ці
Розтрощить батько громом-бліскавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходить
Цей буде гість незваний і печінкою
Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення,
Покіль з богів котрий у тяжких муках цих
Тебе заступить і в Аїд безпрémінний
За тебе зійде, в глиб сумного Тáртару.
Над цим подумай. Не хваліба порожня то,
А вирок найсуворіший, бо в Зевсовых
Устах нема неправди, свого слова він
Додержує. Тож роздивись, роздумайся.

Все змішалось — повітря і хвилі морські!
Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
Щоб мене вжахнути.
О пречесна мати моя, о ефіре,
Що світлом усіх обіймаєш, поглянь —
Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з *Прометеєм* провалюється в безодню.

Переклад із давньогрецької Бориса Тена

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ТРАГЕДІЯ ЯК ДРАМАТИЧНИЙ ЖАНР

В основу трагедійного жанру закладається гострий, непримиримий *конфлікт*, який часто приводить героя до загибелі. У центрі трагедії незвичайний герой, який характеризується особливими душевними якостями і намагається протистояти нездоланим силам. Грецькі трагіки, поставивши своїх героїв у безвихід, намагалися викликати у глядачів співчуття та жалість до них. Адже, як вірили давні греки, через переживання та співчуття очищувалися їхні душі.

Класичній афінській трагедії, розkvіт якої припав на V–IV ст. до н. е., була притаманна суворість і нерозгалуженість сюжету. Події, що відбувалися в одному місці, та характери, які не змінювалися впродовж твору, повинні були нагнітати напруженість і цілеспрямовано вести до швидкої трагічної розв'язки. Напруженості дії сприяло й те, що події розвивалися протягом короткого часу (від сходу до заходу сонця). Таким чином, найстрашніше горе за один день безповоротно руйнувало все життя героїв.

Класичній давньогрецькій трагедії було властиве розгортання сюжету не через зображення вчинків персонажів, а через їхні розмови (діалоги та монологи). Тобто дія у давньогрецькій трагедії зводилася до мінімуму. У розмовах персонажі повідомляли про те, що вже відбулося чи відбувається в цей час в іншому місці, і навіть передбачали майбутнє. Так розширялися часові та просторові межі трагедії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

➤ *Готуємося до роботи з твором*

1. Які давні обряди стали підґрунттям для виникнення **драматичного** мистецтва в Давній Греції?
2. Як упродовж лише одного століття з обрядових дійств розвинулось театральне мистецтво? Автором яких театральних нововведень є **Есхіл**?
3. Розкажіть про хор та акторський склад. Поміркуйте, чому на сцені одночасно не могло перебувати більше трьох акторів.
4. Якими пристосуваннями користувалися актори?
5. Поясніть, чому давні греки особливого значення надавали **трагедії**.

6. Що вам відомо про життя і творчість Есхіла?
7. Який переказ про драматурга Есхіла свідчить про те, що міфологія відігравала значну роль у житті давніх греків?

Працюємо над змістом твору

8. Згадайте вивчений у 6 класі міф про **Прометея**. Чим пояснюється те, що афіняніна Есхіла особливо приваблював образ тираноборця Прометея?
9. У чому полягає нове тлумачення Есхілом міфу про Прометея?
10. За яку провину **Зевс** покарав Прометея? Чому титан вважає покарання несправедливим, а верховного бога називає невдячним?
11. Чому, крім бога-ковала **Гефеста**, волю Зевса виконують його слуги **Влада** і **Сила**? Як ви гадаєте, чому Сила мовчить? Схарактеризуйте Владу.
12. Як титан і океаніди характеризують Зевса? Що радять Прометеєві **океаніди**?
13. Що провіщує Прометей своєму ворогові Зевсу? З якою метою до титана з'явився Гермес? Як ці персонажі характеризують один одного?
14. Знайдіть у **пароді** слова Прометея про те, що є для нього справжньою ганьбою і яким є його найбільше бажання. Як Прометей спровокував Зевса виконати його бажання?
15. Чи можемо ми стверджувати, що у протистоянні з верховним богом титан переміг? Відповідь обґрунтуйте.

Узагальнюємо і підсумовуємо

16. Поясніть, чому образ **Прометея** мав особливе значення для давніх греків. Як у трагедії, в основі якої лежить міф, пояснюється розвиток людської цивілізації?
17. Поміркувавши над інтонаціями, прочитайте за ролями фрагмент діалогу Гермеса і Прометея. Як ви розумієте слова титана: «**Свого нещастя на негідне рабство я не проміняю...**»?
18. Виразно прочитайте монолог Прометея з **ексаду** «**Все я знат наперед, що звістив він мені...**» Як монолог характеризує героя?
19. Випишіть із цього монологу **епітети** та **метафори**.
20. Зробіть висновок про значення творчості Есхіла у розвитку давньогрецького театру.
21. Поясніть, чому драматурга називали «**батьком трагедії**» і «**вихователем народу**».

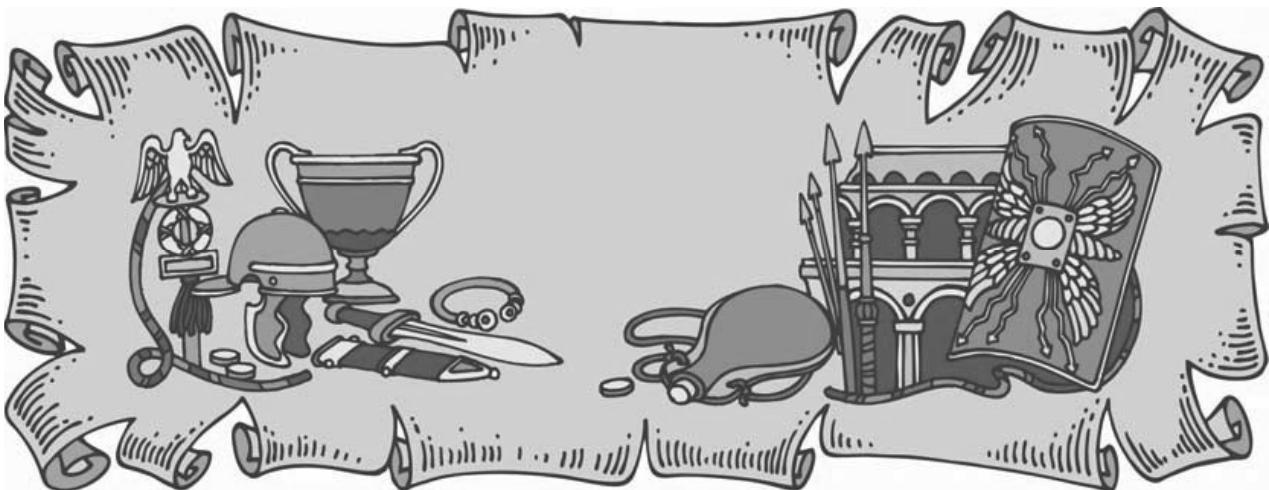
Застосовуємо теоретичні поняття

22. Доведіть, що твір Есхіла належить до **жанру трагедії драматичного роду літератури**.
23. Назвіть усіх дійових осіб трагедії та політіть їх. Назвіть ролі, які б міг виконувати один актор, періодично переодягаючись. Яку роль у цьому творі виконував **статист**?
24. Спробуйте визначити, які особливі **сценічні ефекти** ввів у постановку Есхіл. Як їх можна було б показати на сцені?
25. Доведіть, що «Прометей закутий» належить до **класичної афінської драми** і відповідає її основним принципам.
26. Опираючись на приклад «Прометея закутого» і на матеріал статті «**Трагедія як драматичний жанр**», зробіть висновок про особливості давньогрецької трагедії.

Радимо прочитати

Софокл «Антігона»

ДАВНЬОРИМСЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА

На відміну від греків, римляни в ранній період існування своєї держави, коли **Рим** був ще невеликим полісом, не створили оригінальних культурних пам'яток. Головною причиною цього були постійні війни, які вів Рим, розширяючи свій вплив на Апеннінському півострові.

Перша хвиля **грецького впливу** на римську культуру припала на **VI – IV століття до н. е.**, що привело до поєдання грецьких та римських релігійних вірувань — римські боги стали людиноподібними і знайшли своїх відповідників у грецькому пантеоні. Визначальну роль у цьому процесі відіграли грецькі поселення на півдні Італії, які вихідці з Греції почали засновувати на Апеннінському півострові ще у VIII столітті до н. е. Грецька міфологія увійшла в релігійну самосвідомість та побут римлян, створивши передумови для наступної **еллінізації** всього римського культурного життя.

Епоха швидких та радикальних історичних змін настала для Риму в **III – II століття до н. е.**, коли він із невеликого полісу перетворився на могутню державу. Завоювавши грецькі поселення на півдні Італії (272 р. до н. е.), а згодом і саму Грецію (146 р. до н. е.), римляни остаточно потрапили під вплив значно розвиненішої грецької культури. Із завойованих грецьких земель у Рим потяглися ремісники, скульптори, архітектори, вчителі, письменники та філософи. Саме їм судилося здійснити культурну революцію у Римі. Після їх прибууття місто стало забудовуватися в грецькому стилі, в ньому повсюдно відкривалися театри і школи за грецьким взірцем, а знати грецьку мову стало престижно навіть для аристократів.

На цей період припадає і виникнення римської літератури — першим художнім твором на латинській мові став переклад **Гомерової «Одіссеї»**, здійснений у 240 р. до н. е. Подальший розвиток римської літератури був відзначений наслідуваннями і прямыми запозиченнями з давньогрецької літератури. Найважливішим досягненням цього періоду вважають засвоєння розвиненої **системи жанрів**, які грецька література виробляла понад п'ятисот років.

Золота доба Августа

Давньоримська статуя Августа

та зростання добробуту населення були очевидними. Завдяки зваженим рішенням та енергійним зусиллям молодого правителя швидко відновилися зруйновані війнами сільське господарство і торгівля. Це поклало початок економічного розквіту, якого Рим не досягав ні до, ні після правління Августа.

Тривалий мир, економічна стабільність створили можливості і для культурного відродження. Але нове мистецтво «золотої доби Августа» суттєво відрізнялося від римського мистецтва всіх попередніх епох — ѹому були притаманні невідомі раніше *монументальність* та *піднесеність* як в архітектурі, скульптурі, так і в літературі.

Грецька класика стала для римських митців естетичним ідеалом — гармонія і простота панували в усіх видах мистецтва. Найочевидніше свідчила на користь нового мистецького ідеалу повністю перебудована в класичному стилі столиця Римської держави. Сам Август пізніше казав, що отримав Рим глиняним, а залишає мармуровим.

Найважливішим видом мистецтва для нового правителя, без сумніву, була *література*. Досягнувши значних успіхів у всіх починаннях, Август бачив головною метою свого правління відновлення давньоримських чеснот — благочестя, високої моральності та доблесті, втрачених, на його думку, в попередню епоху. Ця частина його програми була не надто популярною і вимагала пропагандистської підтримки. Август щиро вважав, що найважливішим еле-

I століття до н.е. стало для римської держави, яка, здавалося, сягнула піку своєї могутності, часом кривавих громадянських воєн. Після десятиліть боротьби за владу, масових вбивств, конфіскацій майна та занепаду економіки країна була на межі повної руйнації.

У цей складний час на чолі римської держави став молодий і талановитий політик *Гай Юлій Цезар Октавіан*. Йому вдалося замирити країну та поступово вивести її з кризи. У 27 році до н. е. за встановлення «римського миру» Октавіан прийняв почесний титул Август (латинською мовою слово *augustus* означає *звеличений богами*), і з тих пір його правління римські історики стали називати «*золотою добою Августа*».

«*Золота доба Августа*» була надзвичайно плідним періодом як для римської держави, так і для римської культури. Мир, спокій

ментом пропаганди мають стати літературні твори — адже вони звертаються не лише до розуму, а й до серця людини. Саме тому сприяння талановитим поетам стало складовою його політики. Так уперше за всю історію Риму *література набула суспільного значення*.

Роль організатора літературної підтримки широких задумів Августа взяв на себе його давній друг *Гай Цільний Меценат* — високоосвічений та багатий аристократ, який і сам писав вірші. Він створив літературний гурток, члени якого підтримували нове правління й готові були оспівати його досягнення. Зі свого боку керівник гуртка надавав їм значну матеріальну допомогу (від його імені пізніше утворилося слово *меценат* — покровитель мистецтва), і вони без страху за хліб наступний могли повністю присвятити себе літературі.

Прихильне ставлення влади до літературної творчості та підтримка нею талановитих письменників дозволили римській літературі в найкоротші терміни сягнути свого найвищого злету, який не був перевершений у жоден наступний період її існування. Найвидатніші поети цієї епохи — *Вергілій*, *Горацій* та *Овідій* — стали класиками античної літератури, а їхні твори перетворилися на джерело натхнення та взірець для наслідування, замінивши в цій ролі твори давньогрецької літератури.

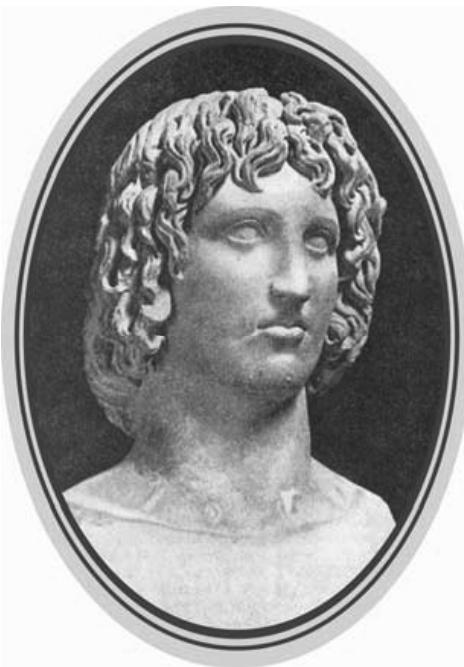
Головним родом римської літератури стає *епос* — велика і монументальна форма. Навіть ліричні поети (такі як Горацій та Овідій) не писали окремих віршів, а укладали їх у великі збірки, об'єднані однією темою.

Найбільшою заслугою Вергілія та Горація стало впорядкування літературної латинської мови. Вони реформували поетичні розміри, зробивши вірші чіткими й енергійними, і замінили складні синтаксичні конструкції, притаманні попередньому стилю, на короткі, ніби карбовані, фрази, якими згодом почала славитися вся римська поезія, — кожен рядок часто сприймається як афоризм.

Створена двома геніями римської літератури досконала система художніх засобів надовго пережила своїх творців, залишаючись незмінною до кінця античності, а теоретичні положення Вергілія та Горація про літературну мову були актуальними ще у XVIII столітті.

Форум (площа в центрі Рима) часів Августа
(реконструкція з Інтернет-ресурсу *Viaje Italia*)

Публій Верглій Марон

(70–19 рр. до н. е.)

Найуславленіший римський поет **Публій Верглій Марон** народився на півночі Апеннінського півострова в містечку А́нди поблизу великого міста Мантуя. Його батько був простого роду і, найімовірніше, займався гончарним ремеслом та розписом ваз, але вже в часи Верглієвого дитинства розбагатів і купив невеликий маєток. Родинні статки підтверджуються і хорошою освітою поета. Він вчився не лише в найкращих навчальних закладах півночі Італії — наприкінці 50-х років до н. е. він прибув до столиці, щоб удосконалити свої знання в Римській школі красномовства. Випускники таких закладів зазвичай присвячували себе юридичній кар'єрі, але Верглій, як з'ясувалося, не мав ораторського хисту, ніякові перед публікою, тому, лише раз виступивши в суді, полишив свої заняття.

У Римі освічений та заможний провінціал потрапив у гурток молодих людей з найшанованіших римських родин, які захоплювалися поезією і самі охоче писали вірші. Поетична творчість припала Верглію до душі, а його твори сподобалися новим друзям. Однак поезії майбутнього класика римської літератури відзначалися пессимізмом — ніщо з навколишньої дійсності не здавалося йому привабливим. Тихий і спокійний меланхолік, Верглій дуже гостро переживав суспільні негаразди, які випали на долю його покоління, — розбрат у римській республіці та постійні громадянські війни.

За кілька років Верглій отримав визнання як талановитий поет-початківець, але радість була затімарена особистими неприємностями. У 42 році до н. е. Гай Юлій Цезар Октавіан провів конфіскації земель в Італії, щоб роздати ділянки солдатам зі своїх легіонів, які підтримали його в громадянській війні. Під час цих конфіскацій у Верглія несподівано відібрали маєток у Північній Італії. На щастя, його підтримали друзі-поети — усі вони стали впливовими політиками й змогли повернути втрачене, звернувшись до самого Октавіана. Обурення беззаконням, але водночас і радість порятунку стали для Верглія поштовхом до написання першого великого твору **«Буколіки»** (в перекладі з грецької **«Пастуші віри»**).

«Буколіки» складаються з десяти невеличких поэм (еклог), у яких поет оспівує безтурботне ідилічне життя пастухів на лоні природи та їхні любовні переживання. Проте повністю витримати ідилічний тон поетові не вдалося — відгуки на грізну сучасність з'являються в «Буколіках» раз за разом. Так, у

1-й та 9-й еклогах, які розповідають про пастухів, позбавлених земель, можна легко віднайти історію поета, позбавленого маєтку.

Особливим місце в «Буколіках» посідає 4-та еклога, написана в 40 р. до н. е. У ній автор урочисто віщує народження хлопчика — майбутнього справедливого правителя оновленого світу, який з'явиться, щоб виконати давні пророцтва. Його прихід завершить «*залізну добу*», і найближчим часом для людства настане нова «*золота доба*».

Творчість Вергелія в «золоту добу Августа»

Після виходу «Буколік» на Вергелія звернув увагу Меценат. Ця поема свідчила, що Вергелій прихильно ставиться до нового правителя — коли в 1-й еклозі пастух прославляє доброго царя, який повернув йому несправедливо відібрану землю, всі сучасники чудово розуміли, кого поет має на увазі. Август та його оточення потребували відомого поета, який би поставив свій талант на державну службу, і Вергелій став таким поетом.

Останні десять років свого життя (29–19 рр. до н. е.) Вергелій віддав монументальній *епічній поемі «Енеїда»*. Безпосереднім поштовхом до її написання стало бажання Августа, який мріяв, щоб якийсь видатний поет створив про нього і його правління великий епічний твір. Передбачалася хвалебна поема з міфологічним прологом, у якій сучасні події будуть описані з погляду славного міфологічного минулого. Вергелій як головний прославитель нової епохи відгукнувся на це замовлення, але фактично його не виконав. Замість сучасної поеми з міфологічним прологом він написав повністю міфологічну поему і прославив у ній не Августа, а Рим, хоча підкреслив, що історична місія Августа та Риму збігаються.

Над новою поемою, як і над іншими своїми творами, Вергелій працював тяжко й самовіддано. Чорновий варіант твору був готовий у 19 році до н. е., залишилися невеликі пропуски та суперечності, які поет розраховував усунути в остаточній редакції тексту. Проте спочатку він вирішив здійснити подорож місцями, описаними в «Енеїді». Під час цієї по-

Вергелій читає «Енеїду» Августу та його дружині
(картина Жана-Жозефа Тайлессона, 1787 рік)

дорожі Верглій тяжко захворів і помер, так і не завершивши поеми. Перед смертю він попросив знищити рукопис «Енеїди». Але Август заборонив друзям поета це зробити, відтак твір був опублікований посмертно практично без змін.

Час показав, що Август мав рацію. «Енеїда» стала національним римським епосом і новим видатним взірцем для наслідування, який, на думку деяких латиномовних авторів, перевершив навіть Гомерові поеми.

Літературний коментар

Верглієва поема «Енеїда»

Сюжет «Енеїди» присвячений мандрам та подвигам *Енея* — легендарного троянського царевича, який вважався *родоначальником римського народу*. Після загибелі Трої, доляючи численні перепони, він привів кораблі троянців, що врятувалися, у землі навколо гирла річки Тібр, де заснував нове царство.

У цій важкій місії йому сприяла мати — римська богиня кохання та вроди Венера, а перешкоджала дружина Юпітера¹ богиня Юнона², яка була прихильна до карфагенців — у майбутньому головних суперників римлян.

Міф про троянське походження Рима був дуже старим, але офіційне визнання отримав лише *в III столітті до н. е.* У часи Верглія вірогідність описаных у ньому подій ні в кого не викликала сумнівів. Чимало вельможних римських родин вважали, що походять від троянських геройів, імена яких були відомі з давньогрецьких епосів. Рід Юліїв, до якого належав і сам Август, вважав, що походить від сина Енея Іула (Юла), а це означало його божественне походження, адже матір'ю Енея була богиня Венера (Афродіта). Давній міф про Енея ніби освячував законність претензій роду Юліїв на владу — Август навіть карбував монети із зображенням Енея, який виносить свого батька Анхіза з палаючої Трої.

Уже античні дослідники говорили, що «Енеїда» — це «Іліада» й «Одіссея» в одному творі. Перша частина поеми (1–6 книги), наслідуючи «Одіссею», розповідає про блукання Енея, а друга частина (7–12 книги), в якій описано бої в Італії, нагадує «Іліаду». Верглій, узявши за епічний твір, вступив, за античними уявленнями, в змагання із самим Гомером, адже Гомер дав *взірець* змісту і форми епічного твору. Однак в «Енеїді», на відміну від Гомерових творів, нема розлогих відступів, кожен рядок поеми підпорядкований головній ідеї — *уславленню величі Риму*, яка була визначена долею, заладена Енеєм, але найбільшої повноти досягнула за правління Августа. Прямою декларацією величі Риму у творі стало пророцтво, яке Еней отримав про свою майбутню державу в підземному царстві мертвих. Там троянському

¹ Юпітер — у римській міфології верховний бог-громовержець (у давніх греків Зевс).

² Юнона — у римській міфології покровителька шлюбу і сім'ї (у давніх греків Гера).

царевичу було провіщено, що його нащадки правитимуть світом. Але водночас пророцтво містило попередження: влада — це не право, а нелегкий обов'язок, який під силу лише бездоганним героям.

Саме розуміння бездоганного, ідеального героя у творі Вергілія кардинально відрізняється від гомерівського. В «Іліаді» ідеальний герой — це могутній воїн, який, не вагаючись, готовий кинути виклик долі та богам. В «Енеїді» ж — це розсудливий політик, який повністю підпорядковується долі, навіть якщо має внутрішні сумніви щодо правильності такого рішення. Відповідно, і характеристика персонажів, і їхній поділ на *позитивних* та *негативних* у поемі Вергілія залежать лише від бажання чи небажання кожного з них виконати присуд долі. Сам Еней готовий виконати своє призначення за будь-яку ціну (через що й отримав у поемі постійні епітети *благочесний, благочестивий і побожний*). Повною його протилежністю, а водночас і суперником, виступає рутульський царевич *Турн*.

Втеча Енея із Трої з батьком, дружиною та сином
(картина художника Помпео Батоні, 1756 рік)

Еней — значно яскравіша особистість, ніж будь-який гомерівський герой — він не лише могутній воїн, а й чудовий полководець, дипломат, люблячий син, батько і чоловік. Намагаючись узагальнити в характері свого героя всі позитивні моральні якості, притаманні героям римської давнини, Вергілій фактично створив образ ідеального римлянина, для якого готовність виконати присуд долі та волю богів — не

сліпа забаганка. Еней намагається досягти своєї мети наймиролюбнішим способом, з найменшою кількістю жертв. Він майже ніколи не гнівається, не втрачає контролю над собою і завжди шкодує, коли доводиться вбивати ворогів. Еней ніколи не потурає своїм бажанням (навіть найблагороднішим!), а, навпаки, переборює їх. Так він поборов геройчу готовність загинути в бою за рідне місто Трою та свою любов до карфагенської цариці Дідоної. Тому що все це заважало виконувати його життєве призначення. На відміну від Енея, його суперник Турн, не бажаючи стримувати свої пристрасті, кидаючи виклик долі, терпить життєву поразку і, в кінцевому результаті, гине.

Зовсім інша в «Енеїді», ніж у гомерівському епосі, і роль богів. Олімпійці перетворюються з активних гравців, що можуть змінити хід подій, на прискорювачів (Венера) або сповільнювачів (Юнона) неминучого присуду долі. Навіть Юнона — головний недоброзичливець Енея — лише намагається відтягнути у часі заснування ненависними троянцями нового царства і робить все, щоб за це царство вони пролили якнайбільше крові. Юпітер, на відміну від свавільного гомерівського Зевса, перетворився на послідовного захисника присуду долі, він у найкритичніші моменти забороняє богам втручатися в справи людей, дозволяючи подіям розвиватися природним чином.

«Енеїда» композиційно надзвичайно чітко побудована, її мова емоційна, у міру піднесена, злегка забарвлена архаїзмами. У поемі Вергелій узагальнив багату епічну традицію, поєднавши у своєму творі гомерівські досягнення та римський літературний досвід.

«Енеїду» високо оцінили сучасники Вергелія. Після появи цього видатного твору вся наступна римська література розвивалася під його потужним впливом. Культ творів Вергелія як зразка та джерела мудрості успадкувала література Середньовіччя та доби Відродження.

З «Енеїдою» Вергелія пов'язане таке явище, як пародіювання класичних творів, що виникло у XVII ст. в західноєвропейській літературі. Автори пародій, здебільшого дотримуючись сюжетної лінії «Енеїди», занижували піднесений стиль поеми до побутового, а герой твору зображували приземлено. Така ж пародія під назвою «Вергилиева «Энеида», на малороссийский язык переложенная» була створена класиком української літератури *Іваном Комляревським* і вперше видана в 1798 р. В Україні кінця XVIII – початку XIX ст. Вергелій був чи не найпопулярнішим римським автором.

ЕНЕЇДА

Заспів

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.
Довго всевишня по суші і морю ним кидала сила,
Бо невблаганна у гніві Юнона¹ була безпощадна.
Досить натерпівся він у війні, поки місто поставив,
Переселивши у Лацій² богів, звідки рід був латинський,
Родонаочальники Альби³ й мури походили Рима.

¹ Юнона (у греків Гера) – цариця богів, дружина верховного бога Юпітера (у греків Зевса).

² Лацій – область у центральній Італії на нижній течії річки Тібр.

³ Альба-Лонга – місто в нижній течії Тібуру, яке, за переказом, заснував син Енея Іул.

Музо, про всі ті причини згадай нам, чию він образив
Волю божисту і що так царицю богів осмутило,
Що навіть мужа такого побожного змусила стільки
Витерпіть бід і пригод; чи такі вже боги невблаганні?
Місто старинне було, Карфаген, поселенці тірійські
Там оселились, далеко навпроти Італії й гирла
Тібуру; було воно повне багатств і до бою завзяте.

Місто те, кажуть, Юнона найбільше з усіх полюбила,
Більше, ніж Самос. Тут зброя її, тут її колісниця,
Тут, якщо доля дозволить, і влада над світом найвища
Має постати, — вона і тоді вже про це турбувалась.
Чула, однаке, нащадки такі із троянської крові
Вийдуть, що вирвуть колись із корінням твердині тірійські,
Вийде й народ відтіля, цар могутній, в боях переможець,
Лівії всій на загибель: цю нитку вже випряли парки¹.
З острахом, щоб не збулось це. Сатурнія ще й пригадала
Давню війну, що вела біля Трої за любих аргейців.
Ще не затерлися-бо в пам'яті й гніву причини, жорстокий
Біль не ущух, у серці десь тліли й про присуд Парісів
Згадка, і жаль за зневагу краси; й те ненависне плем'я,
Й шана, яку Ганімед тепер має. За все це горіла
Гнівом важким до троянців, що скрізь їх морями носило,
Тих, що данайці іще не добили й Ахілл невблаганий
Не докінчив. Не впускала їх довго у Лацій, і довгі
Роки ще, долею гнані, вони десь морями блукали.
Стільки зусиль було треба, щоб римський народ утворити!

Пророцтво Анхіза в Аїді про майбутню славу Риму

Так промовляє Анхіз, і разом і сина, й Сивілу
Тут же до гурту запрошую він, у юрму гомінливу,
І на узгір'я виходить, щоб звідти пильніше оглянути
Всіх було можна у довгій черзі і з лиця їх піznати.

«Ну, а тепер розповім я тобі про дардан покоління,
Що то за слава чекає його і які це нащадки
Із італійського племені, з душ тих преславних, що з нашим
Іменем прийдуть на світ; я розкрию тобі твою долю.

Бач, он юнак той, що сперся на спис не окутий, — до світла
Близче він став випадково, — із темряви перший на світ цей

¹ Парки (у греків мойри) — у давньоримській міфології богині долі.

Римський воїн
(барельєф
III століття
до н.е.)

Вийде він, із італійською кров'ю змішавшись, — це буде Сільвій, альбанське ім'я, твій останній нащадок, якого В лісі тобі, вже старому, Лавінія-жінка породить. Стане царем він колись і наступних царів буде предком, Звідси і над Альба-Лонгою рід наш держатиме владу...

Дідові до товариства ще Ромул, син Марса, увійде, Мати Ілля його з ассакської крові¹ породить. Бачиш ті китиці дві², що шолом прикрашають у нього? Батько, як бога, його у свої вже відзнаки вбирає. З благословення його розростеться, мій сину, славетний Рим, що зрівняє свої володіння і дух свій з Олімпом...

Але поглянь-но очима сюди обома і на плем'я Римлян своїх подивися: Цезар і рід весь Юлійський, З'явиться тут він колись попід віссю великого неба. Це той герой, про якого чував ти оракулів стільки, Цезар то Август, син божества; золотую епоху В Лації наново він установить, на землях, що перше Царством Сатурна були, і до гарамантів та індів Владу пошириТЬ, — земля та за межами наших сузір'їв, Поза шляхами щорічними сонця...

Інші зуміють ніжніші істоти із міді кувати;
Вірю, що з мармуру навіть добудуть живій обличчя;
Краці промовці з них будуть в судах; вони неба крутіння
Циркулем визначать, скажуть, ясним коли сходити зорям.
Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи.
Будуть мистецтва твої встановляти умови для миру,
Милувати, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих».

Двобій Енея і Турна

Батько Еней, ім'я Турна почувши, свій замок лишає,
Мури лишає високі, і всі на путі перепони
Геть усуває і, всякі свої відкладаючи справи,
Радості стримати не може, лиш брязкає зброєю грізно,
Наче Афон, або Ерікс, або й Апеннін сам, наш батько,
Буйно дубами шумить і веселе чоло, оповите
Снігом, до неба підносить. Уже і рутули, і троянці
Навперегін, уже очі й італи на нього звернули,

¹ Ассарак — другий син царя Троади Троса, від якого пішла лінія дарданських царів. Він був дідом Анхіза і прадідом Енея. Тут ідеється про те, що мати Ромула буде з роду Енея.

² Дві китиці на шоломі — ознака хоробрості.

Й ті, що на мурах високих були й їх згори боронили,
Й ті, що внизу тараном розбивали твердиню, всі разом
Скинули зброю із себе. Могутній Латин із геройв
Дуже дивується, що хоч у різних околицях світу
Десь народились, а тут ізійшлися боротись залізом.

Ті ж, коли вільно відкрилося поле широке, списами
З віддалі кинули й насоком в бій рукопашний вступили —
Аж задзвеніли їх міdnі щити і земля застогнала;
Вої ж удари мечів ще подвоюють, — щастя і мужність
Разом сплелись тут в одно. Так часом на Сілі високій
Чи на верхів'ях Табурна бики два, в бою десь зустрівшиесь,
Чола ворожі один проти одного звернуть, і з жаху
Їх пастухи відступають, і вся череда заніміс;
В страху телиці стоять і чекають усі, бо не знають,
Хто буде в лісі хазяїн, за ким череда попрямує.
І з величезною міццю вони себе ранять взаємно
Й колють рогами, впираючись, дужими; кров'ю рясною
Ший змивають і груди, а рев їх по лісу лунає.
Так поміж себе й троянець Еней, і син Давна геройський
Вдарили спершу щитами, що гуркіт пішов аж до неба,
Сам же Юпітер, зрівнявши вагу, терези встановляє
Й долі дві різні обох їх кладе, кого бій цей погубить,
Смерть в який бік переважить. Тут кинувся Турн — він гадає,
Що це безкарно обійтися все, — і вгору піdnісши
Меч, цілим тілом подався за ним і рубає; троянці
Ахнули тут, і латини злякались, в напрузі чекає
Військо обабіч. Та меч віроломний зламався і був би
В розпалі бою бійця на загибель лишив, якби втечі
Він рятіvnій не віддавсь. Тікає він швидше за Евра,
Щойно побачив меча незнайому ѹому рукоятку
У безборонній правиці своїй. Чутка є, що коли він,
Вперше у бій виrushавши, сідав на запряжених коней,
То залишив, поспішаючи, батьківський меч свій у домі
Й зброю Метіска, візниці, вхопив, і її вистачало,
Поки розсіяні тевкri тікали; в бою ж як зустрів він
Зброю Вулкана божисту, меч людський розбивсь від удару,
Наче крижина, на жовтім піску лиш поблискують друзки.
Турн, мов безумний, тікає зі страху по полю розлогім,
І то сюди, то туди він непевні заточує кола;
Бо навкруги уже тевкri густими рядами замкнули
Шлях перед ним, — і звідси — болото велике, а звідти —

Мури стрімкі оточили. Еней, хоч коліна, стрілою
Ранені, недомагають, а часом і біг зупиняють,
Розгарячившися, кинувсь в погоню й сягає ногами
В п'яти того, що зі страху тікає. Як гончий собака
Оленя в закруті річки догонить, або в загороду
З пір'я червоного гавкотом вже зажене безугавним,
Той же, засади злякавши і кручи над берегом річки,
Тисячу раз навмання то у цей, то у той бік стрибає.
Скорий умбріець, проте, біля нього, вже дишне на нього,
Ось-ось ухопить, здається, вхопив, уже клацнув зубами, —
Клацнув усе ж таки марно. І от тоді вереск великий
Зчиниться, берег і озеро аж відгукнуться, аж небо
Галасом тим залунає. Так Турн утікає й при цьому
Лає рутулів усіх, поіменно їх кличе, благає,
Щоб хтось подав йому меч його, всім їм відомий. Еней же
Смертю на місці загрожує кожному, хто лиш підіде.
Всім їм, у жах оповитим, грозить він, що місто зруйнуеть,
Й Турнові вже наступає на п'яти, хоч сам весь у ранах.
П'ять раз оббігли туди вже й сюди і назад завернули.
Не про малу нагороду-бо тут, не про жарти ідеться:
Бій за життя і за Турнову кров тут ведеться завзятий.

А до Юнони тим часом, яка на бої споглядала
З хмар золотих, так промовив Олімпу володар могутній:
«Де ж бо, дружино, кінець цьому? Й що тут лишається, врешті?
Знаєш ти добре сама й признаєшся у тому, що богом
Рідним цієї країни судилося Енеєві бути.
Доля його понад зорі аж винесе. Що ж ти готовуєш?
Що за надію ти маєш, заклякнувши в хмарах холодних?
Чи випадало, щоб ранили бога смертельно, чи дати
Турнові вирваний меч, — бо Ютурна чи має без тебе
Силу яку, щоб знов переможені сил набирали?
Все це, нарешті, облиш і послухай моєго прохання:
Хай твого серця не сушить прихованій біль, із солодких
Уст твоїх хай не виходять до мене сумні оці скарги.
Все до межі вже дійшло. Могла ти троянців гонити
Всюди, по землях, по морю, і війни страшні учиняти,
Дім руйнувати, весілля мішати зі смутком, — цього я
Більш не дозволю». Так мовив Юпітер. Сатурнова ж донька
Очі додолу спустила та й каже: «Тому, що я знала,
Можний Юпітере, цю твою волю, нерадо я Землю
Й Турна лишила. Не бачив би ти, як сиджу я самітна

На небесах і зношу тут правду й неправду. В вогненну
Хмару сповита при самих рядах я б стояла й тягнула
Тевкрів у битви нещасні. Я бідному братові поміч,
Правда, Ютурні порадила дати, дозволила й більше —
Зважитись, щоб рятувати життя нещасливому брату;
Та не веліла я їй, щоб лук натягала й пускала
Стріли. Що так воно є — клянусь джерелом невблаганним
Стікса самого. Для нас же, небесних богів, це єдина
Клятва священна. Але відтепер я усім поступаюсь
І ненависні лишаю бої. Одного лиш прошу я, —
Й жодним одвічним законом тут доля не в'яже нікого, —
Лиш задля Лацію й гідності влади твоїх же підданих.
Скоро вже мир укладуть між собою щасливим подружжям, —
Хай вже так буде, — як згоду й закони складуть, не наказуй
Ти самобутнім латинам зміняти старе своє ймення,
Мову й одежу, стати троянцями й тевкрами зватись.
Лацій хай буде й альбанські царі хай будуть тут вічно,
Римський хай рід італійською доблестю буде могутній.
Троя пропала, дозволь їй пропасти із іменем разом».
Каже, всміхнувшись, творець і людей, і всієї природи:
«Справді, сестра ти Юпітера й друга Сатурнова парость,
Гніву-бо в грудях твоїх аж цілі клекочуть потоки!
Але вгамуйся і викинь із серця цю лютість даремну.
Дам, чого хочеш, і сам, переможений, здамся охоче.
Батьківську мову і звичаї рідні задержать авзонці,
Й зватися будуть, як звались. Лиш кровно із ними змішавшиесь,
Тевкри поселяться тут. Лиш закони й священні обряди
Дам їм усім і в мові єдиних зроблю з них латинян.
Вийде відціль таке плем'я, з авзонською змішане кров'ю,
Що благочестям, побачиш, богів і людей перевищити.
Жоден народ тебе так, як вони, шанувати не буде».
Згоду Юнона дала на це радо й свій погляд змінила,
Й, хмари лишаючи, вийшла вона із небесних просторів.

Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
«Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизька. Зміняйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдіеш відвагою й хистом,
Хочеш на крилах злетіть аж до зір чи у землю заритись?»
Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
Це твоє слово гаряче, а грізні богове для мене,

Грізний Юпітер». І більше ні слова, оглянувшись на давній
Камінь великий, — він в полі межею стояв випадково,
Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве
Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
Він же у руку тремтячу вхопив і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі, — затремтіли коліна, й застигла
Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря

Бій Енея і Турна (картина художника Джакомо дель По, 1700 рік)

Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; яzik нам не служить, і більше
В нашему тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовити.
Так ото й Турнові, в чім не шукав би дороги рятунку

Він у своєму завзятті, то злюща богиня відмовить
Успіху. Всякі чергуються в серці його почування.
То на рутулів подивиться він, то на місто; зі страху
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару.

Стежки до втечі не видно, ні сили на ворога стати,
Ні колісниці нема, ні сестри, що піклується нею.
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із пращі на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі, —
Спис той летить, наче вихор із чорної хвари, й несе він
Смерть неминучу. Він панцира край пробиває і крайні
Кола щита семирядні, й стегно він із свистом проймає.
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули,
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
Очі підвів і, з благанням правицю до нього простягши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю, — у тебе
Теж був старий такий батько Анхіс, — ти над старістю Давна
Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо переміг ти, —
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.
Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинився, озирнувся
Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта, що Турн йому рани завдав, перемігши,
Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.
Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим,
Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброй, що зняв з моого друга,
Вирватись хочеш? Паллант тебе в жертву приносить цією
Раною, мститься Паллант, випускаючи кров цю злочинну».
Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подавсь неохоче.

Переклад із латини Бориса Тена

❖ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про вплив *грецької* цивілізації на *римську*.
2. Схарактеризуйте *золоту добу Августа*. Як економічне процвітання Риму вплинуло на розвиток мистецтв?
3. Якою бачилася Августу роль мистецтва в житті суспільства?
4. Що вам відомо про життя видатного римського поета *Вергілія*?
5. Розкажіть історію створення *епічної поеми «Енеїда»*. Яку мету переслідував Вергілій, працюючи над цим видатним твором?
6. Які сюжети лягли в основу поеми Вергілія? Поясніть, чому міфи про троянців та одного з їхніх вождів Енея були надзвичайно популярними в Римі.
7. Поясніть зв'язок Вергілієвої *«Енеїди»* з Гомеровими поемами *«Іліада»* та *«Одіссея»*.

❖ Працюємо над змістом твору

8. Хто такий *Еней* і яка доля спіткала його після падіння *Трої*?
9. Яку роль суджено було виконати легендарному Енею в історії Риму?
10. Прочитайте пророцтво Анхіза. Як у творі автор доводить, що правителі Риму Юлій Цезар і Август є нащадками Енея, а отже, мають божественне походження?
11. Проведіть паралель між сценами двобоїв Ахілла і Гектора та Енея і *Турна*.
12. Поясніть роль богів у розвитку подій поеми.

❖ Узагальнюємо і підсумовуємо

13. Як у поемі Вергілія *«Енеїда»* пояснюється зв'язок римлян і троянців?
14. Прокоментуйте, як міфологія стала підґрунтям для римської державності.
15. Чому, на вашу думку, для володарів Риму було важливо вивести свій родовід від богів і давніх героїв?
16. Доведіть, що Вергілій своєю поемою уславив Рим.
17. Доведіть, що на творчість Вергілія мали вплив давньогрецька і давньоримська *міфологія* та *поеми Гомера*.
18. Поясніть значення творчості Вергілія для розвитку давньоримської культури.

❖ Застосовуємо теоретичні поняття

19. Визначте *віршовий розмір*, використаний у поемі Вергілія.
20. Поясніть, чому твір римського митця називають *героїчною поемою*.

❖ Виконуємо творчі завдання

21. Уявіть, що перед вами завдання уславити свій рід. Придумайте невеличку оповідь, згідно з якою ви походили б від славних предків.
22. Якого емоційного забарвлення набуде ваша оповідь: іронічного, радісного, урочистого, смутного тощо? Відповідь обґрунтуйте.
23. Запишіть свій вигаданий міф у робочому зошиті.

Квінт Горацій Флакк

(65–8 pp. до н. е.)

Видатний римський поет-лірик *Квінт Горацій Флакк* народився на півдні Апеннінського півострова у невеличкому місті Венузія. Своєї матері він не пам'ятав, вона дуже рано померла. Батько ж майбутнього поета був вільновідпущенником (колишнім рабом), якому вдалося не лише отримати волю, а й набути статок — маєток біля міста. І хоча рабське походження плямувало репутацію людини, Горацій ніколи його не соромився і часто згадував про це в своїх творах.

Батько зробив усе, щоб дати Квінту найкращу, тобто аристократичну освіту, яка відкрила б перед сином шлях у вищі кола римського суспільства. Навчання у Венузії довелося покинути: діти місцевої еліти любили поглузувати із сина колишнього раба. Єдиним місцем, де можна було,

на думку Горація-старшого, продовжувати навчання, був Рим. У такому величезному місті і вчителі краї, і походження школяра мало кого цікавитиме.

Так дев'ятирічний Горацій потрапив у столицю, де за десять років здобув чудову освіту, яка передбачала бездоганне знання латини, творів римської літератури, тонкощів ораторського мистецтва та римських законів. Під час навчання в школі талановитий хлопчина взявся за вивчення грецької мови і дуже скоро зміг прочитати «*Іліаду*» Гомера в оригіналі. Твір давньогрецького генія справив на нього сильне враження, і рідна римська література якось відразу здавалася йому недосконалою. Горацій настільки захопився грецькою літературою, що навіть сам почав писати вірші грецькою мовою.

Вінцем римської освіти було вивчення філософії. Найпрестижнішим вважалося поїхати в Грецію і прослухати курс філософії саме там. Батько Горація не пошкодував коштів і відправив сина в Афіни — місто, яке славилося своїми філософськими школами й найвищим рівнем освіти. Проте завершити навчання Горацію не вдалося, на заваді стали бурхливі політичні події — розпочалася чергова громадянська війна. До Греції прибув Марк Юній Брут, очільник римлян-республіканців, які розпочали війну проти прихильника диктатури *Гая Юля Цезаря Октавіана*. Під гаслом захисту республіки патріотично налаштована римська молодь, яка навчалася в грецьких школах, масово вступала до республіканської армії.

Горацій особисто познайомився з Брутом і справив на нього настільки сильне враження, що той призначив юнака командиром одного з легіонів. Не останню роль у рішенні двадцятидворічного Квінта вступити до армії респу-

бліканців відіграло захоплення давньогрецькою історією, де було достатньо прикладів доблесної боротьби з тиранією.

Вирішальна битва між військом цезаріанців і республіканськими легіонами відбулася в північній Греції поблизу містечка Філіппи в 42 році до н. е. У цьому кривавому побоїщі гору взяли цезаріанці, армія яких складалася з досвідчених і професійних воїнів, а не з поспіхом набраних студентів. Юній Брут, усвідомивши поразку, покінчив життя самогубством, а залишки його війська врятувалися втечею. Втік з поля бою і командир легіону Квінт Горацій Флакк, для якого битва під Філіппами стала переломним моментом у житті — поразка республіканської армії морально його надломила. Пізніше він так описав цю доленосну для себе подію:

Згадай Філіппи, звідки тікали ми,
Де щит я кинув... Зламано мужність там,
А ті, хоробрі перед боєм,
Потім лягли — до землі обличчям.

Усі республіканці — учасники війни — були оголошені в розшук як небезпечні злочинці. Більше року юнак не наважувався повернутися додому, він поневірявся грецькими островами і містами Малої Азії, зазнаючи справжніх злиднів. Лише в 40 році до н. е., скориставшись амністією, оголошеною Октавіаном, Горацій «з підрізаними крилами» прибув до Рима. Тут на нього чекала жахлива звістка — за час його відсутності помер батько. Ще одним болючим ударом стала конфіскація маєтку у Венузії і майна в Римі на користь ветеранів Октавіана. Тепер він залишився без опіки близької людини і без шматка хліба на вулицях величезного міста. Потрібно було починати нове життя, більше опікуючись не вільнолюбними ідеями, а виживанням.

Щоб не померти з голоду, Горацій влаштувався переписувачем рахункових книг до скарбниці міста, водночас все своє дозвілля він присвячував написанню віршів. До літературної діяльності його спонукали життєві розчарування, «зухвала вбогість» і небажання померти звичайним писарчуком. Поетичний досвід у нього вже був, правда грекомовний, і тепер молодий поет звернувся до рідної латини. Своє рішення він пізніше пов'язував із дивним сном. Одного разу йому наснився Квірин — римський бог народних зборів, який сказав: «Хочеш примножити загін грецьких поетів? Коли так, то краще вже носи дрова до лісу: це куди менша дурниця».

Літературна діяльність Горація

Завдяки сформованим мистецьким уподобанням двадцятип'ятирічний Горацій уже на початку своєї літературної діяльності виступив не як юнак-початківець, а як достатньо зрілий митець. Він ретельно і наполегливо працював над удосконаленням своїх творів, добиваючись простих, майже розмовних інтонацій. У 38 році до н. е. на Горація звернув увагу *Вергілій* — уже

відомий автор «Буколік», поет, наблизений до Октавіана. Верглій оцінив поетичну майстерність новачка і, незважаючи на його республіканське минуле, представив Меценату.

Могутній покровитель мистецтва і особистий друг «тирана» Октавіана, на великий подив Горація, зацікавився віршами, а не подробицями його участі у битві поблизу Філіпп. Проникливий Меценат, як і у випадку з Верглієм, одразу побачив, що римська література отримала ще одного генія. Він вирішив матеріальні клопоти Горація, постійно заохочував до літературної праці, а в 33 році до н. е. подарував йому невеликий маєток поблизу Рима.

Невдовзі після знайомства з Меценатом Горацій був представлений Гаю Юлію Цезарю Октавіану. Правитель виявився спокійною, стриманою, дуже скромною в побуті людиною і широко переймався благом Рима. Результати діяльності Октавіана на той момент були очевидними — незважаючи на продовження громадянських воєн, кожна нова його перемога робила життя стабільнішим і спокійнішим. Із часом Горацій почав сприймати Октавіана як видатного політика, здатного відновити рівновагу у величезній Римській державі й встановити порядок.

Під впливом успіхів Октавіана Августа Горацій звернувся до **політичних тем**. Поет почав оспіувати оновлену римську державу, успіхи римської зброй і безпосередньо особу римського правителя. Головну заслугу Августа Горацій бачив у закінченні кривавих громадянських воєн, встановленні довгоочікуваного миру і відновленні порядку в державі. У доробку зрілого періоду творчості видатного поета чільне місце посідають **бді** (три книги видані у 23 році до н. е., а четверта — в 13 році до н. е.).

Проте навіть славлячи Августа, поет не надто зближувався з римською верхівкою, багато часу проводив у своєму маєтку і більшість приємних для правителя віршів писав на його ж замовлення.

Горацій читає вірші
(картина Адальберта фон Рьосслера, 1922 р.)

Оди Гораций

Чотири книги *оді* Гораций — це вершина його творчості, у них він повністю розкрив свій ліричний талант.

Взірцем для своїх оді Гораций обрав творчість давньогрецьких ліриків, зокрема *Сапфо*. Він відтворив будову, поетичні розміри і стиль їхніх віршів, збагативши римську поезію новими й для неї ще невідомими поетичними формами. Майстерність Гораций викликала захват уже в сучасників, та навіть після його смерті жоден римський поет не досяг такої досконалості віршування. Давньогрецький досвід Гораций не вичерпувався лише формальними запозиченнями. Образність його віршів також значною мірою побудована на давньогрецьких досягненнях — він широко використовує міфологічні мотиви (наприклад, з міфів про Трою і Троянську війну), часто згадує імена давньогрецьких герой (наприклад, Геракла і Паріса).

Пісні Гораций — це майже завжди звернення до певної особи, як до сучасника («До Мецената», «До Торквата»), так і до давнього героя («До Паріса»). Деколи поет звертається до групи осіб («До римського народу»), до когось із богів («До Меркурія», «До Мельпомеї»). Використовуючи безпосереднє звернення, Гораций вільно і невимушено висловлює свої думки і почуття, дає поради і настанови.

Тематично оди Гораций дуже різноманітні. Частина з них — офіційні замовні вірші, за своїм звучанням урочисті й піднесені. В них поет висловлює ненависть до громадянських воєн, гордість за процвітання Риму і за повернення багатьох чеснот суспільного життя завдяки правлінню Августа. Значно більше в його книгах любовних та дружніх віршів-звернень. Поет славить життєві насолоди, веселі розваги, легкі захоплення. Проте найважливішою складовою чотирьох Горациєвих книг стали оди-роздуми на морально-філософські теми. Завдяки їм поет увійшов в історію як учитель життя, який проповідує душевний спокій, байдужість до життєвих негараздів, зневагу до багатства, помірність і скромність.

Гораций усвідомлював своє значення як видатного римського поета. Цю думку повністю поділяли й сучасники Гораций — ще за життя він став класиком, його твори вивчали в школах, і сам Август був переконаний, що вони «збережуться навіки». Найповніше відчуття власної обраності висловлене в оді *«До Мельпомеї»*. На думку Горация, його поезії подолають «часу біг» і в них продовжуватиме жити його «краща частка», доляючи таким чином навіть невблаганну смерть. Це твердження видатного поета справдилося. Протягом двох тисячоліть його твори вивчали в школах, а переклади впливали на розвиток всіх європейських літератур. Серед українських класиків Гораций перекладали *Григорій Сковорода* та *Іван Франко*.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ¹

Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
Вищий од пірамід царських, простоїть він.
Дощ його не роз'єсть, не сколихне взимі,
Впавши в лютъ, Аквілон²; низка років стрімких —

Часу біг коловий — в прах не зітре його.
Смерті весь не скорюсь: не западе в імлу
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти, поки з Весталкою

Йтиме pontifік-жрець до Капітолію³.
Там, де Авфід⁴ бурлить, де рільникам колись
Давн⁵ за влада́ря був серед полів сухих, —
Будуть знати, що я — славний з убогого —

Вперше скласти зумів по-італійському⁶
Еолійські пісні⁷. Горда по праву будь,
Мельпомено, ѹ звінчай, мило всміхаючись,
Лавром сонячних Дельф⁸ нині ѹ мое чоло.

Переклад з латини Андрія Содомори

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ОДА

Ода — вірш хвалебного змісту, в якому уславлюються видатні діячі та події. В перекладі з грецької *ода* означає *пісня*.

Початково ода існувала як хоровий твір, який виконувався з музичним супроводом. Тематика од могла бути найрізноманітнішою. З часом ода набула урочистогозвучання, піднесеного настрою і присвячувалася богам, правителям, полководцям, спортсменам і навіть явищам природи.

¹ Мельпомена — в часи Сапфо була музою (богинею) пісень.

² Аквілон — північний вітер.

³ Понтифік — головний жрець, який щороку зі старшою жрицею (весталкою) підіймався на Капітолійський пагорб до храму бога Юпітера, щоб помолитися за благоденство Риму.

⁴ Авфід — річка на батьківщині Горація (південь Апеннінського півострова).

⁵ Давн — міфічний цар, який начебто правив на батьківщині Горація.

⁶ Мається на увазі латинською мовою.

⁷ Еолійські — мається на увазі грецькі (Еолія — історична область Греції).

⁸ Дельфи — давньогрецьке місто на схилах гори Парнас. В античні часи славилися своїм храмом на честь Аполлона — бога мистецтв і покровителя муз.

❖ *Готуємося до роботи з твором*

1. Розкажіть, ким *Квінт Горацій Флакк* був за походженням.
2. Що вам відомо про вплив грецької культури на формування світогляду Горація?
3. Як політичні події в житті Риму позначилися на долі молодого поета?
4. Розкажіть про особливості *ранньої творчості* Горація.
5. Яку роль у житті Горація відіграли *Вергелій і Меценат*?
6. Як змінилося світобачення поета після знайомства з Октавіаном?
7. Розкажіть про особливості *зрілого періоду* творчості Горація. Коротко схарактеризуйте *оди* Горація.

❖ *Працюємо над текстами творів*

8. Виразно прочитайте оду «*До Мельпомени*».
9. Як у цьому вірші поет вирішує для себе філософську проблему смерті і безсмертя?
10. Прокоментуйте рядки: «Смерті весь не скорюсь: не западе в імлу частка краща моя».
11. На вашу думку, поезії «До Мельпомени» властиве відчуття приреченості чи оптимістичний настрій? Відповідь обґрунтуйте.
12. Поміркуйте, що розуміє поет під образом пам'ятника. У чому полягає алгорифмічний зміст цього твору?
13. Поясніть, як пов'язані з біографією Горація слова «*я — славний з убогого*».
14. Прокоментуйте рядки «*я... вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні*».
15. Чому в поезії згадуються *Мельпомена і Аполлон*?
16. Що у творі свідчить про усвідомлення поетом надзвичайного значення власної творчості?
17. Який давній обряд згадується в останніх рядках вірша «До Мельпомени»?

❖ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

18. На основі давньогрецької і давньоримської міфології та вивчених вами літературних творів спробуйте пояснити тогочасні уявлення про смерть.
19. Хто визначав долю людини й тривалість її життя?
20. Аргументуйте думку, що поезія справді принесла Горацію безсмертя.
21. Зробіть висновок про значення творчості Горація в римській літературі.

❖ *Застосовуємо теоретичні поняття*

22. Які твори ми називаємо *одами*?
23. Доведіть, що вірш Горація належить до од.
24. Поміркуйте, з якою інтонацією потрібно читати оду Горація «До Мельпомени».

❖ *Виконуємо творчі завдання*

25. Опишіть, що ви бачите на картині А. фон Рьосслера «*Горацій читає вірші*».
26. Яким постає перед нами римський поет? Що свідчить про його великий поетичний хист?
27. Як художник зобразив на картині тогочасну матеріальну культуру Риму?

Публій Овідій Назон

(43 р. до н. е.–18 р. н. е.)

Видатний поет «золотої доби Августа»

Публій Овідій Назон належав до іншого покоління, ніж Вергелій і Горацій. Він не застав громадянських воєн, тому в його творчості відсутні серйозні роздуми на громадсько-політичні і морально-філософські теми. Овідій – вишуканий лірик, який головну увагу приділяв змалюванню людських почуттів.

Народився Публій Овідій Назон у місті Сульмон, розташованому за 140 кілометрів на північ від Рима, в родовитій і заможній сім'ї. Предки Публія досягли високого суспільного становища на державній та військовій службі,

тому його батько дуже пишався своїм походженням і вважав, що всі Овідії Назони повинні йти одним шляхом – чесно служити Риму. Для досягнення цієї мети Овідій-старший не шкодував коштів на освіту сина.

У початковій школі Публій виявив надзвичайну поетичну обдарованість. Під впливом творів давніх поетів хлопець просто марив поезією. Будь-яка, навіть побутова, фраза якось сама по собі складалася в нього у вірш. Батько вкрай дратівливо сприйняв синове захоплення. Єдине, що втішало його, це синові успіхи в навчанні. Найкращі римські вчителі відзначали його чудові знання з історії, міфології, права та неабиякий ораторський хист.

Як було прийнято серед заможних римлян, завершувати освіту Овідій поїхав у Грецію. Упродовж трьох років, проведених за межами Італії, майбутній поет не лише вчився в афінських школах, а й здійснив ряд подорожей, відвідавши прикметні міфологічні місця, зокрема давні руїни Трої на узбережжі Малої Азії та багату на міфологічні події Сицилію.

Навчання в Греції та мандрівки лише зміцнили бажання Публія стати поетом, однак після повернення додому на вимогу батька йому довелося вступити на державну службу дрібним чиновником у суді. Змиритися допомогло приємне життя в столичному Римі. Овідій регулярно відвідує театр, перегони колісниць, а вечори проводить серед римських поетів, які збиралися, щоб почитати своїм шанувальникам вірші. Йому пощастило почути всіх поетів доби Августа, навіть живих класиків Вергелія та Горація.

У цей час Овідій здобуває славу найкращого поета свого покоління. Читачі Овідія – молоді люди із заможних родин – не бажали слухати розлогі епічні твори чи віршовані моральні настанови Вергелія і Горація. Нове покоління відкидало державну службу як обтяжливий обов’язок і хотіло жити в своє задоволення, насолоджуючись тими благами, які дає їм багатство.

Римський період творчості Овідія

У 25-річному віці Публій, засмутивши батька, покинув службу і вирішив повністю присвятити себе літературі. Перша ж поетична збірка Овідія «*Любовні вірші*» принесла йому гучний успіх. Вірші ранньої збірки — легкі, дотепні, вишукані, сповнені тонкого гумору та іронії — заклали початок моди на любовну поезію в римській літературі. Великим успіхом поета стало звернення в «Любовних віршах» до декламаційного *жанру елегії*, відомого з часів Тіртея. У римській поезії попередники Овідія вже зверталися до елегії, однак лише в його творчості вона досягла свого розквіту як твір емоційного, часто сумногозвучання.

Слава Овідія росла, і після смерті Вергелія та Горація він став найкращим римським поетом. Статус провідного митця епохи спонукав Овідія створити монументальне полотно, велику поему, де лише міфологічні сюжети будуть визначати зміст твору.

Так з'явилася книга Овідія «*Метаморфози*» (дослівно *перетворення*) — видатне явище в римській літературі, поема, яка за своїм масштабом стоїть поряд з «Енеїдою» Вергелія. За своїм обсягом вона — найбільший твір в історії римської літератури, а в усій античній літературі її випереджають лише поеми Гомера. «Метаморфози» — це 11998 рядків, упорядкованих в 15 книг, написаних, як і поеми-попередниці, *гекзаметром*. Та, на відміну від творів Гомера і Вергелія, «Метаморфози» — зовсім не героїчна поема, а збірка, в яку входить понад 200 оповідей з грецької та римської міфології. Більшість із них закінчується перетворенням міфологічного чи історичного героя на тварину, рослину, предмет або навіть у сузір'я.

Для написання «Метаморфоз» Овідій використав величезну кількість міфологічного матеріалу (до речі, часто збереженого для нащадків лише завдяки його переказам). Він звернувся до всіх відомих йому міфів — у поемі представлено фіванський і троянський цикли, міфи про Геракла, міфи про похід аргонавтів, міфи про Енея і заснування Рима тощо.

Композиційно поема дуже складна. Щоб впорядкувати величезну кількість міфів, Овідій виклав їх в історичній послідовності, визначаючи цю послідовність на свій розсуд. На його думку, перетворення розпочалися вже на початку існування світу, коли безформний хаос перетворився на гармонійний порядок. Згодом перетворення супроводжували всю історію людства.

Овідій зобразив життя перших людей як чудову «золоту добу», коли панувала справедливість, не було воєн та голоду. На зміну «золотій» прийшла «срібна», «мідяна», а згодом і «залізна». З кожною добою життя ставало важчим, а люди зіпсованішими. Сучасну йому «залізну добу» поет зображує як час повного морального падіння. Такий погляд не відповідав офіційним уявленням про римське життя і був відверто полемічним до 4-ої еклоги «Буколік» Вергелія, який пророкував швидке повернення «золотої доби».

Овідій у вигнанні

Овідій працював на «Метаморфозами» сім років. Списки ще незавершеної поеми стали відомими поціновувачам поезії і збільшили славу поета, поставивши його в один ряд з класиками — Вергілієм та Горацієм. Завершену працю Овідій хотів присвятити правителю *Августу*, щоб показати йому зміну напряму своєї творчості.

Овідій у вигнанні серед скіфів (картина художника Ежена Делакруа, 1859 рік)

Серед причин, що змусили Овідія стати прихильнішим до Августа, називають його одруження з родичкою правителя, а також бажання посісти місце офіційно визнаного поета, вільне після смерті Вергілія та Горація. Та якими б не були мотиви Овідія, у своєму бажанні сподобатися Августу він запізнився. У 8 році н. е. його життя несподівано і драматично змінилося — спеціальним указом правителя він був засланий із комфортного Рима в найсхіднішу точку Римської держави — місто Томи (сучасна Констанца в Румунії). Звістка про заслання шокувала Овідія, він намагався накласти на себе руки і спалив текст «Метаморфоз», який потребував лише чистового опрацювання. Поема збереглася тільки завдяки копіям, що були у друзів.

Багатий дім, кохана дружина, творче спілкування залишилися в минулому, у майбутньому його очікували холодні зими, варварське населення, яке не говорило латиною, повна відсутність затишку і приязного оточення. Причини такого сурового покарання Овідія — уже немолодої і, як усі поети, врахливої людини — невідомі.

Єдине, що залишилося вигнанцю, — це писати вірші. Вже на шляху до Том, який розтягся аж на два місяці, він уклав першу книгу своїх «*Сумних*

елегій». Усі твори, що увійшли до книги, — автобіографічні елегії, сповнені неприкритого душевного болю і суму. У засланні Овідій не раз говорив, що нічого не може писати, крім сумних віршів. У нових елегіях відчувається велике емоційне напруження і відвертість.

До збірки «Сумні елегії» увійшло 5 книг (разом 50 елегій). Незважаючи на час, що минув від початку заслання, душевний біль не відпускав Овідія, його продовжували обтяжувати незвичний побут, самотність, відірваність від рідних і друзів, мучили спогади про Рим і минуле. Однак у цих книгах з'явилися подробиці перебування в Томах — він описує картини життя на чужині, суворий клімат, варварів, поряд з якими йому доводиться жити. Спокійніший тон пізніших елегій не має вводити в оману, за ним ховається відчай, який сягнув останньої межі — поет почав усвідомлювати, що ніколи вже не повернеться на батьківщину і ніколи не побачить Рим.

ЖИТТЯ ПОЕТА (СУМНІ ЕЛЕГІЇ, Книга IV, елегія X)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов я, —
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді¹.
З діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських, —
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих²
Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.
В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав,
Форума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Музя до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,

¹ Консул — найвища виборна посада в Римі, передбачала вибори двох консулів одночасно строком на один рік. У 43 р. до н. е. обидва консули не добули своїх повноважень до кінця.

² Поет народився 20 березня, на другий день п'ятиденного свята богині мудрості Мінерви.

Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем». Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
Спробував прозу писати, кинув я метри дзвінкі, —
Тільки ж писання мое самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писати, вірші складались самі.
Роки тим часом минали — нечутною перше ходою,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпурний¹.
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років, —
Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох² деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний³,
Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж аонські⁴ шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів⁵!
В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував.
Слухав я Макра старого читання — про «Птахів» поему
Та про отрутних гадюк, та про цілюще зело.
Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь вогненну:
Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
Басе, славнозвісний сатирою, славний гекзаметром Понтік —
Спільнники любі були тих товариських зібрань,
І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
Тільки на образ Верглія знав я, і смерть передчасна
Вирвала раптом з життя приязнь, Тібулле, твою.
Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець — Проперцій,
Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.
Як я старіших колись, так мене привітали молодші;

¹ Тогу мали право носити лише повнолітні громадяни Риму. Широкий «рубець» (пурпурова облямівка тоги) означав, що юнаки мають право виступати кандидатами на державні посади.

² Одним з трьох посадовців низького рангу, які займалися наглядом за тюрмами.

³ Засідання римського сенату відбувалися у споруді під назвою *курія* Юлія (на честь Гая Юлія Цезаря). «Звузив рубчик червоний» — тобто відмовився від державної служби.

⁴ Сестри аонські (або ж Аоніди) — музи мистецтв.

⁵ Із перелічених Овідієм творів, якими він захоплюється, збереглися до наших днів лише твори Горація, Верглія, Проперція, Тібулла.

Хутко Талія моя¹ стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодяющим,
Сам я — суворий співець — кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займавсь од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене одружили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани її скласти,
Але недовго й вона ложе ділила мое.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало її виряджать.
Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ятьдесятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого він.
Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Щастя й мое, що недоля мене не при них перестріла.
Не довелося старим гірко за мною тужить.
Та як від мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І від високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе мое прилине до вас поголоска,
І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
Знайте, кохані, тоді, що причина моєго вигнання —
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський

¹ Талія — муза комедії.

Десять вже взяв нагород і заквітчався вінком¹, —
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
 Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причини і так аж занадто відома,
 Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикрості слуг — що я згадувати маю?
 Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихій я негоді,
 Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду.
Бід же на мене звалися стільки на суші й на морі,
 Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
 І в непривичній руці зброю належну піднять.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,
 Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
 Насамотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
 Але скорооче день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
 І що це трудне життя не підлюмило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
 І заспокоюєш ти серце турботне мое.
Вождь і супутник єси: пориваєш мене від Дунаю,
 На Геліконі мені місце почесне даєш;
Ти — це не часто буває — мені за життя ще з'єднала
 Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогоднє принижує завжди і ганить,
 В паці неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
 Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
 Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
 Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
 Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад з латини Миколи Зерова

¹ Тобто за життя Овідія, якому на момент написання елегії було вже за 50 років, десять разів відбулися Олімпійські ігри і десять разів були нагороджені їхні переможці. Овідій помилився — Олімпійські ігри відбувалися (і відбуваються) раз на 4, а не раз на 5 років.

Готуємося до роботи з твором

- Що вам відомо про життя **Овідія**? У чому полягало його розуміння ролі поета в суспільному житті?
- Розкажіть про особливості ранньої та зрілої творчості римського поета.
- Чим пояснюється вплив на творчість Овідія грецької літератури та міфології?
- Коротко схарактеризуйте поему Овідія «**Метаморфози**». У чому особливість поеми Овідія порівняно з поемами його попередників Гомера та Верглія?

Працюємо над текстом твору

- Які почуття зображені у вивченій **елегії X** Овідія ?
- Що у вигнанця з теплої Італії, столичного мешканця, звичного до розкошів, викликає подив і розpac?
- Які небезпеки поет згадує у своєму вірші?
- Описуючи чужі краї, Овідій подумки **протиставляє** їх своїй батьківщині. Спробуйте розповісти про його життя в Римі.
- Які **міфологічні образи** присутні у творі?
- Знайдіть у творі **риторичний вигук** і **риторичне запитання**. Поясніть їхній художній зміст.

Узагальнюємо і підсумовуємо

- Розкажіть про історію написання «Сумних елегій».
- У чому автобіографічність «Сумних елегій» Овідія?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

- Згадайте особливості давньогрецької **елегії**.
- Назвіть найяскравіших авторів давньогрецьких елегій.
- На конкретних прикладах поясніть, що є спільного і відмінного між елегіями греків і римлян.

Літературний коментар

Українські перекладачі

Початок української перекладацької традиції сягає Х століття, часів Ярослава Мудрого. Тоді князь зібрав у Києві в Софійському соборі фахівців для перекладу релігійних текстів на старослов'янську мову. У наступні століття перекладалися також давні наукові та літературні твори.

На сучасних перекладачах лежить особлива місія – вони збагачують і світову, і національну літературу. Професія перекладача поєднує у собі кропітку працю, творчість, глибокі знання з найрізноманітніших сфер людської діяльності та досконале володіння мовами оригіналу. Перекладачі творів давньої літератури мають знати не тільки сучасні, а й давні мови, якими зараз ніхто не розмовляє. Ми знайомимося з найкращими взірцями мистецтва слова давнього світу через видатних фахівців. Серед них Борис Тен, Григорій Кочур, отець Іван Хоменко, Микола Зеров, Андрій Содомора та інші.

ЛІТЕРАТУРА СХОДУ VIII–XV СТОЛІТЬ

ІЗ КИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ

Китайська культура — одна з найдавніших культур світу, її історія налічує понад три тисячі років. Давня усна народна творчість Китаю не створила великих епічних поем, тому єдиними віршовими формами були невеликі *міричні* пісні, перші з яких відносять до *XI ст. до н. е.* Їх, за переказом, зібрав і впорядкував у збірку «*Шицзін*» («Книга пісень») Конфуцій (VI ст. до н. е.), засновник офіційної релігії Китаю — *конфуціанства*¹.

До книги увійшли народні пісні та ритуальні гімни, у яких відобразилися прагнення простих людей, у них розповідалося про бідування народу та засуджувалися недостойні правителі. Народні пісні «Шицзин» вирізнялися простотою і стали зразком для китайських поетів наступних століть.

Поезія мала надзвичайне значення в житті Китаю: народні пісні продовжували збирати та записувати протягом усієї його історії. У II ст. до н. е. за наказом імператора навіть була заснована спеціальна «Музична палата» («Юефу») для зберігання нових народних пісень, зібраних з усіх куточків Китайської імперії. Ці пісні за назвою палати теж стали називати *юефу*, вони відіграли вирішальну роль у подальшому розвитку китайської поезії.

Китайська авторська *поезія до III ст. н. е. була безпосередньо пов'язана з народними піснями*. Поети обробляли *юефу*, розвивали їхні теми та образи, писали свої вірші, використовуючи форму народної пісні. Основа авторської китайської поезії була закладена ще Конфуцієм. Він стверджував, що вірш має відображати те, що людина бачить, думає і відчуває, автор повинен бути гранично щирим. Тому китайська поезія не знала вимислу в європейському

¹ Конфуціанство, засноване філософом Конфуцієм, було офіційною релігією Китаю. Воно визначало, як мають поводитися люди в суспільному і особистому житті, щоб відповідати ідеалу високоморальної поведінки. Вивчення конфуціанських книг було основним елементом класичної освіти в тогочасному Китаї.

значенні цього слова. Вона була абсолютно правдивою в зображені подій, думок та почуттів поета: «*Китайська поезія — це документ*». Для китайського поета дійсність була багатшою за будь-який вимисел.

Незважаючи на те, що в Китаї розвивалися й інші жанри літератури, *головним літературним родом була лірика*. Вірші пронизували весь побут Китаю. Наприклад, щоб стати державним службовцем, треба було скласти іспити, серед яких був й іспит зі складання віршів. Віршами писали послання друзям, відгукувалися на важливі події суспільного та особистого життя.

Із III ст. в Китаї, поряд з віршами традиційної народної форми — *«старого стилю»*, — поступово розвивається *придворна поезія*. Лірична поезія імператорського двору була відірвана від повсякденних проблем простолюду. Придворні поети прагнули вищуканості стилю і мало зважали на зміст та його зв'язок із реальним життям. Вірші стали барвистими та вигадливими, втративши простоту та строгість народної поезії. Однак максимальне використання зображенальних засобів вірша спричинилося до створення нової поетичної форми і утвердження *«нового стилю»*, який зазнав розквіту в V–VI ст.

Розквіт ліричної поезії епохи Тан (618–906 pp.)

У 618 році після періоду роздробленості, громадянських воєн та повстань Китай об'єднала імператорська *династія Тан* (618–906 pp.). Перші імператори династії активно проводили реформи, щоб відбудувати зруйновану країну. Реформи дали бажаний ефект: відновилося землеробство, почала процвітати торгівля та активно розвивалися міста — наприклад, столиця Танської династії Чан'ань (у перекладі «Вічний мир») уже тоді налічувала мільйон жителів. Економічний піднесення, розвиток культури та науки спричинили розквіт ліричної поезії, яку тепер називають *поезією епохи Тан*.

Перші танські поети повертаються до простоти народної пісні юефу, намагаючись подолати внутрішню порожнечу та зовнішню барвистість придворної поезії попередньої доби. Однак лише видатним поетам танської епохи вдалося досягти органічного поєднання найкращих досягнень двох традицій: простоти і глибокої поетичної думки віршів *«старого стилю»* та досконалості форми віршів *«нового стилю»*.

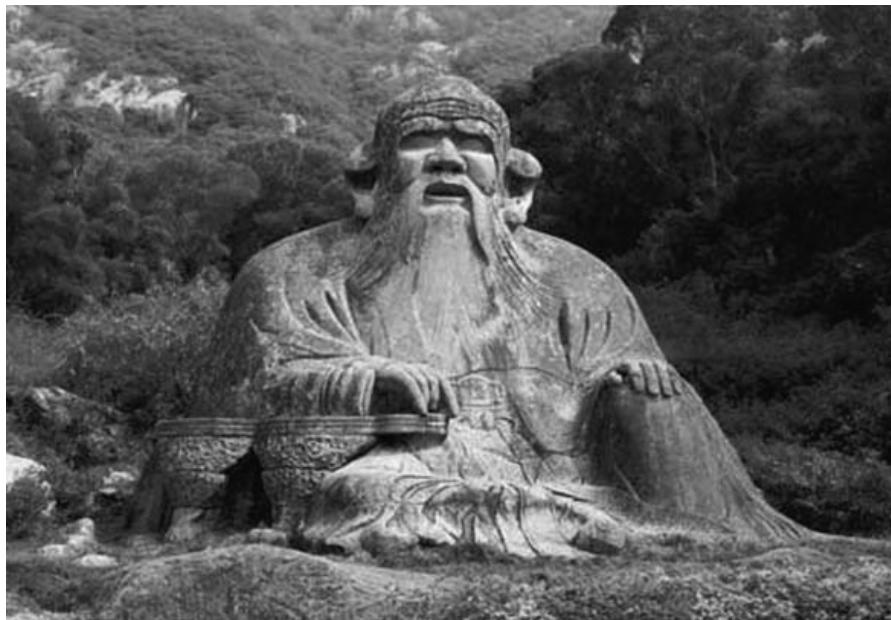
Тематика танської поезії різноманітна: темою вірша могла стати будь-яка подія в житті поета. Зв'язок твору з якоюсь подією

Конфуцій
(портрет XVIII століття)

був обов'язковим — інакше вважалося б, що поет просто написав неправду, тому китайський автор завжди вказував у назві вірша, яка подія викликала в нього ті чи інші думки та почуття (наприклад, назва твору Ду Фу: «Вірш у п'ятсот слів про те, що було в мене на душі, коли я йшов зі столиці у Фенсянь»).

Основними темами танської поезії були *теми природи, дружби, кохання, туги за давниною, вина, вигнання, життя на чужині, швидкоплинності людського життя, самітництва*. Ці теми поети розвивали і поглиблювали, спираючись на ідеї та світогляд трьох великих релігій Китаю: **конфуціанства, даосизму¹ й буддизму.**

Лао-цзи (п'ятиметрова скульптура, висічена зі скелі у XIII столітті)

Література, що тяжіла до конфуціанства, характеризувалася реалістичністю зображення життя, стриманістю переживань й обмеженістю виражальних засобів. Для літератури, що тяжіла до даосизму, притаманні змалювання внутрішнього світу людини, звернення до образів китайської міфології та до мотивів містичного єднання людини і природи.

Найяскравіше це протиставлення втілилося у творчості геніальних поетів-сучасників *Лі Бо* (701–762 рр.) та *Ду Фу* (712–770 рр.). Вірші Ду Фу глибокі, вдумливі й не забарвлени бурхливими почуттями, на відміну від віршів Лі Бо, які вирізняються широким розмахом, нестриманими переживаннями і грандіозними космічними образами.

¹ Даоси́зм — друга велика релігія Китаю, заснована філософом Лáo-цзи (VI ст. до н. е.). Згідно із цією релігією, людина є частиною природи і Всесвіту, тому вона має розвивати в собі інтуїцію та містичну чутливість, щоб гармонійно злитися з ними. Закон загального розвитку природи і Всесвіту, за яким має жити й людина, отримав назву Дао (буквально *шлях, дорога*). Даоська релігія включає в себе китайську міфологію.

Лі Бо (701–762)

Видатний китайський поет *Лі Бо* (друге ім'я — Тай-бо¹) був непересічною особистістю і вважав, що саме він покликаний відродити, «очистити і передати» дух старих народних пісень. Його вірші — бездоганні за формулою, пройняті *даоським* світовідчуттям — були відразу визнані надзвичайним явищем у китайській поезії. Лі Бо ще за життя став класиком, його віршами захоплювалися, їх цитували та переписували.

Всебічна обдарованість Лі Бо, сина успішного торговця, виявилася рано. У п'ять років він тримав пензлик як дорослий², у вісім знав

напам'ять конфуціанські книги, у десять бездоганно володів літературним стилем і писав вірші, які викликали захоплення довколишніх. Лі Бо отримав конфуціанську освіту, однак ще в юності почав вивчати священні даоські книги.

Виняткові знання відкривали перед юнаком можливість успішної кар'єри на державній службі, але він відмовився здавати іспити на посаду чиновника і в 718 році вирушив у гори, щоб знайти там даоського самітника і стати його учнем. Однак життя зробило несподіваний поворот, і у 719 році Лі Бо приєднався до ватаги «героїв» (женъсе), як називали в Китаї народних рицарів, що заступалися за бідних і скривдженіх, розправлялися з багатими та кривдниками. За першим покликом герой кидалися в бій, щоб відновити порушену справедливість. Їх вирізняло прагнення свободи, сміливість і безмежна широта натури. Ці якості повною мірою були притаманні Лі Бо, й він провів із женъсе кілька років, відзначившись як мужністю, так і нечуваною щедрістю (юнак роздав бідним більшу частину батьківського спадку).

У 721 році Лі Бо вдруге йде в гори до даоського наставника і проводить там п'ять років. Це були роки напруженого внутрішнього самовиховання — «вирощування духу», як говорили наставники-даоси. Однією з умов такого

¹ У китайців першим пишеться прізвище, а другим ім'я, тобто прізвище поета — Лі, а ім'я — Бо (або Тай-бо).

² Ієрогліфи писали (власне малювали тушшю) точними і швидкими рухами стовпчиками справа наліво, двічі не проводячи пензлем по одному і тому самому місцю. Щоб написати бездоганний ієрогліф, потрібна тверда рука, тривала практика («протерти до лисини тисячу пензлів» — казали китайці) та естетичний смак, аби засвоїти різні стилі написання («кігті тигра», «цибулини, що впали», «листок, який об'єла гусінь»). Професійно написана сторінка сприймалася як витвір мистецтва, а каліграфія була окремим видом мистецтва нарівні з літературою.

самовиховання була повна відмова людини від свого «я» і злиття із природою. За словами поета, йому вдалося досягти такого єднання з природою, що навіть птахи і звірі перестали його боятися. Так остаточно сформувався світогляд поета. Лі Бо, прагнучи «природності», не зважав на умовності та обставини, був вільним і натхненим у творчості.

У 25 років, завершивши навчання в даоського наставника, Лі Бо вирушив у мандри країною, які тривали 16 років. У цей час у Китаї вже громіла його поетична слава — вірші Лі Бо були відомі й селянинові, й князеві. Знаний поет князь Хе Чжичжан, ознайомившись із творчістю Лі Бо, вражено вигукнув: «*Ти безсмертний гений, з небес в покарання на землю скинутий*». Молодий Лі Бо усвідомлював власну геніальність і бачив, як легко йому дается те, на що інші клали ціле життя, — він був видатним знавцем конфуціанських та даоських книг, мудрецем, який міг годинами вести філософські бесіди, бездоганним каліграфом, чудовим музикантом, майстром меча та рукопашного бою. Водночас у його стосунках із людьми не було ані краплі зарозуміlostі чи пихи. Виділяючись навіть зовні величезним зростом (деякі біографи вважають, що його зріст був 2 м 10 см) і надзвичайно гучним голосом, поет завжди вирізнявся простою, демократичною поведінкою.

Лі Бо при імператорському дворі

Коли Лі Бо був уже знаменитим поетом та зрілим 40-річним «мужем», його в 742 р. запросили до імператорського двору. За указом імператора Сюань-цзуна — покровителя мистецтв і літератури — було засновано Академію

Імператор
Сюань-цзун
в одязі ханлін

Ханлінь¹, куди після іспитів заразовували найталановитіших вчених і поетів. Вони мали повне державне забезпечення і повинні були займатися своїми дослідженнями, писати вірші, а за потреби — консультувати імператора. Кількість ханлінів не перевищувала двохсот чоловік, і вони були найшанованішими членами суспільства. Крім того, імператор був прихильником даоського вчення, і Лі Бо зацікавив його ще й як знавець даосизму.

Коли поет прибув до імператорського палацу, придворні з цікавістю чекали, як поведеться цей дивний південець. Освіченість Лі Бо виявилася відразу ж — ніхто з мудрих ханлінів не зміг прочитати листа, якого привіз посол одного з прикордонних племен. Лі Бо, який під час мандрівок вивчив багато мов, не лише переклав лист, а й написав гідну відповідь на нього. Це послання поета відвернуло неминучий військовий конфлікт на кордоні.

¹ Ханлінь — у перекладі «Ліс пензлів»; назва походить від назви парку, в якому була розташована Академія.

Імператор був вражений мудрістю та знаннями Лі Бо. Вони проводили цілі дні в бесідах. За поетичний талант, довершену каліграфію імператор призначив його членом Академії і подарував синій халат, пояс із золотими підвісками та мішечок із вишитою золотою рибкою, що було найбільшою відзнакою та найбільшою імператорською милістю. Однак поет уславився не лише своїми віршами, а й незалежним характером.

Прогулянка придворних в епоху Тан
(картина художника Чжан Сюаня, VIII століття)

Прямо висловлюючи свою думку та нікому не лестячи, Лі Бо відразу нажив собі багато ворогів. Говорили, що в нього у спині є особлива кістка — кістка гордості, яка заважає поетові вклонятися. Він спав на ліжку зі слонової кості, їв із золотого посуду, їздив на дорогих скакунах з імператорської конюшні,

однак, на подив придворних, зовсім не цінував ці милості, понад те, поводився навіть зухвало і міг сперечатися із самим імператором. Імператор під тиском дружини та найближчого оточення із жalem змушеній був розлучитися з Лі Бо, щедро винагородивши його. У 744 році поет знову повернувся до мандрівного життя.

Лі Бо та Ду Фу

На 744 рік припадає і його знайомство з молодим поетом *Ду Фу* — вони зустрілися випадково в місті Лоян, хоча Ду Фу, безумовно, зінав про Лі Бо й захоплювався його віршами. Лі Бо побачив, що Ду Фу цікавий співрозмовник, вони часто зустрічалися, читали один одному свої вірші та навіть промандрували разом дві осені.

Лі Бо тлумачив другові даоські книги, навчив його розумітися на травах (даоси чудово знали властивості трав), робив разом із ним фізичні та дихальні вправи. Вони часто обмінювалися віршованими посланнями, які збереглися до наших днів.

Все завмерло в будинку. Серед книг
Усю ніч до світанку думав про вас.
Всю ніч повторюю безсмертні строфі Лі Бо.
Або в книгах шукаю оповідь про дружбу, —

пише Ду Фу («Зимового дня думаю про Лі Бо»).

З осені 745 року шляхи поетів більше не перетиналися.

Заколот Ань Лу-шаня та доля Лі Бо

755 рік був переломним у долі Китаю. Ань Лу-шань, намісник імператора в північних провінціях країни, почав заколот і оголосив себе імператором. Сюань-цзун утік на південь і зрікся престолу. Новим імператором став його син Су-цзун, який очолив вірні присязі війська. Між Су-цзуном та самопро-голосінням імператором Ань Лу-шанем почалася війна.

Безладом у країні скористався шістнадцятий син імператора Сюань-цзуна — принц Лі Лінь, який командував флотом на річці Янцзи і повинен був захищати південні країни від заколотників. Лі Бо прийняв запрошення принца стати його радником. Однак швидко з'ясувалося, що Лі Лінь збирається не воювати із заколотниками, а створити в місті Нанкін власний уряд й оголосити себе імператором. Це було зрадою, і проти принца вислали війська. У березні 757 року самозванця та його спільників стратили.

Така ж доля чекала і на Лі Бо, якого також заарештували й кілька місяців тримали у в'язниці. Однак, на його щастя, урядовими військами командував генерал Го Цзи-і, якого поет, коли ще був «героєм» (женъсе), врятував від смерті. Простий солдат Го Цзи-і за ці роки став воєначальником і зміг пом'якшити вирок Лі Бо. Страту замінили на заслання в Єлан — місцевість на крайньому півдні Китаю, де лютувала малярія. Перед засланням державний злочинець Лі Бо указом був позбавлений «тіні, імені та оголошувався нічим». Однак на півдорозі до місця заслання Лі Бо наздогнала звістка про помилування всіх учасників заколоту Лі Ліня.

Через кілька років після цих подій, у 762 році, Лі Бо помер у місті Данду в будинку свого двоюрідного дядька Лі Ян-біня. За легендою, поет потонув, спробувавши впіймати відображення повного місяця в річці (за іншим варіантом легенди, — спробувавши пройти місячною доріжкою). Завдяки Лі Ян-біню збереглося понад дев'ятсот віршів знаменитого поета.

Літературний коментар

Лірика Лі Бо

Лі Бо писав про все, що входило в коло тем танської поезії. У його творчості є пейзажна лірика та вірші, пройняті тugoю за старовиною; він писав про вино і дружбу, про старість і тлінність людського життя. Вірші відображають даоське бачення світу, ідею злиття з природою. Тема старовини (як епохи великих діянь і видатних людей) та даоська тема тлінності всього земного у творчості Лі Бо підняті на нечувану висоту.

Поет сповнений світової печалі та розуміння всього сущого, які ведуть його за межі буденного. У своїй поезії він створює несподівані, гіперболізовані образи, спираючись на даоську міфологію. Сила його образності вражала захоплених сучасників: поет хоче прив'язати драконів, що тягнуть колісницю із сонцем, і наповнити Ківш (сузір'я Великої Ведмедиці) вином («Пісня про

тлінність людського життя»), просить хвилі Янцзи принести пригорщу сліз від рідних, а його волосся має довжину три тисячі джанів (10 км) («Пісні з осіннього берега»).

Твори Лі Бо вирізняються простотою, лаконічністю, задушевністю і витонченістю почуттів. Бездоганно володіючи технікою віршування, Лі Бо відкинув обмеження, які накладав «новий стиль», звернувшись до традиції народної пісні юефу. Його віршам властиві внутрішня свобода та політ фантазії.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових¹ сходах
біліє холодна роса.

Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.

Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

Переклад із китайської Леоніда Первомайського

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Поблизу галереї
росте сосна²-одиначка —
в такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколоїшній
навіть на хвильку не вщухне:
йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

¹ Яшма — напівкоштовний камінь. У Китаї він символізував таємниці буття, безсмертя і владу. Даоси називали яшму каменем безсмертя і вважали, що вона володіє магічними властивостями.

² У Китаї сосна — символ довголіття, стійкості перед складними обставинами. Також сосна є емблемою Конфуція.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі¹!

Переклад із китайської Геннадія Туркова

ДУХ СТАРОВИНИ

9

Вві сні Чжуан Чжоу²
побачив, що він — метелик.
Коли ж прокинувся,
знову став Чжуан Чжоу.

Отак всі речі
лиш змінюють зовнішній вигляд,
Живуть в цьому світі
в постійному русі і вічно.

А отже, і море,
що острів Пенлай³ омиває,
Знов може зробитись
тоненьким мілким потічком!

Відомо ж бо всім,
що вирощувач динь біля брами⁴
Не прости селюк,
а колишній володар Дунліна!

Багатство і слава —
оце наймінливіші речі!
Снуєшся повсюди,
а де їх захопиш — не знаєш!

Переклад із китайської Геннадія Туркова

ПІСНЯ ПРО ТЛІННІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

О, як же швидко
один білий день минає!

¹ Чі — приблизно 30 см.

² Чжуан Чжоу (369–286 рр. до н. е.) — філософ, який уклав книгу притч про Дао «Чжуан-цзи».

³ Острів Пенлай — даоський рай, що нібито був розташований далеко в морі на схід від Китаю.

⁴ Мається на увазі князь місцевості Дунлін. Коли його династію було повалено і до влади прийшла династія Хань (206 до н. е. – 220 н. е.), він став вирощувати дині в передмісті Чан'ані, біля Синьої (східної) брами.

А скільки знегод
за сотню років набереться!

Подивиця в небо:
яка ж ця блакить безмежна!
«Велика межа» —
і та безліч калп тривала¹!

У феї Ма Гу²
за всі проминулі століття
Волосся на скронях
вже майже суціль посрібилося.

Небесний володар
побачив Яшмову діву³ —
І регіт його
вже мільйони років лунає.

Ех, шістку драконів⁴
спинити б, назад повернути
Та ї всіх прив'язати
до дерева сходу — Фуса́ну!⁵

А потім вином би
наповнити Ківш по вінця
І до нерухомості
кожного з них упоїти⁶!

Чого б я хотів?
Багатства? Знатності? Слави?
Ні! Час зупинити,
аби зберегти обличчя.

Переклад із китайської Геннадія Туркова

¹ «Велика межа» — період абсолютної єдності до створення світу, коли ще не виокремилися протилежності — Інь і Ян. Калпа — величезний часовий період, який навіть неможливо уявити.

² Ма Гу — бессмертна фея китайської міфології. «Навіть у бессмертної посивіло волосся!» — цим образом Лі Бо хоче підкреслити тривалість життя в цьому світі.

³ За міфом, Небесний володар (верховне даоське божество), побачивши Яшмову діву, служницю богині фей, розреготався, і відтоді його регіт лунає з неба громом.

⁴ За міфом, шісткою драконів запряжена колісниця, яка тягне сонце по небу.

⁵ Фусан — міфологічне дерево, від якого вранці починає свій біг колісниця Сонця.

⁶ Тут мається на увазі, що п'яні дракони не змогли б далі тягти колісницю Сонця і час би зупинився. Ківш — сузір'я Великої Ведмедиці.

Готуємося до роботи з твором

1. Що свідчить про те, що китайці з особливою шаною ставилися до свого фольклору? Як вони збирали і зберігали народні китайські пісні **юефү**?
2. Які особливості китайської поезії до III ст. н.е.? Назвіть основні принципи виведені Конфуцієм для поезії.
3. Що свідчить про надзвичайно важливe значення поезії в житті Китаю?
4. У чому полягала відмінність віршів «**старого стилю**» від віршів «**нового стилю**»?
5. Назвіть основні теми поезії епохи Тан. Як релігійні течії вплинули на розвиток китайської лірики?
6. Що вам відомо про життя і творчість видатного китайського поета VIII ст. **Лі Бо**?
7. У чому особливості поетичного таланту Лі Бо?

Працюємо над текстами творів

8. Який настрій навіюють картини природи у вірші Лі Бо «**Печаль на яшмовому ганку**»?
9. Поміркуйте, ліричний герой відчуває до себе ворожість природи чи усвідомлює своє єднання з нею? Відповідь обґрунтуйте. А якби ви ввійшли в осінню воду, чи думали б про красу тихої води?
10. У вірші «Печаль на яшмовому ганку» знайдіть приклади персоніфікації.
11. Випишіть у робочий зошит приклади **епітетів**. Яку роль у створенні настрою вірша відіграють ці епітети?
12. Як у вірші «**Сосна біля південної галереї**» створюється образ самотності й стійкості?
13. Як у поезії «**Дух старовини. 9**» передається мінливість навколишнього світу, людського життя і його цінностей? А що для людини є вічним?
14. Знайдіть у цьому вірші приклади **протиставлення** і поясніть їхню роль.
15. А ким ви бачите себе уві сні?
16. Назвіть міфологічні образи в «**Пісні про тлінність людського життя**». Уособленням яких явищ природи стали в даоській міфології ці образи? У чому полягає **космічність** зображення природи, світу?
17. Що, на думку поета, є найбільш мінливим і найменш цінним у житті людини? Поясніть це на прикладі віршів «**Дух старовини. 9**» та «**Пісня про тлінність людського життя**».
18. Доведіть, що природа і людина у віршах Лі Бо становлять єдине ціле.

Узагальнюємо і підсумовуємо

19. Чому лірику китайського поета Лі Бо називають філософською?
20. Як **даосізм** вплинув на творчість Лі Бо?
21. Визначте теми віршів Лі Бо, поданих у підручнику.

Виконуємо творчі завдання

22. А якби ви склали вірш про природу, якою б вона постала? Який настрій ви прагнули б передати в ньому? Чому?
23. Які міфологічні образи можна було б використати у вашому вірші?
24. Спробуйте скласти невеликий вірш, наслідуючи Лі Бо.

Радимо прочитати

Оса Ган Шведер «Сни шовкопряда»

Ду Фу (712–770)

Видатний китайський поет *Ду Фу* народився в сім'ї з міцними конфуціанськими традиціями, яка писалася своїм давнім походженням та знаменитими предками. Однак рід Ду давно збіднів, і батько поета був лише дрібним чиновником. Від колишньої величі залишився невеликий спадковий маєток. Незважаючи на скромні статки, батько майбутнього поета вважав ганебним для нащадка видатних предків займатися прибутковою торгівлею. Лише державна служба, яка розцінювалася як служіння батьківщині, вважалася справою почесною.

Хлопчик рано залишився без матері, тому малого Ду Фу відвезли в місто Лоян до тітоньки Пей, у якої він жив до початку навчання в школі. Тітонька приділяла його вихованню багато уваги, бажаючи виконати свій обов'язок перед родиною.

Ду Фу виправдав надії своєї виховательки, він ріс гречним та дуже обдарованим. У семирічному віці хлопець написав вірш про чарівного птаха Фенікса¹, який віщує мир та благополуччя. Вірш був чудовим, і знавці дійшли висновку, що дитина обдарована Небом².

Майбутній поет, як і його предки, отримав класичну китайську освіту — він вивчав книги Конфуція. Моральні засади конфуціанства століттями регулювали суспільне життя Китаю, тому їх вивчення було обов'язковим для людини, яка прагнула присвятити себе державній службі.

Молоді люди з шанованих сімей, здобувши освіту, вирушали в подорож країною. Вважалося, що життєвий досвід, набутий не із книг, допоможе в майбутньому на службі. У 731 році вирушив у дорогу і Ду Фу. Його мандрівання розтяглося на 8 років. Цей період поет пізніше назавв «роками щасливої свободи». Юнак, сповнений життєвої енергії, почувався мандрівним філософом, таким як Конфуцій чи Лао-цзи. Ранні вірші цього періоду були сповнені радості спілкування з природою і захоплення життям.

Повернувшись додому з першої мандрівки в 735 році, юнак вирішив складати іспити. Рівень його підготовки не викликав сумнівів, він чудово зінав конфуціанські книги, бездоганно володів пензлем і писав чудові вірші.

¹ Фенікс (Фен-хуан) у китайській міфології — чарівний птах із різnobарвним пір'ям, який живе в «східному царстві досконалих людей». Поява фенікса віщувала мир і процвітання.

² У китайській міфології Небо обожнювалося. Імператор вважався провідником волі Неба і мав офіційний титул — Син Неба. Сам Китай називали Піднебесною імперією.

Проте, найкраще склавши іспити першого етапу, він єдиний з усіх учасників провалив у Чан'ані заключний імператорський іспит. Цей дивний і несподіваний провал пояснюють тим, що незвичайний талант молодого поета не вкладався в межі екзаменаційних правил, на яких вимагалося лише показати знання книг, стилістичну та каліграфічну вправність. Свою невдачу Ду Фу сприйняв спокійно і знову вирушив у мандри.

«Роки щасливої свободи» закінчилися несподівано і трагічно — у 740 році помер його батько. За конфуціанськими правилами жалоба мала тривати 27 місяців, протягом яких не можна пити вина, їсти м'яса та грati на музичних інструментах. Вражений смертю батька, Ду Фу збудував на родинному кладовищі невелику хатину і в скорботній самотності відбув час жалоби. Не встигла закінчитися жалоба за батьком, як надійшла звістка з Лояна про смерть тітоньки Пей.

Біографи вважають, що саме в цей період у Лояні Ду Фу зустрівся з Лі Бо. Молодий поет ще не знайшов свого шляху в літературі й беззастережно захоплювався поезією старшого товариша: «*Опустить пензлик — і викликає страх у вітру та зливи. А напише вірш — і викличе сльози у добрих і злих душів*». Час дружби з Лі Бо був учнівським періодом у творчості Ду Фу. Вплив знаменитого друга на Ду Фу був настільки сильним, що він навіть на якийсь час зрадив своєму конфуціанському вихованню — у його віршах почали звучати даоські мотиви. Однак цілісна натура Ду Фу не могла довго перебувати під впливом навіть геніального Лі Бо. Він і далі ним захоплювався, але зrozумів, що в них різні шляхи в поезії. Восени 745 року Ду Фу вирішує влаштуватися на службу і вирушає в Чан'ань.

У столиці поет прожив десять років. Влаштуватися на посаду чиновника йому не вдалося. Ду Фу голодує і перебивається випадковими заробітками: уроками і дрібними літературними замовленнями надмогильних написів для багатих клієнтів. Він стає «гостем» у багатих чиновників і за винагороду розважає їх віршами. Ду Фу не покидає Чан'ань, сподіваючись на щасливий випадок, який допоможе йому влаштуватися на державну службу. Поет упевнений, що його здібності та знання зможуть принести користь батьківщині. Однак життя Ду Фу стає все важчим і важчим: у Чан'ані він захворів на туберкульоз та переніс малярію.

У 751 році спеціально для Ду Фу влаштували екзамен, який він блискуче витримав, і його ім'я занесли до списків «тих, хто шанобливо очікує призначення на посаду». Ду Фу, роками очікуючи призначення, ще двічі (у 754 і 755 роках) посылав свої оди імператору. І, зрештою, отримав посаду. Ду Фу дуже зрадів призначенню, адже до того часу він уже одружився й став батьком, а нужда була нестерпною. Радісний, з імператорським указом у дорожній скриньці, він прибув у містечко Фенсянь, де жила його сім'я. Однак тут на нього чекала страшна звістка — від голоду помер його маленький син.

Призначення відбулося занадто пізно. Приголомшений поет пише «*Вірши у п'ятсот слів про те, що було в мене на душі, коли я йшов зі столиці у Фенсінь*», у якому звучать знамениті рядки:

Біля входу запах вина і м'яса.
На дорозі кості людей, що замерзли.

Поет піднімається над своїм горем і звертається до зображення долі простого народу:

Все життя я був вільним від податків¹,
Мене не посилали у військовий похід.
І якщо моя дорога така гірка,
То як же бідує простий народ?

Ду Фу довелося пережити ще чимало важких випробувань, поет став очевидцем заколоту і громадянської війни. Якщо раніше він був ліриком, який писав про свої особисті переживання, то тепер у творах поета з'являються картини розореної війною країни, а його особисті страждання стають невіддільними від страждань народу.

Імператорський палац епохи Тан, реконструкція 2010 року (фотографія з інтернет-журналу «Fanday»)

У 757 році Ду Фу несподівано призначають радником імператора. Це було найзаповітнішою мрією для людини конфуціанського виховання — стати відданим радником мудрого монарха і «творити добро, вправляючи зло». Однак дійсність виявилася прозаїчнішою — Су-цзун любив поради, які збігалися з його думкою. Тому

759 році Ду Фу покинув службу, розчарувавшись у можливості приносити користь людям та бути чесним на державній службі.

Наприкінці 759 року поет разом із сім'єю перебрався до міста Ченду і в південному передмісті на березі річки Сяо Квітів збудував солом'яну хижку, яку не раз згадував у своїх віршах. Губернатором провінції Сичуань був давній друг поета Янь У, який захоплювався віршами Ду Фу. Він, як міг, почав допомагати поетові, зокрема й фінансово. Здавалося, життя поступово почало налагоджуватися: Ду Фу займався городництвом і писав вірші. Саме в цей період поезія

¹ Чиновники та вихідці з їхніх сімей не платили податків.

стала головною справою його життя. Він пише багато і легко: сотні віршів, що викликають захоплення китайців до сьогодні. Поетичний геній Ду Фу утверджився, але його здоров'я було підірване.

Навесні 765 року Янь У помер. Ду Фу, залишившись без дружньої підтримки, виїхав покинути місто і разом із сім'єю поплисти джонкою¹ на схід.

У нього не було грошей, щоб винаймати житло, тому його родина жила у джонці, якою мандрувала. У зимку 770 року здоров'я Ду Фу погіршилося, і він помер.

Літературний коментар

Лірика Ду Фу

Вірші Ду Фу називають «поетичною історією»: він був першим китайським поетом, у творчості якого з такою повнотою відобразилося життя країни в усій його багатогранності. Творчість Ду Фу дуже особиста, однак пронизана суспільними та побутовими проблемами. Він — **конфуціанський поет реальності дійсності**, у якій нема місця позахмарним образам та нестримним фантазіям даосистів.

Основною заслugoю Du Fu вважають те, що він уперше по-справжньому ввів у китайську поезію **тему знедолених**. Новизна **народної теми** виявилася і в тому, що Du Fu писав голосом самого народу. Поет сміливо **наблизив мову своїх віршів до розмовної**, використовував просторіччя, вводячи їх у пряму мову персонажів — селян, воїнів та міських бідняків. Du Fu прагнув зобразити не піднесені поетичні постаті, а реальних, живих людей — своїх сучасників. Змальовуючи життя, поет часто звертався до традицій фольклорної пісні юефу, наповнюючи її сучасним змістом.

Оселившись у солом'яній хатині на околиці Ченду (759 р.) після злигоднів попереднього періоду життя, поет звертається також і до тем танської поезії. У своїх ліричних віршах він оспівує **мирну працю, красу природи та красу речей**. Однак, на відміну від Лі Бо, в усіх його творах особливу роль відіграє **художня деталь**. Поет описує реальний світ навколо себе і події свого життя, не кваплячись, крок за кроком, із документальною точністю: війна палає «**три місяці по-**

Реконструйована хатинка поета в Ченду
(фотографія Надії Кайденко)

¹ Джонка (від кит. **чuanь** — судно) — різновид вітрильного човна із широкими, високо піднятими кормою і носом.

спіль», волосся поета рідке і куце, «*i шпильками — не заколоти*¹» («Весняні надії»); «*в Ченду обробляю my² поля*» («У човні»).

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?

А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з близкучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь³ поля запустілого улад?

Гіркі ридання вже не поливали б
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

ДУМКИ ПІД ЧАС НІЧНОЇ ПОДОРОЖІ

Дрібну травицю берега
овіяв вітерець,
Висока щогла чаплею
Над крихітним човном;

Дрімають зорі в далечі
Над степом осяйним,
І на Янцзи промінчики
ллє місяць — срібний гном.

Хіба мета в житті моя —
То слава віршів цих?
Коли посаду втратив я,
Пішов блукальцем жить;

І нині в мандрах вештаюсь,
мов чайка та сумна,
Що мчить поміж планетою
І піднебесним склом.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

¹ Китайські чоловіки заколювали шпильками скручене на маківці волосся.

² My — близько 6,7 ара (1 ар — це 0,01 гектара, або ж 100 м²).

³ Цунь — найменша одиниця китайської міри довжини (приблизно 3 см).

ВЕСНЯНІ НАДІЇ

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в слізах)
про вітчизни майбутній;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.

Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з батьківщини для мене дорожчі від золота.
Волосся коротша, на скроні лягла сивина;
Рідке воно й куце, і шпильками — не заколоти.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

☞ Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть про формування світогляду видатного китайського поета **Ду Фу**.
2. Що вам відомо про його дружбу з Лі Бо?
3. Поясніть відмінність у зображенні дійсності у віршах Лі Бо та Ду Фу. Впливом яких **релігій** це пояснюється?
4. Як історичні події та особисті негаразди змінюють тематику віршів Ду Фу?

☞ Працюємо над текстами творів

5. Поясніть назгу вірша «**Пісня про хліб і шовк**».
6. Знайдіть приклади **антитези** у творі.
7. У цьому вірші оспівується чи засуджується війна? Відповідь обґрунтуйте.
8. **Символом** чого у творі є лати, рала і хліб? А що символізує шовк?
9. Доведіть, що ідеєю вірша є засудження війни.
10. Як у вірші «**Думки під час нічної подорожі**» стан природи перегукується із внутрішнім станом ліричного героя?
11. За допомогою яких образів передається почуття смутку та самотності?
12. Як картини природи протиставляються душевному стану поета?
13. Порівняйте, як мотив поетичної слави тлумачиться китайцем **Ду Фу** і римлянином **Горацієм** в оді «До Мельпомени».
14. Які засоби виразності використав Ду Фу в своєму вірші?
15. Поясніть значення **художньої деталі** у віршах Ду Фу.

☞ Узагальнюємо і підсумовуємо

16. У чому полягає **реалістичність** зображення дійсності у віршах Ду Фу?
17. Які настрої переважають у вивчених вами творах Ду Фу? Чи відчуває поет себе гармонійною частиною світу? Відповідь обґрунтуйте.
18. Зробіть висновок про особливості поезії Ду Фу. У чому полягає його **новаторство**?
19. На прикладах творів поетів Лі Бо та Ду Фу розкажіть про особливості китайської поезії VIII століття.

ЗОЛОТА ДОБА ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ

Персько-таджицька література — це література споріднених іранських народів (персів), яка *зародилася наприкінці VIII і розвивалася до XVI століття*.

У цей період всі іранські народи користувалися спільною літературною мовою — фарсі. Найбільше носіїв мови фарсі зараз проживає в Ірані та Таджикистані. Кожна з цих країн має свою сучасну літературу та своїх письменників. Але література мовою фарсі належить обом цим народам, тому часто її називають персько-таджицькою.

Історична енциклопедія

Культура Ірану та Середньої Азії VIII–IX століть

Давнє Перське царство, історія якого налічувала тисячі років і яке займало територію сучасного Ірану та частину Середньої Азії, до кінця VII століття було повністю завойоване військами Арабського халіфату. Під час завоювання загинула величезна кількість освічених людей та були знищенні культурні цінності попередніх епох: араби руйнували міста та палили бібліотеки. Настав двохсотрічний період, коли іранські народи не мали державності.

Араби послідовно впроваджували серед завойованих народів свою релігію (**іслам**). Офіційною мовою стала арабська, яка оголошувалася вищою за перську, тому що саме арабською мовою написано Коран і арабською Бог спілкується зі своїми ангелами. Давньоперська літературна мова та писемність були втрачені.

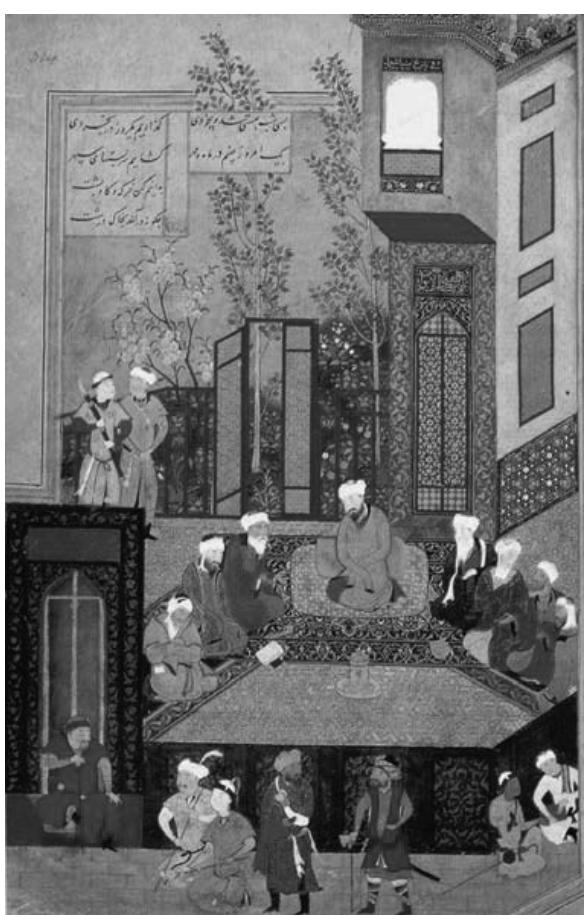
У VIII столітті людина, яка хотіла присвятити себе науці чи літературі, була змушена користуватися **арабською мовою** і дотримуватися арабо-мусульманських традицій. Тому видатні представники іранського народу — математики, фізики, астрономи, філософи та поети — писали свої твори арабською, яка стала тогочасною міжнародною мовою.

У другій половині VIII століття виник народний рух, учасники якого вимагали рівності персів та арабів в Арабському халіфаті. До цього руху приєдналася іранська інтелектуальна еліта. Представники освічених прошарків населення згадали, що перси — народ із давньою та багатою культурою, і в них прокинулася гордість за своє минуле. Учені та поети почали з ентузіазмом збирати фольклор та вцілілі старовинні рукописи.

Разом із фольклором у цей час стала поширюватися і жива розмовна іранська мова, на основі якої почала складатися нова літературна мова. Ця мова отримала назву **фарсі**. У ній було багато запозичень з арабської, а для письма використовувався арабський алфавіт. Перші твори, написані мовою фарсі, з'явилися наприкінці VIII століття.

Література доби Східного Відродження (Х–XV століття)

З початку IX століття правителі Ірану виявили значну прихильність до науки і мистецтва. Їхнє заступництво вченим та поетам сприяло поширенню в суспільстві *гуманістичних ідей*. Настав період розквіту культури, науки та літератури іранських народів, який розпочався під знаком *відродження рідних традицій* і отримав назву *Східне (або Іранське) Відродження*. Цей період тривав п'ять століть (Х–XV ст.) і був означенний творчістю багатьох видатних гуманістів: учених, філософів та поетів. Серед них почесне місце посідають поети *Рудакі*, *Омар Хайям* та *Гафіз*.

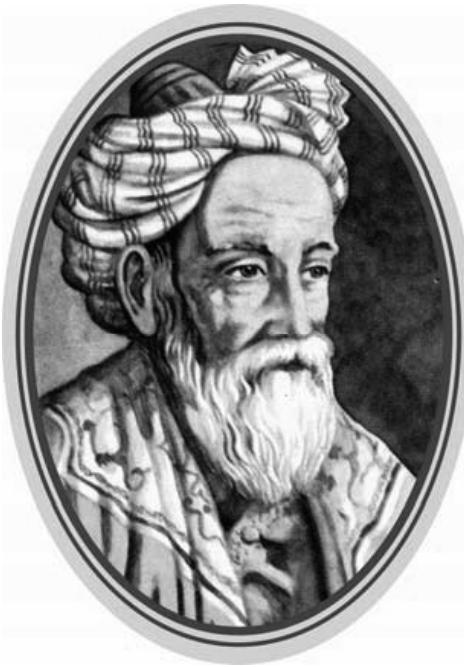

Бесіда вчених в медресе
(мініатюра з рукопису XV ст.)

IX столітті на основі арабської та іранської усної народної поезії.

До цих поетичних жанрів належать: *месневі* — великі епічні поеми, *касиди* — урочисті вірші (оди), у яких зазвичай оспіувалися визначні події чи видатні особи, *газелі* — невеликі ліричні вірші, *рубаї* — лірико-філософські чотиривірші, *бейти* — двовірші, які, незважаючи на свій невеликий розмір, повинні містити завершену думку¹.

¹ Бейтами також називали дворядкову строфу, з якої складаються месневі, касиди і газелі.

Омар Хайям

(1048 – після 1122)

Омар Хайям — вчений, дослідження якого на цілі сторіччя випередили свій час. Енциклопедичні знання Хайяма вражали сучасників, які називали його Імамом (*духовним вождем*), Знавцем грецької науки, Доведенням Істини, Царем філософів Сходу і Заходу¹.

Мусульманська Азія часів Омара Хайяма й економічно, і культурно, і науково значно випереджала Європу. Відкриття Хайяма з математики європейцям вдалося повторити лише в XVII сторіччі.Хоча в історію Сходу він увійшов як видатний учений, зараз увесь світ знає Омара Хайяма як поета — автора *рубаї*,

бездоганних за формуєю та сповнених філософського змісту *чотиривіршів*.

Хоча сучасники Хайяма не визнавали рубаї серйозною поезією, він надав цій віршовій формі класичної довершеності — остаточно утверджив його будову і забагатив тематично. «Хайямівські чотиривірші» стали дуже популярними і викликали безліч наслідувань. До нашого часу дійшло близько двох тисяч рубаї, автором яких вважається Хайям, але впевнено можна стверджувати, що його перу належить не більше ста чотиривіршів.

Справжнє ім'я поета — *Гیясаддін Абу-аль-Фатх Омар ібн Ібрагім*. Народився він 18 травня 1048 року в місті Нішапурі. Давній Нішапур² був одним із найбільших культурних та економічних центрів Ірану. У місті процвітали торгівля та ремесла, воно було ярмарковим осередком багатьох провінцій. Вважається, що поет народився в сім'ї заможного ремісника, який, імовірно, займався пошиттям наметів. Батько віддав Омара навчатися до Нішапурського медресе, хоча навчання коштувало дорого і тривало довго.

Медресе в Нішапурі було елітним закладом, який готовував вищих чиновників для державної служби. Під час навчання Омар виявив надзвичайні здібності та феноменальну пам'ять. Один із його учнів згадував пізніше, як Хайям знайшов у бібліотеці рідкісну книгу і не мав змоги її переписати. Тоді він кілька разів перечитав її, а, повернувшись додому, з пам'яті записав. Коли випала нагода звірити запис Омара Хайяма з оригіналом, виявилося, що між ними немає жодної відмінності.

¹ Значущість такого звертання до Хайяма можна уявити лише, якщо знати, що «Цар Сходу і Заходу» був першим офіційним титулом султана.

² Зараз Нішапур — невелике містечко (близько сорока тисяч жителів). Причиною занепаду став 1221 рік, коли його захопили війська Чингізхана. Монголи знищили жителів та зруйнували місто. Відродившись у XIV ст., Нішапур не зміг повернути колишнє значення.

Однак роки навчання не були безхмарними — ще хлопцем він став свідком погрому Нішапурського медресе релігійними фанатиками. На очах у юнака вбили його вчителів — видатних тогочасних вчених. Ця трагедія спровокає величезне враження на Омара, він зрозумів, що бути високоосвіченою людиною дуже небезпечно. Як пізніше писав сам Хайям, для вченого є два шляхи — або стати лицемірним пристосуванцем і «спрямовувати свої знання на службу корисливим та недобром цілям», або залишатися чесним і «стати предметом глузувань та ненависті».

За роки навчання Омар оволодів надзвичайно широким колом знань із математики, фізики, астрономії. Він вивчав філософію, історію, теорію музики, був знавцем рідної поезії, арабської мови та літератури. Його вважали видатним астрологом і лікарем. Омар Хайям не тільки зновував напам'ять Коран, але й міг дати тлумачення будь-якої частини цієї священної книги. Проте з усіх наук молодого Омара найбільше приваблювала математика. Математичний трактат, написаний у 25-річному віці, приніс йому славу видатного вченого.

У 1074 році Хайям прибуває в Ісфахан на запрошення візира (міністра), який служив султану Малік-шаху. Візир був видатним політичним діячем, за що й отримав почесний титул **Нізам аль-Мульк** (у перекладі «порядок царства»). Він без перебільшень заявляв: «Якщо я закрию свій калямдан (пенал із чорнильницею), то вінець султана загине».

Нізам аль-Мульк був іранцем за походженням та уродженцем Нішапура. Він став покровителем наук і відкрив у містах вищі школи — академії, які за його титулом називали «Нізаміє». Завдяки аль-Мулькові столиця Малік-шаха Ісфахан перетворилася в науковий центр усієї імперії.

Омару Хайяму запропонували очолити Ісфаханську обсерваторію і з групою вчених-астрономів розробити новий календар. За п'ять років роботи Хайям розробив календар, який назвав «*Малікшахове літочислення*». Він і донині є найдосконалішим сонячним календарем, точнішим за сучасний на сім секунд за рік.

Відомо, що в Ісфахані Хайям уже писав рубаї, в яких оспіувував радощі життя, засуджувані офіційною релігією. Завдяки своїм афористичним чоти-

*Син Малік-шаха в оточенні придворних
(мініатюра з рукопису, початок XIV століття)*

У 1074 році Хайям прибуває в Ісфахан на запрошення візира (міністра), який служив султану Малік-шаху. Візир був видатним політичним діячем, за що й отримав почесний титул **Нізам аль-Мульк** (у перекладі «порядок царства»). Він без перебільшень заявляв: «Якщо я закрию свій калямдан (пенал із чорнильницею), то вінець султана загине».

Нізам аль-Мульк був іранцем за походженням та уродженцем Нішапура. Він став покровителем наук і відкрив у містах вищі школи — академії, які за його титулом називали «Нізаміє». Завдяки аль-Мулькові столиця Малік-шаха Ісфахан перетворилася в науковий центр усієї імперії.

Омару Хайяму запропонували очолити Ісфаханську обсерваторію і з групою вчених-астрономів розробити новий календар. За п'ять років роботи Хайям розробив календар, який назвав «*Малікшахове літочислення*». Він і донині є найдосконалішим сонячним календарем, точнішим за сучасний на сім секунд за рік.

Відомо, що в Ісфахані Хайям уже писав рубаї, в яких оспіувував радощі життя, засуджувані офіційною релігією. Завдяки своїм афористичним чоти-

ривіршам учений набув слави вільнодумця. Однак Хайям не вважав себе ні вільнодумцем, ні безбожником — у поезіях він стверджував, що Бог значно гуманніший та приязніший, ніж духівництво, тому позиція священнослужителів може й не відповідати задумам Бога.

Через свої філософські погляди, іронічний характер, нетерпимість до лицемірства й дурості Хайям нажив безліч ворогів. Ситуація ускладнювалася і тим, що в 1092 році обидва його покровителі загинули: Нізама аль-Мулька закололи кинжалом, а за місяць після цього отруїли й Малік-шаха.

Середньовічний біограф поета писав: «Щоб зберегти очі, вуха і голову, Омар Хайям здійснив хадж». **Хадж** — це паломництво до святого міста Мекки. Таке паломництво вважається в мусульман подвигом благочестя. Повернувшись із хаджу, п'ятдесятірічний вчений жив у Багдаді й викладав у Нізамійє. Однак Хайям сильно змінився — став відлюдьком і «зачинив двері свого дому перед колишніми друзями та однодумцями».

Останні роки життя Омар Хайям прожив на самоті у рідному Нішапурі. Одного разу — Хайям уже був старим, — читаючи книгу з філософії, він раптом відчув наближення смерті. Заклавши сторінки рукопису, він встав, написав заповіт і після цього вже не їв і не пив. Після вечірньої молитви, стоячи на колінах, Хайям промовив: «Боже! В міру своїх сил я намагався піznати Тебе! Пробач мені! Наскільки я Тебе пізнав, настільки я до Тебе наблизився!» — і помер. Поховали Омара Хайяма поблизу Нішапура в саду персикових і грушевих дерев. Його могила збереглася до нашого часу.

Багдадська Нізамійє (1065 рік)

Літературний коментар

Рубаї Омара Хайяма

Рубаї Омара Хайяма — це органічне продовження його філософських поглядів, що знайшли своє втілення в поетичній формі. Його рубаї сповнені ідей гуманізму, впевненості, що людина заслуговує на щастя і має право бути такою, якою вона створена. Ідеал Хайяма — це особистість вільна, мисляча, із чистою душою, якій притаманні мудрість, любов і життерадісність.

Поет, дискутуючи зі святенниками, які закликали до молитов і покірливості долі, зовсім не спонукає до щастя будь-якою ціною. На шляху людини багато спокус, але ніколи не можна зрадити друга, образити слабшого, залишити в біді безпорадного. Потрібно не тільки брати від життя все, але й самому бути щедрим до інших. Людина повинна вміти протистояти суворій долі, стримувати свій гнів, бути м'якою до навколошніх, не пам'ятати зла.

РУБАЇ

1

Коли у небуття і ймення наше кане,
Не згасне сонечко на небі полум'яне.
Нас не було, та світ не був від того гірший;
Він не погіршає й тоді, як нас не стане.

2

Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізвався нелюд і шахрай.
І зваж: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай.

3

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

4

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі — ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!

5

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут,— життя: пильний же!
Як ти захочеш, так воно мине.

6

Безглуздо мучити себе самого — хай
Малий достаток твій, ти лишку не шукай:
Тим, що од вічності записане тобі,
Будь задоволений, бо це і є твій пай.

7

Будь весел, не марнуй свого життя у горі,
Bo в небі довго ще зіходитимуть зорі!
Ти прахом зробишся, і піде прах на цеглу,
І муром станеш ти в сусідовій коморі.

8

Багатства прагнеш ти... Та чи в багатстві суть
Короткого життя? Всі, хто живе, умрутъ.
Життя у позику тобі дається — отже,
З ним розлучитися щодня готовий будь!

9

У мене тайна є — і тайну ту єдину
Я зараз виявлю (прости мою провину):
Тебе кохаючи, я ляжу в домовину,
Тебе кохаючи, у небеса полину!

10

Я тільки знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки —
І бачу, що нічого я не знаю.

11

Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі.
Сухим окрайчиком задовольнятись краще,
Ніж губи мазати в чужому киселі.

12

Любов — це сонечко, що всесвіт зігриває,
Любов — чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче слов'ям,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

Переклад із фарсі Василя Мисика

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. РУБАЙ

Рубаї — чотиривірши переважно філософського змісту, форма ліричної поезії народів мусульманського Сходу. Виникла ця форма віршів в усній народній творчості й утвердилася в літературі в епоху Східного Відродження.

Цим невеличким мініатюрним творам властиві афористичність, лаконізм мови. У чотиривіршах переважно використовується схема римування першого, другого і четвертого віршорядка (*aaba*), рідше усіх віршорядків (*aaaa*).

Готуємося до роботи з творами

1. Які історичні наслідки мало **арабське завоювання** Перського царства? Чому внаслідок цього завоювання постраждала культура іранських народів?
2. Чому Х–XV століття називають епохою Відродження іранської культури.
3. Який вплив арабська мова та культура мали на літературу мовою фарсі?
4. Чому **Омара Хайяма** шанують як видатного вченого мусульманського Сходу?

Працюємо над текстами творів

5. Чому творчість всесвітньо відомого майстра **рубаї** Омара Хайяма посідає особливе місце в поезії Східного Відродження?
6. Визначте основні **теми** рубаї Омара Хайяма.
7. Яким є ставлення поета до бідності, смерті, зла, втрати гідності?
8. У чому полягає гуманістичне бачення людини? Підтвердьте думку цитатами.
9. Якою є життєва філософія ліричного героя?
10. Який настрій, на вашу думку, притаманний рубаї Омара Хайяма: **оптимістичний** чи **несимістичний**? Відповідь обґрунтуйте.
11. Що є спільного в розумінні маленького людського щастя у творах персько-таджицького поета Омара Хайяма та китайського поета Ду Фу?

Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Чи **ідеалізується** дійсність у творах Омара Хайяма? Відповідь обґрунтуйте.
13. Доведіть, що у вивчених вами **четиривіршах** у центрі уваги знаходиться людина та її переживання.
14. Якою постає жінка в східній поезії? Знайдіть цитати для підтвердження думки.

Застосовуємо теоретичні поняття

15. Розкажіть про особливості **побудови рубаї**.
16. На прикладі віршів Омара Хайяма продемонструйте особливості **римування** рубаї.

Виконуємо творчі завдання

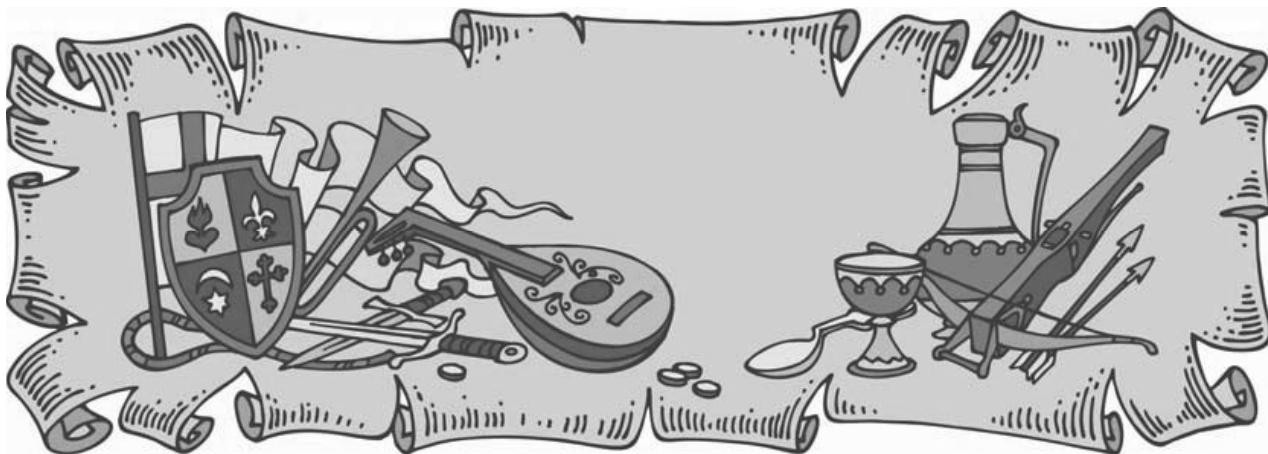
17. Поміркуйте, чи залишаються порушені Омаром Хайямом у XI–XII століттях проблеми актуальними і для нашого ХХІ століття. Відповідь обґрунтуйте.
18. Думки з яких четиривіршів Омара Хайяма для вас найближчі? Чому?
19. Якому філософському питанню ви б присвятили власні **четиривірші**?
20. Випишіть із рубаї три цитати, які могли би стати **афоризмами**.

Радимо прочитати

Рудакі. Газелі, рубаї, бейти

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Одного загально визначеного погляду на історичні межі доби Середньовіччя нема, оскільки в різних країнах Європи цей період мав різну тривалість. Однак традиційно *початок Середньовіччя в Західній Європі визначають V століттям, а його завершення – XIV століттям.*

Термін *середні віки* стали використовувати в *XV ст.* італійські письменники, а пізніше й історики, щоб позначити історичний *період від загибелі Західної Римської імперії до епохи Відродження.*

Література, започаткована в *епоху Середньовіччя*, – це перша література, яку можна вважати в сучасному розумінні слова європейською. Її творили вже не давні греки та римляни, а нові європейські народи.

Історична енциклопедія

Феодалізм і християнство в середньовічній Європі

Доба Середньовіччя розпочалася з катастрофи – Західна Римська імперія впала під навалою варварських¹ племен (476 рік), здебільшого германців. За рівнем економічного, суспільного та політичного життя вони стояли на значно нижчому щаблі розвитку, аніж римляни.

У ході завоювання майже всі античні міста були зруйновані, Ті ж, що залишилися, перетворилися на укріплені фортеці варварських королів і втратили своє значення осередків економічного та культурного життя.

Практично відразу після цього занепали ремесла і торгівля – господарські потреби завойовників зводилися до примітивного обробітку землі. Мешканці зруйнованих міст, щоб вижити, бралися до сільськогосподарської праці. Навіть на площах і вулицях колишньої розкішної імперської столиці – Рима – сіяли хліб та випасали худобу.

¹ Варвари (давньогр. *чужоземець*) – народи, які вторгалися в території Римської імперії.

Проте найбільшого удару зазнала антична культура. Безцінні пам'ятки — давньогрецькі та давньоримські храми, скульптури, рукописи — варвари знищували, не усвідомлюючи їхнього справжнього значення. Антична література і театр, які в попередні віки дарували естетичну насолоду, тепер були втрачені, тому що не викликали зацікавлення у завойовників.

У VIII столітті період хаосу завершився виникненням нового суспільного устрою — **феодалізму** (згадайте вивчене на уроках історії в 7 класі). Елітою в новопосталих королівствах стали воїни-феодали, які все своє життя присвячували захисту та примноженню земель. А ось на здобуття навіть елементарної освіти ні часу, ні бажання вже не залишалося, тому практично всі феодали були неписьменними. Люди шляхетного походження, які в Римській імперії становили найосвіченіший прошарок населення, в середньовічній Європі перетворилися на ватагу солдафонів. Вони визнавали для себе гідним заняттям лише війну, а гідною розвагою — турніри і полювання.

Визначальну роль у житті тогочасних людей почала відігравати релігія, а саме **християнство**, яке поступово прийняли всі європейські варвари. Християнське **духівництво** — священики та ченці, — виявилися єдиним освіченим прошарком населення.

Середньовічні богослови відмовилися від античного захоплення людиною і не вірили в її досконалість. Адже гріховні предки людини, згідно зі Старим Заповітом, були вигнані Богом з раю, а згідно з Новим Заповітом — принизили і розіп'яли на хресті свого Спасителя. Тому церква проповідувала необхідність каяття та спокути гріхів від народження і до самої смерті.

Богослови вважали, що мистецтво має спрямовувати людину до Бога та його церкви. Так в Європі виникає **християнське мистецтво**, визначальною рисою якого став тісний зв'язок із релігією.

У цей період в образотворчому мистецтві активно розвивається іконографія, в архітектурі — будівництво храмів, а в літературі — твори релігійного змісту. Церква в середні віки утвердила своє уявлення про людину як про *істоту слабку і від природи грішну*, нездатну протистояти спокусам, яка потребує постійних настанов.

Руїни римського Форума
(картина художника Клода Лоррена, 1634 рік)

Література Раннього Середньовіччя

Чернець за письмовим столом (мініатюра з англійського рукопису XII століття)

У добу *Раннього Середньовіччя* (V–X ст.) авторитет церкви був абсолютним. Вона мала вплив і на приватне життя людей, і на політику новоутворених європейських держав, і на розвиток науки та культури. У цей час особливого значення набула література, мовою якої була *латина*, збережена католицьким духівництвом як мова богослужінь з часів Давнього Риму. Знання мертвої латинської мови — єдиною писемної мови того часу — стало ознакою великої вченості.

Латиномовна література поділялася на *релігійну* і *світську*. Література релігійного змісту активно розвивалася і була покликана зміцнювати віру парафіян, повчати і настановлювати їх, слугувати потребам церкви. Релігійна література цього періоду широко представлена *прозою* — житіями святих і праведників, притчами, видіннями загробного світу, проповідями, повчаннями; *лірикою* — віршованими молитвами, релігійними піснями і гімнами; *драмою* — церковними обрядами, літургіями.

Світська латиномовна література Раннього Середньовіччя розвивалася слабко і включала до свого складу доволі несподівані для нашого часу жанри: філософські трактати, розповіді про чудеса, історичні хроніки. В них фіксували факти: війна, епідемія, град, народження спадкоємців вельможних родин, смерть правителів тощо. Причому в хроніках реальні події могли перепліталися з фольклорними легендами та переказами.

Народна творчість, що існувала в усній традиції і не записувалась, майже не перетиналася з латиномовною літературою. У *народних геройческих епосах* оспіували військові подвиги, ідеальних героїв-захисників; засуджували чвари між родовою знаттю, прагнення влади, зрадництво. Чимало фольклорних жанрів і мотивів отримали розвиток у літературі Зрілого Середньовіччя.

Література Зрілого Середньовіччя

Початок *Зрілого Середньовіччя* (XI–XIV ст.) ознаменувався першим після падіння Римської імперії економічним зростанням. У Західній Європі в XI–XII ст. стали активно виникати міста з особливою *міською культурою*. Тоді ж у містах з'явилися перші університети, і до кінця епохи Середньовіччя вони перетворилися на осередки науки і освіти.

Література Зрілого Середньовіччя відобразила всі особливості суспільного розвитку цього періоду. Традиційний поділ на *релігійну* і *світську* літератури ускладнився — зі світської літератури виділилися *міська* та *рицарська*

літератури. Світська література дедалі більше переорієнтовувалася з латинської на **нові європейські мови** (французьку, англійську, німецьку, італійську тощо). Роль світської літератури значно зросла, і вона посіла чільне місце, потіснивши релігійну літературу.

У період Зрілого Середньовіччя прокидается неабиякий інтерес до геройчного епосу, який мав особливий вплив на розвиток літератури. У геройчних піснях та епопеях відобразилася історія народу, боротьба за християнську віру, міжфеодальні чвари, проповідувалася ідея національної єдності, формувалося уявлення про ідеального героя-воїна та справедливого правителя.

Народний геройчний епос з XI ст. почали літературно опрацьовувати і записувати новими європейськими мовами. Таким чином, **геройчний епос, маючи народні корені, поступово стає літературним явищем.**

Геройчний епос із його культом військової доблесті та васальної віданості великою мірою вплинув на розвиток аристократичної **рицарської літератури**, яка набула розквіту в XI–XIII ст. Рицарська література охоплює найрізноманітніші жанри: *феодальні та династичні хроніки, настанови з полювання, проведення турнірів, придворного етикету, хвалебні вірші*. Але особливу художню цінність мають *рицарські романы та рицарська поезія*, які вирізняються багатством художніх образів та виражальних засобів.

Рицарський роман є одним з основних жанрів середньовічної літератури, який виник у XII ст. у середовищі феодалів Франції і поширився іншими країнами Європи. Початково цей жанр мав віршову форму, а з XIII ст. утвірджуються його прозові обробки. У ньому широко використовувався фольклорний казковий елемент: тут фігурують чаклуни і феї, дракони і велетні, зачаровані замки і цілющі бальзами. Проте, на відміну від фольклору, рицарська література має авторство. На відміну від приземленої міської літератури, спрямованої на висміювання людських недоліків, вищукана рицарська література була далекою від реальної дійсності. Типовим персонажем рицарських романів стає не просто сильний і доблесний (як у геройчному епосі), а й вихований та здатний на ніжні почуття рицар, який мандрує світом у пошуках пригод, звершує подвиги на честь своєї Дами серця і готовий, здобувши славу, померти, повторюючи солодке ім'я коханої. На відміну від геройчного епосу, подвиги в романах звершувалися не заради батьківщини, короля чи віри, а задля власної слави або слави Прекрасної Пані.

Рицарська поезія — це поезія переважно любовна, її ще називають лірикою трубадурів, оскільки з'явилася вона в тогочасному економічному і культурному центрі Європи — в багатому Провансі (південь Франції), де поетів називали *трубадурами* (слово трубадур походить від прованського trobar — шукати, створювати, складати вірші). У рицарській поезії оспівуються воїнська доблесть і звитяга, а також вищукані почуття, туга за недосяжною Дамою серця. Поширений у літературі Зрілого Середньовіччя культ Прекрасної

Пані має зв'язок із культом Богородиці: Дамі серця поклонялися, її кохали віддалік і сприймали як довершенну неземну істоту.

Для тих, хто хоче знати більше

Середньовічна драма

У середньовічних містах почали розвиватися **драматичні жанри**, які виокремилися із церковних богослужінь і спочатку мали суто релігійний зміст та виконувалися духівництвом під час літургій. Середньовічні п'єси не стали продовженням втраченої античної театральної традиції. Насамперед це були **інсценізації** епізодів зі *Святого Письма*.

Поступово в літургійних драмах дійство набуло самостійного значення і перемістилося із церкви на міську площа, де під час свят могло тривати кілька днів. Такі постановки називалися **містеріями** і були інсценізаціями Священної історії — від створення світу до Страшного суду. У містеріях використовували декорації і костюми, участь у них брали звичайні міщани.

Крім містерій релігійного змісту, на середньовічних вулицях з'явилися і драматичні твори нерелігійного характеру — **фарси**, тобто невеликі комічні п'єси побутового змісту. У них ішлося про лінівих пияків, сварливих жінок, жадібних священиків, жорстоких феодалів, недолугих слуг та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть походження терміна **середні віки**.
2. Які часові межі охоплює історичний період Середньовіччя в Західній Європі?
3. Що стало причиною руйнування **Римської імперії** та всього **античного світу**?
4. Поясніть, якими були наслідки знищення **античної культури**.
5. Порівняйте зображення Форуму в Римі у розділі «**Давньоримська культура та література**» і в розділі «**Література середньовічної Європи**». Зробіть висновок про зміни, що відбулися в межах лише одного міста після руйнування античного світу.
6. Як і чому в середні віки змінилося ставлення до людини? Що стало причиною тлумачення людини як істоти слабкої, яка може отримати підтримку лише в церкви, а спокій — тільки в загробному житті?
7. Поясніть причини розквіту **релігійної літератури**.
8. У чому середньовічні богослови вбачали головне завдання мистецтва?
9. Прокоментуйте думку видатного середньовічного богослова Бернара Клервоцького (1091–1153) про те, що митець не повинен своїми творами відволікати людей «*від роздумів над Законом Божим*».
10. Дайте загальну характеристику літератури періоду **Зрілого Середньовіччя**.
11. Поясніть відмінність між **латинською** і **новомовними** літературами.

ГЕРОЇЧНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕПОС

Початок формування французької нації і давньофранцузької мови припадає на **VIII–IX століття**. Приблизно в цей самий час складався **французький геройчний епос**. В англійській хроніці XII ст. вказано, що в день битви поблизу Гастингса в 1066 р., коли нормани на чолі з герцогом Вільгельмом Завойовником розбили війська англосаксів, норманські воїни співали пісні про Роланда.

У XI–XII ст., короткі епічні пісні були сюжетно впорядковані й записані як **«пісні про діяння»**. **«Пісня про Роланда»** – це найкраща геройчна поема французького епосу, яку складали з VIII по XII століття. Найдавніший записаний варіант пісні знайдено в місті Оксфорд в Англії, і датується цей рукопис 1170 роком. Треба зазначити, що «Пісня про Роланда» в Оксфордському списку – це результат літературної обробки, і наприкінці пісні згадується її автор – Турольдус (або Турольд).

Однак геройчна поема повністю зберегла свій зв'язок з усною народною творчістю та використовує прийоми, характерні для давніх епічних творів.

У «Пісні про Роланда» утверджується ідея сильної королівської влади. Франція XI–XII ст., роздроблена феодальними міжусобицями, потребувала іде-

алу єдності країни та взірцевого правителя. Ці ідеали були знайдені в минулому – у часи правління Карла Великого, які вже стали легендарною епохою. Авторитет франкського монарха був настільки високим у середньовічній Європі, що саме його ім'я *Карл (Karolus)* стало в багатьох країнах титулом – король.

Головні герої «Пісні про Роланда» – **король Карл, граф¹ Роланд**, його побратим **Олів'єр, архієпископ Турпін** – сповнені патріотичного завзяття, вони дбають не про власні інтереси, а про «Францію солодку». Задля неї вони готові покласти життя. Їм протиставляється образ графа **Ганелбна**, який заради особистої помсти прирік на загибель двадцять тисяч франків.

Карл Великий на коні
(бронзова статуя IX століття)

«Пісня про Роланда» обстоює та ідеалізує васальні зв'язки. Сенійор повинен опікувати-ся своїм васалом, мудро розпоряджатися його життям, а в разі смерті васала зобов'язаний помститися за нього. Таким ідеальним сенійором у «Пісні про Роланда» виступає мудрий король Карл. Однак і для васала загинути в бою

¹ Граф – посада при дворі середньовічних правителів. З 877 року стає спадковим титулом.

за свого сеньйора вважалося не героїчним подвигом, а обов'язком. Саме так розцінює смерть ідеальний васал Роланд.

У творі засуджується Ганелон, який не тільки не виконує свого васального обов'язку, а й протиставляє себе королю Карлу. Ганелон — вправний воїн, проте він не думає про батьківщину, а це зводить нанівець його бойові якості. У «Пісні про Роланда» він мстивий, себелюбний, пихатий і недалекоглядний.

У «Пісні про Роланда» яскраво змальовані всі герої, вони наділені лише їм притаманними рисами: король Карл — справедливий, мудрий та мужній; Роланд — безстрашний, але запальний і гордовитий; Олівер — відважний, розумний та розсудливий. У «Пісні про Роланда» високо цінуються дружні стосунки, адже в бою друг першим прийде на допомогу¹. Дружба героїв епосу переростає в духовну єдність — без друга рицар втрачає половину своєї сили. Відважний Роланд і мудрий Олівер тільки разом можуть досягти рівноваги між мудрістю і відвагою, а неузгодженість їхніх дій призводить до загибелі.

Реальна основа сюжету «Пісні про Роланда»

У французькій героїчній поемі йдеться про славні перемоги короля Карла Великого, проте реальною основою сюжету «Пісні про Роланда» став невдалий військовий похід **778 р.** франкського короля Карла в Іспанію.

Тогочасну мусульманську Іспанію роздирали міжусобні війни між правителями. У 777 році правитель Барселони звернувся до короля Франції Карла Великого по допомогу в боротьбі проти правителя халіфа Кордоби. За це він обіцяв віддати франкам місто Сарагосу. Карл прийняв пропозицію й особисто очолив похід.

Проте правитель Сарагоси, порушивши угоду, не пустив франків у місто, і Карл змушений був повернутися додому. На зворотному шляху **15 серпня 778 року в Ронсевальській ущелині**

Кавалерія Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису, 820-830 роки)

¹ Давньоруські військові формування називалися дружинами. Це слово спільнокореневе зі словом «дружба».

лини жителі гір, баски, розбили ар'єргард¹ війська Карла Великого. Це була помста франкам за знищенння басського міста Пампелуни. У деяких давніх хроніках серед загиблих франків називають «Хрудланда, префекта² бретонської марки³» — тобто епічного Роланда.

Справжні історичні події, які відбулися у 778 р., та їхнє значення для тогочасної Франкської держави забулися. У народній пам'яті залишився лише яскравий спогад про минуле могутньої країни, якою правив мудрий король. Тому основними темами «Пісні про Роланда» стали розповідь про боротьбу із сарацинами та про феодальну помсту, унаслідок якої гине головний герой *граф Роланд*. У поемі на франкське військо нападають не християни-баски, а мусульмани, і їхній напад спричинений зрадою одного з баронів — графа Ганелона, вітчима Роланда.

Для тих, хто хоче знати більше

Зброя у середньовіччі

Чимало місця в «Пісні про Роланда» відведено опису боїв та зброї — це особливо цікавило тогочасних слухачів та читачів. Зброя супроводжувала рицарів завжди, від її надійності залежало життя господаря.

Особливою шаною користувалася наступальна зброя — меч. Для вершників кували спеціальні довгі мечі-спати (spatha) з високоякісної сталі. Рицарський меч і ріг отримували власні імена, до них ставились як до живих істот, з ними розмовляли та радилися, вони навіть могли чинити щось по-своєму, зовсім не так, як бажав господар.

У германських еposах ріг дуже часто трубить сам, рятуючи цим життя господаря. Меч графа Роланда Дюрандаль «не хоче» ламатися і покидати рицаря. Роланд відповідає взаємністю: він зустрічає смерть, навіть не згадавши про свою наречену Альду, але сумує, що «овдовіла» його спата Дюрандаль (у давньофранцузькій мові слово *spatha* — жіночого роду, так само і *Дюрандаль* — жіноче ім'я)⁴.

У руків'я середньовічних мечів часто вкладалися священні релігійні реліквії, які ставали оберегом для

Меч Карла Великого
(експонат музею
в м. Аахен, Німеччина)

¹ Ар'єргард — загін, який прикриває тил війська під час походу.

² Ідеться про посадову особу, яка наділена судовими та військовими повноваженнями і представляє владу.

³ Марками в той час називали укріплені райони, які споруджували на найнеспокійніших ділянках кордону імперії. Цими районами керували призначенні королем маркграфи (префекти).

⁴ Зверніть увагу, що в українських піснях козаки називають свою шаблю «жінкою».

власника зброй. В історичних хроніках, героїчних епосах і рицарських романах можна зустріти епізоди, в яких рицарі цінують руків'я, присягають на мечах, висловлюють перед ними свої сокровенні бажання тощо.

Також відомо, що рицарі молилися, схилившись перед руків'ям меча, вstromленого вістрям у землю, який набував для воїна-християнині особливого значення, сприймаючись як образ хреста. Ці рицарські звичаї були пов'язані з тим, що головним своїм завданням вони бачили служіння християнській вірі.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Старофранцузький епос (уривки)

1–2

Король франків Карл Великий протягом семи років захопив і розорив в Іспанії усі міста, а їхніх жителів навернув у християнство. Лише Сарагбса залишилася не завойованою, там і перебуває саракинський король Марсель, правитель Іспанії, зі своїми «князями та графами». Марсель знає, що Карл зі своїм військом збираєтьсяйти на Сарагосу, останній притулок невірних. Саракинський король у відчай: він не має достатнього війська, щоб чинити опір франкам.

Правитель Іспанії скликає раду, на якій хитрий Бланкандрін радить обдурити Карла. Нехай Марсель пошле франкам багаті подарунки та заручників на знак примирення і пообіцяє, що прийме зі своїми підданими християнство і сам стане васалом Карла. Короля франків треба переконати, щоб він із військом повертає додому без зайвого кровопролиття, а Марсель пізніше прибуде до Франції у визначений день для обряду хрещення. Зрозуміло, що насправді саракини обдурають франків, сподіваючись, що ті залишать Іспанію, а Марсель не приїде до Франції. Король Марсель погодився на цю пропозицію.

58

Минулась ніч; ось зайнялась зоря.
Володар їде гордо на коні
Посеред військ і бачним водить оком.
«Мої пани барони, — каже Карл, —
Чи бачите міжгір'я це? Кажіть же?
Кому лишатись поза нами з військом?»
«Роландові! — говорить Ганелон. —
Та ж хоробрішого нема вже в тебе».

59–64

Схилив, понутив голову володар;
Він гладить бороду, він крутить вус,
В очах не в силі приховати сліз.

*Роланд
(статуя XII століття)*

До себе зве Роланда наш володар:
«Мій любий графе, — каже, — знаєш що?
Тобі я лишу половину війська.
Бери його, безпечний будеш з ним».
«Цього не вчиню, — каже граф, — хай Бог
Поб'є мене, як скривджу кров свою.
Візьму лиш двадцять тисяч бравих франків.
Міжгір'ям ти собі безпечно йди,
Нікого, поки я живу, не бійся».
Сів на коня хоробрый граф Роланд...
За ним іде товариш Олівер,
Іде Джерін і сміливий Джер'єр.
За ними Берандж'єр, Отон, Самсон,
Старенький Ансейс; іде за ними
І рицарський Джерард із Руссілону,
І Енджельєр, відважний вождь гасконський.
Прийшов сюди Турпін архієпископ.
Всіх двадцять тисяч рицарів зібрались.

Граф Роланд зі своїм загоном залишився на сторожі в Ронсевальській ущелині, а франкські війська пішли далі. Карл їхав журячись. Він передчуває, що Ганелон з певним наміром запропонував Роланда у сторожу.

А тим часом король Марсіль збирає трьохсотисячне військо і, вславивши пророка Магомета, вирушає за франками. Невдовзі сарацини бачать прапори Роландового двадцятитисячного загону і поспішають озбройтися.

На кожнім з них є сарацинський панцир,
Здебільшого у Сарагосі кутий,
У кожного шолом тугий, потрійний,
Сталевий меч — вієнська славна сталь,
Порядний щит і валентійський спис,
Червоні, білі й сині хоругви.
Був ясний день, світило пишно сонце.
Його промінням блискотіла зброя.
Щоб краще йти, в роги заграли й в сурми;
Пішла така луна, що й франки чують.
«Здається, друже, — каже Олівер, —
Що з сарацином випаде нам битись».
«Дай Боже, — відповів йому Роланд, —
Постояти нам тут за короля!..»

*Олівер
(статуя XII століття)*

81–82

Піхотинець Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису,
820-830 роки)

Став Олівер на шпилечку гори,
Докладно бачить він іспанське царство,
Докладно бачить хмари саарцинів.
Горячі шоломи золотом-самоцвітом,
Вогнем сталеві панцири блискочуть,
Поблизу щити й списи зловіщо,
А прaporів і годі полічити.
Така їх сила-безліч там була,
Що Олівер аж сам забувся з дива.
Стривожений вернувся він до франків,
Прийшов до них і все їм розповів.
«Так много, — каже Олівер, — невірних.
Жде січа нас, якої не було...»

83–85

«Поганців много, — каже Олівер, —
А наших франків, бачу, мало дуже.
Гей, засурми хіба, Роланде-друже!
Почує Карл і вернеться тепер».«На те Роланд: «Не мудро б я зробив;
В солодкій Франції позбувся б слави.
Волю щосил рубати Дюрандалем,
Хоч би по злоту ручку кров'ю сплив.
На горе зрадники в цей яр увійдуть.
Ручуся вам, їх жде нехибна смерть».

«Гей, засурми на Оліфанті, друже!
Почує Карл і вернеться ще з військом».
На те Роланд: «Хай Бог мене боронить,
Щоб я свій рід неславою покрив,
Щоб сорому я Франції набавив!
Ні, я волю рубати Дюрандалем,
Оцим мечем, що тут при боці висить;
Побачите, це вістря кров сполоще.
На лихо постягалися поганці;
Ручуся вам, усіх зустріне смерть!»

«Гей, засурми на Оліфанті, друже!
Король міжгір'ям саме йде,
Ручуся, франки вернуться іще».
«Хай Бог боронить, — каже граф Роланд, —

Щоб мав сказати хто з людей, що я
Сурмив із боязні перед невірним.
Моїх батьків не стріне цей докір!
Хоробрі франки теж до бою добрі;
Ніщо від смерті не спасе іспанців».

86–89

«Який тут сором? — каже Олівер. —
У цих чужинців є велике військо,
А що ж у нас? Дружинонька мала».
На це Роланд: «Зате ж завзяття більше.
Хай Бог і ангели мене боронять,
Щоб через мене Франція терпіла».
Роланд хоробрий, Олівер розумний,
В обох відвага неабияка;
Хто з них у зброї осідлав коня,
Будь там і смерть йому, не вийде з бою.
Хоробрі графи й горді їх слова!
Тут де не взявся Турпін архієпископ.
Острогами коня б'є, мчиться полем,
Скликає франків і говорить так:
«Лишив нас тут король, пани барони!
Хороша й смерть за свого короля.
Христову віру нам спасати нині
У боротьбі, — без неї нам не бути,
Бо бачите, що сарацини близько.
Тож сповідайтесь, Богові моліться.
Хто вмре, блаженним мучеником буде,
До раю піде, там вінок здобуде».
З коня зсів кожний, падає на землю.
Благословить Турпін всіх в ім'я Боже.

Лучник Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису,
820-830 роки)

90–91

До бою всякий з них готовий був.
А граф Роланд озвавсь до Олівера:
«Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
Що всіх нас тут ізрадив Ганелон.
Взяв він за те незліченні багатства,
Однаке Карл за нас помститься певне!
Король Марсіль зробив собі з нас торг,
Та ми йому мечем і сплатимо!»
Роланд іспанським яром гордо їде

На борзому коні, на Вальянтіфі,
У повній зброї. — Гарно в ній йому!
В руці барон спис пальмовий тримає,
Що вістрям в небо звернений стримить.
На ньому білий прaporець мигоче,
А китиці вдарають по руках.
Сам пишний, пишний! Вид погідний, ясний.
На франків дивиться він членою й любо,
Ласкавим словом промовляє так:
«Нас нині жде багате й гарне жниво;
Не мав такого ні один король».
Сказав, а тут і вороги вже близько. [...]

*Роланд атакує Марсіля
(мініатюра з рукопису XIV століття)*

У страшній битві гинуть найкращі і франкські, і саарцинські воїни. А тим часом у Франції здійнялася небачена буря. Люди з жахом споглядають величне і страхітливе видовище, не розуміючи, що це сама природа тужить за Роландом.

Пліч-о-пліч із товаришами відважно б'ється Роланд, сподіваючись на славну перемогу. Проте Марсіль посилає нові війська. Побачивши незліченні ряди саарцинів, Роланд і Олівер зрозуміли, що потрапили у пастку, з якої ніхто не врятується.

Стомлені від запеклої битви, франки почали втрачати своїх найвідважніших і наймогутніших лицарів. Роланд й Олівер з жалем бачать загибель своїх товаришів.

125–127

Кривавий бій кипить, лютує далі.
З завзяттям, з силою вдарають франки,
Рубають руки, ребра і хребти,
Рубають зброю до живого тіла;
В траві зеленій ясна кров скипіла.

[...] Великих втрат зазнали християни.
Хто бачив би Роланда й Олівера,
Як тяли і сікли вони мечами,
Як списом теж вдаряв архієпископ!
Число погиблих нині добре звісне,
Воно у давніх хроніках стоїть:
Там маврів впало тисячі чотири.
Чотири рази нашим пощастило.
За п'ятим разом їх постигла смерть.

128–130

Коли Роланд побачив гибель франків,
Він так озвавсь до друга Олівера:
«Мій вірний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, скільки рицарів тут землю вкрило.
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Баронів стільки разом опустило!
Я засурмлю, Великий Карл почує».
А Олівер: «Не рицарське це діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Коли б тут був король, він спас би нас;
А так йому в докір це годі брати.

131

В розумного хоробрість не шалена,
Розсудок важить більше, ніж завзяття.
Твоя це легкодушність вбила франків.
Вже Карл із них не буде мати слуг.
Коли б мене ти слухав був, вернувся б
Володар наш і був би наш цей бій,
І був би наш Марсіль або поляг би.
А так побила нас твоя відвага,
В пригоді Карлу нам уже не бути,
І рицарем тобі не бути більше!
Ти згинеш! Францію чекає сором.
І нас і дружби нашої не стане.
Прийде розлука, поки ніч настане».

132

Коли почув цей спір архієпископ,
Вколо коня острогами зі злата,
Став коло них і взявся їх корити:

Ронсевальська битва
(мініатюра з рукопису XV століття)

*Роланд сурмить у ріг
(мініатюра з рукопису XII століття)*

«Гей, пане мій, Роланде, Олівере,
Лишіть цю сварку, дуже вас молю я.
Тут Оліфант нам вже не допоможе,
Та все ще, мабуть, краще засурмити,
Бо прийде Карл і зможе відомстити,
Не вернеться додому ворог радим.
А скоро наші франки, зсівши з коней,
Побачать нас порубаних на кусні,
Вони у домовини покладуть нас,
Вони заплачуть з туги-жалю ревно
І поховають по монастирях, —
Не їстимуть нас пси, вовки і свині».
«Ви добре кажете», — сказав Роланд.

133

Узяв Роланд рукою Оліфанта,
Приклав його до уст і як заграв,
Відбивсь об гори голос, залунав,
На тридцять миль навколо пішов луною.
Почув це Карл, почула вся дружина.
«Це наші б'ються десь!» — сказав король.
А Ганелон ось тут і зауважив:
«Скажи це інший хто, дурне сказав би».

134–136

Заграв Роланд так болісно й могутньо,
Так жалісно заграв на Оліфанті,
Що з уст його пішла червона кров,
А в голові виски аж затріщали.
А так далеко голос залунав,
Що серед гір почув його король.
І каже Карл: «Я ріг Роланда чую.
Коли Роланд сурмить, то він в бою!» [...]
Тече в Роланда кров червона з уст,
Болять з напруги втомлені виски —
Він смутно-тужно гра на Оліфанті.
Це чує Карл і чують франки всі.
«Протяжний голос цей!» — говорить Карл.
Казав заграти в сурми наш володар.
Всі франки зсіли з коней; всі беруть
Шоломи, панцирі й мечі у злоті,
Міцні щити й кріпкі списи сталеві,

Червоні, білі й сині прапори.
А там на бойових сідають коней.
Вдаряючи острогами щосили,
Один із одним нишком говорили:
«Роланда б нам застати ще живим,
Ото рубати будемо всі з ним!»
На жаль, дарма, бо вибралися запізно!

140

Глядить Роланд на гори та низи,
Їх трупом вкрили Франції сини.
Він бачить їх і плаче рицар добрий:
«Хай вам заплатить Бог, пани барони!
Нехай він душі ваші прийме в рай!
Над вас васалів кращих не було!
Ви довгий час мені служили вірно,
Багато світу Карлові здобули.
За мене мерли ви, пани барони,
А я не міг вам дати оборони!
Гей, Олівере, брате, я з тобою!
Я з тути вмру, коли в бою не згину,
Ходімо разом битись, друже мій!»

146–150

...Смертельну рану чує Олівер.
Тут ніколи вже помstu відкладати;
Як рицар б'ється він в густій юрбі,
Списи ламає і щити з галками.
Роланд на друга Олівера глянув, —
Його лице без краски і бліде;
Він весь қупається в червоній крові,
Що на траву струмочками тече.
«О Боже, Боже! — каже граф. — Мій друже,
Геройська вдача знищила тебе.
Не буде рівного тобі ніколи!»
В обіймах смерті Олівер почувся.
Він зсів з коня і до землі припав,
Простяг до неба руки та прохає
Всевишнього, щоб рай йому подав,
Щоб короля і Францію солодку
Помилував, а перше всіх Роланда.
Холоне серце, зсунувся шолом,

Роланд і поранений Олівер
(мініатюра з рукопису XII століття)

Він сам, як довгий, ниць упав на землю
І вмер хоробрий, більш йому не жити.

156–158

*Роланд у розпал битви
(мініатюра з рукопису, 1492 рік)*

По-молодецьки б'ється граф Роланд!
Піт облива його гаряче тіло,
А в голові важкий, пекучий біль:
Виски в ній трісли, ще коли сурмив.
Він рад би знати, чи надійде Карл;
Взяв Оліфанта й слабо-слabo грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: «Горе нам, панове, горе!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі цій бачу, що йому не жити.
Хто рад поспіти, хай же шпарко їде.
Заграйте в сурми, скільки їх знайдеться».
Гей, як заграють в сорок тисяч сурм,
Заграли гори і яри озвались.
Невірні вчули, закричали враз:
«О, горе нам! Це Карл іде на нас!» [...]

161

Втікали люті, бішені невірні,
В свою іспанську землю всі втікали,
Та граф Роланд не гнався вслід за ними,
Бо Вальянтіфа-конника не стало...

Роланд знаходить на полі бою тіла друзів і зносить їх до єпископа Турпіна, який благословляє загиблих і просить Бога прийняти їхні душі до раю. Сам Турпін, який теж брав участь у битві, поранений і, втративши багато крові, помирає.

168–171

Роланд почув, що смерть його вже близько,
Щоб бездоганно вмерти, Оліфант
Бере у руку, Дюрандаля в другу
І йде не даліше, як стрілою з лука
Досяг би, полем по землі іспанській,
На горбiku під деревом чудовим
Було стовпів чотири мармурових.
Тут обімлівши, на зелені трави
Упав Роланд: зближалась смерть помалу. [...]
Почув Роланд, що зовсім тратить зір.
Його лице без крові стало біле.

Та все ж він встав, добув ще трохи сили
І двадцять раз мечем завзято вдарив
Об сірий камінь. Сталь тверда дзвеніла,
Однак не вищербилась, ні зламалась.

173–174

І знов Роланд об сірий камінь вдарив,
Так сильно вдарив, що й сказать годі.
А меч дзвенить, не ломлеться, не гнеться,
Що вдарить ним, він вгору відіб'ється.
Коли побачив граф, що не зламати
Йому меча, став лагідно тужити:
«Мій ти священний, гарний Дюрандале,
Ти в злотій ручці цінні моці криєш...
Тобі в руках невірних бути годі!
Лиш християнам ти служити маєш.
Широкі землі я підбив з тобою
Для короля моого із бородою;
Скріпився ними Карл, забагатів!»
В обіймах смерті чується Роланд:
Чоло та серце холод огортає.
Він спішно йде на пагорб під ялину,
Лягає долілиць в траву зелену,
І меч і ріг вкриваючи собою. [...]

Роланд б'є мечем об камінь
(мініатюра з рукопису XIII ст.)

175

Роланд пізнав, що час його минувся;
Обличчям до Іспанії звернувся
І став рукою битися у груди:
«Вина моя перед тобою, Боже,
В гріхах моїх великих і малих,
Яких я від народження години
До нинішньої днини допустивсь».

177

Помер Роланд, — Бог душу в рай прийняв.
Ось вже й володар в Ронсевалі став.
Нема тут шляху, стежки тут нема,
Нема ні ліктя, ні стопи землі,
Де б франк або невірний не лежав.
І каже Карл: «Де ж ти, Роланде любий,
Де Олівер, архієпископ де?

[...] Де пери всі, що я їх тут оставил?»
Даремний труд, не відповість ніхто.
«І що я, Боже, варт? — сказав король. —
Чому в цій битві не було мене?»
Він з горя-туги бороду всю рве,
А рицарі заплакали й собі ж.
Їх двадцять тисяч на землі лежало.

Карл зі своїм військом наздогнав сарацинів і гнав аж до Сарагоси, завдаючи їм смертельних ударів. Так загинуло останнє воїнство Марселя. Сам підступний король Марсель, стікаючи кров'ю і потерпаючи від пекельного болю, утік до Сарагоси.

Карл із військом повертається у Ронсеваль на поле битви, де загинув Роланд.

Король Карл знаходить Роланда
(мініатюра з рукопису XIII ст.)

205–207

Гей, їде Карл, шукаючи Роланда.
Що квітів бачить в лузі, кожна квітка
Закрашена баронів наших кров'ю.
У тузі Карл сліз втримати не може.
Приїхав він під дві ялини гожі, —
На трьох стовпах Роландові удари,
А на траві лежить племінник бравий.
Почув король великий біль у серці!
Він зсів з коня, бігцем біжить до нього,
Бере його, на руки піdnімає...
Гей-гей! І з тути сам над ним вмліває.
«Хай Бог простить тебе, Роланде-друже!
Понад усіх ти рицар був єдиний.
З тобою вся моя могутність гине».
Карл умліва, утриматись не може. [...]

212

На Карла знак всі франки з коней зсіли,
Побитих друзів швидко віднайшли
І позносіли всіх в одну могилу.
Єпископи, ігумени-ченці,
Каноніки і всякі панотці
Благословляють їх хрестом святым.
Несеться з міри й фіміаму дим.
Коли ж усіх вже гарно обкадили,
З пошаною засипали могилу
Й оставили. Що ж їм лишалось більше? . [...]

Переклад із французької Василя Щурата

До середньовічного геройчного епосу належать пісні й поеми, в яких відображаються історичні події минулого (захист батьківщини, народу, релігії) та оспінюються подвиги героїв-воїнів, наділених надзвичайною силою і мужністю.

Проте у геройчному епосі доби Середньовіччя, на відміну від давнього геройчного епосу, казково-міфологічні мотиви використовуються менше. Для нього характерне *розширення історичної тематики*, значне *посилення патріотичних та релігійних мотивів*, пов'язаних із боротьбою із завойовниками та іновірцями (наприклад, в «Пісні про Роланда» – це мусульмани-сарацини).

Однак середньовічний геройчний епос залишався в тісному зв'язку з народним епосом: сюжетами середньовічного епосу ставали історичні події, пам'ять про які зберігалася в народних переказах.

Також; запозичувалися структура давніх текстів, мовні звороти, використовувалися *порівняння, повтори, гітерболи, постійні епітети* тощо. Головний герой епосу й надалі залишився носієм *ідеальних* рис, проте його психологічна характеристика стала глибшою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

• Готуємося до роботи з твором

1. Згадайте, що вам відомо з історії середніх віків про походи франкського короля **Карла Великого**.
2. Розкажіть про побутування **народного геройчного епосу** в добу Середньовіччя. Як саме геройчний епос увійшов у літературу?
3. Проведіть паралель між геройчними поемами **Гомера** (Давня Греція) та геройчною поемою **«Пісня про Роланда»** (середньовічна Франція).
4. Які історичні події лягли в основу геройчної поеми «Пісня про Роланда»?

• Працюємо над змістом твору

5. Розкажіть, яким був план саарцинського короля **Марсіля**.
6. Для чого загін графа Роланда залишився в ущелині?
7. Що сталося після того, як війська **Карла Великого** вирушили на батьківщину?
8. Чому Роланд відмовляється засурмити в Оліфант?
9. У чому рицар вбачає покликання вірних підданих короля? Знайдіть підтвердження у тексті.
10. Яка доля спіткала загін **Роланда**? Як ви гадаєте, якби молодий граф міг передбачити наслідки своєї нерозважливості, чи послухав би він поради Олівера?
11. Прокоментуйте слова **Олівера**: «*Розсудок важить більше, ніж завзяття*».
12. У чому дорікає Олівер своєму другові? Знайдіть цитату у творі (ч. 131).
13. Як і з якою метою граф **Ганелон** пояснює королю звуки Оліфанта?
14. Прочитайте епізод прощання рицаря з **Дюрандалем**. Чому Роландом оволодіває відчай через те, що він мусить залишити Дюрандаль?

- 15.** Розкажіть про дії короля Карла Великого після загибелі загону Роланда. Яка доля спіткала Марселя та його військо?
- 16.** Із якою метою Карл повернувся на поле битви сарацинів та загону Роланда? Прочитайте в тексті, як Карл сприйняв загибель Роланда.

Узагальнюємо та підсумовуємо

- 17.** Схарактеризуйте образ графа Роланда.
- 18.** Чи *ідеалізується* образ Роланда в героїчній поемі? Обґрунтуйте свою думку.
- 19.** Які риси притаманні Карлу як правителю і християнину відповідно до середньовічних уявлень?
- 20.** Які риси рицарства оспівуються в *героїчній поемі*?
- 21.** Як висвітлено в поемі проблему релігійної та національної терпимості? Як цю проблему та її вирішення бачите ви?
- 22.** Дovedіть, що «Пісня про Роланда» відповідає ідеології Середньовіччя.
- 23.** На конкретних прикладах із твору поясніть особливості васальних відносин.
- 24.** Порівняйте образи воїнів з античної міфології, давніх героїчних поем та з французького героїчного епосу «Пісня про Роланда». Знайдіть спільні риси.
- 25.** Порівняйте сцени битв із поеми *Гомера «Іліада»* та *«Пісні про Роланда»*.
- 26.** Визначте *головну ідею* героїчних епічних творів різних народів.

Застосовуємо теоретичні поняття

- 27.** Порівняйте особливості *середньовічного героїчного епосу* та давнього героїчного епосу (наприклад, давньогрецького).
- 28.** Згадайте твори *народного героїчного епосу*, вивчені у 7 класі. Назвіть головні особливості цих творів.
- 29.** Наведіть приклади *гіперболи* в зображені картини бою. З якою метою, на вашу думку, використаний цей художній прийом?
- 30.** Згадайте, у яких вивчених вами творах героїчного епосу (7 клас) використовувалася гіпербола.
- 31.** Знайдіть у «Пісні про Роланда» приклади *постійних епітетів*.

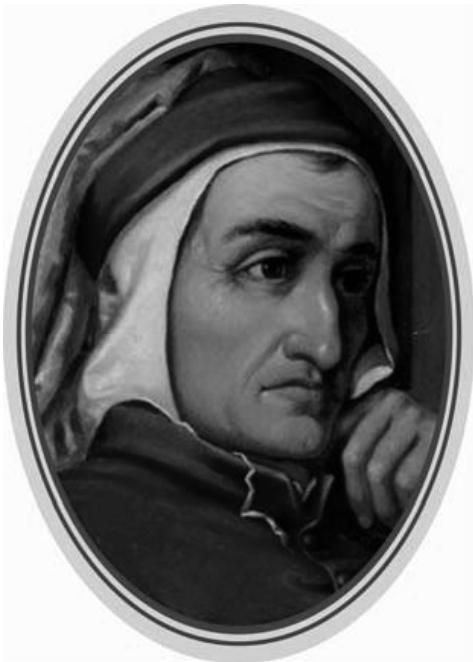
Виконуємо творчі завдання

- 32.** Згадайте зміст історичного роману *Вальтера Скотта «Айвенго»*, вивченого в 7 класі. Який історичний період і якої країни зображений у цьому творі?
- 33.** На основі роману та давньофранцузької героїчної поеми створіть усний портрет ідеального середньовічного короля.
- 34.** Спираючись на тексти героїчної поеми «Пісня про Роланда» та роману В. Скотта, зробіть висновок про те, яким повинен бути справжній благородний рицар.

Радимо прочитати

Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі»

Данте Аліг'єрі (1265–1321)

Деякі традиції рицарської поезії розвивали наступні покоління митців, зокрема й видатний італійський поет *Данте Аліг'єрі*. У творчості Данте відобразилися особливості літератури Зрілого Середньовіччя: його рання любовна лірика проповідувала *культ Прекрасної Дами*, а частина творчого доробку (наукові праці, філософська поезія, листування) написана *латиною*.

Водночас Данте пропагував необхідність використовувати італійську мову в літературі та науці і став першим автором, який, незважаючи на докори сучасників, писав серйозні

твори народною італійською мовою. З появою Данте в європейській літературі завершується доба Середньовіччя.

Про життя Данте Аліг'єрі — видатного італійського поета, політичного діяча, філософа — залишилося мало відомостей. Точна дата його народження невідома — ми знаємо, що народився Данте у травні 1265 року в найбагатшому середньовічному італійському місті-республіці Флоренція, у якому процвітали ремесла і торгівля. Данте був освіченою людиною, вивчав богословські та природничі науки. З його поезій можна зробити висновок, що він добре знав античну та середньовічну літературу.

Данте — нащадок давнього, але небагатого рицарського роду. Його предки брали участь у заснуванні Флоренції, а дід був активним учасником політичного життя міста. Данте Аліг'єрі також займався політичною діяльністю й так само, як і його дід, був відправлений у вигнання, коли ворожа йому політична партія прийшла до влади у Флоренції.

Усі важкі роки вигнання Данте, переїжджуючи з міста до міста, виконував дипломатичні місії при дворах впливових осіб, уважно стежив за розвитком подій навколо Флоренції, листувався з можновладцями, закликаючи їх сприяти об'єднанню роздробленої на окремі міста-держави Італії, писав літературні та філософські твори. Останні роки життя Данте (1315–1321) були доволі спокійними. Він провів їх у Равенні під заступництвом правителя цього міста, шанувальника мистецтва поезії і таланту геніального флорентійця. Тут Данте завершив багаторічну працю над своїм найвизначнішим твором *«Божественна комедія»*.

Під час однієї з дипломатичних поїздок до міста-республіки Венеції Данте захворів і помер у ніч з 13 на 14 вересня 1321 р. Мрія Данте, «останнього поета середніх віків і першого поета нового часу», бути увінчаним лавровим

вінком у рідній Флоренції не збулася — його увінчали посмертно в Равенні. Правитель міста наказав поховати геніального флорентійця у грецькому мармуровому саркофазі, який був поміщений у церкві Сан П'єр Маджуре (пізніше Святого Франциска). У 1490-х роках над саркофагом Данте Аліг'єрі було збудовано розкішний мавзолей, який існує і донині.

Творчість Данте

Данте жив і творив на межі двох великих епох — Середньовіччя й Відродження, тому його творчість стала своєрідним поєднанням суворої ідеології середніх віків та оптимістичної ідеології гуманізму. У його поетичних творах і філософських трактатах відобразилося нове розуміння людини, її життєвих цінностей та сенсу буття.

Починав свою творчість молодий Данте з *любовної лірики*, присвяченої Прекрасній Дамі. Кохання до цієї Дами, яку під іменем *Беатріче* (*Благословенна*) він оспівав у книзі *«Нове життя»* (1292 р.), стало яскравою і водночас трагічною подією в долі поета. Вперше, як писав він згодом, Данте побачив свою Беатріче, коли їм було по 9 років. Тієї миті майбутньому поетові здалося, що в яскраво-червоному одязі перед ним постала донька бога, а не смертної людини.

Наступна зустріч відбулася ще через 9 років: 18-річна Беатріче в сліпучо-білому одязі була схожою на ангела¹. Безнадійне кохання юнака до цієї молодої жінки, яку він бачив усього кілька разів, стало основою його ліричної збірки *«Нове життя»*, що включала *i прозу, i вірші*.

Данте, звернувшись до традицій *поезії трубадурів*, у сонетах та канционах пише про муки і радощі нерозділеного кохання. Він, звеличуючи свою вродливу і благородну Даму, з надзвичайним психологізмом розповідає про переживання закоханого, який бачить у земній жінці небесний ідеал, боготворить її добroчесність, не наважуючись навіть підійти до неї.

Данте і Беатріче
(з диптиху Данте Габріеля Россетті, 1859 рік)

¹ Данте недаремно згадує у своєму творі колір одягу коханої: червоний символізував радість, білий — чистоту і добroчесність.

На наступних сторінках книги йдеться про передчасну смерть коханої, що поет сприймає як всесвітнє горе. Відтепер ним володіє лише бажання оплакувати свою мадонну Беатріче, яку він називає святою і подумки бачить на небесах. Назву «Нове життя» збірка отримала тому, що Данте був переконаний: завдяки коханню людина народжується вдруге — духовно. Проте не всім дано пережити це високе почуття, яке очищує грішну душу.

Наслідуючи традицію вишуканої поезії, Данте приховує повне ім'я своєї Прекрасної Дами. Після тривалих досліджень біографи ідентифікували кохану поета як реальну особу — Біче (скорочене від Беатріче) Портінарі, доньку багатого флорентійця і дружину впливового банкіра, яка померла 1290 року на 24-му році життя.

Данте Аліг'єрі є автором не лише любовної, а й сатиричної і філософської поезії, наукових праць та політичних трактатів. Він звертався до прози і до віршів, писав *латиною* та *народною італійською мовою*; розробив принципи загальнонаціональної літературної мови. У своїх творах Данте висловив революційні для свого часу ідеї про те, що людина народжена для щастя тут, на землі; що у ній повинні гармонійно поєднуватися духовне благородство і тілесна краса. У філософських трактатах Данте виступав проти втручання церкви в державні справи, розмірковував про необхідність нових принципів правління не лише в одній країні, а й в усьому світі, які припинили б феодальні міжусобиці й забезпечили мир і добробут.

Вершиною творчості Данте визнано **«Комедію»** — першу велику поему, написану італійською народною мовою, а не латиною. Цей складний філософський твір мав назву «Комедія» («La Commedia»), згідно із середньовічною традицією називати так твори із сумним початком і щасливим фіналом.

У величній поемі Данте описав своє видіння — «мандрівку» у потойбічний світ (Пекло, Чистилище і Рай), де побачив і муки грішників, і блаженства праведників. Поет використав деякі античні досягнення. Так, наслідуючи Гомерову «Одіссею» і Вергілієву «Енеїду», Данте звернувся до мотиву сходження живої людини в царство мертвих, звідти ж ним запозичені будова Пекла і мотив здатності душами пророкувати майбутнє.

З античності видатний поет узяв для своєї поеми і багато міфологічних та літературних образів. Також Данте використав популярний у середньовічній релігійній літературі жанр видіння. Традиційно в таких творах зображувалися «ходіння по муках» святих, які були допущені в Пекло і могли бачити, що сталося з душами грішників після смерті.

Проте, на відміну від середньовічних авторів, Данте мав на меті не лише продемонструвати людині її нікчемність і нажахати тортурами, що невідвороотно чекають на неї після смерті, а й вказати на необхідність покаяння й можливість спасіння.

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославлення?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад з італійської Миколи Бажана

Ne li occhi porta la mia donna Amore,
per che si fa gentil cit ch' ella mira;
ov' ella passa, ogni uom vkr lei si gira,
e cui saluta fa tremar lo core,

sh che, bassando il viso, tutto ismore,
e d'ogni suo difetto allor sospira:
fugge dinanzi a lei superbia ed ira.
Aiutatemi, donne, farle onore.

Ogne dolcezza, ogne pensero umile
nasce nel core a chi parlar la sente;
ond' и laudato chi prima la vide.

Quel ch' ella par quand' un poco sorride,
non si put dire нї tenere a mente,
sh и novo miracolo e gentile.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ТЕРЦЕТ. КАТРЕН

Терцет — тривірш; особлива форма віршової строфи, яку вперше застосував Данте Аліг'єрі у своїй поемі «Божественна комедія». **Терцет** складається з 3 віршорядків і в перекладі з італійської означає **третя рима**. Цю трирядкову строфу й трикратну риму Данте використав тому, що особливого значення надавав числу 3.

Терцет може мати римування в різних комбінаціях: ААА БББ ВВВ або АБА БВБ ВГВ ГДГ і т. д.

Прикладом використання терцету є «Божественна комедія» Данте:

I	— На півшляху свого земного світу	A
II	— Я трапив у похмурий ліс густий,	B
III	— Бо стежку втратив, млою оповиту.	A
I	— О, де візьму снаги розповісти	B
II	— Про ліс листатий цей, суворий, дикий,	B
III	— Бо жах від згадки почина рости!	B
I	— Над смерть страшну гіркіший він, великий, —	B
II	— Але за благо те, що там знайшов,	G
III	— Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.	B
I	— Недобре тямлю, як постав цей схов,	G
II	— Бо сонність так оволоділа мною,	D
III	— Що з певної дороги я зійшов.	G

До терцету поети звертаються доволі рідко, проте серед тих, хто використовував цю трирядкову строфу, були Джордж Гордон Байрон, Олександр Пушкін, Іван Франко, Павло Тичина.

У сонетах поряд із терцетами використовували **катрени** — чотиривірші, тобто 4 заримовані віршорядки. Така будова строфі є найбільш поширеною, її витоки губляться у давніх народних піснях.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

- Що вам відомо про життя видатного італійського поета **Данте Аліг'єрі**?
- Як політичне протистояння у Флоренції вплинуло на долю Данте?
- Чому Данте називають основоположником *італійської національної літератури*?
- У чому полягає значення творчості Данте Аліг'єрі в історії європейської культури?
- Які події лягли в основу книги Данте **«Нове життя»**?
- Розкажіть, що ви знаєте про **Беатріче**.

Працюємо над текстом твору

- Виразно прочитайте **сонет 11**.
- Як впливають на навколишніх лише вигляд і голос жінки? Знайдіть у тексті сонета цитати на підтвердження своєї думки.
- Яким є ставлення Поета до Беатріче?
- Данте сприймає свою кохану як земну жінку, у якої можуть бути звичайні людські вади, чи **ідеалізує** її? Відповідь обґрунтуйте.

Узагальнюємо і підсумовуємо

- Доведіть, що в центрі уваги Поета — високе почуття, здатне облагородити людину.
- У чому полягає особливість сприймання жінки і кохання в сонеті Данте та в ідеології **Середньовіччя**?
- Доведіть, що поет схиляється перед своєю Прекрасною Дамою, як перед святою. Поясніть значення слова **обожнювання**.
- Визначте **тему** та **ідею** сонета 11.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

- Згадайте з вивченого у 5 класі, які твори ми називаємо **віршами**.
- У чому відмінність між **віршовою** і **прозовою** мовою?
- Згадайте назви ліричних творів, які ви вивчали на уроках зарубіжної літератури у попередніх класах.
- Ліричні твори яких поетів були присвячені **темі кохання** (7 клас)?

Застосовуємо теоретичні поняття

- Поясніть, що таке **терцет**.
- Знайдіть у сонеті **«В своїх очах вона несе Кохання...»** приклади терцетів.
- Згадайте вивчені вами вірші, в яких використаний **катрен**.
- Знайдіть у сонеті Данте катрени.

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

З другої половини XIV століття в Європі почався новий історичний період, який у XVI столітті стали називати добою *Відродження*, або *Ренесансу* (від слова *renaissance*, що в перекладі з французької означає *відродження*). Так його називають і зараз. Хронологічні межі доби Відродження охоплюють лише два з половиною сторіччя — *друга половина XIV століття — початок XVII століття*, — але за цей час світ змінився невпізнанно.

До XIV століття католицька Європа була далекою та занедбаною окраїною цивілізованого світу, яка значно поступалася в розвитку своїм сусідам. Порівняно з культурним розквітом православної Візантійської імперії, витонченістю і цивілізованістю мусульманських держав, європейські досягнення виглядали величезним кроком назад від часів Давньоримської імперії.

Однак на кінець Зрілого Середньовіччя в Західній Європі розпочалися зміни, які швидко переросли в справжній економічний та культурний вибух. Це був початок доби Відродження — епохи небаченого досі розвитку науки, техніки, промисловості й культурного життя, який дозволив західним європейцям захопити світове лідерство.

Практично відразу першість невеличкої Європи стала очевидною, і найбільше цьому сприяло підкорення нею світових океанів. Після створення португальцями в XV столітті нового типу вітрильника (каравели), здатного йти проти вітру, європейці з'явилися в усіх куточках земної кулі і, використовуючи свою технічну та військову перевагу, стали диктувати умови практично всім народам світу.

Європейська першість, закладена в епоху Відродження, зрештою втілилася в європеїзацію більшості населення Землі — європейські цінності та європейський спосіб життя почали переймати навіть народи зі значно давнішими культурними традиціями. І процес цей триває донині.

Зміна світогляду європейців у добу Відродження

Найважливішою передумовою європейських досягнень доби Відродження став **розвиток міст** та міського життя в епоху Середньовіччя.

Містяни не мали спадкових привілеїв і всього у своєму житті досягали завдяки особистим якостям — розуму, кмітливості, підприємливості. Вони прагнули розвивати бізнес, поліпшувати умови свого побуту та урізноманітнювати дозвілля. Цих потреб не могли задоволити люди, причетні до релігійних обрядів (духівництво), до військової справи (рицарі-феодали) чи до обробітки землі (залежні селяни). Тому в Європі виник великий попит на інженерів, юристів, бухгалтерів, лікарів, вчителів, а також **митців** (архітекторів, художників, скульпторів, письменників).

Уперше після падіння Римської імперії в Європі з'явилася така велика кількість освічених людей, які здебільшого не належали до духовництва, а були світськими спеціалістами. З появою прошарку світської інтелектуальної еліти світогляд європейців почав докорінно змінюватися, і особлива роль у цьому процесі належала античній літературі.

Віднайдений в античній культурі ідеал гармонійної особистості справив на нову інтелектуальну еліту сильне враження і виявився настільки їй близьким, що з'явилася зухвала мрія відродити духовні цінності минулого після тисячолітнього «варварства». (Звідси пішла і назва нової епохи — Відродження, тобто відродження античності.)

*Гуманісти
(картина Якопо де Барбари, 1495 рік)*

ною, творчою особистістю, здатною змінювати своє життя.

Як ви вже знаєте, у середні віки основою світогляду було уявлення про вроджену гріховність людини, її безпорадність та залежність від божественної волі. Однак уже в XIV столітті освічені європейці під впливом античної культури та літератури сформували інший погляд на сутність людини. Вони бачили її природу не гріховною, а доброчесною. Потрібно лише розбити обмеження, накладені на людину церковою та феодальним суспільством, і тоді вона стане такою, якою є насправді — гармоній-

Нове філософське розуміння сутності людини стало провідною ідеєю течією всієї доби Відродження й отримало назву **гуманізм** (від латинського слова *humanus* — людяний).

Така зміна світогляду вплинула і на європейську культуру — вона набула світського характеру та поставила в центр уваги не Бога, а його найкраще творіння — людину, назвавши її «*мірилом усього*». Адже й справді, чого вартий світ без людини, яку, за Біблією, Всевишній поставив понад усім сущим на Землі? Невже звичайне земне життя істоти, яку Бог створив за образом і подобою своєю, вдихнув у неї безсмертну душу, заслуговує лише осуду?

Гуманістична культура почала утверджувати оптимізм, життєрадісне вільнодумство, критикувати духівництво та обстоювати рівність всіх людей, незалежно від походження. Гуманісти вірили в людину і вважали, що кожен цілком здатен на самовдосконалення і вільну творчість. У зв'язку з цим виникає нове розуміння митця — він уже не сприймається, як у Середньовіччі, ремісником, рукою якого водить божественна воля. У ньому бачиться тепер вільний творець, який керується власною уявою і натхненням.

У добу Середньовіччя мистецтво й література мали *практичне значення*. Твори живопису, скульптури і літератури покликані були, зазвичай, зміцнювати віру та втримувати від гріховних вчинків. У добу Відродження відбувається усвідомлення того, що духовну цінність може становити й те, що викликає почуття захоплення.

У життя людей входять предмети, які мають не функціональне, а лише *естетичне значення*. Наприклад, картини вже не виконують сухо релігійно-виховне завдання, а слугують окрасою приміщен. Адже яке використання в релігійному обряді чи в побуті може мати прекрасний портрет звичайної жінки, крім того, що дарує естетичне задоволення від його споглядання?

Змінюється ставлення людини і до навколоїшньої природи. Для пересічного середньовічного європейця вона мала значення метеорологічного фактора, що важає або допомагає у веденні господарства (сонце — благо, мороз — зло). Своєю чергою, для освіченого середньовічного європейця земний світ був відображенням небесного, тому в тогочасних художніх творах зображені явища навколоїшньої дійсності мали символічне значення.

Оsvічена людина доби Відродження зрозуміла, що дійсність може бути цікавою сама по собі: явища природи не тільки лякають, а й викликають захват; лісові і польові пейзажі милують око, а квіти — не лише корм для худоби. Для гуманістів відкрилося нове розуміння навколоїшньої дійсності — вона теж може нести естетичну насолоду.

Портрет молодої жінки (Сандро Боттічеллі, 1480-1485 рр.)

Література доби Відродження

Головна особливість розвитку літератури доби Відродження — це надзвичайна цікавість ренесансних митців до античної літератури. Її авторитет був настільки високим, що всі освічені європейці вважали твори античних письменників неперевершеним взірцем для наслідування.

Під впливом античної літератури європейські письменники поставили в центр своїх зацікавлень людину. Їх твори перестали бути підставою для повчань та моралізаторства, а стали висвітлювати проблеми та переживання сучасників. Так, наприклад, Петrarка — творець ренесансної лірики — уперше після падіння Римської імперії описав кохання до реальної, земної жінки не як молитовний трепет (згадайте обожнення образу Beatrіче у творах Данте), а як, хоча й ідеалізоване, але живе почуття.

Вплинули на розвиток літератури доби Відродження і формальні досягнення античної літератури. Письменники-гуманісти активно запозичували з античності сюжети і навіть жанри. Зокрема жанри комедії та трагедії, які були втрачені в добу Середньовіччя, відновилися в європейській літературі лише в XV столітті завдяки творчим пошукам італійських драматургів.

Література доби Відродження зароджувалася в країнах Європи неодночасно. Першою увійшла в нову добу Італія (в XIV столітті), економічно найрозвиненіша країна доби Середньовіччя. Крім того, італійська культура була значно тісніше пов'язана з культурою Давнього Риму, ніж інші європейські культури. Італійці завжди бачили в античності свою історію і своє минуле. Античні споруди були постійною складовою італійського пейзажу, а давньоримські рукописи викликали цікавість навіть у середні віки.

Незважаючи на італійську першість, з другої половини XV століття в коло ренесансної культури почали входити й інші країни Європи. Значно прискорило цей процес винайдення у 1445 році *книгодрукування*. Воно швидко розповсюдилося Європою і стало потужним знаряддям поширення гуманістичних ідей, зробивши книгу масовою та набагато дешевшою.

Усі інші європейські літератури розвивалися не лише під впливом античної, але й під впливом італійської літератури. Наприклад, у ранній творчості геніального англійського драматурга Вільяма Шекспіра дія лише однієї п'єси відбувається в Англії. Події його найкращого твору цього періоду — трагедії «Ромео і Джульєтта» — відбуваються в італійському місті Верона, а сюжет про нещасливе кохання молодих людей сягає античних часів.

Завершилася доба гуманізму розчаруванням у людині та її спроможності змінити недосконалій світ. Особливо чітко ці настрої виявилися в іспанській літературі, яка найпізніше увійшла в добу Відродження. У творчості видатного іспанського письменника Мігеля де Сервантеса в його романі «Премудрий іdalъго Дон Кіхот з Ламанчі» відобразився цілковитий крах ідей Ренесансу, їхня несумісність із повсякденною грубою реальністю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які століття охоплює **добра Відродження?**
2. Що стало причиною економічного та культурного піднесення країн Європи в **XIV столітті?**
3. Поясніть, як економічне піднесення спричинило зміну світогляду європейців.
4. Які економічні та культурні наслідки мало формування прошарку багатих міщан?
5. Які світські професії виникли в містах і чому?
6. Поясніть відмінність між **ремісниками** та **митцями**. Доведіть, що і ті, й інші потрібні в суспільно-економічному житті.
7. Поясніть, що означає слово **гуманізм**.
8. Хто такі **гуманісти** і які ідеї вони пропагували? Чому, на вашу думку, гуманістичні ідеї виникли саме в колі освічених світських людей?
9. Поясніть походження назви **Відродження** (або Ренесанс). У чому полягала відмінність поглядів на людину в епоху Середньовіччя та в добу Відродження?
10. Яке нове розуміння митця і мистецтва виникло в добу Відродження?
11. Зробіть висновки, у чому відмінність між середньовічним і ренесансним сприйняттям навколошнього світу і людини.
12. Чому, на вашу думку, добу Відродження називають **оптимістичною**?

Для тих, хто хоче знати більше

Найвидатнішими митцями доби Відродження стали італійці *Леонардо да Вінчі* (1452–1519), *Мікланджело Буонарроті* (1475–1562) та *Рафаель Санти* (1482–1520). Вони втілили у собі проголошений гуманістами ідеал універсальної людини — творця та знавця багатьох галузей культури і науки.

Так, Леонардо да Вінчі не лише художник, автор найзначнішого шедевру в історії живопису — картини «Джоконда», а й видатний вчений та інженер. У його записах збереглися креслення невідомих тоді гелікоптера, парашута, парової гармати, а також багатьох удосконалень для технічних пристрій.

Мікланджело Буонарроті створив статую біблійного героя Давида, яка досі вважається символом Флоренції, та розписав Сікстинську капелу в Римі, а ще був видатним архітектором і поетом — автором філософських сонетів. Рафаель Санти — творець всесвітньо відомої картини «Сікстинська мадонна», прославився ще й як архітектор. Шедеври цих майстрів, утверджуючи культ земного життя, стали взірцями реалістичного ренесансного мистецтва.

Давид
(скульптура Мікланджело Буонарроті, 1501-1504 роки)

Франческо Петrarка (1304–1374)

Франческо Петrarку вважають вождем освіченої **Європи XIV століття**, носієм ідеології нової людини, яка усвідомлює свою індивідуальність, неповторність. Із початком його творчості в італійській літературі починається доба Відродження.

Народився Франческо Петrarка 20 липня 1304 року в невеликому італійському місті Ареццо, у сім'ї нотаріуса. Спочатку батько був доволі успішною діловою людиною Флоренції. Справи його процвітали, він дружив із видатним італійським поетом Данте Аліг'єрі, твор-

чість якого стала підґрунтям для італійського Відродження. Однак так само, як і Данте, батько Петrarки був вигнаний із міста за політичну діяльність.

Дитинство Франческо пройшло в домі його прадіда, людини високоосвіченої і глибоко релігійної. Величезний вплив на формування особистості хлопчика мала його мати, монна Елётта. Її Петrarка називав найкращою з матерів, присвятив їй вірші, а роки дитинства вважав найщасливішими. Батько хотів, щоб син здобув юридичну освіту. Петrarка був здібним студентом, але ще в університеті зрозумів, що його справжнім покликанням є поезія. Після смерті батьків Франческо залишив юридичний факультет і прийняв духовний сан в Авіньйоні, місті на півдні Франції.

У ті часи Авіньйон був перенесений із Рима папський престол, тому це місто називали папською столицею. Проте ні особлива атмосфера міста, ні духовний сан не завадили Петrarці присвятити себе **світській поезії**. Незабаром він здобув репутацію кращого поета сучасності.

6 квітня 1327 року в церкві святої Клари 23-річний Петrarка зустрів жінку, яку покохав і оспівав у своїх віршах, називаючи її **мадонною Laурою** (мадонна — звертання до заміжньої жінки). Ця дата названа в сонетах Петrarки, які були укладені в збірку **«Канционьєре»** (збірку канцон, тобто **пісен**). Вони стали своєрідною сповіддю про нерозділене кохання. Очевидно, невипадково поет оспівав кохану саме під цим іменем, що співзвучне і з лавром (символом слави), і з ніжним вітерцем: Laura — lauro — l'auro. Жінка, якій Петrarка присвятив вірші, померла в 1348 році під час епідемії чуми.

Лаура
(малюнок XV ст.)

Із 1333 року поет подорожує країнами Європи. Під час цих поїздок Петrarка гостро відчув красу природи, яка для середньовічної людини мала або практичне, господарське значення, або ж набувала символічного значення, як у поетичних творах попередників Петrarки. Наприклад, густий темний ліс міг символізувати в середньовічній поезії невизначеність долі людини, тяжіння над нею загрозливих сил і небезпеку заблукати серед спокус. Петrarка ж оспівує чудові живі пейзажі, які викликають у його душі радість.

Під час цієї подорожі поет знайомиться з видатними європейськими вченими, вивчає бібліотечні фонди монастирів, розшукує і оплачує переписування рукописів античних авторів. Завдяки Петrarці були збережені сотні давніх рукописів, які в добу Середньовіччя вважалися старим непотрібним мотлохом. Списки рукописів видатних античних митців, зроблені Петrarкою, і його коментарі до них лягли в основу фондів бібліотек Італії.

У 1337 році Петrarка вперше відвідує Рим — колишню столицею великої імперії. Це доволі занедбане місто вразило поета величністю давньої архітектури і своєю історією. Він захоплюється ідеєю відродження колишньої величі Риму та його народу. Петrarка завжди цікавився римською культурою й Італію бачив спадкоємцею її давніх традицій. Поет сподівався, що Рим зможе об'єднати навколо себе всю націю, відродити її дух.

Франческо Петrarка — вождь європейського Відродження

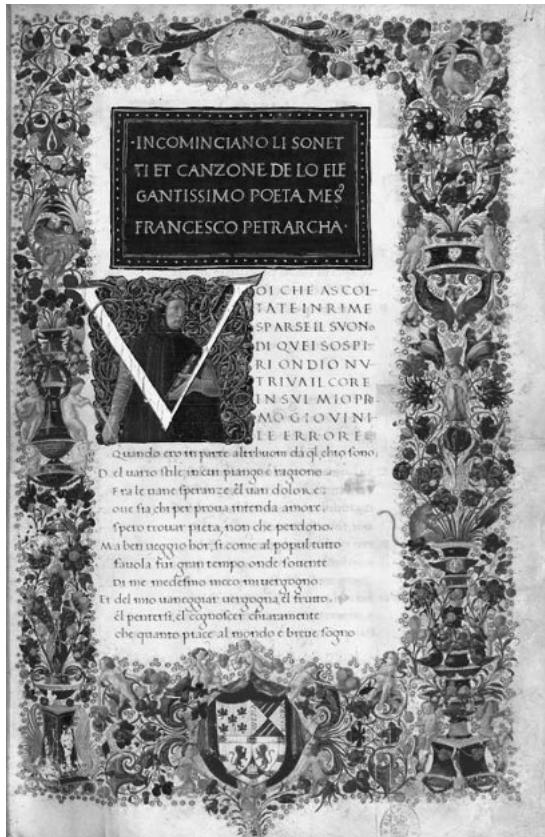
1 вересня 1340 року Франческо Петrarка одержав запрошення на церемонію увінчання лавровим вінком у Римі, що було найвищою відзнакою для державних діячів та митців. Увінчання Петrarки означало визнання особливого статусу поезії і поета в житті суспільства. Сам поет уже давно мріяв про визнання у священній столиці, яка пам'ятала коронації імператорів.

Пасхальної неділі 8 квітня 1341 року у парадній залі давньоримського сенату Петrarку оголосили «великим поетом та істориком», надали йому римське громадянство, привілеї, пов'язані з ним, та право увінчувати інших.

Слава Франческо Петrarки була вражуючою. Його визнали вождем нової епохи, нової культури, що будується на засадах людинолюбства. Сучасни-

Перша зустріч Петrarки і Лаури
(картина Мері Спарталі Стілман, 1889 р.)

Початок рукопису першого видання «Канцоньєре»

вручив поетові послання, в якому йшлося, що Флоренція запрошує Петrarку очолити університетську кафедру, створену спеціально для нього. Поетові також обіцяли повернути конфісковане колись у його родини майно. Петrarка пишномовно подякував за високу честь і... не поїхав до Флоренції, яка колись прирекла на вигнання його батька, а також великого Данте Аліг'єрі.

Останні роки життя Франческо Петrarка прожив у місті Падуя. Він говорив: «Я хочу, щоб смерть прийшла до мене у той момент, коли я буду читати або писати». За легендою, він помер, схилившись над рукописом.

Літературний коментар

Збірка «Канцоньєре»

У своїй творчості Франческо Петrarка, спираючись на античну спадщину, втілив нову гуманістичну ідеологію, орієнтовану не на релігію, а на людину. Він закликав відійти від аскетичного самозречення і вчив людей радіти земному життю, бачити його багатобарвність. Петrarка прагнув відродити античне розуміння реальної, земної, внутрішньо вільної людини. Новий погляд втілився у збірці «*Канцоньєре*», створеної не латиною, а національною, тобто *італійською мовою*.

ки вважали, що він відродив раніше втрачену і забуту витонченість стилю поезії давніх римлян. Діяльність Петrarки означувала перехід від середньовічного дикункства до світла культури і людяності.

Про нього писали: «Петrarка зажив такої слави у всесвіті, якої не зажив жоден мораліст, жоден поет». Вельможі «вважали за щастя доторкнутися до його священих ніг». Протягом життя він відвідував видатних учених і політичних діячів, листувався з ними, дозволяв собі давати поради і робити зауваження імператорам, папам і правителям Італії. Петrarка був людиною нової епохи, інтелектуалом, наділеним почуттям власної гідності. Поет, усвідомлюючи свою винятковість, говорив: «Не терпіти нестачків і не мати надлишків, не командувати іншими і не бути підлеглим — ось моя мета».

У 1351 році уряд Флоренції відправив до Петrarки його друга, видатного письменника *Джованні Боккаччо*, який

згадує в своїх «Сімдесятинах», що Флоренція запрошує Петrarку очолити університетську кафедру, створену спеціально для нього. Поетові також обіцяли повернути конфісковане колись у його родини майно. Петrarка пишномовно подякував за високу честь і... не поїхав до Флоренції, яка колись прирекла на вигнання його батька, а також великого Данте Аліг'єрі.

Останні роки життя Франческо Петrarка прожив у місті Падуя. Він говорив: «Я хочу, щоб смерть прийшла до мене у той момент, коли я буду читати або писати». За легендою, він помер, схилившись над рукописом.

Петрарка почав працювати над «Канцоньєре» з 1336 року і в останню редакцію збірки 1373 року включив 365 творів (відповідно до кількості днів у році): 317 сонетів, 29 кансон, 15 секстин і балад, 4 мадригали.

Ця збірка поділена на дві книги: **«На життя мадонни Лаури»** і **«На смерть мадонни Лаури»**. Тема і структура «Канцоньєре» розкриті в першому, вступному сонеті. «Канцоньєре» — це розповідь-спогад зрілої людини про нерозділене кохання, яке вона пережила в молодості.

Петрарка в зображеній дійсності та почуттів прагне **реалізму**, тому Лаура для закоханого поета — не абстракція, не холодний символ, а цілком реальна земна жінка, хоча їй по-ренесансному ідеалізована. Уяву поета хвилює її зовнішній вигляд, її краса. Почуття кохання до Лаури переростає в радісне сприйняття земного. Але любов у «Канцоньєре» — не лише світла радість, а їй пекельні муки, бо це почуття без взаємності.

«Канцоньєре» містить не тільки любовну лірику — це перша в літературі різновідмінна збірка віршів. До неї входять вірші на політичні та моральні теми; поезії, в яких оспівується дружба і краса природи, передаються філософські роздуми.

Сонети Петрарки вирізняються довершеністю форми і вищуканою образністю. Петрарка досяг вершини у створенні ліричного сонета. Вірші італійського поета викликали величезну кількість наслідувань і заклали основу для розвитку лірики **petrarkizmu**, для якої властива **ідеалізація** коханої і зображення любові як почуття, невіддільного від страждання.

СОНЕТ 61

Благословені будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболочці
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословені будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,
І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад з італійської Дмитра Павличка

Benedetto sia 'l giorno, et 'l mese, et 'l anno,
et la stagione, e 'l tempo, et 'l ora, e 'l punto,
e 'l bel paese, e 'l loco ov'io fui giunto
da' duo begli occhi che legato m'anno;

et benedetto il primo dolce affanno
ch'i ebbei ad esser con Amor congiunto,
et l'arco, et le saette ond'i fui punto,
et le piaghe che 'nfin al cor mi vanno.

Benedette le voci tante ch'io
chiamando il nome de mia donna o sparte,
e i sospiri, et le lagrime, e 'l desio;

et benedette sian tutte le carte
ov'io fama l'acquisto, e 'l pensier mio,
ch'e sol di lei, si ch'altra non v'a parte.

СОНЕТ 132

Як не любов, то що ж це бути може?
А як любов, то що ж таке вона?
Добро? — Тож в ній скорбота нищівна!
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? — Бідкатись негоже!
Не хочу? — То даремна скарг луна?!
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній долі я служу?
Неначе в далечінь морську безкраю
В човні хисткому рушив без керма —

Про мудрість тут і думати дарма,
Чого я хочу — й сам уже не знаю;
В мороз палаю — в спеку весь дрижу.

Переклад з італійської Григорія Коцуря

S'amor non e, che dunque e quel ch'io sento?
Ma s'egli e amor, perdio, che cosa et quale?
Se bona, onde l'effecto aspro mortale?
Se ria, onde si dolce ogni tormento?

S'a mia voglia ardo, onde 'l pianto e lamento?
S'a mal mio grado, il lamentar che vale?
O viva morte, o dilectoso male,
come puoi tanto in me, s'io no 'l consento?

Et s'io 'l consento, a gran torto mi doglio.
Fra si contrari venti in frale barca
mi trovo in alto mar senza governo,
si lieve di saver, d'error si carca
ch'i' medesmo non so quel ch'io mi voglio,
et tremo a mezza state, ardendo il verno.

СОНЕТ 267

Де погляд ніжний, де чарівний вид;
Де постать горда, де струнка постава,
Де мова та бентежна й величава,
Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
Де та душа, що, мов зоря яскрава,
Висока й гідна владарського права,
Небесний нам осяяла блакить?

Я вами дихаю, для вас палаю,
Я народивсь для вашого ества,
Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
В словах надію я плекав безкраю,
Та вітер порозівав слова.

Переклад з італійської Дмитра Павличка

Oime il bel viso, oime il soave sguardo,
oime il leggiadro portamento altero;
oime il parlar ch'ogni aspro ingegno et fero
facevi humile, ed ogni huom vil gagliardo!

et oime il dolce riso, onde uscio 'l dardo
di che morte, altro bene omai non spero:
alma real, dignissima d'impero,
se non fossi fra noi scesa si tardo!

Per voi conven ch'io arda, e 'n voi respire,
ch'i' pur fui vostro; et se di voi son privo,
via men d'ogni sventura altra mi dole.

Di speranza m'empieste et di desire,
quand'io parti' dal sommo piacer vivo;
ma 'l vento ne portava le parole.

Сонет (від італійського sonetto — *пісенька*) — старовинна форма вірша, особливістю якої є строга будова, через що її називають **канонічною**. Різноманітні обмеження щодо форми та змісту зробили сонет своєрідною інтелектуальною грою.

Сонет складається із **14 віршорядків** і чітко поділяється на **2 катрени** (тобто чотиривірші) і **2 терцети** (тобто тривірші): $4 + 4 + 3 + 3 = 14$. На два катрени використовується лише 2 рими, а на два терцети — 2 або 3 рими.

Крім того, композиційно сонет складається з двох частин: перша частина (I і II катрени) є **зав'язкою**, друга (I і II терцети) — **розв'язкою**.

Виокремлюють кілька видів традиційних сонетів, наприклад, сонети італійський, французький та англійський. У *французькому* сонеті в катренах використовується **охопне** (кільцеве) римування за схемою **ABBA ABBA**. В *італійському*, крім охопного, у катренах трапляється і **перехресне** римування за схемою **ABAB ABAB**.

У терцетах переважно трапляється римування за схемою **CDC DCD** (або **CDE CDE**, або **CCD EED**, але можливі й інші варіанти). *Англійський*, або шекспірівський, сонет має особливу будову. Він розбивається на **3 катрени** з неподільними римами та **1 дістих**, тобто двовірш: $4 + 4 + 4 + 2 = 14$.

Виник цей ліричний жанр в Італії у першій половині XIII ст. Його основоположником був італійський адвокат Якопо да Лентіні (1210–1260 рр.), але неперевершеним майстром сонета визнаний Франческо Петrarка. Завдяки Петrarці сонет став однією з найпопулярніших поетичних форм італійської лірики XV–XVIII ст., поступово проникнувши в іспанську, португальську, англійську, німецьку, польську та інші національні літератури.

Англійський сонет виник на початку XVI ст., тобто до народження **Вільяма Шекспіра**, але розквіту набув саме завдяки йому.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

❖ Готуємося до роботи з творами

- Чому поета **Франческо Петrarку** називають вождем культурного руху доби Відродження у країнах Європи?
- У чому полягає особлива заслуга Петrarки в збереженні літературних пам'яток античної епохи?
- Як **античність** вплинула на формування світогляду італійського поета та на його творчість?
- Чому саме **Рим** мав особливе значення для Петrarки?
- Яке значення, на думку Петrarки, має поезія в житті людини та в культурному розвиткові суспільства? У чому полягає новий погляд поета на літературу?

Працюємо над текстами творів

6. Розкажіть про побудову і тематику збірки Франческо Петрарки «*Канцоньєре*».
7. Яке почуття стало поштовхом до створення збірки «Канцоньєре»?
8. Вдумливо і виразно прочитайте *сонет 61*.
9. *Повтор* якого слова використовується в сонеті?
10. Що ліричний герой благословляє у вірші?
11. Доведіть, що за допомогою *повтору* і *переліку* поет досягає постійного посилення напруженості почуттів у сонеті.
12. Згадайте, яку функцію виконував в античній міфології бог *Амур*. Чому стріли Амура асоціюються у вірші одночасно і з болем, і з радістю?
13. У *сонеті 132* знайдіть приклади використання *протиставлення* та *оксиморону* (поєднання несумісних понять), *риторичних звертань* та *запитань*. Як за допомогою цих стилістичних засобів передається душевний неспокій ліричного героя?
14. Що, на вашу думку, *символізус* образ човна в цьому вірші Петрарки?
15. Які *епітети* використано в сонеті 132?
16. Які почуття в сонеті 267 підкреслюються за допомогою повторів?
17. Прокоментуйте рядки: «*Я вами дихаю, для вас палаю*». Зробіть висновок, яке значення кохання мало для ліричного героя твору.
18. Сонет 61 вивчіть напам'ять.

Узагальнюємо і підсумовуємо

19. Доведіть, що у творах Петрарки кохана жінка зображується *ідеалізовано*.
20. На вашу думку, кохання несе ліричному герою втіху чи страждання?
21. Як ліричний герой сприймає свої любовні муки? Доведіть, що нерозділене кохання стало все ж таки окрасою його життя.
22. Доведіть, що в центрі уваги поета-гуманіста — людина зі своїми земними почуттями.
23. Як ви гадаєте: якби чернець Франческо Петрарка жив у добу Середньовіччя, які теми він обрав би для своїх віршів?
24. Що спільного у ставленні до жінки в сонетах Петрарки і у віршах середньовічних *трубадурів*?
25. Ліричний герой Данте відчував до коханої священий молитовний трепет. Зробіть висновок, як змінилося бачення жінки у творах Петрарки.

Застосовуємо теоретичні поняття

26. Чим відрізняється *лірика* від інших літературних родів?
27. Чому, аналізуючи ліричний твір, ми переважно говоримо не про розвиток подій, а про *розвиток переживань*?
28. Що вам відомо про історію виникнення *сонета* і його побудову?
29. Поясніть, чому форму сонета називають *канонічною*.
30. Складіть *схему римування* сонетів 61та 162.
31. Поясніть, що таке *петrarкізм*.

Виконуємо творчі завдання

32. Розгляньте ілюстрацію на сторінці 181. Опишіть зображену на ній сцену. Розкажіть, якою постає Лаура перед поетом.
33. Поміркуйте, у чому полягає для поета *символізм* зустрічі з Лаурою саме у церкві?
34. Прочитайте сонети Петрарки мовою оригіналу. Порівняйте оригінал і переклад

Вільям Шекспір

(1564–1616)

Про життя геніального англійського поета і драматурга доби Відродження залишилося дуже мало відомостей. Здебільшого вчені спираються на доволі нечисленні документи (записи в церковних книгах, списки учасників вистав, грошові розписки, листи сучасників); на спогади і перекази, які неможливо ні довести, ні спростувати.

Достеменно відомо, що народився *Вільям Шекспір* у невеличкому місті Стретфорд-на-Ейвоні у 1564 році. Точна дата народження невідома, тому дослідники послуговуються знайденим у церковній книзі записом про те, що хлопчика охрестили 26 квітня. Виходячи з того, що в ті часи обряд хрещення відбувався зазвичай на третій день народження дитини, припускають, що саме 23 квітня є датою народження видатного драматурга.

Його батько, Джон Шекспір, був сином фермера, який орендував землю в околицях Стретфорда. Щоби бути фінансово незалежним, Джон подався на роботу до міста, де зумів розбагатіти, очевидно, на чинбарстві¹ та торгівлі вовною. Зміцнивши своє фінансове становище і ставши власником двох будинків у Стретфорді, Джон одружився з дочкою сільського джентльмена (тобто дворяніна), землі якого орендував його батько.

У сім'ї Шекспірів народилося восьмеро дітей: чотири сини та чотири доньки. Проте дві перші дівчинки померли в ранньому дитинстві, як вважають, під час жахливої епідемії чуми, тому найстаршою дитиною став син Вільям, який все життя опікувався батьками та молодшими Шекспірами.

Джон Шекспір був поважною особою у Стретфорді: його обирали членом міської ради, а коли Вільямові виповнилося 4 роки, батько став мером. Вважають, що Джон віддав сина до місцевої граматичної школи, яка була однією з кращих в Англії. Також відомо, що з 16 років Вільяму довелося працювати, оскільки справи батька у 1580-х роках різко погіршилися.

У вісімнадцятирічному віці Вільям Шекспір одружився з Енн Хетевей, донькою заможного селянина, старшою за нього на вісім років. А коли Вільяму виповнилося 23, він залишив родину та трьох своїх дітей і вирушив до Лондона, столиці Англії. Дослідники біографії Шекспіра вважають, що в Лондон він прибув у 1587 році як актор у складі театральної трупи, яка часто гастролювала в його рідному Стретфорді.

¹ Чинбарство — обробка, вичинка шкіри.

Театр в Англії

Одним із найпоширеніших видів театральних дійств дошекспірівської середньовічної Англії була постановка епізодів з Біблії під час релігійних свят. Ці інсценізації зі Святого Письма дали поштовх для розвитку англійського театру. Мандрівні актори, переїжджаючи від міста до міста, показували вистави, серед яких були *моралітē* — часто доволі нудні п'єси повчального змісту, і *фарси* — п'єси, у яких було багато грубих жартів та клоунади. Для простої публіки вистави показували на майданчиках, оточених по колу земляним насипом, та у внутрішніх дворах заїздів. Для обраних глядачів — у палацах вельмож або короля. Стационарних театрів не було.

У XVI столітті актори мали сумнівну репутацію — учасники театральних труп, які вели мандрівний спосіб життя, зазнавали утисків, їх могли засудити як волоцюг, піддати тортурам і навіть стратити. Проте з 1570-х років ситуація змінюється, а особливо після того, як королева Єлизавета (1533–1603) взяла деякі трупи під своє заступництво. Акторська справа офіційно була визнана професією.

На той момент, коли до столиці приїхав Шекспір, Англія доби Відродження переживала піднесення. За роки правління улюблениці народу королеви Єлизавети Англія з економічно відсталої перетворилася на одну з наймогутніших країн Європи. У Лондоні почали з'являтися загальнодоступні театри, вистави яких залюби відвідувала і сама англійська королева.

Перший стационарний театр з'явився у 1576 році. Він (та інші, збудовані пізніше) був подібний до заїзду, не мав даху й так і називався — «*Theatr*». Його власником був колишній тесля, а потім актор, *Джеймс Бербедж*.

У «Театрі», як і всюди, майже не використовували декорацій, місце дії позначали написами на табличках, але великую увагу приділяли костюмам. До складу трупи входило 8–15 акторів; усі ролі виконували чоловіки.

Молодий Шекспір у Лондоні

Професія актора стала доволі прибутковою, і це, можливо, було визначальним чинником у виборі Шекспіром роду своєї діяльності. Адже він повинен був дбати про велику родину, залишену в Стретфорді. Відомо, що з 1590 року Шекспір працював у різних лондонських театрах (зокрема й у королівській трупі), і вже на початку 90-х років став відомим драматургом.

Проте надзвичайна популярність п'єс Шекспіра викликала роздратування в середовищі драматургів. До прикладу,, один із колись популярних авторів у своєму передсмертному зверненні до друзів доволі різко відгукнувся про «вискочня, неука і мужля», який став новоявленим «потрясателем сце-

ни»¹. Щоправда в одній із передмов видавець, який надрукував це уїдливе звернення, сам охарактеризував Шекспіра як людину талановиту, порядну, з чудовою репутацією і вишуканими манерами.

Для тогочасного англійського театру було нормою кожні два тижні показувати нову постановку. Через це театральні трупи постійно відчували нестачу п'ес. Акторам, аби якось поновити репертуар, часто доводилося спішно переробляти тексти вже відомих творів. Зрозуміло, що за цих обставин хороший драматург був для театру справжнім подарунком долі. Найімовірніше, ѹ акторові Шекспіру для оновлення театрального репертуару доводилося пристосовувати до постановки твори інших авторів.

Відомо, що Шекспір запозичував свої сюжети з *історичних хронік, італійських новел* та з творчої спадщини інших драматургів, що було доволі поширеним явищем. Взагалі драматурги не вважалися поетами, а п'єси — літературними творами. Поняття «авторське право» було умовним, а рукопис п'єси ставав власністю трупи або театру, але не драматурга.

Шекспір і трупа Бербеджа

Із 1594 ім'я Шекспіра фігурує у складі найкращої трупи Джеймса Бербеджа, власника «Театру» і батька видатного актора Річарда Бербеджа, який буде грati головні ролі в п'єсах Шекспіра. Вільям усе рідше бере участь у виставах, до того ж дослідники вважають, що його акторські здібності були досить посередніми. Шекспіра до гастрольних поїздок не залучали — головним його завданням було писати для театру. Адже його твори мали величезний успіх у публіки.

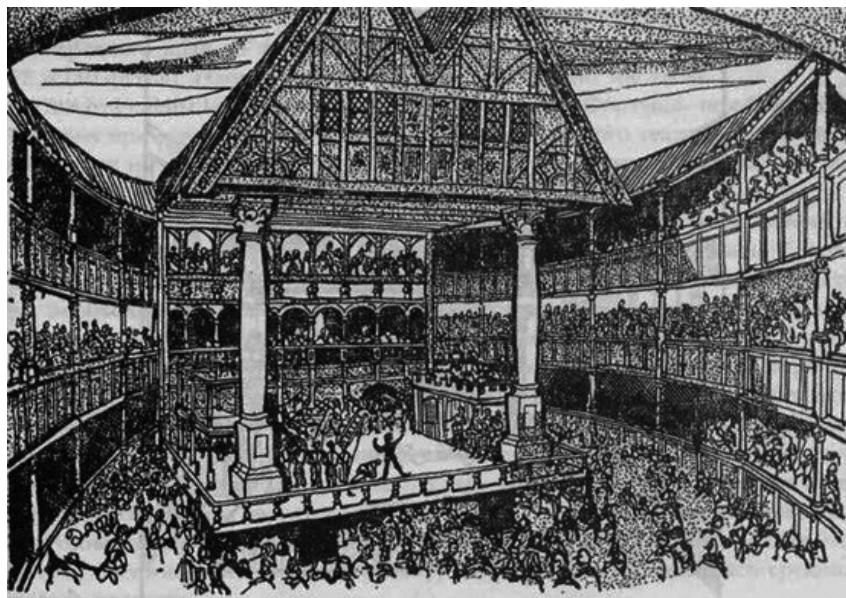
Сезон 1597–1598 року став складним для трупи Бербеджа. Щоб якось протриматися, вона продає дещо з театральної власності, зокрема й чотири п'єси Шекспіра, які були опубліковані в 1597 році, причому одна з п'єс уперше друкується під іменем драматурга. Тексти шекспірівських драм користувалися попитом у читачів, але їх друкували лише в піратських виданнях без зазначення автора. Щоправда, сам Шекспір байдуже поставився до публікації своїх текстів. Тому, наприклад, у виданні хроніки «Річард II» було допущено 69 помилок. Пізніше видавець 12 із них виправив, припустившись 120 нових.

У 1599 році трупа Бербеджа будує нове приміщення для вистав, яке пізніше назвали *«Глобусом»* (точніший переклад — *земна куля*). Цей відкритий театр уміщував до 3 тисяч глядачів і був краще пристосований до драматичних постановок. Над сценічною терасою розміщувалася галерея для музикантів, а в самій сцені були зроблені люки. Трупа обрала своїм гаслом вислів «Весь світ — театр», а на її прапорі був зображений Геркулес, який тримає на плечах земну кулю.

¹ Прізвище Шекспір (Shakespeare) у перекладі з англійської означає «потрясатель списка», а Shakescene — «потрясатель сцени».

Щоб покрити витрати на будівництво нового приміщення, у 1600 році було продано видавництву ще 4 п'єси Шекспіра. Усі вони друкуються під його іменем. Свою творчу діяльність популярний драматург Шекспір успішно поєднує з вирішенням бізнесових питань — купує у Стретфорді нерухомість і стає землевласником.

У 1612 році театральна діяльність Шекспіра припиняється, і він залишає трупу Бербеджа, в якій пропрацював понад 20 років. Шекспір буває в Лондоні, зустрічається із друзями-акторами, підказує сюжети і характери новим драматургам «Глобуса», але живе переважно в Стретфорді господарськими клопотами. У 1615 році Вільям Шекспір нарешті почав працювати над упорядкуванням текстів своїх творів, але в березні 1616 року захворів, очевидно, після чергових відвідин столиці. Як ділова людина, він ретельно уклав заповіт і 23 квітня помер.

Шекспіровський театр «Глобус»
(реконструкція Леслі Хотсон, 1960 рік)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що вам відомо про життя та творчість геніального англійського драматурга **Вільяма Шекспіра**? Складіть у зошиті хронологічну таблицю біографії Шекспіра.
2. Розкажіть про розвиток **театру** в дошекспіровській Англії. Що є спільного в історії розвитку **античного** та **середньовічного** театрів? Доведіть, що **релігійна обрядовість** мала важливе значення у формуванні драматичного мистецтва.
3. Порівняйте будову театрів доби античності та Відродження (сторінки 78 і 190).
4. Що є спільного та відмінного у складі труп давньогрецького та англійського театру другої половини XVI століття? Яким було ставлення до акторів у Стародавній Греції та Англії?
5. Поясніть, що стало причиною розквіту драматичного мистецтва в Англії часів правління **королеви Елизавети**.
6. Чому драматургів особливо цінували в англійських театрах XVI століття? Чиєю власністю вважалися написані ними п'єси?
7. У зв'язку з чим виникла проблема піратських видань?

Сонети Шекспіра

Час створення сонетів Шекспіра дослідники відносять до *1592–1598 років*. Однак із друку *154 шекспірівські сонети* вийшли лише в 1609 році. Видання було піратським — у ньому містилося чимало друкарських помилок, а це свідчить про те, що автор не контролював виходу книги.

Сонет як жанр утвірдився в англійській літературі в середині XVI століття під впливом італійської поезії, зокрема сонетів Франческо Петрарки. Проте форма *англійського* сонета відрізнялася від форми *італійського*. Англійський сонет поділявся на три катрени й один *дістих* (двоєріш).

Закладена ще Петраркою *ідеалізація* образів та почуттів визначала зміст англійських сонетів. У 90-ті роки XVI століття мода на сонет в Англії набула надзвичайного поширення. Всі англійські сонети повністю вкладалися в традиції *petrarкізму*, їх писали вишуканою, піднесено-урочистою мовою.

Створюючи сонети для вузького кола друзів, Шекспір зумів переступити через обмеження, які сонет накладав на поетів його епохи. Він відмовився від ідеалізованого зображення переживань ліричного героя. Поет писав вірші як своєрідний інтимний щоденник — емоційно й надзвичайно відверто.

Шекспірові вдалося зламати традицію звертатися до *античних мотивів* і використовувати *екзотичні імена*. Також *вишукана і піднесено-урочиста мова замінена такою живою розмовною говіркою*, що точний її переклад іншими мовами деколи просто неможливий.

Центральними образами шекспірівських сонетів є *ліричний герой, його молодий друг і кохана*, яку прийнято називати *«смаглявою леді»*. Тематично сонети вражают своєю різноманітністю. Але переважно вони присвячені темам *дружби, кохання, ревнощів* та роздумів ліричного героя про *сенс буття*.

Душевні переживання ліричного героя — пристрасні й зворушливі — є реакцією на живу дійсність, а не на умовну ідею чи уявний образ. У його почуттях і думках віддзеркалися світогляд людини доби Ренесансу. Для неї кохання і дружба стали визначальними життєвими цінностями.

У збірці сонетів, виданій *1609 року*, можна простежити *наскрізний сюжет*. Перші сонети присвячені дружбі ліричного героя та його молодого друга, якого зображене носієм найкращих рис. У наступних сонетах з'являється тема суперництва між ними за кохану героя та мотив розчарування в дружбі. Віроломство друга та зрада коханої пробуджують роздуми про недосконалість людського світу. Ця думка найглибше розкрита у славнозвісному *66 сонеті*.

Наступним етапом душевного становлення героя збірки стає розуміння, що світ набагато складніший, ніж здавалося, тому не варто його ідеалізувати. На зміну розчаруванню приходять нові мотиви — незважаючи на палке кохання, герой переступає через ревнощі (116 сонет), і дружба відновлюється.

Завершують збірку сонети, присвячені почуттю героя до смаглявої леді, у яких він повністю подолав ідеалізоване бачення своєї коханої (це добре видно у 130 і 143 сонетах), однак усе одно продовжує кохати.

СОНЕТ 66

Стомившися, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесті не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці.

Стомившися тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

Tired with all these for restful death I cry,
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimmed in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,

And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabled

And art made tongue-tied by authority,
And folly (doctor-like) controlling skill,
And simple truth miscalled simplicity,
And captive good attending captain ill.

Tired with all these, from these would I be gone,
Save that to die, I leave my love alone.

СОНЕТ 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанию двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це — зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

Любов — не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі —
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я вірші не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

Let me not to the marriage of true minds
Admit impediments, love is not love
Which alters when it alteration finds,
Or bends with the remover to remove.

O no, it is an ever-fixed mark
That looks on tempests and is never shaken;
It is the star to every wand'ring bark,
Whose worth's unknown, although his height be taken.

Love's not Time's fool, though rosy lips and cheeks
Within his bending sickle's compass come,
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom:

If this be error and upon me proved,
I never writ, nor no man ever loved.

СОНЕТ 130

Ї очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дишіть так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої цілком земні.

І все ж вона найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

My mistress' eyes are nothing like the sun,
Coral is far more red, than her lips red,
If snow be white, why then her breasts are dun:
If hairs be wires, black wires grow on her head:

I have seen roses damasked, red and white,
But no such roses see I in her cheeks,
And in some perfumes is there more delight,
Than in the breath that from my mistress reeks.

I love to hear her speak, yet well I know,
That music hath a far more pleasing sound:
I grant I never saw a goddess go,
My mistress when she walks treads on the ground.

And yet by heaven I think my love as rare,
As any she belied with false compare.

СОНЕТ 143

Буває іноді, щоб упіймати
Шкідливу курку там або курча,
Дитину опуска додолу мати
І тільки й думає про втікача.

Дитя волає, щоб вернулась мати,
Вмивається невтішними слізьми.
Дихнути ж мамі не дає пернате,
Під самим носом тріпає крильми.

Так мчиш і ти за мрією в погоні,
Надіючись впіймати її колись.
Я ж простягаю, мов дитя, долоні:
— Не покидай, кохана, повернись!

Хай воля вволиться твоя, — волаю, —
Лиш не давай загинути з одчаю.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

Lo as a careful huswife runs to catch,
One of her feathered creatures broke away,
Sets down her babe and makes all swift dispatch
In pursuit of the thing she would have stay:

Whilst her neglected child holds her in chase,
Cries to catch her whose busy care is bent,
To follow that which flies before her face:
Not prizing her poor infant's discontent;

So run'st thou after that which flies from thee,
Whilst I thy babe chase thee afar behind,
But if thou catch thy hope turn back to me:
And play the mother's part, kiss me, be kind.

So will I pray that thou mayst have thy Will,
If thou turn back and my loud crying still.

• **Готуємося до роботи з творами**

1. Розкажіть, що вам відомо про життя **Вільяма Шекспіра**.
2. Розкажіть про літературну спадщину геніального англійського митця.
3. У чому полягає **новаторство** поезії Вільяма Шекспіра?
4. Яким є наскрізний сюжет циклу **сонетів** Шекспіра?

• **Працюємо з текстами творів**

5. Які почуття переважають у **сонеті 66**?
6. Що, на думку ліричного героя, є причиною відсутності гармонії у світі? Які вади засуджуються у творі?
7. Яке почуття дає ліричному герою душевні сили? Поміркуйте, яка **головна думка** цього сонета.
8. Назвіть приклади **антитези** в сонеті 66.
9. У чому полягає жертвеність і душевне благородство ліричного героя в **сонеті 116**?
10. Якою зображується любов у сонеті 116?
11. Назвіть приклади **метафор** і спробуйте пояснити їхній зміст.
12. Доведіть, що в **сонеті 130** ліричний герой не ідеалізує свою кохану. Як портрет коханої з сонета Шекспіра **протиставляється** портретам жінок із поезій попередників Шекспіра?
13. Доведіть, що Шекспір не обожнює кохання, а зображує його як земне почуття земних людей.
14. Уявіть, що Шекспір зобразив кохану жінку згідно із традиціями тогочасної поезії. Яким був би її опис? Чому з'явилося б відчуття штучності переживань?
15. Як ви розумієте останні два рядки сонета 130?
16. Як за допомогою звичайної побутової сцени поет у **сонеті 143** зображує негаразди в любовних стосунках?
17. Поясніть зміст **антитези** курка — дитина. Що в сонеті **symbolізують** ці образи?
18. У сучасній літературі символом мрії є недосяжний синій птах. Поміркуйте, чому автор у сонеті 143 використав приземлений образ курки.
19. Доведіть, що ліричний герой не ідеалізує ні свою кохану, ні їхні стосунки.
20. Яким постає перед читачем **ліричний герой** сонетів?
21. Доведіть, що поезія Вільяма Шекспіра є прикладом ренесансного мистецтва.

• **Застосовуємо поняття з теорії літератури**

22. На прикладі сонетів Шекспіра доведіть, що він розвинув традиції **петrarкізму**.
23. Доведіть, що вірші Вільяма Шекспіра належать до **сонетів**.
24. Проаналізуйте особливості **англійського сонета**.
25. Порівняйте англійський та **італійський** сонети.

• **Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше**

26. Пригадайте, що в літературознавстві називають **оригналом** і **перекладом**.
27. Прочитайте сонети Вільяма Шекспіра мовою оригіналу.
28. Спробуйте зробити свій переклад одного з вивчених сонетів. Порівняйте його з перекладом відомого українського перекладача Дмитра Паламарчука (сторінки 193-194).

Шекспір та його п'еси

На відміну від Петrarки Шекспір байдуже ставився до літературної слави — у період театральної діяльності він не проконтрлював видання своїх п'єс, а в останні роки життя не впорядкував творчу спадщину. Після нього залишилося 37 п'єс, дві поеми, 154 сонети.

Шекспір розпочав свою творчість популярним тоді жанром хроніки. Основною темою його історичних драм є феодальні міжусобиці. У своїх творах Шекспір не намагається повчати, як було прийнято у тодішній драматургії, а робить спробу показати суперечливість внутрішнього світу людини, а особливо людини, наділеної владою.

Творчість Вільяма Шекспіра багатопланова, у ній представлені не лише криваві образи монархів і феодалів. Як митець доби Відродження, Шекспір не міг оминути у своїх п'єсах тему кохання. Ця тема звучить як у його комедіях, так і трагедіях. Досі надзвичайно популярною залишається написана в **1595 році** трагедія **«Ромео і Джульєтта»**, коротка історія кохання юних жителів італійського міста Верона.

У цьому творі драматург використав класичний сюжет про закоханих, яким перешкоджають обставини. Невблаганна доля постасе у вигляді ворожнечі між родами **Монтеккі** і **Капулетті**, до яких належали Ромео і Джульєтта. Автор намагається донести до глядача думку, що жодні перепони не можуть стати на шляху сильного почуття. У ході дії ми починаємо розуміти, що Монтеккі і Капулетті ворогують уже не між собою, а зі своїми дітьми — Ромео і Джульєттою. Таким чином, ворожнеча і мстивість як спадщина похмурого Середньовіччя, протистояють коханню, світлу му здобутку доби Відродження.

Головні герої твору намагаються захистити своє почуття від брутального втручання сторонніх і гинуть. Але кохання юних веронців перемагає вікову ворожнечу двох родів, які над тілами своїх дітей миряться.

Кохання Ромео і Джульєтти далеке від ідеалізації, воно не схоже на надумане кохання середньовічних лицарів до Прекрасної Дами, образ якої був слабо пов'язаний із реальним земним життям. Джульєтта наївна, безпосередня і щира, у проявах свого почуття вона може бути і смішною, і зворушливою. Ромео, який уже мав досвід у сердечних переживаннях, захоплюється цією дівчинкою, схиляється перед силою її кохання, жертовністю і мужністю. Він перероджується під впливом своєї пристрасті до трепетної Джульєтти.

І дівчину, і юнака ми вже не сприймаємо як представників двох родин, вони стають уособленням чистого й вірного кохання, здатного і після їхньої смерті позитивно впливати на життя інших людей. Образи Ромео і Джульєтти в літературі є вічними образами закоханих, здатних іти до кінця заради утвердження свого права любити.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ескál, князь Веронський, *Паріс*, молодий дворянин, родич князя, *Монтеккі* та *Капулéтті* — глави двох ворогуючих родин, *Ромéo*, син Монтеккі, *Мерку́ціо*, родич князя і друг Ромео, *Бенвóліо*, небіж Монтеккі і друг Ромео, *Тібáльт*, небіж синьори Капулетті, *Брат Лорéнцо*, чернець-францисканець, *Балтазáр*, слуга Ромео, *Паж Паріса, синьйора Монтеккі*, дружина Монтеккі, *Синьйора Капулетті*, дружина Капулетті, *Джульéтта*, дочка Капулетті, *Мамка Джузульєтти*.

Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, музиканти, вартові та слуги. Хор.

Дія відбувається у Вероні.

ПРОЛОГ

Входить Хор¹.

Хор

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щиріх, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звали припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненáвисть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

Виходить.

¹ Біографи вважають, що роль хору виконував сам Шекспір, який не був майстерним актором, щоб йому могли доручити складнішу роль.

ДІЯ ПЕРША

Сцена 5

Зала в домі Капулетті. Музиканти чекають. Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта, Тібалт з іншими членами родини, гостями й масками.

Капулетті

Прошу ласкаво! Хто із дам не має
На ніжках мозолів, танцюйте з нами!
Хе-хе, голубоньки! Котра ж синьйора
Відмовиться тепер від танців? Ну ж бо!
Що скажете, чи добре вас піймав?
Вітаю щиро вас, мої синьори.
Ласкаво прошу вас, заходьте, любі!
Ну, грайте ж, музиканти! Місця! Місця!
До танцю ж бо дружніше, синьорини!

Грає музика, гості танцюють.

Ромео

(до свого слуги) Хто синьорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга

Не знаю я, синьоре.

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі — діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона — омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них — голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчуло...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтесь, брехливі очі!
Не знали ви краси до цеї ночі!

Тібалт

По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убити його, вважаю я, не гріх!

Капулетті

Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібалт

Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись,—
Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті

Ромео тут?

Тібалт

Так, він, негідник, тут.

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібалт

(кадр з фільму «Ромео і Джульєтта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Тібалт

Мій дух скорився й змовк, я ж не змовчу.
Від гніву й сорому я весь тремчу!
Це вторгнення зухвале стерплю нині,
Ta згодом в жовч обернеться терпіння! (*Виходить*)

Ромео

(переодягнений в монаха до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий¹.

¹ Ромео, переодягнений монахом, порівнює Джульєтту зі святою, а цілування святих речей звільняє вірянина від гріха.

<i>Джульєтта</i>	О пілігриме, в тім гріха немає — З молитвою торкатись рук святих: Такий привіт нам звичай дозволяє. Стискання рук — то поцілунок їх.
<i>Ромео</i>	Але, крім рук, ще дано й губи їм...
<i>Джульєтта</i>	Так, для молитви, любий пілігрим...
<i>Ромео</i>	О, то дозволь мені, свята, й устами Молитися побожно, як руками!
<i>Джульєтта</i>	Нас незворушно слухають святі.
<i>Ромео</i>	Не рухайся ж, дай відповідь мольбам! (<i>Цілує її</i>) ¹ Твої уста очистили мій гріх...
<i>Джульєтта</i>	Взяли твій гріх мої уста з твоїх.
<i>Ромео</i>	Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую! Верни ж мій гріх. (<i>Знову цілує її</i>)
<i>Джульєтта</i>	Мов з книги ти цілуєш.
<i>Мамка</i>	Вас просить ваша мати, синьйорино.
	<i>Джульєтта виходить.</i>
<i>Ромео</i>	А хто у неї мати?
<i>Мамка</i>	Що, юначе?
	Таж господиня в домі цім вона.
<i>Ромео</i>	Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?.. У ворога в руках мое життя!
<i>Бенволіо</i>	Ходім, ходім! Жарт видався на славу!
<i>Ромео</i>	Ох, я боюсь — кінчається забава.
	<i>Виходять усі, крім Джульєтти і мамки.</i>
<i>Джульєтта</i>	Глянь, няню, і скажи, хто той господар?
<i>Мамка</i>	Тіберіо старого спадкоємець. (<i>Бенволіо виходить</i>)
<i>Джульєтта</i>	А той, що саме із дверей виходить?
<i>Мамка</i>	А той, здається, молодий Петруччо. (<i>Меркуціо виходить</i>)
<i>Джульєтта</i>	А той, за ним, що танцювати не хотів? (<i>Ромео виходить</i>)
<i>Мамка</i>	Не знаю я.
<i>Джульєтта</i>	Довідайся.

¹ За часів Шекспіра поцілувати в товаристві незнайому даму з її згоди не вважалося порушенням етикету.

Мамка йде до гостей, що розходяться.

*Як має він дружину,
Не в постіль шлюбну — ляжу в домовину!*

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Мамка повертається.

Мамка Монтецкі він, і звуть його Ромео;
 Єдиний син того, хто ворог нам.

Джульєтта Злоба єдина у душі буяла,
 І зі злоби любов єдина всталася!..
 Не знаючи, зустріла надто рано,
 Та пізно я дізналася, безталанна!
 Ох, не на радість ти, любов моя,
 Бо ворога кохаю ніжно я! (*Виходять*)

ДЛЯ ДРУГА

ПРОЛОГ

Входить хор.

Хор Кохання давнє впало, смертью зжерте,
 Натомість юний пломінь запалав;
 Ладен за першу він любов померти,
 Та над усе Джульєтту покохав.
 Ромео любить, ця любов взаємна,
 Та певності в собі він не знайде!

Він ворога блага, вона ж таємно
Принаду з вудки згубної краде.
Як ворог давній, він ввійти не сміє
З вітанням ніжним до коханки в дім.
Не має також жодної надії
Й вона на те, щоб бачитися з ним.
Час їх з'єднає, сили дасть кохання,
Й солодкі втіхи зменшать їх страждання. (*Виходить*)

СЦЕНА 1

Верона. Фруктовий сад Капулетті. Входить Ромео.

Ромео
У тім вікні сяйнуло світло!
Там схід, сама ж Джульєтта — ясне сонце!
Вгорі, край вікна, з'являється Джульєтта.

Зійди ж, прекрасне сонечко, і сяйвом
Бліск заздрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикорсті, що ти — його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не слухи ревнивцеві блідому!
Весталчин¹ одяг, бляклий, зеленавий
Лише безумці носять. Скинь його!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить...
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім... Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє благання шлють —
За них тим часом сяяти в блакиті.
О, що, коли б і справді тії очі
На небі сяли, зорі ж — на обличчі?
Обличчя ясні зорі ті затмило б,

Ромео
(кадр з фільму «Ромео і Джульєтта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

¹ Весталка — у Давньому Римі жриця Вести, богині домашнього вогнища. Весталки давали обітницю цнотливості і, служачи культу Вести, у її храмі підтримували вічний вогонь.

Як сонечко — ліхтар; та з неба ж очі
Лили б такі потоки променисті,
Що всі пташки співати почали б,
Подумавши, що то вже сходить сонце!
На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки...
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!

Джульєтта

О лишенъко!

Ромео

Вона заговорила...

Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей,
Що, голови закинувши, слідкують,
Як серед хмар лінивих він ширяє
І по ефіру грудях чистих плава.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(вбік) Послухати — чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, выбери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові!

Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта

Хто ти,

Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав тайну сердечну?

Ромео

Яким ім'ям назвать себе — не знаю.
Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно — твій ворог.
Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері!

Джульєтта

Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео

О ні, свята, знай: що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта

Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео

Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадити мури;
Кохання може все і все здолає,—
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта

Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео

В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечах. Поглянь лиш ніжно —
Й мені ненависть їхня не страшна.

Джульєтта

О, не хотіла б я нізаще в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..

Ромео

Своїм плащем мене прикроє ніч.
Та, як не любиш ти, — нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злоби,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта

Хто показав тобі сюди дорогу?

Ромео

Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Ta будь від мене ти хоч так далеко,

Як щонайдаліший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!

Джульєтта

Джульєтта

(кадр з фільму «Ромео і Джульєтта», режисер Франко Дзефіреллі, 1968 рік)

Мое лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер¹. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щиру.
Коли ж вважаєш — переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше — ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні...
Пробач мені, мій любий, і не думай,
Що мій порив палкий — це легковажність;
Мою любов відкрила темна ніч.

Ромео

Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джульєтта

О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео

То чим я поклянусь?

Джульєтта

Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою —

¹ У давніх римлян вважалося, що верховний бог Юпітер (у греків — Зевс) сміється із клятв закоханих, тому що їх легко дають і ще легше забивають.

Душі моєї чарівним кумиром,—
І я повірю.

Ромео

Серця почуттям...

Джульєтта

Ні, не клянись! Хоч ти — єдина радість,
Та не на радість змовини нічні...
Все сталось несподівано занадто —
Так швидко, так раптово й необачно,
Як блискавка, що блисне й раптом зникне
Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
Добраніч, любий! Теплий подих літа
Нехай цю бруньку ніжного кохання
Оберне в пишну квітку запашну,
Коли з тобою зійдемося ще раз.
Добраніч! Хай у тебе переллеться
Той мир, що вщерть моє сповняє серце!

Ромео

Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта

Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео

Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта

Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте хотіла б клятву ту забрати.

Ромео

Забрати клятву? О, навіщо, люба?

Джульєтта

Щоб бути щедрою і знов віддати.
Тож я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрай,
Як море, дна не має і любов,
Ішо більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене зостається,
А їм немає меж...

Мамка кличе за сценою.

У домі гамір!

Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
Не зрадь мене, Монтеккі мій коханий.
Хвилину почекай, я повернусь. (Виходить)

Ромео

О, ніч свята! Благословенна ніч!..
Тож ніч тепер... А що, як все це сон?
Такий солодкий сон, що я боюсь —
Він не обернеться ніколи в дійсність.

Знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта

Три слова ще, Ромео, ѿ на добранич!
Якщо любов твоя до мене щира
І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
То завтра сповісти мене про це,
І я пришлю по відповідь когось,
Де і коли ти хочеш повінчатись;
Тобі до ніг складу я свою долю —
З володарем піду хоч на край світу!

Мамка

(за сценою) О синьорино!

Джульєтта

Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
Тоді благаю...

Мамка

(за сценою) Синьорино!

Джульєтта

Зараз!

...Облиш мене і більше не приходь,
Зостав мене на самоті з журбою,
То завтра я пришлю.

Ромео

Душі спасінням...

Джульєтта

Сто тисяч раз тобі привіт! (*Виходить*)

Ромео

В сто тисяч раз без тебе хмурий світ!
Так, як школяр від книжки утікає,
Так ревно і любов любов шукає;
Як гидко їм на школу знов дивиться,
Так тяжко їй з любов'ю розлучитись!
(Ступає до виходу)

У вікні знову з'являється Джульєтта.

Джульєтта

Ромео, стій!.. О, стій! Якби мені
Сокольничого голос, щоб назад
Змогла я сокола мого вернути!
Неволі голос надто слабосилий,
А то б я потрясла печеру Ехо¹,
Й повітря б голос більш, ніж я, захрип,
Повторюючи це ім'я невпинно:
«Ромео, де ти? Де ж ти, мій Ромео?!»

Ромео

То кличе знов мене моя душа!
Бринять, як срібло, голоси коханців
І солодко скрашають тишу ночі,—
Мов ніжна музика милує вухо!

¹ Ехо — в давньогрецькій міфології німфа, що уособлює луну.

Джульєтта Ромео!

Ромео Люба!

Джульєтта Милий, завтра вранці
Коли прислати до тебе посланця?

Ромео Найкраще о дев'ятій.

Джульєтта Не спізнююсь.
Мов двадцять літ чекати тії години!
Забула я, чого тебе вернула...

Ромео Дозволь зостатись, доки ти згадаєш.

Джульєтта Не буду згадувати, щоб ти зостався,
Та не забуду, як з тобою любо!

Ромео Зостанусь я, щоб ти за все забула,
Забуду й сам, що єесь інший дім.

Джульєтта Світає... Хтіла б я, щоб ти пішов,
Але не далі, аніж птах отой,
Який літає на шовковій нитці.
Пустунка дівчинка його відпустить,
Як бідолашного в кайданах в'язня,
Й відразу знов назад за нитку тягне.
Ревнуючи до волі ту пташину.

Ромео Хотів би птахом бути я твоїм!

Джульєтта І я, мій любий, теж цього хотіла б,
Та ласками замучила б тебе...
Прощай, прощай! Тяжкий час розставання.
О, стільки в нім солодкого страждання,
Що все прощається б, хоч і світає! (*Виходить*)

Ромео Тебе хай сон і спокій повиває!
Як хтів би я тим сном спокійним бути,
Ізбід тут в солодких мріях все забути!
Тепер до келії отця святого —
Почути пораду хочу я від нього. (*Виходить*)

СЦЕНА 5

Келія брата Лоренцо. Входять брат Лоренцо й Ромео.

Брат Лоренцо Хай небо шлюб оцей благословить,
Ізбід потім нас не покарало горем!

Входить Джульєтта.

Ось і вона! Така легка нога
По плитах цих ще зроду не ступала.
Коханці пройдуться по павутинці,
Яка літає літом у повітрі,
І не впадуть. Так, суєта легка!

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Джульєтта

Добривечір, духовний отче мій!

Брат Лоренцо

За нас обох подякує Ромео.

Джульєтта

Я і його вітаю, бо інакше
Нема за що складать мені подяку.

Ромео

Джульєтто люба! Коли в тебе в грудях
Від щастя серце б'ється так, як в мене,
І можеш краще виявити радість,
Знайди слова, яких мені бракує,
І всолоди повітря навколо
Ласкавим подихом своїм, нехай
Мелодія чудова слів твоїх
Змалює те блаженство чарівне,
Яке ми відчуваєм в цю хвилину.

Джульєтта

Любов багата ділом — не словами,—
Й пишається собою без прикрас.
Той, хто свої скарби злічити може,
Той лиш жебрак. Але моя любов
Така велика й так зросла безмежно,

Що я злічить не можу й половини
Її скарбів...

Брат Лоренцо Ходім! Святий обряд
Благословить вас. Я ж бо вас тепер
На самоті нізащо не покину,
Аж доки не зіллю вас в плоть єдину. (*Виходять*)

ДІЯ ТРЕТЬЯ

СЦЕНА 1

Верона. Міський майдан. Входять Меркуціо, Бенволіо, паж та слуги.

Бенволіо Ходім звідсіль, прошу тебе, Меркуцьйо!
День душний, і гуляють Капулетті.
Як стрінемось — без сварки не минеться,
Бо в дні жаркі кипить шалено кров.

Меркуціо. Ти мені нагадуєш одного з тих молодців, які, ввійшовши до таверни, ляскавуть своєю шпагою по столу й гукають: «Дай Боже, щоб ти мені не була потрібна!» — а після другого келиха штрикають нею в слугу, коли в цьому немає ніякої потреби.

Бенволіо. Та невже ж я подібний до такого молодця?

Меркуціо. Ще б пак! У гніві ти один з найгарячіших задирок в Італії: як зачепиш тебе, ти починаєш лютувати, а як розлютуєшся, чіпляєшся до всіх.

Бенволіо. А далі що?

Меркуціо. А далі те, що якби тут було двоє таких, як ти, то скоро не залишилося б жодного, бо вони один одного вбили б. І ти ще повчаєш мене не заходити в сварку?

Входять Тібалт та інші.

Бенволіо. Клянуся моєю головою, сюди йдуть Капулетті.

Меркуціо. Клянусь моєю п'ятою, мені це байдужісінько.

Тібалт Ідіть за мною! З ними хочу я
Поговорити! Добриденъ вам, синьори!
Одному з вас сказати я маю слово.

Меркуціо. Одному з нас — і тільки слово? Додайте до цього слова ще що-небудь; наприклад, хай це буде слово й удар.

Тібалт. Я готовий, синьоре, якщо ви дасте мені до цього привід.

Меркуціо. А ви хіба не можете знайти привід самі без того, щоб вам його дали?

Тібалт Синьоре, мир! Мені он той послужить.

Входить Ромео.

Тібальт

Ромео, я ненавиджу тебе,
Для тебе слова іншого й вітання
Не можу я знайти, окрім «негідник»!

Ромео

Проте, Тібальте, в мене є причина
Любити тебе; вона тобі прощає
Образливі слова. Я не негідник.
Прощай! Як бачу, ти мене не знаєш.

Тібальт

Хлопчисько! Не пробачити ніяк
Образ тяжких, що ти мені завдав!
Вернися ж і ставай мерщій до бою!

Ромео

Ніколи я тебе не ображав
І більш тебе люблю, ніж ти гадаєш.
Але за віщо — зараз не скажу.
А через те, мій добрий Капулетті,
Чиє ім'я шаную так, як власне,
Не гарячкуй і з цього вдовольнись.

Меркуціо

О ти, покоро, підла і ганебна! (*Видобуває шпагу*)
Тібальте! Щуролове! Гей, виходь!

Тібальт. (*видобуваючи шпагу*) До ваших послуг!

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Ромео.

Меркуціо, сховай рапіру в піхви!

Меркуціо.

Синьоре, прошу! (*Б'ються*)

Ромео

Бенволіо, вперед! Виймай рапіру,
Ми виб'єм разом зброю в них із рук!
О, сором вам, синьори! Схаменіться!
Тібальт! Меркуцьйо! Князь заборонив

На вулицях Верони колотнечу!
Тібалт, стій! Меркуціо мій добрий!
Тібалт і його спільнники виходять.

Меркуціо Я ранений...

Чума на ваші два роди! Вмираю.
А він утік? І то живий-здоровий?

Бенволіо Тебе поранено?

Меркуціо Дурниця! Лиш
Подряпинка, та досить і того.
Де паж мій? Хлопче, клич мерщій хіурга.

Паж виходить.

Ромео. Кріпися, друже, рана неглибока.

Меркуціо. Авжеж, вона не така глибока, як колодязь, і не така широка, як церковна брама, проте й такої досить: вона зробить своє діло. І якого чорта встрияли ви між нас? Він мене ранив з-під вашої руки.

Ромео. Хотів я повернути все на добре.

Меркуціо В якийсь будинок відведи мене,
Бенволіо, бо я вже зомліваю...

Меркуціо й Бенволіо виходять.

Ромео Найближчий родич князя й друг мій щирий
Прийняв за мене тут смертельну рану,
Бо честь мою заплямував Тібалт!
Отой Тібалт, з яким тому годину
Породичався я! О найсолодша!..
Моя Джульєтто, це краса твоя
Мене таким розніженим зробила,—
У честі стала в душі розгартувала.

Входить Бенволіо.

Бенволіо Ромео! О Ромео! Вмер Меркуційо!
Його безстрашний дух над хмари злинув,
З презирством відвернувшись від землі!

Ромео О чорний день! Це лиш початок бід!
За ним кінець зловісний прийде вслід...

Входить Тібалт.

Бенволіо Сюди Тібалт скажений поспішає.

Ромео

Тібалт живий! Меркуціо — немає!..
Лети ж на небо, лагідна покірність!
Веди мене, вогненноокий гнів!
Візьми назад «негідника», Тібалте,
Якого ти в лиці мені шпурнув!
Меркуціо іще душа витає
Невисоко над головами в нас —
Чекає на твою, щоб взяти з собою.
Чи ти, чи я,— котрийсь із нас повинен
Рушати з нею в цю останню путь!

Тібалт

Хлопчисько! Ти був тут із ним у парі,
То й далі будь із ним!

Ромео

Іще побачим!

Б'ються. Тібалт падає.

Бенволіо

Тікай мерщій, Ромео!
Збігається народ! Тібалта вбито!
Чого ж ти як укопаний стоїш?
Тікай: тебе на смерть засудить князь,
Якщо захоплять! Утікай скоріше! (*Ромео виходить*)

Входять князь з почетом, Монтеккі, Капулетті з дружинам та інші.

Князь

Хто тут почав оцю мерзенну чвару?

Бенволіо

О князю наш! Слова мої печальні
Послухай про обставини фатальні.
Тут той лежить, кого убив Ромео
За те, що він убив твого Меркуцьйо.

Князь

Бенволіо, скажи, хто бій почав?

Бенволіо

Тібалт, що від руки Ромео впав.
Ромео чемний був, просив подумати,
Що привід в них такий пустий для сварки,
Загрожував і вашим гнівом теж.
Однак це все,— хоча і говорилось
Спокійно, ввічливо й сумирно вельми,
Не спромоглось Тібалта вгамувати,
Шалена вдача не скорилася; він
Зоставсь глухий до мирних слів Ромео
Й своєї зброї гостру сталь направив
Відважному Меркуціо у груди.
Тібалт утік, а потім повернувся.

Вмить помстою Ромео запалав,
Бій спалахнув нараз, мов близкавиця!
Я ще не встиг вхопитися за зброю,
Як на землі лежав уже Тібалт,
Поранений на смерть. А наш Ромео,
Його убивши, звідси вже тікав...
Нехай умру, коли я що збрехав!

Синьйора Капулетті Монтеккі родич це — він сфальшував.

Із приязні неправду він сказав!
В тій чорній справі двадцять душ було,
Одного вбито, як до згад дійшло.
Владарю, вбивцю мусиш засудити!
Тібалт сконав — Ромео теж не жити!

Князь
Тібалтта вбито — таж убив він сам!
За смерть Меркуцьйо хто заплатить нам?

Монтеккі
Ні, не Ромео мусить вам платити!
Він те зробив, що мав закон вчинити.
Убивство друга вимага відплати,—
Тібалтта мусив смертю він скарати.

Князь
За вчинок цей свавільний і злочинний
Вмить висланий він буде на чужину.
Від ваших чвар, запеклих і проклятих,
Доводиться й мені тепер страждати.
Тут пролилася рідна кров моя,
Й сувро винних покараю я.
Наразитеся на тяжку відплату
Й мою оплачете ви кревну втрату.
Не слухатиму жодних я прохань,
Оглухну я до ваших всіх благань!
Облиште їх, затямте заборону:
Ромео мусить кинути Верону! (*Виходять*)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Верона. Келія брата Лоренцо. Входять брат Лоренцо й Паріс.

Брат Лоренцо В четвер, синьйоре? Надто строк короткий.

Паріс Бажає так мій батько, Капулетті;
І не мені спиняТЬ його поспішність.

Брат Лоренцо

Сказали ви, що думки синьйорини
Ви ще не знаєте. Цей шлях кривий
Мені не до вподоби.

Паріс

За Тібалтьтом
Вона без міри плаче, я й не міг
Поговорити з нею про кохання:
В оселі сліз Венера не сміється.
Але синьйор, її отець, вбачає
Велику небезпеку в цій журбі
І мудро хоче поспішити з шлюбом,
Щоб зупинить бурхливу повінь сліз,
Самотність тільки збільшує нудьгу;
Їй стане легше в товаристві мужа.

Входить Джульєтта.

Паріс

Щасливий я вітать мою дружину!

Джульєтта

Так буде, якщо стану за дружину.

Паріс

Так мусить бути, коли нас повінчають.

Джульєтта

Що мусить бути, то буде.

Брат Лоренцо

Бог те знає!

Паріс

Прийшли ви сповідатись до отця?

Джульєтта

Я б, відповівши, сповідалась вам.

Паріс

О бідна, як же ти від сліз змарніла!

Джульєтта

В тім невелика перемога сліз:

Моє лице й до сліз було негарне.

Паріс

Сильніше сліз йому словами шкодиш.

Джульєтта

Таж істина — не наклеп, мій синьйоре,

І говорю я про моє лице.

Паріс

Воно моє, а ти його ганьбиш.

Джульєтта

Можливо, й так: адже ж мені воно

Більш не належить. Отче мій святий,

Чи маєте ви зараз час для мене,

Чи, може, до вечерні я зайду?

Брат Лоренцо

Я маю час, моя журлива доню.

Нам треба залишитись сам на сам;

Пробачте нам, синьйоре мій.

Паріс

Крий Боже, щоб благочестю став я на заваді!
Джульєтто, я збуджу вас у четвер.
Прийміть святий цілунок на прощання. (*Виходить*)

Джульєтта

О, двері зачини!.. І плач зі мною...
Ні втіхи, ні надії, ні рятунку!..

Брат Лоренцо

Ох, знаю я твою біду, Джульєтто!
Що діяти — я ради її сам не дам...
Я чув, що мусиш ти в четвер вінчатись
І шлюб отої відкласти неможливо.

Джульєтта

Джульєтта

(кадр з фільму «Ромео і Джульєтта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

О, не кажи про це, коли не можеш
Мені сказати, як обминутъ його!
Якщо твоя безсила зараз мудрість,
То мудрим рішення моє назви,
І мій кинджал пошле мені рятунок.
Бог нам з'єднав серця — мені їй Ромео,
А ти нам, отче, руки тут з'єднав.
Раніше, ніж рукою оцію,
Що сам її Ромео ти віддав,
Я другий закріплю, новий союз,
Раніш ніж встигне зрадити це серце
І другому воно себе віддасть,
Я знищу їх обох: і руку, їй серце!
Нехай твій досвід і твої літа
Мені порадять; а як ні — дивись!
Між мною і моїм великим горем
Я посередником візьму кинджал.
Хай ніж оцей кривавий нас розсудить
Розв'яже з честю те, чого не зможуть
Ні розум твій, ні досвід розв'язати.
Я прагну смерті... О, відповідай!
Якщо нема рятунку, то — прощай!

Брат Лоренцо

Стій, дочки! Стій! Я бачу тінь надії.
Рішучість одчайдушна тут потрібна.
Як той відчай, якому зараз ми
Повинні запобігти. Слухай, дочки:
Якщо ти зважилася себе убити,
Аби за графа не виходить заміж,
То зважся ти лиш на подобу смерті,
Щоб сором цей тяжкий тебе минув,

Який штовха тебе в обійми смерті.
Якщо ти згодна,— я допоможу.

Джульєтта

Все, все, про що я й слухати не можу,
Щоб не тремтіти з жаху,— все зроблю
Без страху, без вагання, щоб Ромео
Знайшов в мені дружину незрадливу.

Брат Лоренцо

То слухай же, іди тепер додому,
Весела будь і згоду дай на шлюб.
А завтра, в середу, влаштуй все так,
Щоб уночі самій зостатись в спальні:
З тобою няня завтра хай не спить.
Візьми оцей фіал. Як ляжеш в постіль,
Усю до краплі випий рідину.
І вмить тобі по жилах піде холод,
І летаргічний сон тебе скує,
Твій пульс замре; ні тіла теплота,
Ні дихання слабке — ніщо й ніколи
Не викаже, що ти іще жива;
І ось в такій подобі смерті ти
Пролежиш рівно сорок дві години
Й прокинешся, як від солодких снів.
Коли ж уранці прийде наречений,
Щоб розбудить тебе, ти будеш мертвa.
Тоді тебе, як звичай наш велить,
В найкращім вбранині, у труні відкритій
Перенесуть у старовинний склеп,
Де здавна спочивають Капулетті.
Тим часом, доки спати будеш ти,
Я сповіщу про все листом Ромео;
Він з'явиться сюди, і разом з ним
Ми будем ждать пробудження твого,
Й до Мантуї Ромео тої ж ночі
Тебе з собою візьме. Вихід є.
І від ганьби тебе він урятує,
Якщо несталість і жіночий страх
Не стануть на заваді смілій справі.

Джульєтта

О, дай же, дай! Не говори про страх!

Брат Лоренцо

Візьми і йди. Будь непохитна й дужа
У рішенні своїм. Я надішлю

До Мантуї ченця з листом негайно
Й про все твого Ромео сповіщу.

Джульєтта Любове, сили дай! У ній — рятунок.
Прощай, мій отче! (*Виходять*)

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті.

Входять Паріс та його паж, який несе квіти і смолоскип.

Паріс Дай, хлопче, смолоскип і відійди.
Ні, погаси. Нехай мене не бачать.
Ляж там під тисами і, чуйним вухом
Припавши до землі, уважно слухай.
Як щось почуєш, свисни голосніше,
Я знатиму, що хтось іде до склепу.
Дай квіти. І роби, як я звелів.

Паж (убік) Як страшно тут самому серед мертвих!
Навколо домовини... Ale зважусь. (*Відходить*)

Паріс Я шлюбне ложе квітами укрию,
Солодка квітко! Постіль із граніту
Водою запашною я омію
Або сльозами окроплю ці плити.
Й щоночі буду, вражений журбою,
Носити квіти й плакати над тобою!

Паж свище і Паріс ховається.

Входять Ромео й Балтазар зі смолоскипом, ломом, заступом тощо.

Ромео Дай заступа мені й залізний лом.
Візьми цього листа і завтра вранці
Віддай моєму батькові його.
Дай смолоскип. Гляди ж, під страхом смерті,
Що б не побачив ти і що б не чув,
До мене не підходь і не втручайся.
В це ложе смерті хочу я спуститись,
Щоб глянути ще раз на мою дружину.
Тепер іди звідсіль. Ale гляди,
Якщо насмілишся ти повернутись
І підглядати, що буду я робити,
Клянусь, я розірву тебе на шмаття
І члени всі твої розсюю тут,

На цвінтарі голодному. Бо зараз
Ця ніч і замір мій — і дикі, й люті.
Вони лютіші, ніж голодний тигр,
Вони грізніші, ніж бурхливе море...

Балтазар Я йду, синьйоре, й турбувати не стану.

Ромео І будеш другом. Ось, візьми собі.
Живи!.. Бувай щасливий і прощай!

Балтазар (убік) Я все ж скриваюся: мене лякає
Цей погляд дикий. Зло він замишляє. (*Відходить*)

Ромео Огидна пащо! Ти, утробо смерті!
Пожерла щонайкращий дар землі!
Я щелепи гнилі твої розкрию.
(Розбиває двері до склепу)
І силою новий напхаю корм.

Паріс Як? Тут вигнанець той зарозумілий!
Отой Монтеккі, що убив кузена
Коханої моєї?.. Горе це,
Як думають, звелю її в могилу.
Це він прийшов знущатися з мерців!
Схоплю його! (*Виходить наперед*)

Спинись, Монтеккі!
Стій! Покинь ганебну і гідку роботу!
Невже й по смерті помста ще живе?!

Злочинцю підлій, мусиш ти скоритись.
Ходім, ти арештований і вмреш.

Ромео Авеж, умру: того сюди й прийшов я.
Юначе добрий мій, о, не дратуй
Безумного, який удався в розпач.
Тікай, тікай звідсіль! Облиши мене...
Згадай хоч про померлих... Хай ця думка
Про долю їх злякає і тебе.
Благаю, не штовхай мене на гріх
Іще новий і не гніви даремно...
О, йди собі! Клянуся небом, я
Люблю тебе ще більше, ніж себе;
Таж зброю маю я лиш проти себе...
Тікай хутчій! Живи і пам'ятай:
Тебе безумний врятував. Прощай!

Паріс Я зневажаю всі твої закляття
Й беру тебе як підлого злочинця!

Ромео Примусить хочеш?.. Хлопче, стережись! (*Б'ються*)

Паж О Боже! Б'ються! Я покличу варту! (*Виходить*)

Паріс (*падає*) О смерть моя!.. Як милосердий ти,
То поклади мене біля Джульєтти... (*Вмирає*)

Ромео Я обіцяю, слово честі. Гляну
Йому в обличчя... Хто це?.. Граф Паріс!
Меркуціо то родич!.. Що казав
Дорогою слуга мій? Я не слухав,
Бо тяжко стиснула скорбота серце...
Здається, він казав, що граф Паріс
Мав із Джульєттою ось повінчатись...
Чи він казав, чи це мені приснилось?
Чи то, почувши про Джульєтту, я
Утратив розум — марити почав?

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

[...] Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумати можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому

З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтесь, очі,— це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востаннє!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навік священним поцілунком
Довічну спілку зі скupoю смертю!
Сюди, мій поводатарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,
Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов! (П'є)

О чесний

Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!.. (Падає)

З другого боку кладовища входить брат Лоренцо з ліхтарем, ломом і заступом.

Брат Лоренцо Святий Франціску, поможи мені!
Вже стільки раз мої старечі ноги
Спіткнулися об могили цеї ночі... Хто тут?

Балтазар (виходячи наперед) Це друг, який вас добре знає.

Брат Лоренцо Спаси вас Боже! Друже мій, скажіть,
Що то за смолоскип, що марно світить
Для робаків та черепів безоких?
Здається, то у склепі Капулетті...

Балтазар Так, отче пресвятий, і там також
Господар мій, ваш друг.

Брат Лоренцо Який?

Балтазар Ромео.

Брат Лоренцо Він там давно?

Балтазар Вже, мабуть, з півгодини.

Брат Лоренцо Ходім зі мною в склеп.

Балтазар Не смію, отче.

Господар мій не знає, що я тут.

- Брат Лоренцо* І він мені грозив страшною смертю,
Якщо за ним я стежити зостанусь.
- Балтазар* То залишайсь. Я сам піду. Боюсь...
Боюся, щоб не трапилось нещастя.
- Брат Лоренцо* Коли я тут під тисом спав, мені
Приснилось, що господар мій зітнувся
З якимсь синьйором і убив його.
- (підходить до склепу)
Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривальні ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?..
- (Входить до склепу)
Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулась!
- Джульєтта прокидається.
- Джульєтта* О мій отче! Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?
- Шум за сценою.
- Брат Лоренцо* Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжім хутчій. Джульєтто, люба сестро!
- Шум наближається.
- Загаємось — ускочимо в біду. (*Виходить*)
- Джульєтта* Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.

І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що помогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої вуста...
Ще, може, трішки є на них трутізни,—
В підкріпленні цьому я смерть знайду...
(Цілує його) Твої вуста ще теплі!..

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

1-й страж (за сценою) Де ѿ, хлопче?

Веди нас!

Входить сторожа з Парісовим пажем.

Паж Це тут було, де смолоскип палає.

1-й страж Кров на землі! Оглянуть кладовище!
Кого б ви не знайшли, хапайте всіх!

Кілька стражів виходять.

Страшна картина! Граф лежить убитий...
Джульєтта теж спливає кров'ю... Що?..
Вона ще тепла!.. Щойно лише померла,
Хоча два дні, як в склепі поховали!..
До герцога! Покличте Капулетті!
Збудіть Монтеккі! Обшукайте цвинтар!

Виходять ще кілька стражів.

Ми бачимо лише трагічне місце;
Трагедії ж кривавої причину
Без слідства нам ніяк не розгадати.

Повертаються кілька стражів з Балтазаром.

2-й страж
Ось ми знайшли слугу Ромео, він
На кладовищі був.

1-й страж
Не відпускати,
Аж доки герцог не прибуде сам!

Повертаються інші стражі з братом Лоренцо.

3-й страж
Ось тут чернець тримає й плаче;
У нього заступ відібрали ми
І лом. А йшов він звідси, з кладовища.

1-й страж
Це підозріло... Не пускати ченця!

Входить князь з почтом.

Князь
Яке нещастя сталося тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

Входять Капулетті, синьора Капулетті та інші.

Капулетті
Що скійлось? Чого це тут кричать?

Синьора Капулетті
Народ по вулицях гука: «Ромео!»
А хто — «Джульєтта!», хто — «Паріс!». Біжать
Всі з зойками до нашої гробниці.

Князь
Який тут жах так нам тривожить слух?
1-й страж
Володарю, ось граф лежить убитий,
Ромео мертвий, поруч з ним Джульєтта.
Вона була вже мертві, а тепер
Її убіто знов. Вона ще тепла...

Князь
Шукайте скрізь негайно і дізнайтесь,
Хто б міг вчинити цей жахливий злочин!

1-й страж

Слуга Ромео тут, ось і чернець;
При них ми захопили і знаряддя,
Яким гробницю можна розламати.

Капулетті

О небо!.. О дружино! Глянь сюди...
Таж наша доня вся спливає кров'ю!..
Він місцем помилився, цей кинжал!
Його оселя ось порожня висить
На поясі у мертвого Монтеккі,
А згубний ніж стирчить у грудях доньки!

Синьйора Капулетті О горе! Жах — мов похоронний дзвін,
Мене у домовину кличе він!

Входять Монтеккі та інші.

Князь

Підвівся нині рано ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі

Володарю, моя дружина вмерла...
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь

Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі

О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь

Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували,—
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо

Хоч без вини, а ніби головний
Я в цій кривавій справі винуватець.
Все свідчить проти мене — місце й час.
І ось стою тепер я перед вами,
Щоб засудить чи виправдать себе,—
Обвинувач я свій і оборонець.

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти.

Брат Лоренцо

Я коротко, бо дихання мое
Коротше, аніж розповідь широка.
Ромео, що лежить тут мертвий, був

Небіжчиці Джульєтті чоловіком;
І вірною дружиною їому
Була Джульєтта, що лежить тут мертвa.
Я повінчав таємно їх. В той день
Убитий був Тібалт, і смерть його
Ромео засудила на вигнання.
То плакала за ним, не за Тібалтом,
Дружина молода, Джульєтта. Ви ж,
Бажаючи розвіяти її тугу,
Хотіли повінчати силоміць
З Парісом. І тоді прийшла вона
У розpacі і з поглядом безумним
До мене та благати почала,
Щоб засіб я знайшов і допоміг
Від другого її шлюбу врятуватись.
А ні — то в мене в келії уб'є
Сама себе. І я її випить дав
Снодійний трунок. Він подіяв так,
Як я того бажав: вона заснула,
А виглядала зовсім наче мертвa.
Тим часом я Ромео написав,
Щоб він сюди прибув цієї ночі
Й звільнив її з дочасної могили
В ту мить, коли минути мав той сон.
Та посланця моого, ченця Джованні,
Затримав прикрий випадок нежданий,
І вчора він вернув мені листа.
Тоді я сам сюди подавсь, до склепу,
Щоб вивести її, коли вона
Прокинеться зі сну. Хотів я в себе,
У келії своїй, її дать притулок,
Аж доки зможу сповістити Ромео.
Проте, коли до неї я зайшов
За декілька хвилин до того часу,
Як мала підвестися, то побачив,
Що тут дочасно разом полягли
Паріс достойний і Ромео вірний.
Вона прокинулась, її благав я
Піти зі мною і скоритись небу;
Але нараз почувся гам зокола,
І я був змушеній покинуть склеп.

Вона ж упала в розпач й не хотіла
Зі мною йти. І, як гадаю я,
Умить сама зняла на себе руки.
Це все, що знаю я. А щодо шлюбу —
То мамка теж про нього добре знає.
Якщо хоч трохи винен я в нещасті,
То заберіть моє старе життя
За декілька годин раніш до строку
І правосуддю в жертву принесіть.

Князь

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
А де слуга Ромео? Що він скаже?

Балтазар

Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
Він верхи прискарав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку
І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
Де графів паж, що викликав сторожу?
Скажи, що тут господар твій робив?

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
На свіжу домовину нареченій;
Мені ж звелів він далі відійти.
Я виконав наказ. Коли це раптом
Ступив до склепу хтось із смолоскипом
І двері став ламати. Мій синьйор
Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
А я побіг, щоб викликати сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив
В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!

А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кревних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
Їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуeta,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Кадр з фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь

Не визирає сонце з-поза хмар...
Похмурий мир приніс світанок вам.
Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
Іще доведеться вирішити нам,
Кого помилувати, кого скарати...
Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти. (*Усі виходять*)

Переклад з англійської Ірини Стешенко

Дослідники вважають, що сюжет *трагедії «Ромео і Джульєтта»* взятий з античності. Ще видатний римський поет Овідій у своїй книзі *«Метаморфози»* (перетворення), про яку ми з вами згадували раніше, переказав давній міф про юних *Тісбу* і *Пірама*, які жили колись у Вавилоні:

Тісба й Пірам; з юнаків найпрекрасніший він вавилонських,
З дів найкраща вона, що на Сході живуть миловиді.

Закохані, яким батьки заборонили одружуватися, домовилися таємно зустрітися під високою шовковицею за міськими мурами. Тісба, яка прийшла раніше за юнака, змушена була сковатися в печері від левиці. Тікаючи, дівчина загубила свою хустку. Люта тварина, *«паща якої запінена й в крові волів, що загризла»* розшматувала хустку, залишивши на ній криваві плями.

За якийсь час прийшов Пірам і, знайшовши роздерту хустку Тісби й сліди хижака, уявив найгірше. Він не зміг пережити горя та своєї причетності до нещастя, і власним мечем заколов себі. Тісба повернулася на місце зустрічі і з жахом побачила коханого в передсмертних конвульсіях. Його груди простромлені мечем. Усвідомивши весь трагізм і непоправність фатальних збігів, дівчина вкоротила собі віку мечем Пірама.

Сюжети про загибель закоханих із родин, що ворогували між собою, були відомі від XIII століття з *історичних хронік*. До речі, в «Божественній комедії» Данте також присутні мотиви давньої ворожнечі вельможних родів. Однак імена Ромео і Джульєтти вперше згадуються у *1524 році* в новелі італійця Луїджі Да Порто (1485–1529), яка мала назву *«Історія двох шляхетних закоханих»*, де розповідається про трагічну долю молодих веронців.

Цю новелу неодноразово перевидавали, перекладали різними мовами, вона користувалася великою популярністю. Багато італійців зверталися до неї у своїй творчості. Сюжет запозичували також автори з Іспанії, Франції та Англії. Літературна обробка відомого сюжету Вільямом Шекспіром визнана найяскравішою і найнапруженішою, проте й вона не стала останньою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

• Працюємо над текстом твору

- На які дві групи можна розподілити персонажів *трагедії «Ромео і Джульєтта»*? Схарактеризуйте стосунки, що існують між двома веронськими родинами.
- Знайдіть у тексті твору (*дія I сцена 5*) **монолог** Ромео, враженого красою Джульєтти. Доведіть, що цей монолог написаний у формі *англійського сонета* (див. Теорія літератури. *Сонет*). Складіть схему римування цього фрагменту.
- Як відреагував *Тібальт* на появу у святковій залі *Ромео*? До чого закликає *сенійор Капулетті* свого небожа і як він відгукується про Ромео Монтеккі? Про що свідчить ставлення Капулетті до юнака?

4. Знайдіть у тексті і прочитайте за ролями сцену знайомства *Ромео* і *Джульєтти* (*дія I сцена 5*). Як у цьому епізоді юнак через образи ченця і святині демонструє і винахідливість закоханого і трепетне ставлення до дівчини?
5. Доведіть, що закохані усвідомлюють несумісність своїх почуттів із родовою ворожнечею Монтеккі й Капулетті.
6. Прочитайте *монолог Ромео* (*дія II сцена 1*). До яких образів звертається Ромео, говорячи про вроду Джульєтти та про свої почуття до неї? Які метафори, епітети вводить драматург у мову юнака, що звертається до коханої дівчини?
7. Прочитайте монолог Джульєтти. Чому ім'я юнака викликає в неї гіркі нарікання?
8. Прочитайте за ролями початок *діалогу Ромео і Джульєтти*. Як ви гадаєте, *усобленням* чого стають для закоханих їхні імена?
9. Прочитайте слова Ромео, які свідчать про силу його почуттів та про втрату для нього цінності життя без кохання Джульєтти.
10. До яких *метафор* і *порівнянь* у діалозі *дії II сцени 1* звертаються закоханні, говорячи про свої почуття? Випишіть приклади в зошит («брунька ніжного кохання»; «як море, дна не має і любов» тощо).
11. Про що домовилися юні закохані, прощаючись?
12. За що докоряв *брат Лоренцо* Ромео? Доведіть, що брат Лоренцо був першим, хто дізнавався про душевні переживання юнака.
13. Якою метою керувався чернець, погодившись обвінчати дітей родин, що ворогували?
14. Розкажіть, як Ромео влаштував вінчання. Чому юні закохані змушені були приховувати свої наміри? Як ви гадаєте, чому для Ромео Монтеккі та Джульєтти Капулетті було важливо якнайшвидше взяти шлюб?
15. Згадайте, який мізерний привід став причиною лютого гніву *Тібалтта* до Ромео. Чому Ромео намагався уникнути двобою з кузеном Джульєтти?
16. Як цей епізод характеризує молодих Монтеккі та Капулетті?
17. Що вразило Меркуціо в поведінці Ромео? Якби Меркуціо знов про одруження Ромео, чи зрозумів би він миролюбний настрій свого друга?
18. Які жахливі наслідки мала задерикуватість молодих дворян? Чому Ромео картає себе за смерть Меркуціо і як він помстився Тібалттові?
19. Доведіть, що ворожнеча між родинами Монтеккі і Капулетті стала причиною нещастя й інших родин.
20. Яким був присуд князя щодо Ромео?
21. Як Джульєтта сприйняла звістку про смерть Тібалтта і вигнання Ромео з Верони?
22. Про що прийшов домовлятися до брата Лоренцо граф Паріс? Як Паріс пояснив ченцеві такий великий поспіх з його одруженням?
23. Який план дій запропонував Джульєтті брат Лоренцо?
24. Як повелися батьки Джульєтти, коли їхні прокльони збулися: донька померла, не вийшовши заміж за Паріса?
25. Через який фатальний збіг обставин Ромео не отримав листа від брата Лоренцо?
26. Хто опинився вночі біля родинного склепу Капулетті? Чим завершилася суперечка на цвінтарі?
27. Як загинули Ромео і Джульєтта? Чим би закінчилася п'еса, якби брат Лоренцо прийшов на кілька хвилин швидше?

28. Чи досяг зрештою чернець своєї мети у примиренні запеклих ворогів? Чи такою уявляв він собі долю двох закоханих?

Узагальнюємо і підсумовуємо

29. Назвіть **героїв** трагедії Вільяма Шекспіра.
30. Схарактеризуйте образ **брата Лоренцо**. Якого особливого значення набуває образ ченця у трагедії, написаній у добу Відродження?
31. Про що свідчить той факт, що ніхто з персонажів твору жодного разу не згадує причин «стародавньої чвари» між двома родами?
32. Назвіть безглазді вчинки і фатальні випадковості, що завадили головним героям досягти своєї мети. Доведіть, що долю Ромео і Джульєтти визначили другорядні персонажі.
33. Чому на прикладі ворожнечі родів Монтеккі й Капулетті можна сказати, що зло породжує зло, помста — нове прагнення помсти?
34. Схарактеризуйте образи **Ромео і Джульєтти**. Доведіть, що молоді люди ставилися до свого кохання як до найдорожчого скарбу, ціннішого за життя.

Міркуємо самостійно

35. У чому полягає **оптимістичність фіналу**, який настав після катастрофічної розв'язки трагедії?
36. Як ви гадаєте, чому центральною темою одного з найкращих творів доби Відродження стала **тема кохання**? Доведіть, що перемога кохання над ненавистю була неминучою у трагедії видатного драматурга-гуманіста Вільяма Шекспіра.
37. Порівняйте сюжет трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта» і сюжет античного міфу про загибель закоханих, які теж походили із родин, що ворогували.
38. Чому фінал про юних **Тісбу** і **Пірा�ма** викликає у читачів тільки розпач?

Застосовуємо теоретичні питання

39. Назвіть елементи **композиції** драматичного твору і проаналізуйте особливості композиції трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта».
40. Визначте **експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку** у трагедії В. Шекспіра.
41. Яку, на вашу думку, функцію виконують у п'єсі Шекспіра **прологи**? Звідки драматург запозичив роль **хору**?
42. Доведіть, що катастрофічна розв'язка у трагедії «Ромео і Джульєтта» змінюється **епілòгом**, який відновлює порушений порядок і встановлює мир.
43. В античній трагедії події розвивалися впродовж одного дня. Спробуйте з'ясувати, який час охоплюють події в трагедії Вільяма Шекспіра.
44. На прикладі трагедії «Ромео і Джульєтта» поясніть особливості **драматичного роду літератури**.
45. Згадайте жанрові особливості **трагедії** та поясніть сутність **трагічного конфлікту** твору В. Шекспіра.

Виконуємо творчі завдання

46. Назвіть сцени твору, які вас вразили найбільше.
47. Уявіть, якими повинні бути інтонації дійових осіб, їхні жести, міміка.
48. Прочитайте за ролями ці сцени, намагаючись відтворити емоційне напруження.

Мігель де Сервантес Сааведра

(1547–1616)

Мігель де Сервантес Сааведра — видатний іспанський письменник. Його творчість належить до епохи *зрілого іспанського Відродження*, яка характеризується настроями розчарованості в ідеалах гуманістів. Ренесансна мрія про високе призначення людини розбилася об сувору дійсність відсталої феодальної Іспанії. В країні панувала абсолютна влада короля, якому підпорядковувалася навіть церква.

До того ж, якщо в інших європейських країнах королівська влада підтримувала міста та буржуазію і була зацікавлена в розвитку ремесел і промисловості, то в Іспанії цього не

сталося. Відкриття іспанцями багатої на поклади срібла Америки сприяло швидкому збагаченню верхівки суспільства без будь-яких зусиль і без потреби розвитку власної країни.

Це спричинило руйнування економіки Іспанії, зубожіле населення, зокрема й дрібні землевласники-дворяни (ідалго), залишали країну і виїжджали в колонії. До кінця XVI ст. третина земель не оброблялася, і в сільськогосподарську країну доводилося ввозити навіть зерно. Настав повний занепад, постійне зростання податків робило невигідною будь-яку діяльність. «Більшість іспанців перетворилися на справжніх нероб, — писав сучасник, — одні в нероб-дворян, інші в нероб-злидарів».

Мігель де Сервантес Сааведра народився **9 жовтня 1547 року** в родині збіднілого ідалго. Колись його дід був дуже багатою людиною. Але вже батько Мігеля — Родріго — заплутався в боргах, і його майно пішло з молотка на користь лихваря, який позичив йому гроші. Він заробляв на хліб ганебною для ідалго професією лікаря, і величезна родина (у Родріго було семеро дітей) часто переїжджала з міста до міста з надією на несподіваний успіх. У 1561 році сім'я переїжджає в Мадрид, де під впливом свого вчителя Сервантес починає писати вірші, частина з яких була опублікована в збірці на смерть королеви Ізабелли.

Коли збірка вийшла із друку в 1569 р., Сервантеса вже не було в Іспанії. Щоб поліпшити матеріальне становище родини, Мігель іде на військову службу. До 1575 р. він служить в іспанських гарнізонах на території Італії — батьківщині Відродження. Міста Італії справили величезне враження на молодого Сервантеса, він зацікавився ренесансною культурою та літературою цієї країни.

Прекрасно знаючи латину, Мігель вивчив ще й італійську мову. Він із захопленням читав твори італійських гуманістів, особливо йому подобалася поезія **Франческо Петrarки**. Вважають, що саме гуманістична культура італійського Відродження найбільше вплинула на формування світогляду та творчих уподобань майбутнього письменника.

Військова служба Сервантеса не обмежилася гарнізонними караулами — йому довелося взяти участь у війні з Туреччиною, що розпочалася в 1570 році. Найвизначнішим епізодом цієї війни була морська битва поблизу бухти Лепанто¹, яка відбулася 7 жовтня 1571 року. Турки захопили острів Кіпр, що належав Венеції, і вивели свою ескадру до берегів Греції. Назустріч їм вийшов об'єднаний іспансько-венеційський флот, яким командував брат іспанського короля Хуан Австрійський.

Бій поблизу Лепанто (фреска Антоніоса Васілакіса, 1600 р.)

Розпочався найбільший в історії бій галерного флоту, у якому взяло участь близько п'ятисот суден. На іспанських галерах приготувалися до бою 24 тисячі солдатів, зокрема й рота, у якій служив Сервантес. Бій був довгим і кривавим, але перемога європейців була повною: вони потопили 15 турецьких

кораблів, а 180 захопили в полон. Мігель отримав у бою дві вогнепальні рани в груди й одну в ліву руку, яку паралізувало до кінця життя.

У 1575 році Сервантес залишає військову службу й відпливає до Іспанії. Король Хуан Австрійський та віце-король Неаполя, пам'ятаючи його мужність і хоробрість, підписують рекомендаційні листи на ім'я короля. Ці листи відкривали великі можливості для кар'єри на батьківщині, але дорогою додому корабель захопили алжирські пірати. Письменник пробув довгі п'ять років у полоні, аж поки його, зібравши гроші, не викупила родина.

Доля Сервантеса після алжирського полону

Повернувшись додому, Сервантес дізнався, що його покровитель Хуан Австрійський помер і допомоги в службовій кар'єрі чекати нема від кого. Фінансові справи за ці роки ще більше погіршилися — сім'я зав'язла в боргах, збираючи гроші для викупу. Вперше у Сервантеса виникла супечність

¹ Бухта біля входу в Коринфську затоку, яка відділяє Пелопоннес від континентальної Греції.

між його світоглядом відданого слуги короля та реальною дійсністю, у якій успіху досягали інтригами, а не доблестю.

У цей період Мігель відчуває потребу писати і звертається до свого багатого життєвого досвіду. Він пише близько тридцяти п'ес, серед яких були п'еси про бій поблизу Лепанто та алжирський полон, роман «Галатея», що став відомим і не раз перевидавався в Іспанії та інших країнах. Однак Сервантес заробив дуже мало.

У 1585 році помер батько Сервантеса, і Мігель став главою родини. Не маючи можливості прогодувати родину літературною працею, він «відклав перо» і «звернувся до інших занять». Пошуки заробітків приводять його в 1587 році до Севільї — єдиного міста в Іспанії, де ще нуртувало ділове життя. У цьому портовому місті Сервантес пробув 15 років. Він влаштувався комісаром із поставок продовольства для армії та флоту.

Королівський наказ зобов'язував продавати продовольство всім без винятку за фіксованою ціною. Великі землевласники і монастири намагалися уникнути обов'язкового продажу зерна за безцінь. Але Мігель був чесним і виконував королівський наказ буквально. Він не робив жодних винятків, чим нажив собі багато ворогів. На нього йдуть позови в суд та звинувачення в розкраданні коштів, отриманих для закупівель. За цими позовами Сервантеса до з'ясування обставин неодноразово ув'язнювали. Найдовше, майже півроку, йому довелося сидіти у в'язниці у 1597 році. Багато вільного часу, який уперше за багато років з'явився у письменника, повертає його до творчості. Саме в Севільській в'язниці 50-річний Сервантес написав перші розділи безсмертного роману *«Премудрий ідалъго Дон Кіхот з Ламанчи»*.

До середини 1604 року перший том роману було завершено. Видавець не надто вірить в успіх цієї книги, тому видає її у 1605 році на поганому папері розбитим друкарським шрифтом, із безліччю помилок. Та навіть у такому вигляді книга має величезний успіх. У перший рік її доводиться неодноразово перевидавати; швидко з'являються переклади іншими мовами. Пригоди бідного ідалъго, який вирішує стати мандрівним рицарем, завойовують серця людей. Для більшості

Філіп III (картина Хуана Пантохи де ла Круса, 1605 рік)

сучасників «Дон Кіхот» був романом, сповненим комічних пригод. Відомий випадок, коли король Філіп III вийшов на балкон палацу і побачив студента, що йшов вулицею, читаючи якусь книгу, і шалено реготав. «Ось людина, яка або з'їхала з глузду, або читає «Дон Кіхота», — сказав король. Послужливі придворні послали навздогін слугу, який з'ясував, що студент справді читав «Дон Кіхота».

Як і попередні книги, роман не поліпшив матеріального становища Сервантеса — він і далі залишався бідним. Однак читачі з нетерпінням чекали на продовження пригод премудрого іdalльго, тому 66-річний письменник взявся за написання другої частини роману. Наприкінці 1615 року роман з'явився у продажу, а вже 23 квітня 1616 року Сервантес помер. Поховали його наступного дня коштом братства при ордені францисканців.

За рік до смерті видатного письменника відбулася знаменна розмова про його долю. У лютому 1615 року до Мадрида прибуло посольство французького короля Людовика XIII. Члени посольства, люди освічені та великі шанувальники літератури, почали розпитувати своїх іспанських друзів про Сервантеса: скільки йому років, чим він займається, який його суспільний стан та статки. Іспанці змушені були відповісти, що він — старий, солдат, іdalльго, бідний. На що один з членів посольства сказав: «Отже, таку людину Іспанія не зробила багатою і не підтримує за державний кошт». Проте інший француз висловив іншу думку: «Якщо нужда змушує його писати, то дай, Боже, щоб він ніколи не жив у достатку, тому що своїми творами він, залишаючись бідним, збагачує весь світ».

Літературний коментар

Сервантес та його «Дон Кіхот»

Роман «Премудрий іdalльго Дон Кіхот з Ламанчі» був задуманий як *пародія на рицарські романі*¹, що заполонили тогочасну Іспанію. У часи Сервантеса було відомо понад сто двадцять рицарських романів, у яких описували неймовірні пригоди різних рицарів і прославлялися їхню доблесть, гречність та любов до Прекрасних Дам. Ці романі не мали нічого спільногого з реальним життям, але ними зачитувалися всі прошарки населення². Зазвичай, читали вголос, збираючись у гуртки і співпереживаючи всім подіям, що відбувалися в романі.

¹ Уже сама назва роману Сервантеса сприймалася сучасниками як пародія. Автор назвав свого героя не традиційно доблесним рицарем, а премудрим іdalльго, причому з найбіднішої області Іспанії — Ламанчі. Ламанча, крім назви місцевості, іспанською мовою означає ще й «клаптик землі», а слово «кіхоте», крім імені героя, називає також частину рицарського обладунку, яка прикриває стегно.

² Захоплення читанням рицарських романів, сповнених пригод і любовних страждань, можна порівняти лише із захопленням наших сучасників сентиментальними телесеріалами.

Відомий випадок, коли один іспанський дворянин ненадовго виїхав з дому у справах, а повернувшись, із жахом побачив, що вся його родина разом зі слугами заливається слізми і вигукує: «О горе! Він помер!» На щастя, з'ясувалося, що розпач усього дому був спричинений смертю героя рицарського роману, який вони читали.

Отже, головний герой Сервантеса, збіднілій ідальго, збожеволівши від надмірного читання рицарських романів, вирішив стати мандрівним рицарем, щоб *присвятити себе боротьбі зі злом і служжінню своїй Прекрасній Дамі*. Він вирушив у путь, і йому було байдуже, що часи рицарів минули кілька сторіч тому, а їхні подвиги існують лише в романах.

Цілком зрозумілою є реакція звичайних іспанців, які дорогою несподівано зустрічають людину в давньому обладунку. Їхнє здивування можна було б порівняти з нашим, якби, ідучи до школи, ми зустріли чоловік у вишуканому костюмі кавалера XVII ст. (у пишній перуці, камзолі, черевиках із бантиками), який би розповів, що в наш брутальний та прагматичний час він прагне відродити витончені манери, про які читав у старих романах.

Дивак Дон Кіхот за законами традиційного сюжету обирає собі Даму серця, озброюється та виїжджає на захист усіх знедолених, щоби подвигами уславити ім'я коханої. Дон Кіхота не бентежить, що рицарський обладунок його прадіда *«іржею та цеіллю покрився»*, а Дама серця — звичайна селянка, яка була *«великою майстриною солити свинину»*; що його товстун-зброєносець *Санчо Панса* теж не вирізняється шляхетним походженням, а бойовий кінь Росинант — ледь жива шкапа *«шкура та кості»*. Через викривлене уявлення про навколоїшній світ нещасний ідальго весь час потрапляє в комічні ситуації. Він керується високими цілями, гуманними ідеалами, але приносить лише шкоду довколишнім, собі й зброеносцеві.

Проте автор не просто висміяв рицарські романі і застарілу манеру їх написання. Сервантес правдиво і масштабно зобразив іспанську дійсність XVI–XVII ст.: Дон Кіхот і Санчо Панса в пошуках пригод зустрічаються з різними прошарками суспільства, зіштовхуються з повсякденним життям іспанської провінції та великих міст. Безумство рицаря, *«заступника всіх ображених та гноблених»*, його прагнення до утвердження ідеалів добра і справедливості контрастують з убогістю, злобою, недоумкуватістю селян, корчмарів, з вишуканою жорстокістю нудьгуючих дворян.

Так виявляється неоднозначність образів Дон Кіхота та Санчо Панси. Образ Дон Кіхота — це й пародія на *«книжного рицаря»*, і конкретно-історичний образ збіднілого ідальго, і одночасно образ мислителя-гуманіста. Маніак, одержимий ідеєю рицарства, поступово перетворюється на *«мудрого безумця»*, слова і вчинки якого чесніші за слова і вчинки довколишніх.

Велике значення для розуміння образу героя мають його судження і промови. У них Дон Кіхот проголошує *ренесансний ідеал людини*, необхід-

ність свободи особистості, погляди на систему управління країною та законість. Та всі ці ідеї виявляються несумісними з реальною дійсністю Іспанії XVI–XVII ст.

Образ Санчо Панси, який мав пародіювати скромних та відданих зброеносців із рицарських романів, також швидко переріс початковий задум автора. Санчо Панса став першим у європейській літературі живим та повнокровним образом селянина. Найвна простодушність і віра в химерні обіцянки Дон Кіхота гармонійно поєднується в ньому зі здоровим глуздом. Його мова пересипана прислів'ями та приказками (а їх у романі 275), в яких узагальнена народна мудрість. Своєю розсудливістю і селянським практицизмом Санчо Панса вдало доповнює піднесеного та натхненого Дон Кіхота, який живе у фантастичному світі своїх вигадок.

Висміюючи фантазії свого героя, Сервантес упродовж усього твору відстоює рицарські ідеали честі та справедливості, які були близькі йому як письменникові-гуманісту. Однак розчарування в здійсненості ідеалів Відродження призвело до того, що автор головним героєм роману, носієм високих гуманістичних ідей, робить божевільну людину. Сервантес наштовхує своїх читачів на роздуми про те, у якому світі вони живуть. Невже цей світ настільки жорстокий і цинічний, що прагнути добра і справедливості може лише людина несповна розуму?

ПРЕМУДРИЙ ІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

(окремі розділи)

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ 1,

де оповідається, хто такий був преславний іdalъgo Don Kіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі¹ — а в якому саме, не скажу — жив собі не так давно іdalъго, з тих, що мають лише фамільного списка, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна². Була у нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець для польової та надвірної роботи — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашему іdalъго до п'ятдесяти добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. Прізвище його було, кажуть, Кіхада чи Кесада³ (про це, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кіхана. Проте для нашої повісті воно байдуже.

¹ Перший рядок популярного іспанського романсу.

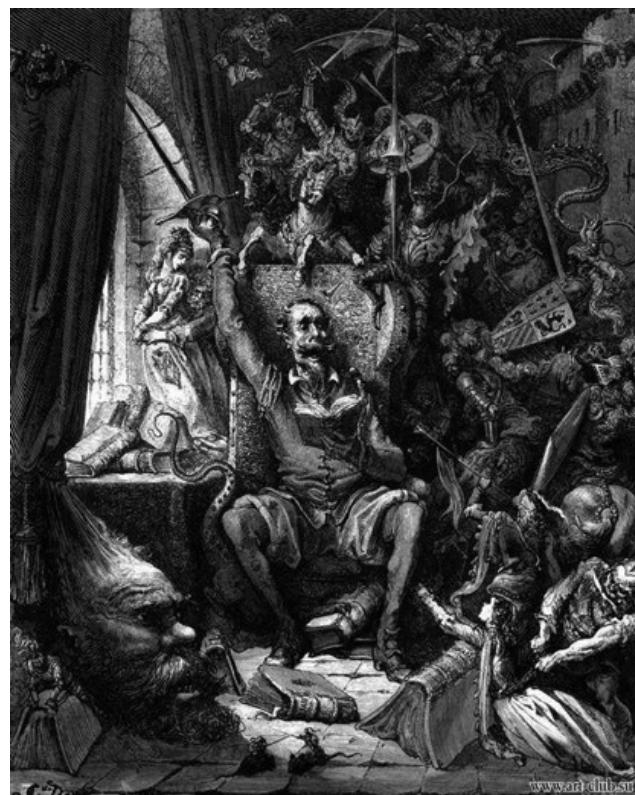
² Мисливська порода собак.

³ Кіхада в перекладі з іспанської означає щелепа, а Кесада — пиріг із сиром.

Так от, щоб ви знали, ідалъго той весь вільний час — тобто замалим не цілий рік — читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не одне поле орної землі продав для купівлі рицарських книжок: де, було, яку побачить, так зразу й тягне додому.

І так наш ідалъго у те читання кинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — і зсунувся бідака з глузду. Його уява переповнилася різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несуспітні вигадки так вбились йому в голову, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав, що Сід Руй Діас¹ завзятий був рицарем, але не вийшов проти рицаря Половум'яного Меча, бо той одним махом двох страшних і потворних велетнів міг навпіл розрубати. Похвалив наш ідалъго і велетня Моргант², що з усього пихатого й нечесного великанського кодла єдиний був люб'язний і гречний. А за те, щоб дати прочухана зрадникові Ганелону³, наш кавальєро⁴ віддав би радо свою ключницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він так остаточно, і вроїлася йому в голову дивна думка, яка жодному шаленцеві доти в голову не приходила, що йому випадає собі на славу, а рідному краєві на пожиток, стати мандрівним рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандрівні рицарі,— тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, подолавши їх, вкрити ймення своє безсмертною славою. Бі-

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

¹ Сід Руй Діас (1043–1099) — герой іспанського героїчного епосу («Пісня про мого Сіда»).

² Моргант — велетень-язичник, якого Роланд навернув у християнство.

³ Ганелон — зрадник, персонаж французького героїчного епосу «Пісня про Роланда».

⁴ Назва осіб, що належали до дворянського стану.

долаха бачив уже в думці, як за правицю потужну вінчають його, щонайменше, короною Трапезонтського царства. І віддаючись цим принадним мріям, заходився він мерщій наміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив праਪրадідів рицарський обладунок, що вже бозна відколи занедбаний в кутку валявся і добре іржею та цвіллю взявся. Вичистив, полагодив, як міг, аж бачить — недолік у ньому великий: забрала бракує, є самий-но шишак¹. Однак хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби напівшолом із забралом, примостиив до шишака — от тобі й шолом повний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи міцний той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, з якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручів. Він залишився задоволений його міцністю, хоч і не захотів її більше перевіряти, і вважав, що має тепер доброго шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч була вона в нього сама шкура та кості, визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка² його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого славного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався знайти йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрівному рицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у господаря стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його господаря. Крутив туди й сюди, перебирає сотні імен, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом³. Це ім'я здалося йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши перед цим шкапою, перетворився його кінь у найпершого верхового коня на світі.

Назвавши так собі до вподоби вірного свого коня, став наш іdal'go думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрести, і те думання зайняло вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом⁴. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назгу рідного королівства, щоб його прославити, і іменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назгу вітчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так

¹ Шишак — вид шолома, який не передбачав забрала.

² Буцефал — кінь Олександра Македонського, Баб'єка — кінь Сіда Руя Діаса.

³ Росинант — в іспанській мові складне слово, перша його частина «росин» означає «шкапа», друга частина «ант» означає «перед цим» і «попереду». Тобто назгу Росинант можна перекласти як «те, що перед цим було шкапою» або «шкапа, яка йде попереду інших».

⁴ Іспанською мовою «кіхоте» — це частина рицарського обладунку, яка прикриває стегно.

усякому буде зрозуміло, звідки він родом, так, гадалося йому, уславить він свою батьківщину.

Підрихтувавши отак обладунок, спорудивши як слід шолома, прибравши імення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним діло стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрівний рицар без любові — то все одно, що дерево без листя і плодів або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої,— мовив собі на думці — або на моє щастя, випаде мені зустрітися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрівним рицарям, і я переможу його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Малінранії, мене переміг на герці ще не оцінений по заслузі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашої милості, щоб ваша вельможність розпоряджалася мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку промову, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, в яку він був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то і видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якісь сеньйорі високого роду, він назвав її Дульсінею¹ Тобоською (бо родом була із Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним і значним, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

РОЗДІЛ 2,

де оповідається про перший виїзд завзятого Дон Кіхота із своїх володінь

Скоро отак зібравшись, не хотів наш іdal'go марно часу гаяти і здійснення своїх намірів надовго відкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищiti, скільки беззаконня скасувati, скільки сваволі припинити, скільки помилок виправити, скільки обов'язків виконати. Отож, ні слова нікому про задум свій не сказавши, встав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, одяг на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настремив на руку щит, скопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, як щасливо складаються з самого початку його справи. Та ледве опинився в полі, як вдарила йому в голову страшна думка — така страшна, що він готовий був уже і назад повернутися. Пригадав собі, що його ж іще не посвячено у рицарі, тож

¹ Ім'я Дульсінея утворене від слова «dulce» — солодка.

за рицарськими законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем. А якби вже й посвячено, то як рицар-біляк¹ він може носити лише білий обладунок, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що звернеться з проханням про посвячення до першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило — це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану. Що ж до білого обладунку, то він вирішив так свої лати на дозвіллі вичистити, щоб вони за самого горностая біліше ясніли. Заспокоївшись, він рушив далі, даючи на волю коневі куди-хотя правити: у тому ж, гадав він, і була вся сила пригодництва.

Їде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

— Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх опише, розпочне оповідь про цей мій перший ранковий виїзд саме так: «Заледве рожеволицій Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві сувої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, мов у арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і

з'явилася смертним очам поміж брам і вікон ламанчського обрію, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, занехаявши розкішні пуховиці, скочив на свого славетного коня Розинанта і рушив в дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтьельською».

Майже цілий той день їхав він дарма — не траплялося йому по дорозі нічого, вартого згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілося йому зустріти

Гравюра Гюстава Доре (1860-ти роки)

кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиці. Надвечір і сам він, і кінь його страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та відпо-

¹ Рицар-новачок, який ще не відзначився в бою.

чити після труду великого, побачив наш рицар неподалік від шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку побачив, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до воріт спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

Нашому шукай-біді здавалося, ніби все, що йому думалося, бачилося чи уявлялося, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й примарилось, що це не корчма, а пишний замок о четырьох вежах та шпилях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдуший є, і все інше, до нього належне. Не доїхавши трохи до корчми (чи то пак до замку), він натягнув коневі поводи й зупинився, сподіваючись, що між зубцями муру відразу з'явиться якийсь карлик і задме в ріг, повідомляючи про прибуття рицаря. Сталося випадком, що саме в ту хвилину свинопас, зганяючи зі стерниська черідку свиней, засурмив у ріжок, бо на той звук вони звикли збігатися. Тут уже Дон Кіхотові здалося, що сподівання його справдилась, що то карлик попереджає про його приїзд.

Підоспів в ту саму пору корчмар — чоловік із себе повнотелесий і через те, може, на вдачу добродушний. Правда, як побачив він те одоробло в облаунку, то мало не засміявся. Проте риштунок той грізний все-таки й перелякав його немало, і він вирішив прийняти гостя поштиво.

— Сеньйоре рицарю,— озвався він до нього,— якщо ваше добродійство хоче в нас підночувати, то ваша милість знайде тут усе, що треба — от тільки ліжка немає, а то всього повно.

Дон Кіхот, побачивши шанобливість кастеляна,— він бо мав корчмаря за управителя замку,— одказав:

— А мені, пане кастеляне, і того стане.

Корчмар подумав, що гість назвав його кастеляном, щоб натякнути, ніби він «кастілець, на всі руки умілець»,— хоч насправді був родом з Андалузії і такий злодіяка, що заломив би самого Кака¹, а шахрай незгірший од якогось Жака. Він відповів рицареві:

— То виходить, ваше добродійство, що

Ваше ложе — твердий камінь,
Вартування — то ваш сон...²

Коли так, то сміливо можете завернути до нашої хати: таке в нас тут діється, що не то одну ніч, а й цілий рік можна буде очей не стуляти!

Це сказавши, притримав стремено Дон Кіхотові, і той зсів із коня — з тяжкою, правда, бідою, бо ж цілісінський день і ріски в роті не мав, та попрохав господаря як слід попорати коня, бо, мовляв, другого такого вівсянику і в світі не знайдеш.

¹ Как — в античній міфології велетень із трьома головами, вбитий Гераклом.

² Рядки з іспанського народного романсу.

Корчмареві кінь не здався і в половину таким добрим, як хвалився Дон Кіхот, проте він завів його до стайні і зразу повернувся, чи не треба ще чого гостеві.

— Я поїв би дечого,— одказав Дон Кіхот,— гадаю, що се було б до речі.

З гостя саме стягали обладунок. Нагрудника й наплічника вже зняли, а от нашийника ніяк не могли відстебнути та того вражого шолома стягнути, що до нього стрічками зеленими був міцно прикручений. Треба було б ті стрічки розрізати, бо вузлики так позатягалися, що не розплутаєш, але Дон Кіхот не хотів ніяк із тим погодитись.

Стола поставили тут же надворі, коло воріт, і господар приніс Дон Кіхотові порцію тріски. Риба була погано вимочена і ще гірше зготована, а хліб до неї чорніший і цвіліший за рицарів обладунок. Ото була сміхота дивитись, як він вечеряє! На голові у нього шолом, забрало підняте, а до рота сам рукою не дістане — мав хтось інший їжу в рота класти. Ще важче було з питтям, але корчмар придумав, як тій біді зарадити: вибраав з тростинки серединку, один кінець тої трубочки в рота йому вставив, а в другий вино наливав. Рицар же, щоб тільки стъожок не розрізати, всі ті недогоди терпляче зносив.

В цей саме час до корчми зайшов коновал, щоб холостити поросят, і, увійшовши, писнув кілька разів у свою дудочку. Тут вже Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска — то форель, черствий хліб — пшенична булка, а корчмар — кастелян. Отже, недарма вирішив він у світ рушити, недарма виїхав зі своїх володінь. Одне тільки його муляло, що він досі не посвячений у рицарі, тому не має ще повного права шукати якоїсь пригоди.

РОЗДІЛ 3,

де оповідається, яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря

Мучений тією думкою, Дон Кіхот відбув швиденько вечерю свою вбогу корчмену, гукнув господаря, пішов з ним до стайні, а там впав перед ним навколішки і сказав:

— Доблесний рицарю, я не встану з місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, ваша милість і себе славою великою вкриє, і роду людському немало прислужиться.

Корчмар, побачивши гостя в ногах своїх і такі слова його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що робити. Він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я й не сподівався від вашої незрівнянної великудущності,— промовив тоді Дон Кіхот,— бо ласка, про яку вас просив і яку ваша милість прирекла мені зробити, полягає в тому, щоб завтра вранці ви мене у рицарі посвятили. Цю ніч у каплиці замку я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться ждання моє заповітне, щоб міг я за велінням обов'язку моого об'їдждати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи

всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким як я мандрівним рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був, як ми вже казали, битий жак; він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер і зовсім в тому пересвідчився. Хотівши добре порозважатися цієї ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким славним рицарям, на якого він подобою своєю бадьористо виглядає. До цього він ще додав, що при замку немає каплиці, де можна було б відбути нічне вартування, бо стару розвалили, а нової ще не збудували. Але йому, напевно, відомо, що в разі потреби вартувати при зброї можна в будь-якому місці, отже, нехай його гість перебуде цю ніч на замковому подвір'ї, а вранці, як Бог поможе, відправляться всі приписані церемонії, і він стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той відповів, що не має, бо ніде в книгах не читав, щоб мандрівні рицарі носили їх при собі. Корчмар йому заперечив: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за потрібне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було. Давні рицарі про те дбали, щоб у зброєносців їхніх були гроші й інші всілякі потрібні речі, як то корпія чи мазі лікувальні. А як траплялося, що рицар не мав зброєносця (хоч таке й не часто випадало), то й сам приторочував, бувало, саковки маленькі скакунові до спини, нібито не знати яка дорога річ. Правда, возитися із саквами не вельми-то мандрівному рицареві пристало, тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та інших таких потрібних речей: той припас зовсім несподівано може стати у великій пригоді.

Дон Кіхот пообіцяв так усе точно вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватися до цілонічної варти коло зброї на просторому подвір'ї. Позбирав увесь свій обладунок, склав на жолоб напувальний коло

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списка взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про вартування над зброєю та про обряд посвяти у рицарі, що мав після того відбутися. Всі дуже дивувалися й вийшли, щоб на Дон Кіхота здалеку поглянути, а він ходив собі велично назад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списка, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі зупинився, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотів обладунок. Як побачив наш рицар того напасника, закричав відразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, якщо хочеш доторкнутися до зброї найславетнішого з усіх мандрівних рицарів, які будь-коли підперезувалися мечем,— подумай, що робиш, не рухай її, бо головою за своє зухвальство поплатишся!

Погонич не зважав на ті погрози (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив обладунок за реміняччя і кинув його якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а думки звернув, зрозуміла річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Допоможи мені, сеньйоро моя, в цьому першому випробуванні, хай я помощуся за зневагу, вчинену серцю моєму, що належить тобі на віки вічні, не забудь мене ласкою своєю і захистом своїм в цьому першому випробуванні!

Проказавши таку промову і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списка і так ним по голові погонича торохнув, що той зразу як мертвий простягся; ще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не привів би до тями. А Дон Кіхот позбирав обладунок свій і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товарищем, і теж хотів своїх мулів напоїти. Підійшов до жолоба і давай обладунок скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на допомогу, знов кинув щита, знов махнув списом і так нахабу по голові вдарив, що спис хоч і цілий залишився, так у того ж череп не натрое, а мабуть, начетверо розколося.

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, відбуду вже зразу той триклятий обряд, посвячу його у рицарі, поки іншої якоїсь халепи не сталося. Підійшовши до Дон Кіхота, він перевпросив його за тих гультяїв, котрі без відома так нечленно з гостем повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не дуже й потрібно: для посвяти, згідно із заведеним церемоніалом (це вже він, напевне, знає), найголо-

вніше — по шиї дати та голим мечем по плечах вдарити, а це хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот йому повірив і сказав, що на все пристає, щоб тільки швидше обряд відбути.

Мудрий по шкоді господар метнувся швидше по книгу, де записував розхід сіна та ячменю, що на мулів видавав, і знов повернувся до Дон Кіхота в супроводі двох молодиць та хлопчика, який тримав недогарок свічки. Велівши нашому ідальго стати навколошки, зробив вигляд, ніби читає з видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитування вліпив рицареві доброго потиличника, а потім взяв у нього меча і плаズом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Це зробивши, велів одній молодиці підперезати його мечем. Вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тієї церемонії, та, бачивши подвиги новонареченого рицаря, душила в собі сміх.

— Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги,— примовляла чемненько, меча йому прив'язуючи.

Відбувши швиденько ці нечувані й небачені церемонії, Дон Кіхот, не гаючись, осідлав Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, щоб такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спітавши навіть плати за нічліг, відпустив його з миром.

РОЗДІЛ 7

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

Повернувшись додому, Дон Кіхот почав вести переговори з одним селянином, близьким своїм сусідом. Був то чоловік добрій, хоч добра мав, сердега, не гурт, але був, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вмовляв, так нудив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм вдасться одним махом завоювати острів який-небудь, тоді він його відразу зробить губернатором. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса¹ (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за зброєносця.

Потім Дон Кіхот заходився грошей збирати: дещо продав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Потім повідомив зброєносця свого Санчо, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той встиг найпотрібнішим припасом запастися та не забув сакви взяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити та думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон

¹ Панса в перекладі з іспанської мови означає «черево».

Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрівних рицарів зброєносці-ослоїзди, та так і не зміг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому благороднішу тварину, відбивши коня в першого-ліпшого нечесного рицаря, що зустрінеться їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготовивши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали однієї ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть зі своїми — цей із жінкою та дітьми, а той з небогою та ключницею.

Санчо Панса їхав на своєму ослі, немов патріарх який; не забув він і сакви взяти, і бурдюка на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що господар обіцяв. Отак їduчи, мовив Санчо Панса:

— Глядіть же, сеньйоре мандрівний рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним подужаю керувати, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандрівні рицарі мали звичай призначати зброєносців своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, які вони завоювали, і я твердо вирішив того схвального звичаю дотримуватися; мало того, я хочу його вдосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несила їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм у володіння якусь округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на цьому тижні я завоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

підлягають — котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я перебільшу: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

— То себто виходить,— сказав Санчо Панса,— коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої короленятами?

— А хто ж у цьому може сумніватися? — відповів Дон Кіхот.

— Та хоч би й я,— сказав Санчо Панса.— Коли б навіть Бог з неба королівські корони дощем сіяв, то й тоді на голову Марії Гутьєррес жодна, ма-
бути, не прийшлася б. Ні, сеньйоре, не вийде з неї королиці, хіба від сили
грапиня, та й то ще невідомо.

— Уповай на Бога, Санчо,— втішав його Дон Кіхот,— він пошле їй те, що
годиться, а сам теж не прибіднійся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то
і не думай.

— А й не думаю,— одказав Санчо Панса.— Ви ж у мене сеньйор важню-
щий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було й до снаги.

РОЗДІЛ 8

*Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному
й нечуваному бою з вітряками, та про інші вікопомні події*

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля
стояли. Як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєносцю:

— Фортuna сприяє нашим намірам понад усяке сподівання. Поглянь,
друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше,
потворних велетнів, що з ними я наважився воювати і всіх до ноги перебити.
Трофей, що нам дістанутться, покладуть початок нашому багатству. А війна
така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і
Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот.— Глянь, які в них дов-
железні руки: у деяких будуть, ма-
бути, на дві милі завдовжки.

— Що то ви, сеньйоре, кажете? — заперечив Санчо.— То ж зовсім не ве-
летні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони від вітру крутяться і жор-
на млинові крутять.

— Зразу видно, що ти ще в рицарських пригодах недосвідчений,— сказав
Дон Кіхот,— бо то таки велетні¹. Як боїшся, то краще стань остронь і помо-
лісь, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

Після цих слів стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброє-
носця, який все остерігав його, щоб не кидався битися, бо то не велетні, а
вітряки. Та рицареві нашему так ті велетні в голові засіли, що він не зважав
на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже від них неда-
леко, а летів вперед і кричав дужим голосом:

¹ Перші вітряки з'явилися в Іспанії лише після 1575 року і були явищем рідкісним. Саме тому Дон Кіхот, який очікує несподіваних пригод, так легко приймає їх за велетнів.

— Не тікайте, боягузи, стійте, піdlі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись. Як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея¹, і тоді не втечете кари!

Це сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінєї, просячи її допомогти йому в такому випробуванні, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта учвал, вгородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпнув крило так рвучко, що спис миттю на дружи розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу рись рятувати свого господаря; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутися не може — так тяжко гръопнувся з Росинанта.

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

вони рушили далі. Одне тільки засмучувало нашого рицаря, що не було вже в нього списа. Розповівши про те горе зброєносцю своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один іспанський рицар на імення Діего Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув від дуба здоровенну гілляку і

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо.— Чи не казав я вам, сеньйоре, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо,— одкашив Дон Кіхот,— бойове щастя швидко змінюється. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон² навмисне перетворив велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо зі мною ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже,— сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду,

¹ Бріарей — у давньогрецькій міфології один із сторуких велетнів (гекатонхейрів), які допомагали титанам у боротьбі з олімпійськими богами.

² Фрестон — чарівник, персонаж одного з рицарських романів.

того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі мають прізвище Варгас-Гілляка. Я до того веду, що й сам думаю собі дубця виламати з першого дуба, що ми по дорозі побачимо. І буде той дубець не гірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і очевидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках,— відповів йому Санчо,— я вірю всьому, що ваша милість мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехняблися у сіdlі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя,— промовив Дон Кіхот,— але, як бачиш, я не жаліюся, що те й те мені болить, бо мандрівним рицарям не гоже на рани скаржитися, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так,— одказав Санчо,— але я був би радий, якби ви жалілися мені, коли вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і зброєносцям мандрівних рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєносця і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав господарю, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержанши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трохи каючи позаду. Час від часу він потягав винце з бурдюка, та так смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їduчи та частуючись потроху, він зовсім забув про господареві обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавалися йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узлісці. Дон Кіхот виламав собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізного наконечника, що від старого списка залишився,— от тобі вже й новий список готовий.

За перекладом з іспанської Миколи Лукаша та Анатоля Перепаді

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ВІЧНИЙ ОБРАЗ

Вічними образами називають образи літературних і міфологічних героїв, які переросли свою епоху і набули загальнолюдського значення. Вічні образи сприймаються як символи певних якостей людської вдачі, унаслідок чого вони отримали особливу естетичну цінність. Таким є, наприклад, образ героя давньогрецької міфології непохитного титана Прометея, образ вірного васала Роланда, образ юних закоханих із трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта» та інші.

Готуємося до роботи з твором

1. Які історичні події зумовили занепад Іспанії кінця XVI – початку XVII століття?
2. Чому цей період характеризується розчаруванням в ідеалах Відродження, невпевністю в майбутньому?
3. Що вам відомо про життя видатного іспанського письменника *Мігеля де Сервантеса*? Як історичні події позначилися на долі Сервантеса та долі його родини?
4. Складіть та запишіть у зошитах хронологічну таблицю життя та творчості Мігеля де Сервантеса.
5. Яка культурна епоха та творчість яких митців вплинули на формування світогляду письменника?
6. Поясніть, у чому полягала *пародійність* роману «Дон Кіхот»?

Працюємо над змістом твору

7. Які наслідки для героя роману мало захоплення *рицарськими романами*? З якою метою 50-річний ідалъго Кіхана вирішив стати мандрівним рицарем?
8. Розкажіть про те, як ідалъго збирався в дорогу. Що свідчить про бурхливу уяву та невибагливість майбутнього рицаря щодо власного обладунку та бойового коня?
9. Перекажіть епізод з обрядом посвячення Дон Кіхота в рицарі (*розділ 3*). Як ставляться до подій учасники цього урочистого дійства?
10. Доведіть, що ідеальний світ книжок протиставляється реальному життю. Як у свідомості Дон Кіхота поєднуються *вигадане і реальне*?
11. Поясніть, як автор використовує прийом *контрасту*. Складіть до *розділу 2* у зошитах таблицю «В уяві Дон Кіхота – насправді»: ріжок свинопаса – ...; корчма – ...; корчмар – ...; погоничі – ...; дудочка коновала – ...; тріска – ...; цвілий хліб – ...
12. Як Дон Кіхот умовив свого сусіда стати його зброєносцем? Які якості Санчо Пансі не відповідають вашим уявленням про середньовічного зброєносця?
13. У чому полягає контраст між образами Дон Кіхота і Санчо Пансі? Доведіть, що колоритний образ селянина-зброєносця доповнює образ Дон Кіхота.
14. У *розділі 8* рицар проголосив: «Змітати з лиця землі лихе насіння – то річ спасення і Богові мила». Яким чином Дон Кіхот втілює цю ідею у життя? У чому полягає відмінність між бажаним і дійсним результатом благородних поривів Дон Кіхота?
15. На вашу думку, Дон Кіхот під час розмови із Санчо Пансою про їхні майбутні пригоди виступає підступним брехуном чи наївним мрійником? У чому відмінність між обманом і мрією?

Узагальнюємо і підсумовуємо

16. Доведіть, що *образ Дон Кіхота* в частині I твору є *пародійним*.
17. Якими рисами має бути наділений герой справжнього *рицарського роману*?
18. Чи притаманні Дон Кіхоту якості шляхетного середньовічного рицаря? Поміркуйте, чому в образі Дон Кіхота ці риси набувають *комічності*.

19. Перечитайте підзаголовки до розділів першої частини. Якщо брати до уваги лише зміст підзаголовків, як можна було б сприймати роман Сервантеса? На прикладі розділу 8 доведіть, що зміст підзаголовка не завжди відповідає змісту розділу.
20. Доведіть, що Дон Кіхот є внутрішньо вільною людиною доби Відродження, яка не боїться виглядати смішною в очах довколишніх та сміливо втілює свої заповітні мрії.
21. Яким було життєве гасло Дон Кіхота? Чому мандрівного рицаря можна назвати справжнім *гуманістом доби Відродження*?
22. Кого у наш час називають «дон кіхотами»?

Застосовуємо теоретичні поняття

23. Чому образ Дон Кіхота можна назвати *вічним образом*?
24. Символом чого, на вашу думку, може бути цей образ у світовій літературі?
25. Згадайте з вивченого у 6 класі, що ми називаємо *гумором*, а що *іронією*. У чому відмінність між ними?
26. Наведіть приклади використання гумору та іронії в романі «Дон Кіхот».

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

27. Видатний іспанський драматург XVII століття Лопе де Вега вважав, що у п'есі, як і в реальному житті, *трагічне* має поєднуватися з *комічним* (смішним, веселим). Доведіть, що цей принцип використав його співвітчизник Мігель де Сервантес у своєму романі.
28. Доведіть, що твір Сервантеса «Дон Кіхот» належить до *епічного роду* літератури та *жанру роману*.
29. Порівняйте образ Дульсінє Тобоської з образами Прекрасних Дам у творах *Данте* та *Петтарки*. Зробіть висновок, у чому пародійність образу коханої Дон Кіхота?
30. У чому полягає *трагічність* постаті Дон Кіхота? Доведіть на прикладі цього образу, що *ідеям гуманізму* важко було прижитися на ґрунті реальної Іспанії.

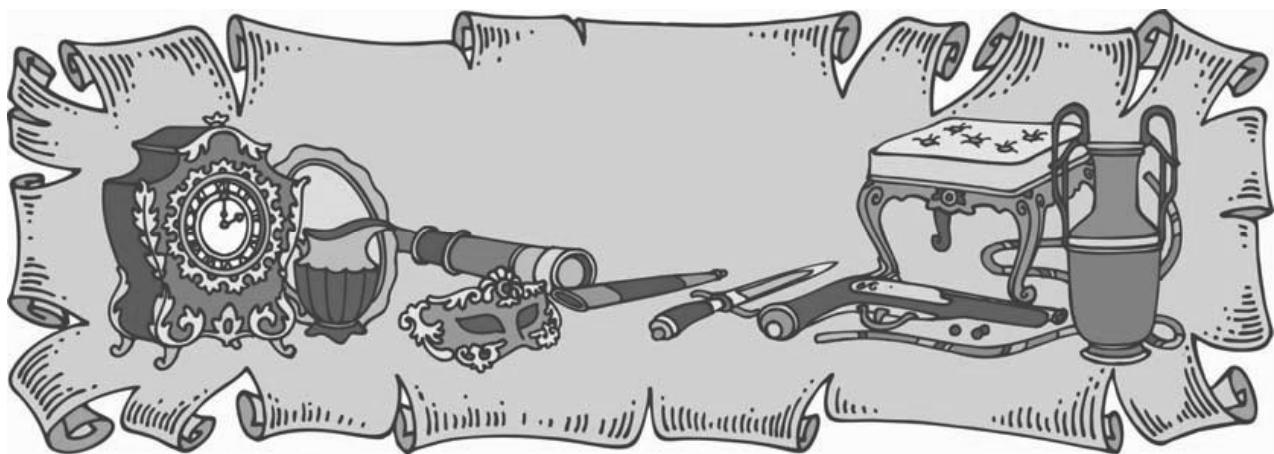
Виконуємо творчі завдання

31. Уявіть, що Дон Кіхот став героєм справжнього середньовічного рицарського роману. Спробуйте пофантазувати, які пригоди могли б трапитися на його шляху.
32. У робочому зошиті напишіть невеликий твір на тему «Які риси вдачі Дон Кіхота гідні поваги?».

Радимо прочитати

Лопе де Вега «Собака на сіні»

БАРОКО І КЛАСИЦІЗМ

Історична енциклопедія

Світогляд людини XVII століття

До кінця XVI століття європейське Відродження вичерпало себе і ідеологія гуманізму зазнала кризи. На жаль, уявлення гуманістів про людину як вінець творіння Господа, як істоту найдовершеннішу у Всесвіті залишилися тільки наївною мрією. Високі ідеї про вроджене прагнення кожної людини до творчості та духовного самовдосконалення розбилися віщент.

XVII століття — це новий етап в усвідомленні людиною свого місця у Всесвіті. Після доби Відродження настав час розчарувань і розгубленості. Розвиток наук, зокрема, астрономії, привів «господаря Землі» до усвідомлення, що Сонячна система не єдина і не центральна у Всесвіті, а одна з-поміж багатьох і багатьох інших у запаморочливій Нескінченості світів. Що люди — лише безпорадні піщинки на планеті-грудочці. Ідеал богоугодної високодуховної людини доби Відродження був зруйнований, як і гуманістичний оптимізм зазнав краху. Європу охопив пессимізм.

Протягом усього XVII століття Європа переживала небувалі потрясіння: спустошлива Тридцятилітня релігійна війна в Німеччині; жахлива економічна криза в Іспанії; постійні інтриги і повстання у Франції; громадянська війна і революції в Англії¹; ріст релігійної нетерпимості та репресій на ґрунті різних віросповідань.

Ці та багато інших подій катастрофічного характеру сприяли утвердженню **пессимістичного світогляду**, розчаруванню в людині — істоті жадібній, жорстокій, кровожерній, здатній убивати собі подібних, прирікати інших на голод, безсоромно користуючись плодами їхньої праці.

¹ Згадайте також історію України XVII століття (війни під проводом Богдана Хмельницького, Руїну тощо).

У філософії та мистецтві XVII століття панівними стають ідеї беззахисності людини перед природними стихіями, ударами долі, невідворотності страждань, старості, смерті. Усе в цьому світі мінливе, і не варто очікувати від життя щедрих дарунків. Адже потім важче буде пережити біль утрат.

Єдине, що залишається людині, — бути стійкою перед випробуваннями долі, бути готовою пожертвувати усім, що має цінного в житті. Ці ідеї відобразилися у двох головних художніх напрямах мистецтва, які у XVII столітті прийшли на зміну ренесансному реалізму, — *бароко* і *класицизм*.

БАРОКО ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМОК

Походження терміна *бароко* до кінця не з'ясоване. У перекладі з італійської *barocco* означає *дивний, химерний*. Первісно словом бароко називали один з архітектурних стилів, який характеризувався вишуканою декоративністю і пишністю. Пізніше ця назва поширилася на інші види мистецтва та на літературу зокрема.

У творах бароко — світ недосконалій, мінливий, хаотичний, людина не може осягнути його складних і химерних законів, адже вона часто не розуміє навіть логіки власних вчинків. Вона стає мислячою іграшкою в руках вищих сил і власних пристрастей. Людині, яка, на відміну від усіх земних істот, розуміє трагічність свого становища, залишається або змириться з брутальною дійсністю, або намагатися насолодитися швидкоплинною миттю безтурботної молодості, чарівливої краси і пристрасного кохання.

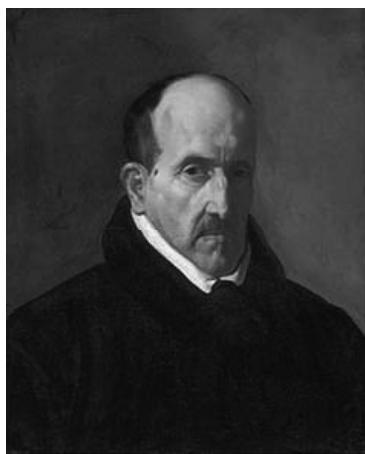
Критична налаштованість митців, які бачили реальність відразливою, а людину — недосконалою, сприяла тому, що, з одного боку, у літературі цього періоду надзвичайну популярність здобули *сатиричні твори*, в яких викривалися ганебні сторони життя суспільства (здирництво, продажність, тупість, шахрайство, розпуста). З іншого ж боку, як у письменників так і в читачів, з'явилося бажання за допомогою *високого мистецтва* і уяви дистанціюватися від потворної дійсності, зануритись у світ яскравих вишуканих образів.

Теоретики бароко вважали, що література має бути елітарною, що ренесансній емоційності потрібно протиставляти філософічність. Передаючи тонкі психологічні стани і філософські думки, митці свідомо «затемнювали» зміст творів, за допомогою гри слів ускладнювали мову поезій, використовували найрізноманітніші засоби виразності, зверталися до *міфологічних образів* і *сюжетів*.

Удаючись до складних *символів* та *алегорій, метафор і порівнянь*, письменники пропонували читачеві-інтелектуалу розгадати ідею твору і таким чином стати його співавтором, співтворцем. Наприклад, поширеними образами-метафорами в барочній поезії були образи бурхливого моря (життя), корабля (долі), серця (душі) тощо.

У межах бароко розвивалися різноманітні літературні жанри. Але у зв'язку з характерною для цього напряму загостrenoю увагою до людської особистості, особливого розквіту зазнала лірика. Вона дозволяла динамічно, напружено і яскраво передати настрої і переживання людини.

Основними мотивами барочної лірики є: *пошуки сенсу буття, швидкоплинність молодості і кохання, невідворотність долі, страх смерті, осуд війни, низькість людських бажань, релігійне самозречення* та інші.

Іспанське бароко однозначно пов'язане з іменем талановитого поета **Луїса де Гонгори** (1561–1627) – справжнього майстра сонета, основоположника однієї з найпопулярніших поетичних шкіл XVII ст. В межах цієї школи створювалися свідомо ускладнені поезії. Гонгора говорив, що його «**темний стиль**» покликаний будити розум читачів, а читання художньої літератури є важкою інтелектуальною діяльністю. Тому, щоб зрозуміти зміст твору, потрібно його кілька разів вдумливо прочитати, намагаючись проникнути у сутність образів і символів, почути мелодіюожної фрази, за вищуканими словами побачити довершені картини.

Луїс де Гонгора часто звертався до теми кохання, жіночої вроди, проте, на відміну від митців доби Відродження, у барокового поета ця тематика викликає не тільки радісно-піднесенні почуття. В сонеті **«До троянді»** образ пишної квітки (символ кохання, молодості й жіночої вроди) набуває трагічного забарвлення:

Роділась вчора ти — і завтра вмерти маєш.
Хто ж дав тобі життя на цю коротку мить?
Красою сяєш ти, щоб так недовго жити,
Щоб одійти в ніщо — так свіжістю палаєш!

Даремно ти себе надією втішаєш —
Ти маєш одцвісти, як одцвітають всі,
Приреченість лежить в самій твоїй красі,
Бо передчасно ти зів'янеш і сконаєш.

Як не зітне тебе твого садівника,
За звичаєм людським, безжалісна рука,—
Твій цвіт змітуть вітри, в суворості одверті...

На втіху чи на глум ти маєш розцвісти?
О, не народжуйся, адже зближаєш ти
Хвилиною життя мить неминучу смерті!

Переклад з іспанської Леоніда Первомайського

У творах поетів Відродження в'янення прекрасної квітки (жіночої вроди) є мудрою закономірністю в природі, яка дає нам час і для втіх юності, і для роздумів старості. У поезіях Луїса де Гонгори та його наступників мотив втрати молодості, привабливості тіла, пристрасності почуттів пробуджує жах не лише перед старістю, але й перед невідворотністю відходу «у землю, в тінь, у порожнечу, в дим».

Гонгора, співець кохання, як і багато його сучасників, написав чимало і *сатиричних творів, сонетів та романів*, в яких з вражаючою відвертістю говорив про потворність реальної дійсності, яка так контрастує з довершеним світом «красивої неправди».

Як і поети-сучасники, Гонора звертався до мотиву невідворотності долі, ув'язнення людини у цьому світі. Життя — це пута, які неможливо скинути, а долю неможливо змінити:

ГАЛЕРНИК

На галері, на турецькій
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,
Він, драгутівський невільник,
Біля узбережжя Марбелі
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:

«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещастя наморських!
Ти ж бо є те саме море,
Що прибоями цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.
Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи щирі
Плач її і всі зітхання,
Що мені і тут лунають.
Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!
Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко

Amarrado al duro banco
de una galera turquesca,
ambas manos en el remo
y ambos ojos en la tierra,
un forzado de Dragut
en la playa de Marbella,
se quejaba al ronco son
del remo y de la cadena:

"¡Oh sagrado mar de España,
famosa playa serena,
teatro donde se han hecho
cien mil navales tragedias!,
pues eres tú el mismo mar
que con tus crecientes besas
las murallas de mi patria,
coronadas y soberbias,
tráeme nuevas de mi esposa
y dime si han sido ciertas
las lágrimas y suspiros
que me dice por sus letras,
porque si es verdad que llora
mi cautiverio en tu arena,
bien puedes al mar del Sur
vencer en lucientes perlas.
Dame ya, sagrado mar,
a mis demandas respuesta,

Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.
Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,
Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї
В вічній каторзі при веслах
Не вбиває сум нікого».

Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

que bien puedes, si es verdad,
que las aguas tienen lengua,
pero, pues no me respondes,
sin duda alguna que es muerta,
aunque no lo debe ser,
porque vivo yo en su ausencia.
¡Pues he vivido diez años
sin libertad y sin ella,
siempre al remo condenado,
a nadie matarán penas!

En esto se descubrieron
de la Religión seis velas,
y el cómitre mandó usar
al forzado de su fuerza.

Переклад з іспанської Михайла Ореста

Розквіт бароко збігається з посиленням релігійних почуттів у всіх західноєвропейських літературах. Митці XVII століття заперечували твердження гуманістів, що людина є істотою доброочесною. Повернувшись до середньовічної ідеології, поети бароко викривали гріховність людини і проповідували необхідність подолання її ницих схильностей через звернення до Бога та зміцнення віри.

Релігійна тематика яскраво представлена в пізній творчості *англійського поета Джона Донна* (1532 – 1631). Для нього людина — наймерзенніша з усіх земних істот, якій всі служать і яку земля напушує своїми чистими водами; хробак, що копирсається у крові і багні, нездатний навіть осягнути усієї глибини свого падіння.

Зрілий Джон Донн, священик і популярний проповідник, розтоптив ренесансний ідеал, до утвердження якого свого часу й сам доклався, будучи молодим життєрадісним поетом.

Звертаючись до традицій середньовічної релігійної лірики, Донн закликає відмовитися від мирських спокус. Ліричний герой циклу «*Священні сонети*» благає Всевишнього дати якщо не надію на звільнення від «*кайданів чорного гріха*», то хоча б сили на молитви і ридання, щоб оплакати легковажність молодості. Він закликає на втоптаний у бруд, злобу і заздрість світ наслати потоп або спопеляючий вогонь очищення; кличе до себе смерть як силу, що служить спасінню нетлінної душі:

Пішов останній акт моєї драми,
Остання миля мандрівок моїх,
Все швидший рух до рубежів сумних,
До всім настріч розчахнутої брами.

Ненатла смерть уже не за горами,
Вона мій дух звільнить з тенет лихих,
І я тогого побачу в снах своїх,
Перед чиїми трепетав громами.

Коли мій дух нарешті в небо зрине,
А тіло упокоїться в землі,
Тоді мене усе лихе покине,
Те, що штовхало тут на вчинки злі.

Так осяйну здобувши чистоту,
Забуду я і світ, і марноту.

Переклад з англійської Віктора Коптілова

Література бароко різнопланова і суперечлива, побудована на **контратасах** і **метафорах** вичерпала себе до кінця XVII століття. Проте деякі естетичні принципи мистецтва бароко (зокрема, особлива увага до людської особистості та її переживань) знову стали актуальними на початку XIX століття в літературі **романтизму**.

СОНЕТ 19

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,

Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляну й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німий в мольбі, великий у малім.

Я зневажав ще вчора небеса —
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу —
Й набожність потім знов моя згаса.
Коли тремтів від страху я — ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

Oh, to vex me, contraries meet in one:
Inconstancy unnaturally hath begot
A constant habit; that when I would not
I change in vows, and in devotion.

As humorous is my contrition
As my profane love, and as soon forgot:
As riddlingly distempered, cold and hot,
As praying, as mute; as infinite, as none.

I durst not view heaven yesterday; and today
In prayers and flattering speeches I court God:
Tomorrow I quake with true fear of his rod.

So my devout fits come and go away
Like a fantasticague; save that here
Those are my best days, when I shake with feare.

Переклад з англійської Віктора Марача

Готуємося до роботи з творами

1. У чому полягає протистояння *ренесансного* і *барочного* світоглядів?
2. Що вам відомо про *літературу бароко*? Розкажіть про особливості цього літературного напрямку.
3. Які основні мотиви *барочної лірики*?
4. Чим пояснюється популярність ліричних жанрів у літературі цього періоду?
5. Назвіть найбільш яскравих барочних поетів.
6. Доведіть, що у їхніх творах переважають *песимістичні настрої*.

Працюємо над текстами творів

7. Поміркуйте, що *символізують* образи в поезіях Луїса де Гонгори.
8. Знайдіть приклади *антитези*.
9. «Розшифруйте» головну думку твору.
10. Зробіть висновок про те, як барочне песимістичне світобачення відобразилося у вірші *«Галерник»*.
11. Якою є основна думка збірки Джона Донна *«Священні сонети»*.
12. Чим її *тематика* відрізняється від тематики збірок Данте, Петrarки і Шекспіра?
13. Яким сприймається життя у сонетах *Джона Донна*?
14. Прокоментуйте думку із *сонета № 19* про те, що людина — це «клубок із протиріч».
15. Чому смерть є бажаною для ліричного героя поезії Джона Донна?
16. Випишіть у робочий зошит із сонетів приклади використання прийому *кон trastu*.
17. Прочитайте сонет № 19 Джона Донна мовою *оригіналу*.
18. Порівняйте оригінал з перекладом українського перекладача Віктора Марача.

Застосовуємо теоретичні поняття

19. Доведіть, що вірші Джона Донна належать до *сонетів*.
20. Визначте різновид сонета № 19, написаного англійським поетом.
21. Складіть *схему римування* сонета № 19.

Виконуємо творчі завдання

22. Поміркуйте, для вас властиве оптимістичне чи песимістичне світосприйняття.
23. Якщо ви хотіли би написати вірш, сповнений життєрадісного настрою, то яку тематику обрали би для нього?
24. Запишіть у свій робочий зошит 5 алегоричних образів, які би ви використали у своїй поезії.
25. Поясніть зміст обраних вами алегоричних образів.

КЛАСИЦІЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ

У XVII столітті паралельно із поширеним бароко в Західній Європі активно розвивався й інший мистецький напрям — **класицизм**, який залишався актуальним до кінця XVIII століття. Найбільшого розквіту класицизм набув у Франції, яка порівняно із сусідніми державами цього періоду була доволі благополучною.

У Франції розквітали мистецтва, а підтримка прихильних до правителів діячів культури навіть стала державною політикою. У зв'язку зі зміненням влади монарха виникла потреба у появі нового типу громадянина — законослухняного, взірцевого підданого, готового служити державі і його величності королю. Таким чином історичні реалії Франції XVII ст. ставили перед мистецтвом конкретні завдання — *утвердження державних інтересів*. Ці завдання зміг вирішити саме класицизм.

І безпідставний ренесансний оптимізм і бездіяльний бароковий пессимізм були неприйнятні для *раціоналізму*, який ліг в основу класицистичного мистецтва.

Підтримана класицизмом ідея громадянського обов'язку опиравася на необхідність для людини керуватися у своїх вчинках саме розумом, а не почуттями. Кожен із нас потрапляє у ситуацію вибору між тим, що хочеться, і тим, що потрібно робити (у дітей: виконувати домашнє завдання чи грati у комп'ютерні ігри; у дорослих: справедливо підтримати сміливу думку колеги чи боягузливо змовчати). Усі ми чітко усвідомлюємо, як потрібно чинити, але попри це часто йдемо не за велінням розуму й обов'язку, а дослухаємося до своїх слабостей.

На думку класицистів, недосконала, схильна до вагань і самозаспокоєння людина повинна вперто боротися зі своїми слабостями й, зрештою, обрати *розум, а не почуття, і обов'язок, а не бажання*. Сила людини полягає в здатності зробити правильний вибір, у вмінні перемогти не тільки зовнішнього ворога, а й самого себе, що значно важче.

Версаль – заміська резиденція французьких королів (картина П'єра Пателя, 1668 рік)

Ідеал такого героя класицисти знайшли в *античних трагедіях*, які у XVII столітті були визнані зразковими. Звідси і походить назва мистецького напряму *klassizizm* — у перекладі з латини *classicus* означає *зразковий*. Класицисти захоплювалися силою характерів античних героїв, їхньою безстрашністю і жертовністю. Згадайте трагедію Есхіла «Прометей закутий» (V століття до н. е.), у якій титан пожертвував собою заради блага людей.

Класицисти, на відміну від барокових митців, фантазію й уяву визнавали злісими, бо вони не підпорядковуються законам логіки. Тому прихильники класицизму вважали цілком припустимим опиратися на відомі сюжети з античної літератури та свідчення давніх грецьких і римських істориків, у творах яких давалися зразки громадянської мужності.

Крім того, класицисти, визнаючи античні твори ідеальним утіленням законів розуму, запозичили давні *жанри* та вивели систему суворих правил. Одним з основних правил було те, що мистецтво для читацької і глядацької аудиторії повинно мати не розважальне, а *виховне значення*. Відповідно до цього жанри поділяли на:

високі жанри	трагедія, героїчна поема, óда
низькі жанри	комедія, сатира, байка

У *високих жанрах* зображували гідний наслідування ідеал. Наприклад, у хвалебних віршах — *óдах* — оспіували чесноти короля, міністрів чи інших вельмож, їхні мудрі діяння, справедливе керівництво державою. Звичайно, особи, оспівані в одах, були реальними, але їхні якості — часто ідеалізованіми. У героїчних поемах оспіували військові подвиги та державні діяння історичних осіб обов'язково шляхетного походження.

Центральними постатями *трагедій* були античні мудрі правителі, мужні полководці, безстрашні герої, тобто ті, від чиїх рішень залежала честь роду або доля цілої нації. Потрапляючи в ситуацію вибору, персонажі мали після тяжких роздумів прийняти правильне рішення, пожертвувавши особистими інтересами.

Мова творів, які належали до високих жанрів, як і в античній літературі, була *піднесеною* й *урочистою*, але без складних вишуканих метафор та порівнянь, властивих бароко.

У *низьких жанрах* класицизму автори опиралися не на давні героїчні сюжети, а на сучасність і повсякденність. Персонажами були купці, лихварі, ремісники, слуги, тобто люди простого походження, оскільки вважалося, що ні аристократи, ні особи королівської родини не можуть бути об'єктом глузувань на сцені.

У *комедіях*, *байках* і *сатирах* висміювали людські вади (скупість, тупість, неуvtство, хитрість, прагнення влади, лицемірство, розпусту та інші) і таким чином читачам або глядачам демонстрували, якими вони не повинні бути.

Розмовляли персонажі простою мовою, але без грубих зворотів і брутальних натяків, які траплялися в літературі Відродження.

Надзвичайно популярним у XVII столітті був *театр*. Він приваблював публіку розкішним інтер'єром, освітленням, пишністю декорацій і костюмів, пристрасною грою акторів і бурхливим виром емоцій, несподіваними сюжетними поворотами, миттєвою розв'язкою.

Проте в театральному мистецтві періоду класицизму існувало особливо багато суверіх правил і обмежень. Наприклад, драматурги-класицисти повинні були дотримувати у творах правила *трьох єдностей: дії, часу і місця*. Згідно з цим правилом, передбачалося зображення однієї події, що розвивалася впродовж лише однієї доби і в одному місці (палац імператора, будинок вельможі і т. под.).

Клятва Гораціїв. Сцена з п'єси драматурга-класициста П'єра Корнеля (картина Жака-Луї Давида, 1784 рік)

Це перетворювало мистецтво на гру розуму, на своєрідну задачу з певними умовами, яка виховувала творчу дисципліну митця. Також у трагедії чи комедії була невелика кількість дійових осіб, їхні характери не змінювалися протягом дії і акцент робився на одній головній рисі вдачі персонажа (відданість, мудрість, довірливість, скупість тощо).

Комедія до XVII століття вважалася лише низьким розважальним жанром. Її завдання було в тому, щоб дати публіці змогу відволіктись від повсякденних турбот і простодушно посміятись над часто непристойними жартами та анекдотичними ситуаціями, які мали щасливу розв'язку. Автори не ставили собі за мету втілити у творі глибокі ідеї і змусити цим глядачів замислитися над побаченим на сцені.

У класицизмі ж комедія набуває новогозвучання — вона уже не тільки розважає, а й за допомогою засобів комічного виховує своїх глядачів. Із легковажно-грубого на повноцінний класицистичний жанр комедія перетворилася завдяки таланту видатного французького актора і комедіографа **Мольєра**.

Мольєр (1622–1673)

Справжнє ім'я великого французького комедіографа-класициста, якого знаєувесь світ під сценічним псевдонімом Мольєр, — **Жан-Батіст Поклён**. Дата його народження невідома, тому біографи традиційно вказують день здійснення обряду хрещення — 15 січня 1622 року.

Жан-Батіст з'явився на світ у Парижі в заможній сім'ї майстра з інтер'єру та шпалерника, послугами якого користувалася паризька знать та навіть королівський двір.

Свідчення про те, яким було дитинство Жана-Батіста, не залишилося. Можна припустити, що він допомагав батькові і оволодів його

ремеслом, оскільки хлопця прийняли у гільдію (цехове об'єднання) обиравальників. Приблизно в 1635 році він вступив до Клермунського колежу — найкращого навчального закладу в Парижі, до якого віддавали своїх дітей аристократи й багаті буржуа. Після закінчення колежу Жан-Батіст вивчав право і отримав диплом адвоката.

Несподівано для родини Жан-Батіст серйозно зацікавився акторською професією. Один із біографів пише, що 21-річний Жан-Батіст разом із кількома своїми товаришами грав у любительських трагедійних постановках. У якийсь момент молоді актори найвно вирішили, що можуть конкурувати з професійними трагіками. Виник задум створити власний Бліскучий театр і давати вистави за гроші. Саме тоді Жан-Батіст узяв собі за псевдонім ім'я Мольєр, яке проніс через усе життя.

Невдовзі Бліскучий театр обріс боргами, а Мольєр, як неплатник, потрапив до в'язниці. З кредиторами довелося розраховуватися батькові Жана-Батіста, театр припинив своє існування, костюми були розпродані на торгах, а сам розорений юний засновник із частиною своєї трупи у 1645 році подався у мандри провінцією.

У провінції в XVII столітті були популярними мандрівні акторські групи, які виступали на ярмарках, міських площах та в дворянських маєтках. Провінційні актори були добре обізнані з паризьким репертуаром, залюбки ставили столичні комедії і навіть намагалися грati новомодні трагедії, пристосовуючи їх до простих смаків своїх глядачів. До однієї з таких провінційних труп і приєднався Жан-Батіст. Про цей період життя Мольєра відомо дуже мало, ми знаємо, що з 23-річного віку Жан-Батіст, син багатого буржуа,

12 років подорожував містами Франції. У провінції він формувався як драматург, пристосовуючи для своєї групи вже відомі п'єси.

Актори мольєрівської трупи виступали на міських площах і в палацах вельмож. Із часом вони отали доволі популярними, мали гідні заробітки та впливових покровителів. У 1658 році Мольєр як керівник трупи вирішив, що актори набули достатньо сценічного досвіду і тепер для них настав слушний момент повернутися в Париж.

Приїхавши до столиці, Мольєр зі своїми акторами отримав щасливу нагоду представити своє мистецтво юному королю Франції Людовіку XIV. Восени 1658 року трупа Мольєра дала виставу в королівському палаці. Від цього виступу залежала доля усіх акторів. Показаний *фарс* викликав щирий сміх та захват у короля і його придворних. Це був справжній успіх. Акторам надали в Парижі приміщення, їхні постановки були популярними, а сам керівник театру не тільки виконував головні комічні ролі, здійснював постановки, а й забезпечував успішний репертуар своїм товаришам-акторам.

Людовік XIV і Мольєр (картина Жана-Леона Жерома, 1862 рік)

Глядачі були в захваті від комедій Мольєра, живої мови персонажів, їхніх яскравих характерів, близькості зображеннях подій до повсякденного життя французів. У своїх комедіях, на відміну від популярних тоді фарсів з примітивними кривляннями і копняками, Мольєр порушував проблеми виховання й освіти; висміював скупість, лицемірство, зрадливість та інші вади людського характеру. Мольєр зумів викристалізувати з народного ярмарково-

го фарсу усе найцінніше і найяскравіше та поєднати із законами високого мистецтва, створивши свій індивідуальний стиль.

Запорукою успіху трупи Мольєра стало й те, що комедіограф не боявся експериментувати. Наприклад, він у деяких п'єсах відмовився від використання віршованої мови, яка сковувала автора і не завжди була доречною в комедіях про простуватих буржуа. Крім того, Мольєр фактично створив новий драматичний жанр — **комедію-балет**, — ввівши танцювальні номери, що зробило вистави більш видовищними і вишуканими.

Мольєр став основоположником жанру **високої комедії**, яка має не лише розважальне, а й велике повчальне значення. Це були не просто комедійні побутові замальовки на сучасні теми, а пародії на суспільство і його викривлену мораль. Комедіограф створив узагальнену картину і недоліків людської вдачі, і всього французького суспільства XVII століття. Мольєр дав змогу глядачеві подивитися на себе зі сторони й замислитись: чи не може і мое життя стати приводом до карикатури? Проте автор зображує ці потворні суспільні явища не жахливими і містично-моторошними (як в бароко), а смішними. Його мета не налякати до смерті своїх глядачів страшними пороками сучасників, а показати уже звичні повсякденні гріхи і грішки через **засоби комічного**, розкрити огидність і недолугість людських вчинків.

Літературний коментар

«Міщанин-шляхтич»

Ідея цієї комедії була підказана історичною ситуацією, що склалася у тогочасному французькому суспільстві. З метою укріплення королівської влади ще кардинал Рішельє¹ проводив політику ослаблення феодальної знаті, яка постійно протистояла монархії і своїми інтригами та міжусобицями виснажувала країну. Внаслідок продуманих рішень Рішельє французька **аристократія** втратила свої панівні позиції: її усували від політики і ключових державних постів; вона біdnila, а отже зазнавала і морального занепаду.

Одночасно французькі **буржуа** за допомогою великих грошей почали проникати у вищі кола, купуючи дворянські маєтки, титули, високі посади, одружуючись з нащадками збіднілих аристократичних родів. Але багаті фінансисти і торговці не мали вищуканих манер, говорили простою мовою, не розумілися на мистецтві і не вміли одягатися за аристократичною модою. Усе це ставало приводом для зневажливих насмішок старої знаті над новоявленими неотесаними дворянами.

¹ Рішельє (1585 – 1642) — Арман Жан дю Плессі. З 1622 року кардинал; з 1624 року глава королівської ради при Людовіку XIII, фактичний правитель Франції, видатний державний діяч. Заснував Французьку Академію Мистецтв, сприяв утвердженню класицизму як державної ідеології.

Комедія «*Міщанин-шляхтич*» була написана у *1670 році*. Вона належить до популярної в літературі класицизму *комедії характерів*, тобто уся дія п'єси відбувається навколо одного героя, який своїм характером і вчинками впливає на розвиток конфлікту у творі, визначає поведінку інших персонажів. Головний герой п'єси — *пан Журден* — багатий буржуа, який маніакально прагне стати аристократом. Для здійснення своєї мети він готовий витратити шалені гроші, навіть зректися предків і віддати доньку за нелюба.

Журден перетворюється на справжнього сімейного тирана, вимагаючи від своїх рідних аристократичного поводження і повного підкорення своїм примхам. Крім того, він — поважна людина, успішний комерсант, глава сім'ї — стає загальним посміховиськом, довірливим простаком, засліпленим лестощами усіх, хто хоче поживитися за його рахунок.

Мольєр не просто висміює Журдена, а викриває суспільне явище: недолугі й безглазі намагання буржуазії наслідувати чужі манери та спосіб життя. Водночас комедіограф підводить нас до висновку, що будь-яка людина, прагнучи сліпо наслідувати чужу поведінку і бути не такою, якою вона є насправді, виглядає карикатурно.

Згідно з класицистичними законами, характер Журдена визначає одна головна риса — безглазда пиха, і одне бажання — стати дворянином. Образ дивака, свідомість якого повністю заполонила безглазда ідея, є традиційним у комедіях Мольєра. Цьому образу (теж традиційно) протиставляються тверезомислячі герої, які, на жаль, не в змозі протистояти забаганкам домашнього тирана і змушені пристосовуватися до його дивацтв (дружина, діти, слуги).

« комедії «*Міщанин-шляхтич*», як і в багатьох інших комедіях Мольєра, присутня юна пара, коханню якої загрожують серйозні перешкоди. Журден мріє будь-що віддати свою дочку Люсіль за маркіза, принца чи ще когось, аби з титулом, тому він категорично проти її шлюбу з молодим багатим буржуа Клеонтом. Батько байдужий до почут-

Мода часів Людовіка XIV
(ілюстрація невідомого художника XVII століття)

тів доньки і душевних якостей її обранця лише тому, що Клеонт не має шляхетного походження, не носить напудrenoї перуки і не вміє вклонятися з підстрибом.

Новими образами, введеними Мольєром в комедіографію, стали образи самих аристократів, до кола яких так прагнув увійти наш впертий буржуа. Зокрема, це дуже ввічливий, з вишуканими манерами граф Дорант, аристократ-злидар, ладний на обман і шахрайство заради вигоди. Хоча цей образ великосвітська публіка зустріла з обуренням, він був цілком типовим для тогочасної Франції.

Мольєр, буржуа за походженням,уважав, що благородство людини не може пов'язуватися лише з її манерами і одягом. Він симпатизує Клеонту, нездатному на підле відступництво від своїх батьків і дідів через їхнє нешляхетне походження. Юнак пишається, що він за званням просто міщанин.

У творах Мольєра часто звучить осуд тиранії: суспільної, майнової, подружньої, батьківської і навіть тиранії моди, тобто усього того, що заважає людині відчувати себе вільною особистістю. В комедії «Міщанин-шляхтич» від моди на дворянство страждає і сам пан Журден. Замість того, щоб спокійно займатися своїми справами, комерцією, насолоджуватися злагодою в родині, він стає причиною сварок і сліз, фактично примушує рідних до обману.

Торкаючись філософських категорій щастя і нещастя, Мольєр протиставляє трагедію і комедію. У трагедії нещастя звалоється на людину зненацька ззовні і не залежить від її волі (війни, смерть, хвороби). У комедії ж, на думку Мольєра, герой сам стає причиною власних негараздів. Тож автор «Міщанина-шляхтича» підводить нас до думки, що щастя і нещастя часто залежать тільки від нас самих.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які були історичні підстави для утвердження **klassицизму** у Франції?
2. Який новий тип громадянина став актуальним для французького суспільства XVII століття?
3. Поясніть сутність головного конфлікту у класицистичній літературі.
4. Що прихильники класицизму запозичили з **античного** мистецтва? Поясніть, чому класицисти обрали для себе взірцем саме античну літературу.
5. Схарактеризуйте високі та низькі жанри. Назвіть відомі вам класицистичні правила і закони.
6. Розкажіть про особливості мистецтва **klassицизму**. Чим класицизм відрізнявся від **ренесансного** світогляду, а чим від **барокового**?
7. Чи погоджуєтесь ви із класицистичним законом, що головне завдання мистецтва **виховувати**, а не розважати? Відповідь обґрунтуйте.
8. Проведіть паралель між підтримкою митців у добу Августа (Давній Рим) і в часи короля Людовіка XIV (Франція XVII ст.).

- Розкажіть, чому до середини XVII століття комедійні жанри вважалися *низькими жанрами*.
- Доведіть, що Мольєр — творець *високої комедії*. Прокоментуйте його вислів: «*Призначення комедії у тому, щоб розважати людей, витравляючи їх*».
- Поясніть історичні причини проникнення буржуазії в аристократичні кола. Як, на вашу думку, дворянство ставилося до цього явища? Відповідь обґрунтуйте.
- Розкажіть, як відбулося становлення Мольєра як актора і драматурга.
- Поміркуйте, що є подібного у долях Вільяма Шекспіра та Мольєра.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

(уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Пан Журдён — міщанин¹, *Пані Журден* — його дружина, *Люсіль* — дочка Журденів, *Клеонт* — закоханий у Люсіль, *Дорімона* — маркіза, *Дорант* — граф, закоханий у Дорімену, *Нікбол* — покоївка в Журденів, *Ков'ель* — слуга Клеонта, учитель музики, учитель танців, учитель фехтування, учитель філософії, кравець та інші. Дія відбувається в Парижі, у господі пана Журдена.

ДІЯ ПЕРША

Увертуру виконує велика кількість інструментів; посередині сцени учені учень учителя музики, сидячи за столом, компонує мотив до серенади, яку замовив пан Журден.

Ява 1

Учитель музики, учитель танців, співачка, двоє співаків,
двоє скрипалів, чотири танцюристи.

Учитель музики (до співаків). Заходьте до цієї зали і відпочиньте тут, поки він прийде.

Учитель танців (до танцюристів). І ви теж заходьте сюди, на цей бік.

Учитель музики. Подивимось... О, та й справді добре!

Учитель танців. Щось новеньке?

Учитель музики. Так. Це музика для серенади. Я загадав йому написати її для нашого панка, поки він проکинеться.

Учитель танців. Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ого, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба!

Його фантазія — вдавати з себе галантного кавалера — просто скарб для нас!

І вам з вашими танцями, і мені з моєю музикою не завадило б, щоб усі були на нього схожі.

Учитель танців. Ну, не цілком. Мені б хотілося, щоб він краще розумівся на тих речах, які ми для нього компонуємо.

¹ Роль пана Журдена виконував Мольєр.

Учитель музики. Він справді нічогісінько не тямить, зате добре платить, а це тепер найголовніше для нашого мистецтва.

Учитель танців. Щодо мене, то признаюся вам, — мене вабить трохи ще й слава.

Оплески мене хвилюють; на мою думку, для артиста справжня мука — тішити дурнів, марнувати час і сили на те, щоб зворушити якогось йолопа. Що не кажеть, а все-таки дуже приємно працювати для людей, які здатні відчути всі тонкі нюанси мистецтва, вміють оцінити красу нашої праці й щирою похвалою дають нам кілька дійсно чудових хвилин. На мою думку, ніщо не може зрівнятися з такою нагородою за працю, а похвала досвідчених людей — найвища насолода.

Учитель музики. Що й казати! Я теж такої думки; немає нічого приємнішого за оплески, але й найщиріші оплески не нагодують шлунка! Звичайно, панок наш — людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. І цей міщанин-неук, як бачите, платить нам далеко краще, ніж той високородний вельможа, який нас сюди привів.

Учитель танців. Я де в чому погоджується з вами... Та все ж мені здається, що для вас гроші надто вже багато важать.

Учитель музики. А проте ви ж не відмовляєтесь від тих грошей, що їх наш панок вам дає?

Учитель танців. Звичайно, але запевняю вас, я дбаю не тільки про гроші. Я хотів би, щоб він при своїх достатках хоч трохи виховав свій смак.

Учитель музики. Я теж цього бажаю. Чи так, чи інак, а він прославить наш хист серед вельможного товариства; він нам платитиме за інших, а вони нас вихвальтимуть за нього.

Учитель танців. Ось він іде.

Ява 2

Пан Журден у халаті й нічному ковпаку, учитель музики, учитель танців, учень учителя музики, співачка, двоє співаків, танцюристи, двоє лакеїв.

Пан Журден. Ну, панове? То як же буде? Ви покажете мені ваш легенъкий жарт? Чи як там, по-вашому? Пролог чи діалог із співами й танцями?

Учитель музики. Ми до ваших послуг.

Пан Журден. Вам довелося трохи почекати; це тому, що я сьогодні вбрався так, як убирається шляхетне панство, а мій кравець прислав мені такі вузькі шовкові панчохи, що я втратив був усяку надію їх натягти...

Учитель музики. Ми тут для того, щоб виконувати всі ваші бажання.

Пан Журден. Прошу вас залишатися тут, доки мені не принесуть моого нового вбрання: я хочу, щоб ви побачили, яке воно ловке і як мені личить.

Учитель танців. Все, що накажете.

Пан Журден. Ви побачите, який я елегантний з голови до п'ят. Що ви скажете про цей індійський халат¹?

Учитель танців. Він надзвичайно милий.

Пан Журден. Мій кравець запевняє мене, що все вельможне панство вбирається вранці в такі самісінькі халати.

Учитель музики. Він вам дуже до лица.

Пан Журден. Лакеї, агов! Обидва мої лакеї!

Перший лакей. Чого бажаєте, пане?

Пан Журден. Нічого². Я хотів лише перевірити, чи ви мене добре чуєте. (До вчителя музики й до вчителя танців). Як вам подобаються мої ліvreї³?

Учитель танців. Чудові!

Пан Журден (розгорнувши халат, показує, що на ньому вузькі червоні оксамитні штани й зелений оксамитний камзол⁴). Це мое раніше убрання, в ньому я робитиму різні вправи.

Учитель музики. Пречудово!

Пан Журден. Лакей! (скидаючи халат). Тримайте! (До вчителя музики й учителя танців) Я вам подобаюсь у цьому костюмі?

Учитель танців. Розкіш! Краще й бути не може.

Пан Журден. То що ж ви мені покажете?

Учитель музики. Я хотів би, щоб ви спочатку прослухали нову арію (показуючи на свого учня), він щойно скомпонував її для серенади⁵, яку ви мені замовили. Це один з моїх учнів, у нього хист надзвичайний.

Пан Журден. Гаразд, але навіщо було доручати це учневі? Ви могли б самі скомпонувати таку штуку.

Учитель музики. Але є такі учні, що розуміються на музиці незгірше від видатних маestro. Це чудова мелодія! Послухайте-но тільки...

Пан Журден (до лакеїв). Подайте мені моого халата, щоб я міг краще слухати. Стрирайте... може, зручніше так, без халата... Ні, давайте його сюди.

Співачка. Нудьгую день і ніч, нудьгую і страждаю,
Бо став немилий я чудовим цим очам;

¹ Мається на увазі халат з індійської тканини. Індійською тканиною називали в ті часи ситець, який привозили у XVII столітті з Індії і який коштував дуже дорого.

² Лакеї служили в аристократів. Журден намагається продемонструвати свою належність до вищих кіл. Міщанин гукає їх лише для того, щоб продемонструвати, що вони в нього є.

³ Ліvreя — формений одяг для лакеїв, кучерів і швейцарів. Кожний аристократ уводив особливу форму для своїх слуг.

⁴ Вбрання Журдена — вершина несмаку — викликало в залі вибух реготу. В описі театрального костюма Мольєра згадуються: халат у рожеву та зелену смужку, штани із червоного оксамиту, сорочка із зеленого оксамиту, нічний ковпак, зелений камзол, обшитий срібллястим мереживом, пояс, зелені шовкові панчохи, рукавички і капелюх, прикрашений рожевим і зеленим пір'ям.

⁵ Серенада — пісня, яку виконували на честь дами вночі у неї під вікнами.

Коли так мучите того, хто вас кохає, —
Що ж можете вчинить, Ірісо, ворогам?

Пан Журден. Ой, та й сумна ж яка пісня! Аж спати захотілося... Я волів би, щоб ви зробили з неї трохи веселішу.

Учитель музики. Але ж, пане, треба, щоб мелодія відповідала словам.

Пан Журден. Мене оце недавнечко вивчили співати однієї прехорошої пісеньки. Страйвайте-но... Як же її співати? Там щось про овечку... (Співає).

Я гадав, що Жанетон
Ніжна, та гарненька,
І ласкова, мов мала
Овечка біленька.
Дарма! Дарма!
Я ж не відав того,
Що ці білі зубки
І гостріші, й зліші,
Ніж в тигра лісного¹.

Правда, гарна?

Учитель музики. Найкраща в світі.

Учитель танців. І ви її чудово співаете.

Пан Журден. Бачите, а ще й не вчився музики.

Учитель музики. А слід було б навчитися, пане, так само, як і танців. Ці два мистецтва тісно поєднані одне з одним...

Пан Журден. Хіба вельможне панство теж вчитися музики?

Учитель музики. Звичайно, пане.

Пан Журден. То й я вчитимусь. Тільки не знаю, як би його знайти час для того, бо, крім учителя фехтування, я запросив ще й учителя філософії.

Учитель музики. Філософія, звичайно, дає дещо, але музика, пане, музика...

Учитель танців. Музика й танці... Музика й танці — ось що найбільш потрібне людині.

Учитель музики. Без музики не може існувати жодна держава.

Учитель танців. Без танців людина не знала б, що їй робити.

Учитель музики. Все безладдя, всі війни, що кояться в світі, виникають саме через те, що ніхто не вчиться музики.

Учитель танців. Всі злигодні людства, всі фатальні зміни, якими сповнена історія, всі помилки дипломатів, усі невдачі великих полководців, — усе це сталося саме через те, що людство не вміє танцювати.

Пан Журден. Як то?

Учитель музики. Хіба ж війна не є наслідок того, що між людьми немає єдності?

¹ Журден співає народну пісеньку. Ця пісенька «про овечку» є свідченням простоти смаків Журдена і контрастує з вищуканою серенадою, запропонованою вчителем.

Пан Журден. Ваша правда.

Учитель танців. Коли людина чинить невірно — чи то в родинних, чи то в державних справах, чи то командуючи військом, — хіба ж не кажуть завжди: такий-то зробив невірний крок у такій-то справі?

Пан Журден. Авжеж, так кажуть.

Учитель танців. А невірний крок роблять чому? Хіба ж не тому, що не вміють добре танцювати?

Пан Журден. Це правда, ви маєте рацію обидва.

Учитель музики. Ви маєте бажання познайомитися з нашими творами?

Пан Журден. Аякже! [...]

ДІЯ ДРУГА

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звуться так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, е, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук е треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: а, е.

Пан Журден. А, е, а, е. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук і, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи

Картина Вільяма Повелла Фріта, 1840-1850 pp.

куточки рота аж до вух: а, е, і.

Пан Журден. А, е, і, і, і, і. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: о.

Пан Журден. О, о. Авежж, так, правда! А, е, і, о, і, о. Просто — чудо! І, о, і, о.

Учитель філософії. Рот набирає форму кружальця, що нагадує літеру О.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери — приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну д, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: да.

Пан Журден. Да, да. Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волісте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами. Все, що не проза, — вірші, а що не вірші — проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, — це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені моого нічного ковпака», — то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От така штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтесь, я не запізнююсь.

Ява 7

Пан Журден, лакей.

Пан Журден (до лакея). Та невже й досі не принесли мого нового вбрання?

Лакей. Ні, пане.

Пан Журден. Той клятий кравець примушує мене чекати, коли в мене стільки діла. Ох, який же я лютий! Щоб його лихоманка замучила, того розбійника кравця! Щоб його чорти вхопили, того кравця! Щоб його чума задавила, того кравця! Хай тільки попадеться він мені зараз, цей негідник кравець, собака кравець, пройдисвіт кравець, я йому...

Ява 8

Пан Журден, кравець, ученъ кравця з убранням для пана Журдена, лакей¹.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Вже й так довелося засадити аж двадцять хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них вліз. Ось маєте: аж дві петельки луснуло.

Кравець. Вони ще розтягнуться.

Пан Журден. Так, так, коли всі петельки луснуть. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

Пан Журден. Того й здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

¹ Ця сцена є пародією на діалоги між кравцями і замовниками.

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, — для цього треба бути високим майстром.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Аякже. Всі аристократи носять тільки такі.

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу?

Кравець. Авжеж, пане.

Пан Журден. О! А й справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і дотори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви гадаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ще й питаете! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще. Я маю одного учня: щодо штанів — це справжній геній, а другий у справі камзолів — просто герой.

Пан Журден. А перука й пера пристойні?

Кравець. Все як слід.

Пан Журден (придивляючись до кравцевого вбрання). Еге-ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий, — він же від моого останнього костюма, що ви мені пошили! Я пізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг утерпіти, щоб не відкрайти й собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було краяти від моого?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Страйвайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією. Ей! Ввійдіть-но сюди!

ДІЯ ТРЕТЬЯ

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбраєшся, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Вже й так тицяють. З твого поводження давно всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?

Пані Журден. Всі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Можна подумати, що в нас щодня

свято — тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають та пісень горлають. Сусіди не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підошвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі — робота!

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така госпітка на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нашо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А ото довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... Він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пані Журден. Може, ти хочеш вивчитися танцювати на старість, коли тобі вже ноги відбере?

Ніколь. Може, вам заманулося когось убити?

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите — ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги. [...]

Пані Журден. Та ти зовсім з глузду з'їхав, чоловіче! Чи чувано таке! І всі вигадки почалися в тебе відтоді, як ти з отими аристократами злигався.

Пан Журден. Якщо я вітаю в моїй господі аристократів, то це свідчить тільки про те, що я маю витончений смак. Далеко розумніше знатися з ними, ніж приятелювати з твоїми міщенками.

Пані Журден. Нічого й казати! Велику ти маєш користь від знайомства з шляхетними панами! А особливо від того красунчика графа, яким ти так захопився, що й розум втратив!

Пан Журден. Цити мені! Подумай перш, ніж маєш щось сказати. А чи знаєш ти, жінко, що ти зовсім не знаєш, про кого ти говориш, коли ти говориш про нього? Це дуже висока особа, далеко значніша, ніж ти собі уявляєш, — справжній велиможа; він розмовляє з самим королем так само, як оце я з тобою. Хіба ж це не велика честь для мене, що така велиможна особа так до мене вчащає, називає мене своїм дорогим другом і вважає мене собі за рівню? Нікому й на думку не спадає, які послуги він мені робить, а при всіх він буває такий ласкавий до мене, що мені аж самому стає незручно.

Пані Журден. Еге ж, він робить тобі послуги, він до тебе ласкавий, але за те ж і грошенята в

Картина Едмонада Джеффроя, 1870 рік

тебе позичає.

Пан Журден. Ну то й що! Хіба ж те не робить мені честі, що я позичаю гроші такій вельможній людині?

Пані Журден. А той вельможний пан, що він робить для тебе?

Пан Журден. Ого-го! Всі здивувалися б, якби довідались.

Пані Журден. А саме?

Пан Журден. Годі! Цього вже я не скажу. Досить з тебе й того, що коли я й позичив йому грошей, — він поверне мені свій борг увесь до останнього су, і то дуже скоро.

Пані Журден. Атож, атож, наставляй кишені.

Пан Журден. Він дав мені шляхетне слово честі.

Пані Журден. Брехня!

Пан Журден. Замовкни! Та ось і він сам.

Пані Журден. Цього ще бракувало! Напевне, знову прийшов позичити в тебе грошей. Дивитися на нього гидко!

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, пане Журдене, як ся маєте?

Пан Журден. Дуже добре, ваша вельможність. Милості прошу до господи.

Дорант. О! Пане Журдене, яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. В цьому костюмі ви виглядаєте чудово. В нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пані Журден (набік). Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пані Журден (набік). Еге ж, однаковий дурень — що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. (До пані Журден). В королівській спочивальні!

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пані Журден (набік). Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і, треба визнати, робили це вельми делікатно. Я хочу поквитатися з вами і прийшов зараз саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Отже, подивимося, скільки саме я вам винен.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Все твої безглузді підозри!

Дорант. Ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Я записав собі для пам'яті. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів. Другого разу — сто двадцять.

Дорант. Так, так.

Пан Журден. Потім — ще сто сорок. Все те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів.

Дорант. Рахунок точний. П'ять тисяч шістдесят ліврів.

Пан Журден. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів — вашому кравцеві.

Дорант. Дійсно.

Пан Журден. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім де-ньє — вашому крамареві.

Дорант. Чудово. Дванадцять су і вісім деньє. Рахунок точний.

Пан Журден. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири деньє — вашому сід-ляреві.

Дорант. Все правда. Скільки ж виходить разом?

Пан Журден. Разом — п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього ра-хунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, — і буде рівно ві-сімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Мовчи!

Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту — виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (стиха до Журдена). Цей панок робить з тебе дійну корову. Він не за-спокоїться, поки не пустить тебе з торбами.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Ціть, кажу тобі!

Дорант. Скажіть відверто, може, моє прохання для вас обтяжливе?

Пан Журден. Анітрохи, велиможний пане.

Дорант. Звичайно, я маю багато знайомих, які охоче позичили б мені потрібну су-му, але ж ви мій найкращий друг, і я просто боявся, що ви образитесь, якщо я позичу в когось іншого.

Пан Журден. Ви мені робите завелику честь. Зараз я принесу гроші.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Що ж поробиш? Хіба ж я можу відмовити та-кій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочи-вальні?

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ех! Ти таки справжній йолоп!

Ява 7

Пані Журден, Ніколь.

Ніколь. Справді, пані, я таки добре заробила за мою цікавість. Але здається мені, що там не все чисто. Вони розмовляють про якісь справи, яких вам зовсім не можна знати.

Пані Журден. Вже давно, Ніколь, маю я підозру на моого чоловіка. Я певна, що він мене дурить, що він упадає коло когось, — от і намагаюся вивідати, коло кого саме. Крім того, час уже й про мою дочку подбати. Ти ж знаєш, як Клеонт її кохає; він і мені припав до серця, отож я й хочу віддати за нього Люсіль, якщо мені пощастиТЬ.

Ніколь. Про правді вам скажу, моя пані, я просто в захваті, що ви погоджуєтесь на цей шлюб: вам подобається пан, а мені ще більше — його слуга. Ох, та й добре ж було б, коли б нас повінчали одночасно!

Пані Журден. Біжи ж мерщій до Клеонта та перекажи йому від мене, щоб він зараз же сюди з'явився: ми підемо разом до моого чоловіка просити в нього згоди на цей шлюб.

Ніколь. Біжу з радістю! Ще ніколи ви мені не давали приємнішого доручення.

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'ель, Ніколь.

Клеонт. Добродію, я вирішив обйтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякий обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що я сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра короля Людовіка Святого походимо, чи що? Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото кляті баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем, — тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика — жебрака та потвори.

Пан Журден. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею... Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай-но лишень до столу та пообідай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балафон! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Ява 14

Клеонт, Ков'ель.

Ков'ель. Та чи ж можна ставитися серйозно до такого чоловіка, як пан Журден! Хіба ж ви не бачите, що він з глузду з'їхав?

Клеонт. Твоя правда. Але ж я й гадки не мав, що треба довести своє шляхетне походження для того, щоб зробитися зятем пана Журдена.

Ков'ель (сміється). Ха-ха-ха!

Клеонт. Чого ти смієшся?

Ков'ель. Одна кумедна витівка спала мені на думку: одурити нашого шляхетного пана й добути вам те, чого ви так бажаєте. Тут у нас недавно був маскарад, а для мого жарту то саме до речі: я скористаюся з нього, щоб обкрутити нашого йолопа круг пальця. Це, звичайно, комедію пахне, та з ним можна собі дозволити все, що заманеться. Він і сам зіграє свою роль, чудово й легко повірити кожній нісенітниці, якої б йому не набалакали. В мене й актори, й костюми напоготові; дозвольте мені взяти на себе всю справу. Я зараз вам усе поясню. Ходімо лишень звідси.

Ява 16

Пан Журден, лакей.

Лакей. Пане, там прийшов пан граф під руку з якоюсь дамою.

Пан Журден. Ах, Боже ж ти мій! Скажи їм, що я зараз вийду.

Ява 18

Дорімена, Дорант.

Дорімена. Я не знаю, Доранте, чи не зробила я часом помилки, дозволивши вам привезти мене в дім, де я ні з ким не знайома.

Дорант. А в якому ж іншому місці, пані, могло б вітати вас моє кохання? Адже ж, боячися поголосу, ви не бажаєте зустрічатися зі мною сам на сам ні у вас, ані в мене.

Дорімена. Ви все ж не хочете визнати, що я непомітно для себе самої звикла до щоденних і надто великих доказів вашого до мене кохання. Як би я не протестувала, а зрештою все ж здаюся на ваші умовляння: своєю делікатною настійливістю ви доводите мене зрештою до того, що я виконую кожне ваше бажання.

Почалося з ваших частих візитів; за ними полилися освідчення в коханні, освідчення потягли за собою серенади й сюрпризи, а далі пішли вже подарунки. Я всьому тому противилась, але ви такий настійливий і крок за кроком примушуєте мене вам скорятися. Тепер я вже ні за що не відповідаю: чого доброго, вам пощастиль вирвати в мене згоду на шлюб з вами, незважаючи на те, що я всіма способами цього уникаю.

Дорант. Давно вже час, маркізо, запевняю вас. Ви — вдова і ні від кого не залежите. Я сам собі господар і кохаю вас над життя. Чому б вам уже нині не зробити мене найщасливішою людиною в світі?

Дорімена. Доранте, щасливе подружжя — це річ така непевна! Треба дуже багато, щоб спільне життя було щасливе. Часто-густо навіть і найрозсудливішим людям не щастить утворити союз, що міг би їх задовольнити!

Дорант. О пані! Ви надто перебільшуєте труднощі, а ваш власний життєвий досвід іще нічого не доводить.

Дорімена. Але ж вернімося до нашої розмови... Витрати, що ви на мене робите, турбують мене з двох причин: по-перше, вони зобов'язують мене більше, ніж я того хотіла б, а по-друге, — даруйте мені мою відвертість, — я певна, що вони не можуть вас не обтяжувати, а я зовсім того не бажаю.

Дорант. Ах, пані! То такі дрібниці, і те не повинно вас...

Дорімена. Я знаю, що кажу... Між іншим, діамантовий перстень, якого ви примусили мене прийняти, коштує великих грошей...

Дорант. О пані, благаю вас! Не переоцінюйте речі, що її кохання моє вважає недостойною вас прикрашати, і дозвольте... А ось і сам господар!

Ява 19

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Пан Журден (зробивши два поклони, спиняється занадто близько біля Дорімени).

Відступіться трохи далі, пані.

Дорімена. Що?

Пан Журден. На один крок, будьте ласкаві.

Дорімена. Що таке?

Пан Журден. Відступіться трохи, щоб я міг ще втретє вам уклонитися.

Дорант. Маркізо, пан Журден розуміється на витонченому поводженні.

Пан Журден. Це мені така честь, пані, що ви зробили мене щасливим... Я такий радий, що маю щастя... Ви були такі добрі... що обдарували мене такою ласкою... що вшанували мене своєю високою присутністю. Коли б я був гідним такої гідності, як ваша... коли б само небо... з заздрості до моого щастя... послало мені... дало мені перевагу... так би мовити...

Дорант. Досить, пане Журдене! Пані не любить довгих компліментів. Вона й без них багато вже чула про ваш гострий розум... (Стиха до Дорімени). В цього доброго міщанина, як бачите, вельми кумедні манери.

Дорімена (стиха до Доранта). Так, це відразу впадає в очі.

Дорант. Пані, дозвольте відрекомендувати вам моого найкращого друга...

Пан Журден. Це надто багато честі для мене...

Дорімена. Я відчуваю до нього глибоку повагу.

Пан Журден. Я ще нічого не зробив, пані, щоб заслужити такої ласки.

Дорант (стиха до пана Журдена). Глядіть же: ані найменшого натяку на діамант, який ви їй подарували...

Пан Журден (стиха до Доранта). А чи можна хоч поцікавитись, чи припав він їй до вподоби?

Дорант (стиха до пана Журдена). Та що ви! Боронь Боже! Якщо ви бажаєте поводитися так, як годиться у вишуканому твористві, то вдавайте, ніби то не ви його подарували. (Вголос). Пан Журден, маркізо, каже, що він щасливий вітати вас у своїй господі.

Дорімена. Це для мене велика честь.

Пан Журден (стиха до Доранта). Який я вдячний вам, пане, що ви закинули їй добре слівце за мене!

Дорант (до пана Журдена). Я ледве умовив її поїхати до вас.

Пан Журден (стиха до Доранта). Не знаю, чим вам віддячити.

Дорант. Він каже, пані, що ви — красуня над красунями.

Дорімена. Він дуже ласкавий до мене.

Дорант. А чи не час уже й про обід подумати?

Ілюстрація Анастасії Архипової
1980 рік

Ява 21

ВИХІД БАЛЕТУ

Третя інтермедія: шість кухарів, що готували пишний бенкет, танцюють разом; потім вони вносять накритого стола, заставленого різноманітними стравами.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ява 5

Пан Журден, Ков'ель переодягнений¹.

Ков'ель. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'ель (показуючи рукою на фут від підлоги). А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький. Ви були наймиліша дитина в світі, і всі дами брали вас на руки, щоб поцілувати.

Пан Журден. Щоб поцілувати?

Ков'ель. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька.

Пан Журден. Мого покійного батька?

Ков'ель. Атож. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько? Ви його добре знали?

Ков'ель. Ще б пак!

Пан Журден. І ви його такого й знали? То був шляхтич?

Ков'ель. Звичайно.

Пан Журден. Он як можна вірити людям! Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'ель. Ваш батько був крамарем?! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарував. Просто як людина надзвичайно привітна й послужлива, — до речі, він добре розумівся на різному крамі, — батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Я в захопленні, що познайомився з вами: ви їм посвідчите, що мій батько був шляхтичем.

Ков'ель. Я ладен це підтвердити перед цілим світом.

Пан Журден. Щиро вам дякую! А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'ель. З того часу, як я товаришував з вашим батьком, — а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, — я встиг об'їздити цілий світ.

Пан Журден. А це, мабуть, дуже далеко звідси?

¹ Прийом переодягання був надзвичайно популярним у тогочасній драматургії.

Ков'ель. Та вже звісно. Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки, мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб по-відомити вам дуже приємну для вас новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'ель. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста?

Пан Журден. Я? Ні.

Ков'ель. Найважливіше для вас те, що він закохався у вашу дочку.

Пан Журден. Син турецького султана?

Ков'ель. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се турецькою мовою — я знаю її досконало, коли це він мені й каже: «Акчіам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем карбулат?» — тобто: «Чи не бачив ти молодої вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'ель. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» — тобто: «Ах, як я закохався в неї!»

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!» Яка хороша ця турецька мова!

Ков'ель. Така прехороша, що важко уявити. А чи ви знаєте, що означає «Какаракамушен»!

Пан Журден. «Какаракамушен»? Ні.

Ков'ель. Це означає: «Моя душко»!

Пан Журден. Чудасія! Хто б же міг таке подумати?! От так штука!

Ков'ель. Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він — з ласки своєї — надає вам звання «мамамуші¹», — це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'ель. Атож, «мамамуші», тобто по-нашому — паладин. Паладини — це... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі, — таким чином, ви зрівняєтесь з найвидатнішими вельможами на землі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати особисто.

Ков'ель. Навіщо? Він сам завітає до вас.

Пан Журден. Він сам завітає до мене?

Ков'ель. Авжеж, і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

¹ Мамамуші — слово, вигадане Мольєром.

Ков'ель. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася по самісінькі вуха в такого собі Клеонта, та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'ель. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж, уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Кохання, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого, і... Та я чую, він наближається. Ось і він сам.

Ява 6

Клеонт у турецькому вбрани; три пажі, що несуть поли його каптана;
пан Журден, Ков'ель.

Клеонт. Амбусахім окі бораф, Жордіна, саламалекі!

Ков'ель (до Журдена). Це означає: «Пане Журдене, нехай серце ваше цвіте цілий рік, як трояндovий кущ!» То звичайне привітання в їхній країні.

Пан Журден. Я покірний слуга їхньої турецької високості.

Ков'ель. Карігар камбoto устін мораф.

Клеонт. Устін йок катамалекі басум басе алла моран!

Ков'ель. Він каже: «Нехай пошле вам небо силу лева і мудрість гадюки!»

Пан Журден. Їхня турецька високість роблять мені надто велику честь, і я бажаю їм найбільшого щастя та доброї долі!

Ков'ель. Осса бінамен садок бабаллі оракаф у рам.

Клеонт. Бель-мен.

Ков'ель. Він каже, щоб ви мерщій ішли з ним готоватися до церемонії; він бажає швидше побачитися з вашою дочкою й справити весілля.

Пан Журден. І все це він сказав двома словами?

Ков'ель. Еге: то вже така турецька мова, що кількома словами можна сказати дуже багато. Йдіть же мерщій за ним!

Ява 7

Ков'ель сам.

Ков'ель. Ха-ха-ха! Ну й комедія, слово честі! Ох і дурень!. Та коли б він вивчив свою роль напам'ять, то й тоді не зіграв би її краще. Ха-ха-ха!

Ява 8

Дорант, Ков'ель.

Ков'ель. Прошу вас, пане, допоможіть нам, будьте такі ласкаві, в одній справі, що має тут відбутися.

Дорант. Та це ж Ков'ель! Тебе й не впізнати! Навіщо ти так одягнувся?

Ков'ель. Ось побачите! Ха-ха-ха! Тут має відбутися одна штука, пане!.. Б'юсь об заклад, пане, що ви зроду не відгадаєте, яку ми приготували пастку для пана Журдена, щоб примусити його віддати дочку за моого панича.

Дорант. Що це за пастка — не відгадаю; проте знаю добре, що успіх забезпечений, коли вже ти за неї берешся. Розкажи ж мені, в чому річ.

Ков'ель. Будьте ласкаві, пане, відійдіть трохи далі, щоб звільнити місце для того, що тут має відбутися. О, вже йдуть! Зараз ви побачите частину комедії, решту розповім пізніше. [...]

ДІЯ П'ЯТА

Ява 1

Пані Журден, пан Журден.

Пані Журден. Ах, Боже мій милосердний! Ой лишенъко! На кого ти схожий! Що ти на себе нап'яв? Чи не зібрався ти часом до маскараду? Та кажи ж нарешті, що це все означає? Хто тебе так вичепурив?

Пан Журден. Чи чувано таке зухвальство! Розмовляти так з «мамамуші»!

Пані Журден. Що ти сказав?

Пан Журден. Так, так, тепер усі повинні мене поважати. Мене щойно зроблено «мамамуші». Чула?

Пані Журден. А що це за звір такий?

Пан Журден. «Мамамуші» — це по-нашому «паладин».

Пані Журден. Балазин? Ти таки й справді блазень! Чи не записався ти часом на ста-рість до балету?!

Пан Журден. От дуреля! Я кажу — паладин, розумієш? Це такий високий сан. Мене щойно висвятили на нього з цілою церемонією.

Пані Журден. З якою ж то церемонією? [...]

Пан Журден (підводиться й виходить). Цить, нахабо! Мусиш з повагою ставитися до пана «мамамуші»!

Пані Журден (сама). Де він розум свій втратив? Побіжу ж я за ним... Крий Боже, ще на вулицю вискочить! (Побачивши Дорімену й Доранта). Ой лишенъко! Вас іще тут бракувало! З усіх боків біда!

Ява 3

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Дорант. Шановний пане, ми з маркізою прийшли висловити вам нашу повагу і привітати вас із новим саном. Ми хочемо потішитися разом з вами з нагоди шлюбу вашої дочки з сином турецького султана.

Пан Журден (вклоняючись по-турецькому). Вельможний пане, зичу вам силу гадюки й мудрість лева.

Дорімена. Я маю приємність, добродію, одна з перших привітати вас із тим високим саном, що його ви досягли собі на славу.

Пан Журден. Шановна пані, зичу вам, щоб ваш трояндovий кущ цвів протягом цілого року. Я вам безмежно вдячний за те, що ви завітали мене вшанувати... Серце моє належить тільки вам, маркізо.

Дорант. Ви бачите, маркізо, що пан Журден не з таких людей, яких засліплює щастя: високий сан не заважає йому пам'ятати своїх друзів.

Дорімена. Це ознака велими шляхетної душі.

Дорант. А де ж його турецька високість? Ми хотіли б як ваші друзі засвідчити нашу пошану і йому.

Пан Журден. Ось він іде. Я вже послав по дочку, щоб вона віддала йому свою руку.

Ява 4

Пан Журден, Дорімена, Дорант, Клеонт, переодягнений турком.

Дорант (до Клеонта). Ваша високість, ми як друзі вашого шановного тестя завітали сюди, щоб засвідчити вам нашу глибоку пошану та найпокірнішу віданість.

Пан Журден. Де ж отой перекладач, щоб відрекомендувати вас принцovi й перекласти йому все, що ви маєте сказати? Ось ви почуете, як він вам відповідатиме: він чудово розмовляє по-турецькому. Агов! Та де ж це він до дідька подівся? (До Клеонта, показуючи на Доранта). Вельможний пане, він — французький «мамамуші», а ця дама — французька «мамамушка». Ясніше висловитись я не можу... Ось і перекладач.

Ява 5

Пан Журден, Дорімена, Дорант, Клеонт, переодягнений Ков'єль.

Пан Журден. Куди це ви зникли? А ми без вас — ні в тин ні в ворота. (Показуючи на Клеонта). Скажіть йому, будьте ласкаві, що цей пан і ця пані — дуже вельможні особи, що вони мої друзі й завітали сюди, щоб засвідчити йому свою віданість та пошану. (До Дорімени й Доранта). Ви зараз почуете, як він вам відповідатиме.

Ков'єль. Алабала, крохіам акчі борам алабамен.

Клеонт. Каталекі тубаль урін сотер амалушан.

Пан Журден (до Дорімени й Доранта). Чуєте?

Ков'єль. Він каже: «Нехай дощ успіху зрошує садок вашої родини».

Пан Журден: Я ж вам недурно сказав, що він говорить по-турецькому!

Дорант. Надзвичайно!

Ява 6

Люсіль, Клеонт, пан Журден, Дорімена, Дорант, Ков'єль.

Пан Журден. Іди сюди, донечко моя, підійди-но ближче і подай руку цьому панові, який робить тобі честь, обираючи тебе собі за дружину.

Люсіль. Що з вами, тату? Що ви зробили з собою? Чи не комедію ви граєте?

Пан Журден. Ні, ні, яка там комедія! Це дуже серйозна справа і дуже почесна для тебе — кращого й не придумаєш! (Показуючи на Клеонта). Ось твій майбутній чоловік — я даю його тобі.

Люсіль. Мені, тату?

Пан Журден. Атож, тобі. Мерщій подай йому руку і дякуй небові за щастя.

Люсіль. Я зовсім не хочу виходити заміж.

Пан Журден. Що це за вигадки? Ну! Кажу тобі, зараз же подай йому руку!

Люсіль. Ні, тату, я вже вам казала, що нізащо в світі не вийду ні за кого, крім Клеонта, і я радніше зважуся на щось лихе, ніж... (Пізнаючи Клеонта). Звичайно, ви — мій батько, і я повинна вам у всьому коритися...

Пан Журден. Ах, який же я радий, що ти так скоро зрозуміла свій обов'язок! Як приємно мати таку служнянку дочку.

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'єль.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою в вічі лізеш!

Пані Журден. Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана. (Показуючи на Ков'єля). Негайно ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто в вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Пан Журден. Чи ти замовкнеш нарешті, кажу тобі ще раз!

Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтесь від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?

Дорант. Звичайно.

Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Пан Журден. Сказано тобі раз — весілля буде, та й по всьому!

Пані Журден. А я тобі кажу, що не буде нічого!

Люсіль. Мамо...

Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!

Ков'єль (до пані Журден). Пані... Одно слово.

Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'єль (до пана Журдена). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Пан Журден (до пані Журден). Вислухай його!

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'ель. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте. (Стиха до пані Журден). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Адже це сам Клеонт — оцей син турецького султана. А я, Ков'ель, перекладач.

Пані Журден (стиха до Ков'еля). Ага! Ну, коли так — я здаюсь.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (До пані Журден). Я знов, що він пояснить тобі, що то значить — син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (стиха до пана Доранта). Це ви для того, щоб відвести її очі?

Дорант (стиха до пана Журдена). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (стиха). Гаразд, гаразд! (Уголос). Пошліть по нотаря!

Дорант. А поки він прийде і складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішими ним його турецьку високість.

Пан Журден. Бліскуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'ель. Дуже вам дякую, пане! (Набік). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

Переклад із французької Ірини Стешенко

Для тих, хто хоче знати більше

Задум комедії «Міщанин-шляхтич» виник у Мольєра внаслідок дипломатичного скандалу, який стався при дворі Людовіка XIV. У 1669 році у Париж, культурний і політичний центр Європи, прибув посол турецького султана. Він вирізнявся надзвичайною пихатістю, яку придворні пліткарі пояснювали тим, що на батьківщині при палаці султана посол обіймав скромну посаду садівника. Проте французький король, за правління якого країна досягла небувалого розквіту, готовувався до прийому дуже ретельно. Йому хотілося справити враження на посланця далекої могутньої країни.

На прийомі почет Людовіка XIV мав розкішний вигляд: очі сліпили коштовності, ордени, пряжки, дорога зброя придворних, які потопали у хмарі прикрас із пір'я та мережива. Сам король-сонце з'явився в одязі, який просто палав у сяйві діамантів. Проте, коли у турецького посла запитали про врахування, він гордовито відповів, що кінь його султана має розкішніші прикраси, ніж правитель Франції. Можете собі уявити, яким було обурення Людовіка — монарха наймогутнішої європейської держави XVII століття!

Про недоумкуватість і пихатість посланця говорив увесь Париж; з екзотичних турецьких костюмів і незвичних для європейців манер підсміювався королівський двір. Мольєр, влаштовуючи чергове придворне свято, вирішив написати комедію з турецькими сценами і балетом. Головним героєм п'єси мав стати неотесаний буржуа, який щосили пнеться у вищий світ.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. КОМЕДІЯ ЯК ДРАМАТИЧНИЙ ЖАНР

Як і трагедія, **комедія** бере свої витоки з давньогрецької літератури і належить до драматичних жанрів, тобто призначена для сценічного втілення. Однак на відміну від трагедії, яка закінчується катастрофою і загибеллю геройв, комедія має щасливий фінал.

Грецьке слово комедія може перекладатися і як свято на честь Діоніса, і весела процесія, і пісня. В комедії за допомогою засобів комічного піддаються осміянню недоліки людської натури. Розрізняють комедію характерів (негативні риси вдачі) і комедію ситуацій (збіг обставин, несподіваний поворот подій).

У цьому жанрі поряд з гумором та іронією часто використовується і **сатира**. — гостре засудження та осміяння негативних рис характеру людини та негативних явищ в житті суспільства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

• *Працюємо над змістом твору*

1. Яка подія при дворі Людовіка XIV став поштовхом до створення комедії «**Міцан-нин-шляхтич**»?
2. До якого соціального прошарку належить родина **Журденів**? Яким є, на вашу думку, їхнє фінансове становище?
3. Що стало найбільшою мрією пана Журдена? Чи принесе вона благополуччя і спокій сім'ї? Чому?
4. Що у **дії I яві 2** свідчить про бажання пана Журдена наслідувати стиль життя аристократів?
5. Журден каже: «Я ж страх як хочу зробитися вченим! Така лють мене бере, тільки-но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві». Як ви

вважаєте, а чи розуміє Журден, у чому полягає сенс навчання? Які науки, на вашу думку, най більше йому згодилися б?

6. Хто користується довірливістю простака-Журдена? З якою метою усі йому лестять? Як контрастує поведінка домочадців та тих, хто приходить до Журдена?
7. Як у *дії II яви 9* виявляється його марнославство? Як ви гадаєте, що думали про Журдена в ту мить учні кравця?
8. Доведіть, що кравець — нахабний шахрай. Як він зміг переконати Журдена в тому, що йому личить «*строгий костюм, хоч і не чорного кольору*»?
9. Дружина Журдена каже: «*Мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш*». Доведіть, що пані Журден більш розважлива, ніж її чоловік.
10. Спробуйте уявити, яким було життя родини до того, як батько захопився незвичайною ідеєю. Чи існує реальна загроза благополуччу сім'ї? Відповідь обґрунтуйте.
11. Чому пан Журден відмовляється віддати за Клеонта свою дочку? Чи справді він думає про щастя Люсіль, коли каже: «Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу зробити з неї маркізу»?
12. А як пані Журден ставиться до Клеонта? Прочитайте, які аргументи вона наводить на користь зятя нешляхетного походження (*дія III ява 12*)? Поясніть, чому для неї титул не має значення? Чи погоджуєтесь ви з її поглядами? Чому?
13. Прочитайте відповідь Клеонта на запитання пана Журдена, чи шляхетного він роду. Чому проблема походження має для юнака принципове значення?
14. Поміркуйте, який зміст вкладає Журден в поняття «шляхетство»? А як ви розумієте це поняття? Для вас близькою є позиція Журдена чи Клеонта? Поясніть чому.
15. Доведіть, що граф Дорант безсовісно обманює Журдена і діє з холодним розрахунком. Як ви гадаєте, чи мають для Журдена значення моральні якості його «шляхетного друга»? Чому?
16. Поміркуйте, де знаходитьться межа між поведінкою дивака і деспота. У чому, на вашу думку, полягає обов'язок Журдена як глави родини?
17. Як домочадці намагаються протистояти безглуздим вимогам глави родини? Як манія Журдена змушує близьких пристосовуватися?

Узагальнюємо та підсумовуємо

18. Схарактеризуйте **образ Журдена**. Поміркуйте, які позитивні риси притаманні характеру цього героя. Доведіть, що характер Журдена зіпсується зовсім, якщо він не відмовиться від своїх «кумедних химер».
19. Поясніть сутність **протиставлення** образів Журдена — Доранта; Журдена — Клеонта; Клеонта — Доранта.
20. Прокоментуйте називу **комедії** Мольєра.
21. Наведіть приклади **комічних ситуацій**. Які образи цього твору можна назвати комічними?
22. Згадайте особливості **сатири** як виду комічного. У змалюванні яких образів Мольєр удався до сатири? Які риси людської вдачі засуджуються у творі?
23. Чому твір Мольєра «Міщанин-шляхтич» має називу **комедія-балет**?
24. Згадайте особливості **класицистичного** мистецтва. Доведіть, що комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» належить до класицистичного напрямку.
25. Якими **законами** і **правилами** класицизму керувався у своєму творі автор?

26. Поміркуйте, чи змінюється впродовж твору характер хоч одного персонажа? А хто, на думку автора, повинен був змінитися під впливом комедії?
27. На прикладі комедії «Міщанин-шляхтич» поясніть особливості мольєрівського принципу **«розважаючи повчати»**.
28. Сформулюйте головну повчальну думку цієї комедії. Доведіть, що твір «Міщанин-шляхтич» належить до **«високої комедії»**.
29. Які мольєрівські нововведення є в комедії «Міщанин-шляхтич»?
30. Які образи твору **«символізують»** протистояння двох соціальних прошарків: аристократів і буржуа?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

31. Чому про пана Журдена говорять, що він з'їхав з глузду?
32. А через що втратив розум Дон Кіхот?
33. Порівняйте божевілля Журдена і Дон Кіхота. Чому Дон Кіхота називають мудрим безумцем, а Журдена — телепнем?

Застосовуємо теоретичні поняття

34. Які особливості властиві **комедії** як драматичному жанру?
35. Доведіть, що твір Мольєра «Міщанин-шляхтич» належить до жанру комедії.
36. Поміркуйте, чому «Міщанина-шляхтича» ми називаємо **комедією характерів?**
37. На прикладах вивчених вами драматичних творів поясніть відмінність між **комедією і трагедією**.
38. Поясніть відмінність між **гумором, іронією і сатирою**.
39. Знайдіть приклади **сатиричного** зображення вад людської вдачі у комедії Мольєра.
40. Які явища в житті Франції XVII століття засуджує і висміює автор цього твору?

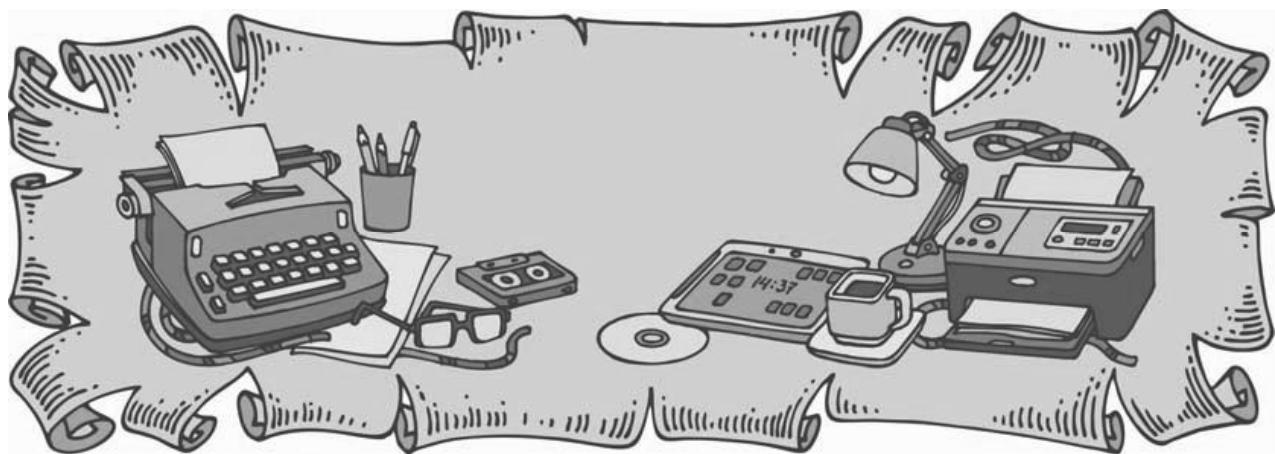
Виконуємо творчі завдання

41. Згідно класицистичної ідеології людина у своїх вчинках повинна керуватися обов'язком, а не почуттями. Придумайте приклад **klassicistichnogo konfliktu** між почуттями і обов'язком.
42. На користь чого розв'яжете ви придуманий вами конфлікт?

Радимо прочитати

Мольєр «Тартюф»,
Бомарше «Севільський цирульник»

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Антуан де Сент-Екзюпері

(1900 – 1944)

Антуа́н де Сент-Екзюпері походив зі старовинного аристократичного роду, і повне його ім'я Антуа́н Жан-Батіст Марі Роже́ де Сент-Екзюпері. Народився майбутній письменник 22 червня 1900 року у Франції в місті Ліон.

Мати Антуана, розумна і високоосвічена жінка, рано овдовівши, присвятила все своє життя п'ятьом дітям, намагаючись оберігати їх від усіляких негараздів. Щасливе дитинство Антуана пройшло у старовинних родинних замках материних родичів. Хлопчик ріс розумним і допитливим: із 6 років складав казки й вірші, захоплювався малюванням та музикою.

Цікавився малий Тоніо і технікою: схемами двигунів, різними способами вдосконалення механізмів. Його сестра згадувала про спробу Антуана піднятись у небо на власному «літальному апараті», зробленому з велосипеда, до якого він прикуrtiv раму з натягнутою старою ковдрою.

Світське аристократичне життя не приваблювало талановитого юнака, він не хотів йти торовою стежкою, а прагнув знайти своє справжнє покликання. Після закінчення ліцею Екзюпері вступив на архітектурне відділення Академії мистецтв, але згодом покинув її і пішов за призовом рядовим у полк винищувальної авіації. Уже в армії Антуан, який із дитинства мріяв про польоти, закінчив курси льотчиків та школу офіцерів. Відтоді усе його життя пов'язане з авіацією, як військовою, так і цивільною. За видатні заслуги в

розвитку авіації Сент-Екзюпері у 1930 році був нагороджений найвищою відзнакою Франції — орденом Почесного легіону.

Але Антуан не лише літав, він і писав. Саме йому належить перший у світі твір на тему авіації. Бурхлива літературна слава також прийшла до нього як до письменника, який пише про геройчні будні льотчиків.

Із початком Другої світової війни Екзюпері рветься в діючу армію. Попри стан здоров'я (за час своєї льотної кар'єри Екзюпері зазнав 15 аварій, деякі з них закінчилися важкими травмами) та критичний для льотчика вік, він таки домігся призначення в авіагрупу далекої розвідки. Коли ж нацисти зайняли Париж, письменник емігрував до Америки.

Саме в Америці, у Нью-Йорку, Антуан де Сент-Екзюпері працював над казкою-притчею **«Маленький принц»** (написана в 1942, видана в 1943 році). Це був дуже складний час у його житті — відірваний від батьківщини, окупованої німецькими військами, письменник переживав за її долю і страждав, що нічого не може зробити для її визволення.

За спогадами сучасників, де Сент-Екзюпері працював над твором надзвичайно легко. Складалося враження, що він розважав душу, створюючи «Маленького принца», якого відразу й ілюстрував. Казка вийшла сумною та ліричною, ніжною і зворушливою. Написана на чужині, вона й не могла бути веселою, але, читаючи «Маленького принца», відчуваєш, що і в цей складний час письменник не втратив оптимізму та віри в людину.

«Маленький принц» став своєрідним заповітом Екзюпері, який у 1944 році таки повернувся на військову службу в складі військово-повітряних сил Америки, щоб продовжити боротьбу за звільнення Франції від нацистів. Він

домігся від командування дозволу на 9 бойових вильотів і з останнього, дев'ятого, не повернувся.

Як і всі твори де Сент-Екзюпері, казка «Маленький принц» автобіографічна. В грудні 1935 року під час перельоту Париж–Сайгон його літак зазнав аварії і впав у Лівійській частині пустелі Сахара. Через кілька днів пілота-письменника та механіка літака, які помирали від спраги, врятували араби.

Звернення до жанру казки незвичне для письменника, який писав «дорослі» романи. Та «Маленький принц» — не звичайна казка. Це узагальнення життєвого досвіду людини, яка зберегла *безпосереднє дитяче сприймання світу*, втрачене більші-

Екзюпері в кабіні бойового літака

стю дорослих. У найвній, на перший погляд, філософії казки криється бачення того, як складні людські стосунки можна зробити значно зрозумілішими і простішими, якщо відкинути дорослі упередження, що роблять людей егоїстичними. Засобами дитячої казки передано серйозні проблеми: самотність людини та пошуки щиріх взаємин.

Сюжет «Маленького принца» нескладний. Льотчик, потрапивши в аварію у пустелі Сахара, зустрічає там незвичайного хлопчика, який розповідає, що прийшов з іншої планети. Його планета настільки маленька, що, відсунувши стільчик, можна ще один раз помилуватися заходом сонця. На ній три вулкани, що сягали йому колін, та одна чудова квітка — троянда. Маленький принц любив свою квітку, але вона не відповідала йому взаємністю, тому він вирушив у подорож іншими планетами. Земля була сьомою на його шляху.

Льотчик і маленький принц проводять час у бесідах, які стосуються зовсім недитячих речей. У них викладено кодекс моралі, притаманний самому письменникові: потрібно бути відповіальними, думати не лише про себе, але й про інших, намагатися знайти спільну мову зі своїми близькими, навчитися радіти життю, дбати про світ, про нашу планету, таку маленьку і таку крихку.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(уривки)

ІІ

Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би посправжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалось у моторі моого літака. Зі мною не було ні механіка, ані пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок.

Він сказав:

- Будь ласка... намалюй мені баранця.
- Що?
- Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. [...] Отож я круглими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тисячі миль від будь-якого місця, де жили люди. А тим часом не схоже було, щоб цей хлопчик

заблукав або до смерті стомився чи вмирав від голоду, спраги, а чи від страху. Зовні він не був схожий на дитину, яка загубилася серед пустелі, за тисячі миль від населених місць. Нарешті до мене повернулася мова, і я сказав:

— А... що ти тут робиш?

Тоді він знову попросив тихо і дуже серйозно:

— Будь ласка... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не наважився відмовитись... Але в ту ж мить згадав, що вчився головним чином географії, історії, арифметики та граматики, — і сказав хлопчикові (дещо навіть сердито), що не вмію малювати. Він одказав:

— Це нічого. Намалюй мені баранця. [...]

IV

Так я узняв ще одну дуже важливу річ: його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок!

Це не дуже мене здивувало. Я добре зняв, що, крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251.

У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, — астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз — 1909 року, його помітив у телескоп турецький астроном. [...]

V

Щодня я щось вінавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабами.

Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби пойнятий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

— Скажи, правда ж, баранці їдять кущі?

— Так, це правда.

— О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони ї баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби — не кущі, а величезні, як дзвіниця, дерева, і якби він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного... — А тоді розважливо сказав: — Баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда. Але навіщо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же! — відповів він, ніби йшлося про щось очевидне. І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

На планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, ростуть корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якісь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона спершу несміливо пускає до сонця паросток — маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це бур'ян — треба одразу, як тільки розпізнаєш паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Ґрунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така

рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виrivати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка.

Якось він порадив мені спробувати намалювати такий малюнок, щоб усе це добре затямили діти і моєї планети.

— Якщо колись вони подорожуватимуть, — казав він, — це стане їм у пригоді. Інколи якусь свою роботу можна й відкласти, од того нічого не трапиться. Але з баобабом зволікати не можна — буде лихо. Я знав одну планету, на якій жив ледар. Він не прополов вчасно три кущики...

З розповіді маленького принца я намалював цю планету. Я не люблю повчати. Але люди так мало знають, якої шкоди завдають баобаби, а небезпека для того, хто попав би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і відходжу од своєї стриманості. «Діти! — кажу я. — Стережіться баобабів!»

VIII

Невдовзі я навчився розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завжди росли прості квіти — у них був тільки один ряд пелюсток, і вони нікого не турбували. Вранці ті квіти розпушкалися у траві, а ввечері

в'янули. А ця якось проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки, і маленький принц пильнував той паросток, не схожий на інші росточки. То міг бути якийсь новий вид баобаба. Проте незабаром кущик перестав рости і зібраався цвісти. Маленький принц, який стежив за величезним пуп'янком, відчував, що ось-ось побачить якесь диво, проте квітка, схована у своїй зеленій кімнатці, ще не була готова — вона все чепурилася. Дбайливо добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряла пелюстку за пелюсткою. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як ото мак-самосій. Вона хотіла постати в усьому сяйві своєї краси. О, то була неабияка кокетка! Отож її таємниче вбирання тривало багато днів. Нарешті, одного ранку, саме коли сходило сонце, пелюстки розкрилися.

Як ретельно вона готувалася, скільки точної праці докладала, а тепер, позіхаючи, мовила:

— Ох, я насилу прокинулась!.. Вибачте... Я ще не зачесана...

Маленький принц не міг стримати свого захоплення:

— Які ви гарні!

— Справді? — тихо мовила квітка у відповідь. — І зауважте, я народилася разом із сонцем...

Маленький принц здогадався, що красуня не занадто скромна, але вона була така зворушливо гарна!

— Здається, пора снідати, — за хвилю додала вона. — Будьте ласкаві, подбайте про мене...

Збентежений маленький принц знайшов поливалку зі свіжою водою і полив квітку. Невдовзі стало зрозуміло, що красуня дуже гордовита й недовірлива, і маленький принц геть замучився з нею. Одного разу, говорячи про свої чотири колючки, вона сказала юму:

— Нехай приходять хоч тигри з пазурами — не страшно!

— На моїй планеті тигрів немає, — заперечив маленький принц. — До того ж тигри не їдять трави.

— Я не трава, — тихо відповіла квітка.

— Вибачте...

— Я не боюся тигрів, а протягів не переношу. У вас є ширма?

«Не переносить протягів... кепсько для рослини, — подумки відзначив маленький принц. — Дуже складно з цією квіткою...»

— Увечері накрійте мене ковпаком. У вас надто холодно. Незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І урвала, її занесло сюди ще зернятком. Вона нічого не могла знати про інші світи. Хотіла так наївно збрехати і викрила себе — знітилася, потім кашлянула два-три рази — хай маленький принц відчує свою вину.

Отож незабаром у маленького принца, хоч він і любив чудову квітку, прокинулися сумніви. Слова, що не мали ніякої ваги, він узяв близько до серця і відчув себе дуже нещасливим.

— Мені не треба було її слухати, — довірливо сказав він мені одного разу. — Ніколи не треба слухати квітів. Треба дивитися на них і дихати їхніми пахощами. Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету, а я не вмів тішитися нею. Ота розмова про тигрячі пазурі мала б зворушити мене, а я розсердився... — І ще він признався: — Тоді я ще нічого не розумів! Треба було судити про все по її вчинках, а не словах. Вона дала мені свої пахощі, осяяла мене. Я не повинен був тікати! За тими наївними хитрощами я мав би вгадати ніжність. Але я був надто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з перелітними птахами. Вранці того дня старанно прибрав свою планету. Турботливо прочистив діючі вулкани. Він мав два діючих вулкани. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. І ще у нього був один згаслий вулкан. Але, як він казав, хто знає, що може трапитись! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять рівно і тихо, без вивержень. Виверження вулкана — це ніби пожежа в димарі, коли там горить сажа. На Землі, ясна річ, вулканів не прочистиш — для цього ми надто малі. Тому вони й завдають нам стільки прикрощів.

Пойнятий смутком, маленький принц вирвав також останні паростки баобабів. Він думав, що ніколи більше не повернеться. Але вся ця звична робота того ранку була йому надзвичайно приємна. А коли востаннє полив чудову квітку і зібраався накрити її ковпаком, він мало не заплакав.

— Прощайте, — сказав квітці маленький принц. Та вона не відповіла. — Прощайте, — повторив він.

Вона кашлянула. Але не від простуди.

— Я була дурна, — озвалася нарешті квітка. — Вибач мені. І постарайся бути щасливим.

Маленький принц був дуже здивований, що вона не дорікала йому. Стояв збентежений, зі скляним ковпаком у руках. Не розумів, звідки ця тиха ніжність.

— Ну, звісно, я люблю тебе, — мовила квітка. — Ти не знав цього, то моя вина. Ти був такий же дурненький, як і я. Постарайся бути щасливим... Залиш цей ковпак. Він мені вже не потрібен.

— А вітер...

— Я не так і застуджена... Нічна прохолода буде мені корисна.

— А звірі...

— Треба стерпіти, коли з'явиться дві-три гусениці, — я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони такі гарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти будеш далеко. А великих звірів я не боюсь. У мене теж є пазурі. — І вона простодушно показала свої чотири колючки. Потім додала: — Не зволікай, це мене дратує! Ти ж надумав іти. Виrushай. — Вона не хотіла, щоб маленький принц бачив, як вона плаче. То була така горда квітка...

XX

Але трапилося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, маленький принц, нарешті, знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Доброго дня, — сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

— Доброго дня, — відповіли троянди. Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

— Хто ви? — вражений, спитав він.

— Ми — троянди, — сказали квіти.

— А-а!.. — мовив маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких самих квіток, в одному лише саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! — подумав маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити їй мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...» Він ліг на траву і заплакав.

XXI

Отоді й заявився лис.

— Доброго дня, — сказав лис.

- Доброго дня, — чимно відповів маленький принц. — Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...
- Я — лис, — сказав той.
- Пограйся зі мною. Мені так сумно...
- Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.
- О! Вибач, — мовив маленький принц. І, подумавши, додав: — А що означає «приручити»?
- Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?
- Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?
- Люди, — сказав лис, — мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь від них. Ти шукаєш курей?
- Ні, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?
- Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає привернути до себе... Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий самий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...
- Я вже трохи розумію, — озвався маленький принц. — Є одна троянда... здається, вона приручила мене...
- Можливо, — сказав лис. — На Землі чого тільки не побачиш...
- О, це не на Землі, — заперечив маленький принц.
- Лис, здавалося, страшенно здивувався:
- На іншій планеті? А на тій планеті є мисливці?
- Ні.
- Ну, це цікаво! А кури є?
- Ні!
- Нема нічого досконалого на світі! — зітхнув лис. А потім він знову повернувся до того ж:
- Моє життя одноманітне. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чиєсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя же хода, як музика, викличе мене з нори. А потім — дивись! Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не ваблять мене. І це сумно! Але в тебе волосся, наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...
- Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

- Будь ласка... приручи мене! — попросив знову.
- Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і пізнати багато різних речей.
- Пізнати можна лише те, що приручиш, — сказав лис. — У людей вже немає часу пізнавати. Вони купують речі готовими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга — приручи мене!
- А що для цього треба робити? — спитав маленький принц.
- Треба бути дуже терплячим, — відповів лис. — Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, дивитимусь, а ти нічого не казатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але кожен день ти сідатимеш трохи ближче...

На другий день маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив в один і той самий час, — сказав йому лис. — Якщо ти прийдеш, наприклад, о четвертій годині дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. І чим ближче до призначеного часу, тим щасливішим я буду. О четвертій годині я вже почну хвилюватись і непокоїтись; я пізнаю ціну

щастя! А якщо ти приходитимеш коли-будь, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

- А що таке обряди? — поцікавився маленький принц.
- Це теж давно забута річ, — відповів лис. — Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, наприклад, такий обряд у моїх мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатаами. Це такий чудовий день — четвер! Я йду прогулятись і доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, я зовсім не мав би вільного часу.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатись, лис мовив:

- О! Я плакатиму за тобою...
- Ти сам винен, — сказав маленький принц. — Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...
- Авжеж, — підтвердив лис.
- Але ж ти плакатимеш! — сказав маленький принц.

— Авжеж, — відповів лис.

— Виходить, ти нічого не виграв.

— Виграв, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоті хліба. — Потім він додав: — Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина в світі. А коли вернешся попрощатись зо мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов поглянути на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Таким був раніше мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришивав і тепер він став єдиним у цілому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

— Ви гарні, але пусті. Заради вас не захочеться вмерти. Певна річ, звичайний перехожий і про мою троянду подумає, що вона така ж, як і ви. Але вона одна-єдина, дорожча від усіх вас. Бо я полив її. Бо я накрив її скляним ковпаком. Бо я затулив її ширмою. Бо задля неї я знищив гусінь (залишив тільки двох чи трьох, щоб вивелись метелики). Бо я чув її, коли вона скаржилася чи похвалялась і навіть коли замовкала. Бо це моя троянда.

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощай... — сказав він.

— Прощай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: зірко бачить лише серце. Найголовнішого очима не побачиш. Твоя троянда така дорога тобі тому, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда дорога мені... — повторив маленький принц.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

XXV

— Люди набиваються у швидкі поїзди, але вони вже не знають, що шукають, — сказав маленький принц. — Тому вони метушаться і круться то сюди, то туди... — І додав: — Усе це пусте...

Криниця, до якої ми прийшли, була не така, як інші криниці в Сахарі. Криниці тут — це просто ями в піску. А ця була схожа на сільський колодязь. Але там не було ніякого села.

— Дивно, — сказав я маленькому принцові, — тут усе приготовано — корба, відро, мотузка...

Він засміявся, торкнув мотузка, почав крутити корбу. І корба заскрипіла, як ото рипить старий флюгер, що довго не рухався.

— Чуєш? — озвався маленький принц. — Ми розбудили цей колодязь, і він співає...

Мені не хотілося, щоб він стомився.

— Я сам витягну, — сказав я, — тобі це надто важко.

Повільно витягнув я відро. Надійно поставив його на цямрину криниці. У вухах мені ще лунав спів корби, а у відрі, де ще тримала вода, стрибали сонячні зайчики.

— Мені хочеться цієї води, — сказав маленький принц, — дай мені напитись...

І я зрозумів, чого він шукав! Я піdnіс відро до його вуст. Він пив, залившись очі. Було гарно, як на свято. Це була не звичайна вода. Вона народилася від довгої дороги під зірками, від рипіння корби, від зусилля мох рук, приемна серцеві, як подарунок. Так у дитинстві мені сяяли різдвяні подарунки — вогнями свічок на ялинці, музикою опіvnічної меси, лагідними усмішками.

— Люди на твоїй планеті, — сказав принц, — вирощують п'ять тисяч троянд в одному саду... і не знаходять того, що шукають...

— Не знаходять... — підтверджив я.

— А те, що вони шукають, можна було б знайти в одній-єдиній троянді, у ковтку води...

— Це правда, — погодився я.

І маленький принц додав:

— Але очі не бачать. Потрібно шукати серцем.

Я напився. Дихалось легко. Пісок уранці такого кольору, як мед. І від цього кольору меду я теж був щасливий...

— Ти повинен виконати свою обіцянку, — тихо мовив маленький принц, знову сівши біля мене. — Пам'ятаєш... обротьку для моого баранця... я ж відповідаю за ту квітку!..

Отож я намалював обротьку для баранця. Віддав малюнок, і в серці у мене защеміло.

— Ти щось надумав, а я не знаю...

Але він не відповів. Він сказав:

— Знаєш, завтра мине рік, як я потрапив на Землю... — А тоді, помовчавши, додав: — Я впав зовсім близько звідси... — І почервонів.

І знову, не знаю чого, мене огорнув якийсь дивний сум. Але все-таки я спитав:

— Отже, це не випадково тиждень тому, вранці, коли ми познайомилися, ти ходив тут зовсім один, за тисячу миль від людського житла? Ти повертаєшся туди, де впав?

Маленький принц почервонів знову. А я, вагаючись, додав:

— Може, тому, що минає рік?..

І маленький принц ще більше зашарівся. Він ніколи не відповідав на запитання, та коли червонієш, то це означає «так», правда ж?

Він перебив мене:

— Тепер тобі треба працювати. Вертайся до своєї машини. Я чекатиму тебе тут. Приходь завтра ввечері...

Та мені не стало спокійніше. Я згадав лиса. Тому, хто дає себе приручити, іноді доводиться й поплакати.

Переклад із французької Анатоля Перепаді, Анатолія Жаловського

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПРИТЧА

При́тча — невеликий художній твір повчально-алегоричного змісту. У притчі за допомогою алегоричних образів висловлюються моральні повчання та філософські роздуми, тому твори цього жанру є близькими до байки. Форма притчі дозволяє передати складні роздуми просто і доступно.

Найбільш поширеними притчі були у давнину. У них висловлювалися не тільки повчання, а й релігійні настанови (притчі Ісуса Христа тощо).

У сучасній літературі термін «притча» може застосовуватися до творів різних жанрів. Звернення до притчі — це прагнення автора у своєму творі висловити філософську думку про сутність життя та місце людини в світі, про її взаємини з іншими людьми. Таким твором є і казка-притча Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з текстом

1. Розкажіть про життя та творчість *Антуана де Сент-Екзюпері*.
2. Як професія льотчика позначилася на його творчості?
3. Що, на вашу думку, свідчить про силу характеру Антуана де Сент-Екзюпері?

Працюємо над змістом твору

4. Як пілот опинився в пустелі Сахара?
5. Що було дивного у зустрічі пілота та маленького принца?
6. Схарактеризуйте образ маленького принца.
7. Яким було життя маленького принца на його планеті? У чому полягали його радощі і розчарування?
8. Які відкриття зробив головний герой на планеті Земля?
9. Чого навчився хлопчик у лиса? Як пояснює лис значення слова «*приручити*»? Як ви розумієте слова лиса: «*Якщо ти мене приручиш, мое життя буде ніби сонцем осяяне*»?

10. Як лис просто і логічно доводить маленькому принцу, що «*нема нічого досконалого в світі*», що «ефемерна» «звичайнісінька» троянда повинна бути для нього найдорожчою серед 5 тисяч інших квіток?
11. Чому любов і дружба приносять не тільки втіху? Що означають слова лиса: «*Зирко бачить серце. Найголовнішого очима не побачив*»?
12. Що було спільнога в прагненнях і пілота, і хлопчика, які опинилися в пустелі?

Узагальнюємо та підсумовуємо

13. Які **моральні цінності** обстоює автор у казці-притчі «Маленький принц»?
14. Як у творі дитяче світобачення протиставляється дорослому?
15. Якими, на вашу думку, повинні бути дорослі, щоб не втратити здатність подитячому дивитися на світ і радіти його красі?
16. Що, на вашу думку, може *символізувати* образ маленького принца?
17. У чому полягає символічність образів маленької планети-астeroїда, троянди, баобабів, насінин, пустелі, криниці тощо?
18. Випишіть із тексту цитати, які можуть для вас стати **афоризмами**.

Застосовуємо теоретичні поняття

19. Які твори називають **притчами**? Назвіть особливості притч.
20. Чому казку Антуана де Сент-Екзюпері називають притчею? Над якими складними проблемами розмірковує автор у своїй казці-притчі?
21. Поміркуйте, чому автор обрав для свого твору жанр притчі.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

22. Згадайте, що таке **алегорія**.
23. Як алегоричні образи твору французького письменника-льотчика перегукуються з жахливою дійсністю Другої світової війни?
24. У чому полягає філософський зміст казки-притчі Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц».
25. Згадайте, що таке **мотив**.
26. В яких вивчених вами творах був присутній мотив подорожі?

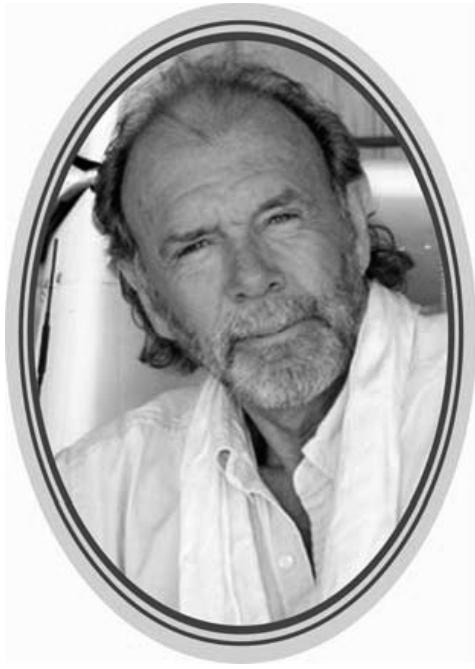
Виконуємо творчі завдання

27. Яким ви бачите фінал подорожі маленького принца?
28. Сконструйуйте власний світ на зразок планети, на якій жив маленький принц.
29. Що подібного, а що є відмінного у вигаданому світі Антуана де Сент-Екзюпері та у вашому світі?

Радимо прочитати

Юстейн Гордер «Світ Софії»

Бах Річард

(народився у 1936 році)

Річард Девід Бах — американський письменник, один із найвідоміших авторів сучасності, світова слава якого розпочалася з повісті-притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон».

Народився майбутній письменник у місті Оук-Парк, штат Іллінойс (Сполучені Штати Америки). У родині вважали, що вони далекі нащадки видатного німецького композитора Йоганна Себастьяна Баха. Утім, захоплення талановитого хлопця стосувалися іншого — з дитинства він захопився авіацією і присвячував свій час виготовленню саморобних моделей літаків. Ще одним, не менш пристрасним

його захопленням було бажання писати, яке яскраво виявилося в старших класах школи.

Юнаком Річард побачив плакат із зображенням літака та підписом «Ти можеш літати на ньому» і вирішив стати льотчиком. Невдовзі ця мрія здійснилася — він почав брати уроки з пілотування і вже в 17 років уперше піднявся у повітря на невеликому любительському біплані. А в 20-річному віці пішов на військову службу льотчиком Військово-повітряних сил США.

Швидке здійснення однієї мрії не відмінило іншої — під час служби в армії Річард закінчує коледж, проте єдиними літературними творами, які він пише, залишаються льотні інструкції. У 1962 році Баз залишає військову службу у чині капітана й розпочинає цивільне життя, в якому прагне поєднати дві свої пристрасті — бажання літати і писати художні твори.

Після звільнення з армії авіація допомагає йому гідно заробляти на життя — він працює пілотом чarterних рейсів, виступає в повітряних шоу, виконуючи фігури вищого пілотажу. Водночас Річард співпрацює зі спеціалізованими журналами для пілотів як автор публіцистичних творів та технічної авіалітератури. Також багато часу присвячує літературній праці. У 1963 році виходить його перший (частково автобіографічний) роман, звісно, присвячений льотній професії. До 1970 року виходять ще два романи молодого письменника, однак жоден із них не приносить успіху.

Спочатку така сама історія трапилася і з повістю-притчею «Чайка Джонатан Лівінгстон». Спеціалізований журнал «Політ» опублікував її у 1970 році частинами. На жаль цю публікацію не помітила ні публіка, ні критика. Лише через два роки, коли авторові вдалося знайти видавництво, яке ризикнуло надрукувати повість окремою книгою, ситуація змінилася. «Чайку Джонатан Лівінгстон» не просто помітили, вона стала надзвичайно популярною.

Уже в перший рік було продано понад мільйон примірників. З'явилися переклади іноземними мовами, і «Чайка Джонатан Лівінгстон» отримала світове визнання.

Задум написати твір про чайку, яка хоче досягти досконалості в польоті, за словами Річарда Баха, прийшов до нього *в 1959 році*. Одного, разу прогулюючись, він почув загадковий голос, який мовив: «Чайка Джонатан Лівінгстон», і після цього в письменника з'явилося видіння про твір. Утілити це видіння в слова йому вдалося лише через багато років.

Після гучної слави повісті Річард Бах дотримувався версії містичної появи у нього і задуму, і самого твору. Всім журналістам і читачам, які просили пояснити, що він мав на увазі, коли писав «Чайку Джонатан Лівінгстон», письменник відповідав, що, на відміну від інших творів, він не автор, а лише посередник у появі повісті-притчі.

Звичайно, назва «Чайка Джонатан Лівінгстон» звучить загадково, але саме ім'я Джонатан Лівінгстон належить цілком реальній людині, якою Річард Бах захоплювався, — видатному американському льотчику 1920–30-х років. Цей блискучий пілот з 1928 по 1933 рік виборов 79 перших, 49 других і 15 третіх місць в авіаційних змаганнях і став легендою американської авіації. Його неймовірні досягнення і прагнення досконалості польоту, поза сумнівом, стали одним із джерел натхнення для Річарда Баха. Чайка Джонатан Лівінгстон, який тренується, щоб подолати свої природні межі, більше подібний на пілота норовливого літака, ніж на птаха.

Сам автор «Чайки Джонатан Лівінгстон» назвав свій твір *«божевільною і дивною історією»* про «чайку, яка розмовляє». Джонатан Лівінгстон вправляється у мистецтві польоту і вважає, що літати потрібно не для того, щоб шукати їжу, як це постійно роблять інші чайки, а для того, щоб насолоджуватися польотом, досягаючи нових перемог.

За зневагу до звичного життя чайок зграя виганяє Джонатана Лівінгстона. Згодом він потрапляє в коло таких як він, спраглих досконалості *«розумних чайок»*, і після навчання у їхнього старійшини повертається у свою зграю, що навчити всіх охочих мистецтву справжнього польоту.

Попри нескладний сюжет цій повісті-притчі притаманний глибокий *алегоричний* зміст, і читач розуміє, що йдеться в ній не про чайок і не про польоти. «Чайка Джонатан Лівінгстон» — це роздуми про призначення людини, про її прагнення до свободи та самореалізації.

У творі присутні *евангельські мотиви* (обраність, вигнання, повернення для проповіді), *буддистський мотив* пошуку досконалості, а також улюблене гасло Річарда Баха: *«Зрозумій, що ти хочеш зробити найбільше в світі, — і роби це»*.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

(уривки)

Справжньому Джонатану-чайці, що живе в кожному з нас

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить — і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах — чайка Джонатан Лівінгston. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепот вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь наструнчився в болісному зусиллі — ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дібки, він закляк у повітрі і впав.

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче і не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту — це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгston — який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти все повільніше, а потім спинитися на місці, — був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, — хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне — їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгston над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скоса на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів шугає аж над водою — як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

Він ніяк не міг збегнути — чому, літаючи на висоті, менший за напіврозмах його крил, він може триматися в повітрі довше і без будь-яких зусиль?

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

Його плавна посадка в низькому польоті завершувалася не гучним плюско-том при зануренні лап у воду, як зазвичай, а появою довгого пінного сліду, що тягнувся за тілом Джонатана, щойно він, підібгавши лапи, торкався води. Коли ж він почав сідати з підібганими лапами на берег, а потім міряти кроками довжину сліду, його батькам це вельми не сподобалося.

— Чому, Джоне, чому? — питала мати. — Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти — це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

— Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

— Бачиш, Джонатане, — мовив батько зовсім не сердито, — скоро зима. Рибалські човни будуть виходити в море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти — це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибалських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, — подумав він нарешті — і рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. — Весь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинивсь у морі сам-один — голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту — і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Злетівши на тисячу футів угору, він щосили замахав крилами, стрімко шугонув униз і зрозумів, чому чайки складають крила, коли йдуть на стрімку посадку. Через шість секунд він уже летів зі швидкістю сімдесят миль за годину, зі швидкістю, при якій крило втрачає рівновагу в русі.

Знову та й знов те саме. Хоч як він пильнував, аби не розслабитись, — на великій швидкості сили полішали його, і він губив рівновагу.

Підйом на тисячу футів. Стрімкий ривок уперед, потім — униз, відчайдушний змах крил, вертикальне падіння. А потім — і так щоразу — його ліве крило завмирало на підйомі, він хилився набік, припиняв махати правим крилом і, безладно перевертаючись у повітрі, кулею мчав униз.

Він ніяк не міг здолати цей підйом на великій швидкості. Він зробив десять спроб — і всі десять разів, коли швидкість перевищувала сімдесят миль за годину, втрачав рівновагу і стрімголов летів у воду.

Річ у тім — зрозумів він нарешті, коли вже був мокрий як хлющ, — річ у тім, що на великій швидкості слід тримати крила непорушно: можна махати крилами лише доти, поки швидкість не перевищує п'ятдесяти миль за годину.

Тоді він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, — стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів — а це вже була ніч, — він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його у глибину, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишій, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, — жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер — так пообіцяв самому собі — він буде звичайною чайкою. Так буде краще для всіх.

Він насили відірвався від темної води і полетів до берега, радий, що навчився берегти сили в низькому польоті.

«Та ні, що це я, — схаменувся він. — Це все в минулому. Я мушу забути все, чого навчився. Я просто чайка, я такий, як усі інші чайки, і літатиму, як вони». І він із болісним зусиллям піднявся на сто футів угору та чимдуж замахав крилами, кваплячись до берега.

Тепер, коли він вирішив бути просто звичайною чайкою у Зграї, йому полегшало — адже розірвано пута, якими він сам себе зв'язав. Не буде більше ніякого навчання, не буде боротьби — отже, не буде й поразок. І як хороше ні про що не думати, просто летіти в темряві, летіти до берегових вогнів...

«Темно! — раптом пролунав той самий тривожний голос. — Чайки не літають, коли темно!» Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, — думав

він. — Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі — все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати в пітьмі, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми — все зникло безслідно.

Короткі крила сокола!

Ось тобі й відповіді «Який я був дурний! Усе, що мені треба, — це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, — це скласти крила, так, щоб у польоті ворушили самими кінчиками! *Короткі крила!*»

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвилі не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кінджали, виставив назустріч вітру — і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко далати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил — і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця.

І, дивлячись примруженими очима в лиці пітьмі та вітру, він відчув шалену радість. «Сто сорок миль за годину! І все під контролем! Якщо я почну піке з п'яти тисяч футів, а не з двох, — цікаво, з якою швидкістю?..»

Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх звіяв могутній стрімкий вітер. Але він не картав себе за те, що порушив слово. Ці клятви — для чайок, що згодні бути звичайними чайками. А той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, не може зв'язувати себе такими обітницями.

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибалські човни в морі здавалися малими трісочками на голубому тарелі, а Зграя за сніданком — хмаркою летких порошинок.

Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості — був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря.

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

Спустившись на чотири тисячі футів, він досяг граничної швидкості, і вітер постав проти нього, мов щільна пульсуюча запона, що перешкоджала йому рухатися швидше. Він летів прямо чимдалі вниз, зі швидкістю двісті чотирнадцять миль за годину. Якщо випростати крила зараз, на такій швидкості, то його розірве на мільйон шматків, і він розумів це дуже добре. Але ж швидкість — це могуття, швидкість — це радість, швидкість — це просто краса!

[...] Перше, що він подумав: це тріумф! Гранична швидкість! *Двісті чотирнадцять миль за годину* — для чайки! Це прорив, це велика, вирішальна мить в історії Зграї, а для чайки на ім'я Джонатан — це початок нового життя. І він продовжив своє тренування на самоті, він склав крила і пішов у піке з висоти вісім тисяч футів — і відразу збегнув, як робити поворот!

Тепер він знов, що досить тільки на одну частку дюйма змінити положення однієї пір'їни на кінчику крила — і можна плавно, красиво повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів, що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балочки з іншими чайками і літав, аж поки посуетеніло. Він вивчив мертьву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж.

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втомився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертьву петлю, а потім ішов — й швидкий переворот — а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, — думав він про свій Прорив, — вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів — а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими — сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було — чекали на нього.

— Чайко Джонатане Лівінгston! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже вроčисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани — це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, — подумав Джонатан, — сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

— Джонатане Лівінгston, — мовив Старійшина, — стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

— ...За своє неподобне легкодумство, — гудів урочистий голос, — за те, що спаплюжив гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

— ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапастило. Життя — це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілився подати голос.

— Легкодумство? Браття мої! — вигукнув він. — Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити — щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

— Ти нам більш не брат, — нарешті промовили чайки одна по одній, а потім з поважним виглядом затулили собі вуха і повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінгстон провів рештку свого життя на самоті, але від Далеких Скель він улетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, — це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і проривався до світлого чистого неба — у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати з сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягаря й тому прожив довгий щасливий вік.

...Вони прилетіли якось надвечір, коли Джонатан спокійно ніжився у своєму любому небі. Дві чайки, що з'явилися біля його крил, осяяли темну небесну височінню, мов дві чисті зорі. Та ще більшим дивом було їхнє мистец-

тво польоту: вони ледь не торкалися Джонатана кінчиками крил, проте весь час лишалися на відстані рівно один дюйм.

Не озвавшись ні словом, Джонатан загадав їм випробування, яке було не під силу жодній чайці. Він зігнув крила і зменшив швидкість до тієї межі, за якою настає неминуче падіння. Два осяні птахи плавно рушили за ним. Вони знали, що таке повільний політ.

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

Тоді він склав крила, нахилився вбік і ринув у піке зі швидкістю сто дев'яносто миль за годину. Вони помчали слідом, ні на мить не втративши рівноваги. Насамкінець він на тій самій швидкості зробив довгий вертикальний переворот. Вони, всміхнувшись, зробили те саме.

Він повернувся в горизонтальний політ і довго мовчав, перш ніж заговорити.

— Непогано, — нарешті мовив він. — Хто ви?

— Ми з твоєї Зграї, Джонатане. Ми твої брати.

Сила та спокій вчувалися в кожному слові.

— Ми прилетіли, щоб забрати тебе у

височінь, щоб забрати тебе додому.

— Ні дому, ні Зграї немає в мене. Я Вигнанець. І ми зараз летимо на вершину Великої Гори Вітрів. На кількасот футів я ще підніму своє старе немічне тіло — та вище злетіти не можу.

— Можеш, Джонатане. Ти ж навчився. Одне навчання скінчено, і настав час починати інше.

І тайна, що неясно світила чайці Джонатану крізь роки всього життя, в цю мить постала перед ним у сліпучому блиску розуміння. Вони мали рацію. Він **може** злетіти вище, і **настав час** повернатися додому.

Він востаннє кинув погляд на обрій, озираючи срібну царину, що відкрила йому свої чари.

— Я готовий, — сказав він.

І Джонатан Лівінгстон, злетівши у височінь із двома зоряними птахами, розтанув у темному просторі небес.

Переклад з англійської Дарії Радієнко

Готуємося до роботи з текстом

1. Що вам відомо про *Річарда Баха*? Що є спільного в долях Антуана де Сент-Екзюпері та Річарда Баха?
2. Що свідчить про надзвичайну цілеспрямованість американського письменника?
3. Розкажіть історію появи повісті-притчі «Чайка Джонатан Лівінгстон».
4. Хто є реальним прототипом образу головного героя?

Працюємо над текстом твору.

5. Хто є головним героєм твору Річарда Баха?
6. Що найбільше цікавило Джонатана? Які випробування він проводив?
7. Як чайки ставилися до тренувань Джонатана?
8. Прокоментуйте фразу «Для більшості чайок головне — їжа, а не політ». Прокоментуйте її **алегоричний** зміст.
9. За що Джонатан потрапив у Коло Ганьби і був вигнаний із зграї?
10. Розкажіть про зустріч Джонатана з осяйними птахами.
11. Поясніть, як ви розумієте фінал першої частини твору.

Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Чому батьки соромилися Джонатана? Що хотіла сказати мати молодому птаху словами «Чому ти не можеш поводитись, як усі?»
13. Поясніть сутність протиставлення Джонатана зграї птахів.
14. Якими стереотипами людського суспільства були наділені чайки?
15. У чому полягала ідея Джонатана щодо самовдосконалення?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

16. Порівняйте образи *Прометея*, *Дон Кіхота* і чайки *Джонатана Лівінгстона*. Що між ними є спільного?
17. Як у творі відобразилися **евангельські мотиви**?

Використовуємо теоретичні поняття

18. У чому полягає **алегоризм** образів повісті Річарда Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон»?
19. Згадайте особливості **притчі**. Доведіть, що прочитаний твір є притчею.
20. На прикладі повісті поясніть відмінність між ліричним, драматичним та епічним родами літератури.

Виконуємо творчі завдання

21. Придумайте свою коротку притчу про молодих людей, які прагнули самостійності.
22. Поміркуйте, які алгоритичні образи ви використаєте у своїй притчі.
23. Якою буде головна **повчальна думка** вашої оповіді?

Радимо прочитати

Маркус Зузак «Книжкова злодюжка»,
С'ю Таунсенд «Таємничий щоденник Адріана Моула»

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія (з грецької мови — «*i[n]ie говорю*») — інакомовлення. Алегорією називають художній прийом, за допомогою якого риси людської вдачі, почуття, явища передають через образи рослин, тварин, предметів чи явищ природи.

Антитеза — протиставлення. За допомогою антитези підкреслюють контраст, різку протилежність образів, характерів, думок, явищ, понять, подій тощо. Для створення або підкреслення антитети часто використовують слова-антоніми.

Байка — невеликі прозові або віршовані твори повчального характеру й алего-ричного змісту.

Герой літературного твору (або *персонаж*) — дійова особа художнього твору, змальована всебічно, наділена яскраво окресленим характером. Героєм у творі може бути не лише людина. Ним можуть виступати тварина, предмет, явище. Проте терміни «персонаж», «дійова особа» вживають лише щодо людей.

Розрізняють *головних*, *другорядних* та *епізодичних* героїв твору.

Гумор — незлостиве й веселе зображення дійсності і людей.

Діалог (із грецької мови — «*бесіда*», «*розмова між двома особами*») — мова двох або кількох персонажів.

Епітет (із грецької мови — «*прикладка*», «*прізвисько*», «*додаток*») — це образне означення особи, предмета, явища.

Ідея художнього твору — основна думка про зображені у творі життєві явища, події та характеристи.

Інверсія — непрямий порядок слів у реченні, який створює особливу емоційну виразність мови твору.

Іронія — прихована насмішка над явищем чи особою, про які говорять у позитивному тоні, маючи на увазі зовсім протилежне.

Казка (від «*казати*», «*розказувати*») — розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події.

Композиція (від латинського *compositio* — «*поседнання*», «*склад*») — будова художнього твору, певна послідовність та взаємозв'язок усіх його частин.

Ліричний герой — це особа, чиї думки, почуття, настрої та переживання виражуються у ліричному творі.

Метафора (з грецької мови — «*перенесення*») — це слово чи словосполучення, вжите у переносному значенні. Метафора розкриває сутність та особливість одних явищ через інші, ґрунтуючись на подібності їхніх властивостей і ознак.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Міфи — давні священні оповіді про виникнення світу і створення людини, про діяння богів та героїв.

Оповідання — невеликий прозовий художній твір, у якому описується одна чи кілька подій життя людини. Оповіданню здебільшого притаманна невелика кількість дійових осіб, скуча характеристика героїв, стислі описи.

Оригінал (із латинської мови — «*первісний*») — це текст літературного твору, опублікований тією мовою, якою його написав автор. Відповідно мову, якою автор написав свій літературний твір, називають мовою оригіналу.

Пейзаж (із французької мови — «місцевість», «країна») — зображення картин природи (описи місцевостей, картини моря і неба, види сіл і міст).

Переклад художнього твору — це відтворення змісту та форми літературного твору, написаного однією мовою за допомогою засобів іншої мови.

Повість — розповідний твір, що вважається проміжним жанром між оповіданням та романом. На відміну від оповідання, повісті притаманні ширше охоплення подій життя головних героїв, більша кількість персонажів та їх повніша характеристика, широке використання описів.

Порівняння — це зображення істоти, предмета чи явища на основі зіставлення з іншими.

Портрет (від французького *portrait*) — зображення у художньому творі зовнішнього вигляду, рухів, виразу обличчя людини, її одягу тощо.

Риторичне питання — питання, що не потребує відповіді. Ця фігура поетичної мови використовується для підсилення уваги, підтвердження думки. Також для підсилення емоційного впливу використовують **риторичні вигуки, риторичні звертання**.

Роман — великий розповідний твір, який змальовує широке коло подій та охоплює долі багатьох дійових осіб.

Сатира — гостре засудження та осміяння негативних рис характеру людини та негативних явищ в житті суспільства.

Тема художнього твору — це коло подій та явищ, які зображуються у творі й стали основою авторської оповіді.

Фольклор (з англійської мови — «народна мудрість», «народне знання») — вид словесного мистецтва. Автором фольклорного твору є народ, а літературний твір завжди має конкретного автора — письменника.

Художній конфлікт — це суперечність, що зумовлює розвиток подій у творі.

Художній образ — це творче відображення будь-якого життєвого явища чи ідеї; з його допомогою створюється вигаданий художній світ.

Художня деталь — характерна риса чи подробиця, слугує глибшому та яскравішому змалюванню картини дійсності чи образу.

Сайти бібліотек, ресурсами яких ви можете скористатися:

1. Бібліотека світової літератури – оригінали та переклади (Library of the world literature – original texts and translations): <http://ae-lib.narod.ru>.
2. Державна бібліотека України для юнацтва: <http://www.4uth.gov.ua/>
3. Національна бібліотека України для дітей: www.chl.kiev.ua/.
4. Національна парламентська бібліотека України: <http://www.nplu.org/>
5. Львівська обласна бібліотека для дітей: <http://kazkar.at.ua/lodb.org.ua/>
6. Електронна бібліотека української літератури (зарубіжна література): <http://ukrlib.com>.
7. Бібліотека українського центру: <http://ukrcenter.com>.

ЩО ЧИТАТИ ВЛІТКУ¹

Джонатан Свіфт	«Мандри Лемюеля Гуллівера» (1 частина)
Джордж Байрон	«Мазепа» або «Паломництво Чайльда Гарольда»
Олександра Пушкін	«Євгеній Онегін»
Михайло Лермонтов	«Герой нашого часу»
Оноре де Бальзак	«Гобсек»
Микола Гоголь	«Ревізор», «Шинель»
Генрік Ібсен	«Ляльковий дім»
Бернард Шоу	«Пігmalіон»
Шолом-Алейхем	«Тев'є-молочар»
Михайло Булгаков	«Собаче серце»
Рей Брэдбери	«451° за Фаренгейтом»
Ерік Сігел	«Історія одного кохання»

СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ

Акутагава Р.	«Ніс» та інші твори
Бальзак О.	«Батько Горіо», «Шагренева шкіра»
Гюго В.	«Собор Паризької Богоматері»
Купрін О.	«Гранатовий браслет»
Меріме П.	«Кармен»
Оруел Дж.	«Ферма тварин»
По Е.	«Ельдорадо» та інші твори
Пушкін О.	«Повісті покійного Белкіна» (1 за вибором)
Ремарк Е. М.	«Три товариші»
Сенкевич Г.	«Камо грядеши?»
Стругацькі А. і Б.	«Важко бути богом»
Космовська Б.	«Позолочена рибка»
Нестлінгер К.	«Маргаритко, моя квітко»

¹ За програмою «Зарубіжна література» для 9 класу, з внесеними поправками у 2015 році.

Навчальне видання

Міляновська Ніна Равілівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для учнів 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактори Ірина Дворницька, Ігор Миколів
Дизайн і комп’ютерна верстка Марія Логош
Художник Володимир Поворозник
Обкладинка Івана Шевціва

Підписано до друку 2016 р. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура PetersburgCTT. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк.. Облік.-видавн. арк.. Тираж Зам. № .

ТзОВ «Видавництво Астон» м. Тернопіль вул. Гайова, 8
тел. (0352) 52-71-36, 43-47-12, факс: 43-47-13 моб. (067) 3546295
Свідоцтво ТР №28 від 09.06.2005 E-mail: tovaston@gmail.com
www.aston.te.ua